

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2025/4

Hungarológiai
Közlemények

Hungarološka
saopštenja

Papers of
Hungarian Studies

Folyóiratunk nemzetközi
adatbázisokban:

Indeksirano u:

Indexed by:

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство науке,
технолошког развоја и иновација

MEGVALÓSULT
A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ETO: 821.511.141+811.511.141 ISSN 0350 2430 (Print)
ISSN 2406-3266 (Online)

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2025. LVI. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM XXVI. évf. 4. sz.

ÚJVIDÉK
2025/4

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Főszerkesztő: Toldi Éva

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Felelős szerkesztő: Novák Anikó tanszékvezető

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, aniko.novak@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Milivoj Alanović dékán

(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä, Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE LVI-4/XXVI-4

NOVI SAD
2025/4

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni urednik: Eva Toldi

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungrologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Odgovorni urednik: Aniko Novak, šef katedre

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungrologiju, Srbija,
aniko.novak@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Milivoj Alanović, dekan

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija)

Uređivački odbor

Ištván Bersan

(Univerzitet Babeş-Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištván Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jyväskylä, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jyväskylä, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Číla Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME LVI-4/XXVI-4

NOVI SAD
2025/4

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Managing Editor: Anikó Novák, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia
aniko.novak@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Milivoj Alanović, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Editorial Board

István Berszán

(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csernicskó

(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes

(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka

(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs)
or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

BENCE Erika: Iulian Ciocan <i>És reggel jönnek az oroszok</i> című regényének (közép-)kelet-európai üzenete	1–18
TOLDI Éva: A transzkulturalitás mint poétikai rendezőelv (<i>Marica Bodrožić Cseresznyefa asztal című regényének olvasata</i>)	19–28
TORDA Dorina: Növény, állat és emberi test kapcsolatai (<i>Tolnai Ottó Rovarház című regényének biopoétikai értelmezése</i>)	29–42
GELENCSÉR Gábor: Kentaurok (<i>A BBS-kísérleti filmek nyelvi és politikai radikalizmusa I.</i>)	43–62
PÁSZTOR-KICSI Mária: <i>Tér</i> szavunk eredete, jelentése és származékai	63–80
SZABÓ LAKI Boglárka: Emlék(tér)(kép) – A beszélt nyelvi élettörténetek térszerkezete	81–95
KOBETITS Dénes: A <i>disznó</i> a magyar, a szerb és a német frazeológiában	96–129
CZÉGÉ Réka: A nagyszalontai temető sírfeliratai	130–146
TÓTH-GLEMBÁ Klára: Közép-Bánát szabadtéri, szakrális kisemlékei dedikációs szövegeinek vizsgálata	147–159

CONTENTS

BENCE, Erika: The (Central-)Eastern European message of Iulian Ciocan's novel <i>And in the Morning the Russians Will Come</i> . . .	1–18
TOLDI, Éva: Transculturality as a poetic organizing principle (<i>A reading of Marica Bodrožić's The Cherrywood Table</i>)	19–28
TORDA, Dorina: Relations among plant, animal, and human bodies (<i>A biopoetic interpretation of Ottó Tolnai's novel Rovarház</i>) . . .	29–42
GELENCSÉR, Gábor: Centaurs (<i>The linguistic and political radicalism of BBS experimental films I.</i>)	43–62
PÁSZTOR-KICSI, Mária: The origin, meaning, and derived forms of the word "tér"	63–80
SZABÓ LAKI, Boglárka: Memory map – spatial structure in oral life stories	81–95
KOBETITS, Dénes: The lexeme <i>disznó</i> (pig) in Hungarian, Serbian and German phraseology	96–129
CZÉGÉ, Réka: Gravestone inscriptions in the cemetery of Salonta	130–146
TÓTH-GLEMBA, Klára: An analysis of inscriptions on open-air small sacral monuments in Central Banat District	147–159

SADRŽAJ

Erika BENCE: Centralnoevropska i istočnoevropska poruka romana Julijana Čokana <i>A izjutra će doći Rusi</i>	1–18
Eva TOLDI: Transkulturalnost kao poetski princip (Čitanje romana Marice Bodrožić <i>Trešnjino drvo i stara osećanja</i>)	19–28
Dorina TORDA: Odnosi biljaka, životinja i ljudskog tela (<i>Biopoetska interpretacija romana Kuća insekata Ota Tolnaija</i>)	29–42
Gabor GELENCER: Kentauri (<i>Jezički i politički radikalizam eksperimentalnih filmova SBB-a I</i>)	43–62
Maria PASTOR-KIČI: Poreklo, značenje i derivati reči <i>tér</i>	63–80
Boglarka SABO LAKI: Mapa sećanja – prostorna struktura u usmenim životnim pričama	81–95
Deneš KOBETIČ: <i>Disznó</i> (svinja) u mađarskoj, srpskoj i nemačkoj frazologiji	96–129
Reka CEGE: Natpisi na nadgrobnim spomenicima groblja u mestu Salonta	130–146
Klara TOT-GLEMBÁ: Analiza natpisa i posveta na sakralnim objektima krstova krajputaša u Srednjem Banatu	147–159

ETO: 821.135.2-31CIOCAN, I.
821.135.2(4-191.2)
DOI: 10.19090/hk.2025.4.1-18

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
erika.bence@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0001-8111-3848

IULIAN CIOCAN *ÉS REGGEL JÖNNEK AZ OROSZOK* CÍMŰ REGÉNYÉNEK (KÖZÉP-)KELET-EURÓPAI ÜZENETE

The (Central-)Eastern European message of Iulian Ciocan's
novel *And in the Morning the Russians Will Come*

Centralnoevropska i istočnoevropska poruka romana
Julijana Čokana *A izjutra će doći Rusi*

Iulian Ciocan moldovai író *És reggel jönnek az oroszok* című regénye jelenbe helyezett disztópia. A cím valójában a főszereplő, Marcel Pulbere által írt és megjelentetett regény címe. Kettős narratívával van tehát dolgunk, amelyeknek részletei felváltva követik egymást, hogy végül a regényíró Pulbere és hőse, Nicanor Turturică sorsa egygyé váljon valamiféle kelet-európai kataklizmatikus látomásban. A disztópia jelenidejűsége abból következik, hogy mind a keretregény, mind a regényben íródó alkotás olyan történeteket és magatartásokat közvetít felénk, amelyek a leírtak formájában soha nem történtek meg (Kisinyovot nem foglalták el ugyan a transznisztriai csapatok), de bárhol és bármikor megtörténhetnek, mi több, valamilyen formában meg is történtek már a világnak e részén, miként a könyve miatt bíróság elé állított író esete sem példátlan. A tanulmányban bemutatott kutatás arra keresi a választ, melyek azok a jelenségek és sztereotípiák Iulian Ciocan regényében, amelyek a közép-kelet-európai létformát írják le, miképp kapcsolódnak ezek az európai disztópiák irodalmi hagyományához. Az összehasonlító vizsgálat során több kortárs magyar disztópiás regény elemzésére sor kerül annak érdekében, hogy a mai magyar próza szinkrón jelenségei és működése tipizálhatóvá és kontextualizálhatóvá váljanak.

Kulcsszavak: disztópia, Közép-Kelet-Európa, keretregény, jövőtlenség, kézirat, regény a regényben

Bevezető

Iulian Ciocan *Iar dimineața vor veni rușii* című regénye 2015-ben jelent meg Iașiban. A regény főszereplője, a besszarábiai Marcel Pulbere 1995-ben – a korábban „varázslatos”-nak hitt anyaországban –, Romániában, a brassói bölcsészkaron szerzett diplomát, és egy tanári vagy szerkesztői állás reményében tért vissza szülőföldjére. Az irodalomra és a regényírásra vonatkozó reflexióiból azt is megtudjuk, hogy nemcsak kész irodalomtanár, hanem pályakezdő író is: tanulmányai során folyamatosan dolgozott rajta, és az elbeszélte jelen időben már kiadásra kész a kézírata. Megjegyzései az elkészült mű típusára, jellegére és értelmezési kontextusára is vonatkoznak. Egyetemi éve alatt nemcsak az anyaországról és a szülőföldről változott meg a véleménye, hanem irodalmi ízlése, érdeklődése és olvasási szokásai is átalakultak. A kisinyovi hazafias, hagyományörző irodalmi diskurzusok, „a forrásokhoz való visszatérés” (Ciocan 2024, 40) gondolata helyett a posztmodern szövegirodalom hatott rá elsősorban, de – nem egészen függetlenül az említett irodalmi beszédmódoktól – megmaradt elkötelezettsége a sci-fi és a disztópiailrodalom jelenségei és képviselői iránt. Ez a hatás, és a hazájában tapasztalt, közösségi katasztrófákat sejtető társadalmpolitikai helyzet, egyedi tapasztalatai (családja kilátástalan szegénysége), traumái (a Dnyeszteren túli, meggyilkolt lázadók holttesteit mutogatja a televízió) és víziói (rémálma, hogy utoléri és eltapossa egy orosz tank, amelyen a *Za Rogyinu! / A Hazáért!* felirat olvasható) készítetik arra, hogy maga is moldovai disztópiát írjon, amely „nem szólhatott másról, mint arról, hogy a szeparatista Dnyeszteren túli Köztársaság lerohanja a Moldovai Köztársaságot” (Ciocan 2024, 41).

A szerzői instrukciók fénykörében nem nehéz felismerni, hogy a mű, amely magyarul Koszta Gabriella fordításában 2024-ben *És reggel jönnek az oroszok* (tehát a románnal identikus) címen jelent meg, kettős narratívát mozgat: a (keret)regény és a főszereplője által írt disztópia fejezetei ritmikusan váltják egymást, mi több, a címként funkcionáló utalás nem is az előbbire, hanem a főhős regényére vonatkozik; ilyen értelemben a Iulian Ciocan által elbeszélte Pulbere-történetnek nincs is saját címe. Bár a fejezetek világosan elkülönülnek egymástól, és Marcel Pulbere regényének cselekménye – az utópiák/antiutópiák természetének megfelelően – az elképzelt jövőben játszódik, azaz megírásának aktuális idejéhez képest másfél évtizeddel későbbi világot fest le, az ábrázolt történeésekről, a megjelenített hangulatokról, karakterekről és jelenségekről olykor mégis nehéz eldönteni, hogy melyik időben érvényesek, melyik korszak eseményeit és közéletét jellemzik elsősorban. Tovább bonyolítja a mai

olvasó helyzetét, hogy a regény magyar kiadásához képest az a jövő, amiről a regényíró főhős vizionál, már múlttá változott. Ha nincs is meg az a rálátási távlatunk (a Walter Scott-i „hatvan év”, vagy a romantika, majd a posztmodern, ún. „félmúlt” perspektívája), ami egy hagyományos értelemben vett történelmi narratíva értelmezéséhez nyújt alapot, de 2024 után már nagyjából tudjuk, hogy a regény 2020-ra datált jövőképéből mi és hogyan valósult meg.

Ilyen szempontból az *És reggel jönnek az oroszok* a 20. századi disztópiáknak arra a vonulatára mutat, amelyek nem meghatározatlan időbe, hanem dátummal megjelölt közeli jövőbe helyezik a globális összeomlást kiváltó katasztrófális események bekövetkeztét. Leginkább Orwell *1984* című regénye juthat eszünkbe, vagy a *Mad Max* filmsorozat, amelynek első részében egy 1984-es feliratra figyelhetünk fel. Másrészt el is különül a műfaj e típusától, mert hiányzik belőle az a sajátosság, amit a szakirodalom a „technikai és politikai túlhatalom” jelenségének (mint a társadalmi igazságtalanság sarokkövének) ír le (Erdei 2019, 45), s ahova az *1984* mellett olyan klasszikusnak számító művek tartoznak, mint Huxley *Szép új világ*, Ray Bradbury *Fahrenheit 451*, Philip K. Dick *Álmodnak-e az androidok elektronikus bárányokkal?* című regényei, illetve cyberpunk és neo-noir filmek jelentős sora, mint amilyen a Dick-regényből készült korszakalkotó *Szárnyas fejvadász* (1982) és folytatása, a *Szárnyas fejvadász 2049* (2017). A Ciocan-regény főhőse, Marcel Pulbere regényében nemcsak hogy nincs szerepe efféle önpusztító technokrata hatalomnak, ami ellen saját technológiai vívmányai fordulnak, amikor az érzelmi intelligenciát kioltó, antihumánus fejlődés egy bizonyos fokán összeomlik a társadalmi rend, hanem mert egyenesen egy gazdasági és technológiai szempontból is elmaradott közösségről van szó. Mi több, maga a hatalmi grémium is teljesen alkalmatlan még saját pozíciója megtartására is, amiről már regénye tervezetében tájékoztat bennünket a regényíró, vagyis Pulbere: „A Kisinyovban uralkodó »tolvajokat« már a rendszerváltás elején villámgyorsan kipenderítik a tiraszpoli »banditák«” (Ciocan 2024, 41). Az *És reggel jönnek az oroszok* világában inkább a társadalom minden szintjére kiterjedő morális válság okozza a katasztrófát.

*Az És reggel jönnek az oroszok a disztópiák műfajсорában:
a jövőtlen jelen mint műfajalkotó motívum*

Ha vizsgálatunk tárgya a Ciocan-regény disztópikus elemeinek kontextualizálása lenne (miként nem elsősorban az), nemcsak hogy egy kiterjedt tipológiai szövevényben kellene tájékozódunk, de az a kérdés is felmerülhetne vele kapcsolatban, hogy értelmezhető-e egyáltalán az antiutópiák sorában.

A *Korunk*¹ folyóirat 2019/2-es száma tematikus blokkot szentelt a kérdésnek. Ebben több tanulmány szerzője is kísérletet tesz az európai és a magyar disztópiák rendszerezésére, korszakolására, tipologizálására (Erdei 2019; Gál 2019; Gombos 2019). Ezeknek és más kutatásoknak (Gombos 2009) a fényében, ha mégis (legalábbis hozzávetőlegesen) szeretnénk kijelölni az *És reggel jönnek az oroszok* helyét, akkor valószínűleg azokkal a kortárs disztópiákkal/disztópikus művekkel helyeznénk azonos műfaji sorba, amelyek egy súlyosan nyomasztó, jövőtlen, katasztrófa utáni világot ábrázolnak. Többségük eredetileg nem is tartozik a szigorúan vett disztópiák sorába, vagy szerzőjük szándéka – Pulberével ellentétben – nem egy ilyen típusú regény létrehozása volt, de az így megjelenített világ erősen disztópikus karakterekkel rendelkezik. Közös vonása a műfajsorba illeszkedő narratíváknak, hogy – a hagyományos értelemben elgondolt utópiákkal ellentétben – cselekményük nem a távoli vagy egy meghatározatlan idejű jövőben, hanem az elbeszélés jelen idejében, vagy legalábbis a nagyon közeli jövőben játszódna.

A Ciocan alkotta író-alteregő regényében az elbeszélt történet kezdete pontosan datált: főhőse, a latintanár Nicanor Turturică 2020. június 26-án lép elénk, amikor is arra ébred, hogy megszálló (orosz anyanyelvű és nemzetiségű polgártársai szemszögéből „felszabadító”) transznisztiai csapatok foglalták el a várost, míg az utolsó kép, amelyet kapunk róla, kilátástalan élethelyzetben, egy börtönként, halálsorként funkcionáló pincében láttatja, ahova azért került, mert nem volt hajlandó együttműködni a megszállók kinevezte új egyetemi grémiummal, azaz nem fogadja el a felkínált egyetemi katedrát, ahol nem létező, a szovjet idők alatt kitalált moldován nyelvet kellene tanítania. Utoljára az év szeptemberében kerül említésre a neve, amikor időskori szerelme (azaz inkább csak a barátnője), Raia, az egyetemi büfésnő, megpróbál a dékánnál érdeklődni utána, de annak elutasító, lekezelő hangvétele semmi jót nem ígér, mi több, azt sejteti, hogy – talán – már nincs is az élők sorában:

Egy pillanat, Raia elvtársnő! Engem a maga helyében nem foglalkoztatna ennek a Turturicănak a sorsa. Több, mint biztos, hogy valahol az új szeretőjével szórakozik! És ha az új szerető fiatal, maga mit tehet, Raia elvtársnő? (Ciocan 2024, 202.)

Hasonló szöveggörnyezetben, s feltehetőleg az elbeszélt idő azonos szakaszában merül fel a neve egy pillanatra volt szomszédja, az orosz csapatok érkezését

¹ *Korunk* (Kolozsvár), 2019. 2., 3–91. https://epa.oszk.hu/00400/00458/00651/pdf/EPA00458_korunk-2019-02.pdf

felszabadulásként megélő Vitali Petrovici Varennița és felesége beszélgetésében, aki azzal nyugtatja meg az utóbbi és a saját lelkiismeretét is, hogy:

Egészen biztosan nincs olyan ok, hogy ez a Turturică szánalmat érdemljen. Vitali Petrovici bosszúsán még azt is elképzelte, ahogy a tanár most egy hegyi üdülőben az ő Romániájában dőzsöl. A románok gondoskodnak az embereikről (Ciocan 2024, 215).

Az olvasó viszont nemcsak sejti, hanem tudja is, hogy mindennek épp az ellenkezője igaz: a menekülő Turturică adminisztratív okokra hivatkozva (lejárt az útlevele) visszaküldik, mi több, elzavarják a román határőrök.

Intertextuális vonatkozások

Ciocan és hőse, Pulbere világértéséhez hasonló vízió jelenik meg a jövőről, a 2022-es franciaországi iszlám hatalomátvételtől és a nyugati kultúra alkonyáról Michel Houellebecq 2015-ös a *Behódolás* (*Soumission*) című regényében, amelynek főhőse, François ugyancsak egyetemi tanár, és sikertelenül próbál meg elmenekülni az aktuális politikai és egyetemi vezetés képmutató, alkalmatlan és korrupt magatartása miatt bekövetkező katasztrófa és következményei elől.

Egyes fejezeteiben és epizódjaiban a fantasy és a bűnügyi horror elemeiből építkezik, bár nem tartozik a kifejezetten disztópikus irodalom sorába Láng Zsolt *Az emberek meséje* című, 2024-ben napvilágot látott regénye. A Ciocan-regénnyel nem is annyira az utópia műfaji sajátosságai, hanem szerkezeti és elbeszélői koncepciója kapcsolja össze, illetve bizonyos, a történeti múlthoz, a nyelvi identitáshoz és a multikulturális világértéshez kapcsolódó magatartások megjelenítése, illetve az ezekből való kiábrándulás folyamatának ábrázolása.

A több szálon futó regény (egyik) főszereplője, a több anyanyelvi kultúrában otthonos (többynyelvű), önmagát különböző nevekkkel és identitásokkal azonosító Tavasz Zsombor/Étienne Chaix, aki – mint Pulbere – regényt ír (legalábbis arra következtetünk a mű elbeszélői megoldásai alapján). Úgy sejtjük, mert az elbeszélői szálak nem mindig különülnek el egymástól egyértelműen: regénye bűnügyi thriller, amely a chevaline-i rejtélyes gyilkosságról és az ügyében indított nyomozásról szól. Központi alakja – a bűnügyi regények természetének megfelelően – a nyomozó, akinek szerepébe a saját apját, az egyetemi elit világából kiábrándult André Tavaszt helyezi. A nyomozói hatóság azért kéri fel épp őt a bűntény romániai szálának felderítésére, mert erdélyi szász gyökerekkel is rendelkezik, és kutatási területe, a kommunikációelmélet módszerei és eljárásai eredményesen felhasználhatók a modern bünteltárásban. Így kerül

egy különleges, világtól elzárt erdélyi zsákfaluba, Medárdba, ahol a mítoszok, a legendák és világról alkotott utópisztikus elképzelések nemcsak életre kelhetnek, hanem hétköznapi valóságként működhetnek (Bence 2025a).

Tóth Krisztina *A majom szeme* (2022) című regényének főhőse, a pszichológus dr. Krautzer szociopata bűnöző, a regnáló maffiahatalom embere, míg a másik főszereplő, az egyes szám első személyben megszólaló Giselle/Gizella életvezetési gondokkal küszködik, így kerül a terapeuta hatása alá és válik maga is a következő áldozatává, miközben – Nicanor Turturicăval ellentétben – megkötötte már kompromisszumait a rendszerrel: meghamisított történelmet tanít az egyetemen. A Ciocan-regénnyel a disztópikus történetek jelenbe helyezettisége rokonítja.

A regény ábrázolta posztapokaliptikus világ, amelynek katasztrófái (polgárháborús állapotok, gazdasági összeomlás, atomkatasztrófa, szegregáció, átnevelőtáborok, rendőrállam, besúgórendszer, koncepciós perek, emberkísérletek) elsősorban a nemzeti közösség mély szellemi és erkölcsi válságának következményei, egy meg nem nevezett, de térbeli objektumokra vonatkozó utalások (például: a Hermina és Gizella út kereszteződése) nyomán felismerhető és megnevezhető magyarországi város koordinátái között jelenik meg. A központosított hatalom, amely egy kisebb, kiváltságos csoport érdekeit szolgálja, élükön a pszichopata és paranoiás Kormányzóval, nagyon is ismerős konstrukció a mai kelet-közép-európai olvasó számára. Jelenünkre is érvényes mozzanatokat tartalmaz: az említett gazdasági, társadalmi vagy háborús katasztrófák többsége már megtörtént (például: Csernobil, ukrajnai háború), vagy bármikor bekövetkezhet e térségben.²

Az *És reggel jönnek az oroszok* mindkét narratívájának, a keretregénynek és a disztópiának is Kisinyov a helyszíne. Marcel Pulbere kálváriája a múlt század kilencvenes éveiben zajlik, ám az elbeszélés múltidejűsége, valamint a szöveg rejtette, mellékesnek látszó, később mégis jelentéssé váló harmadik személyű elbeszélői megjegyzések arra engednek következtetni, hogy az író végül mégiscsak megúsza valahogy (legalábbis életben maradt) a regénye miatt ellene folytatott (kafkai világot idéző) bírósági per következményeit, míg az a jövő, amelyet művében 2020-ra vizionál, kilátástalannak minősül szereplőire, elsősorban Turturicăra és környezetére nézve, bár az új megszállókat ünneplő Petrovici-félék helyzete sem sokkal reményteljesebb. Más kérdés, hogy ezt ők nem látják át, viszont az olvasó történeti tudása és jelenkori tapasztalatai révén nagyon is tisztában van e jelentésekkel.

² Erről bővebben: Bence 2023.

A társadalom morális válsága mint jelentésképző mozzanat

A reménytelen jelen és a kilátástalan jövő mint legfontosabb jelentésképző mozzanat több kortárs magyar narratívát helyez a Ciocan-regénnyel azonos tipológiai sorba, függetlenül attól, hogy a térség melyik országában játszódik az általuk elbeszélte események. Ezért érezhetjük úgy, hogy az *És reggel jönnek az oroszok*, noha moldovai eseményeket és viszonyokat mutat be, és 2015-ben még leginkább csak Houellebecq vizsgált regényével állt diskurzusban (a magyar irodalomból, legfeljebb Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című művével), akár Magyarországról, vagy a környező országok bármelyikéről, például Romániáról is szólhatna, különösen, hogy magyarul történő 2024-es megjelenésének idejére a jelenkori magyar irodalmi kultúra és könyvkiadás is kitermelte a maga szinkrón jelenségeit.

Tóth Krisztina regénye mellett e típusba illeszkedik Pető Péter *Olyan gyönyörű ez a szöveg, hogy csak pucéran olvasom* (2023) és Horváth Viktor *A Júdás-terv* (2024) című regénye, illetve két, egységes kompozícióként (novellai kiképzésű kisregényként) is olvasható novelláskötet: Hegedüs Vera *Mondass egy misét értem* (2024) és Molnár T. Eszter *Tájkép lövés előtt* (2025) című kötete. Utóbbi két könyv novelláinak és rövidtörténeteinek mindegyike posztapokaliptikus világot jelenít meg, ahol az egyén szabadsága és integritása erősen sérült, elhagyhatatlan zárt intézmények (elmeorvos- és javítóintézet, villanyárammal és szögesdróttal megerősített kerítéssel körbevett lakótelep, börtön, katonai laktanya etc.) határozzák meg sorsát, ahonnan nincs, vagy alig van menekvésre lehetősége, miközben élete kiszolgáltatott valamiféle kiismerhetetlen politikai, technológiai vagy katonai hatalom érdekeinek. Mindkét kötet címadása egyértelműen erre a jelentésre reflektál: a megsemmisülés előtti utolsó, nyomasztó pillanatot örökíti meg. Előbbiben egy, a humánus nélküli és értékvesztett világban magára hagyott, beteg nő reménytelensége mutatkozik meg, míg Molnár T. Eszter novellájának lezárása nyitott, vagyis meghagyja bennünk a kételyt: lesz-e bátorsága a főszereplőnek, az erőszakkal besorozott lánynak, akinek megölték egyetlen barátnőjét, kézbe venni saját sorsát, és a parancsnokai ellen fordítani a fegyverét (Bence 2025b).

Az *Olyan gyönyörű ez a szöveg...* és *A Júdás-terv* – részben legalábbis – olyan műfajkonstruáló elemekből építkezik, amelyek a technológiai és informatikai túlfejlődés katasztrofális következményeit, elsősorban a lakosság mély morális válságát, s az ebből maguknak önkényuralmat kovácsoló érdekcsoportok működését mutatják be. Legfontosabb jelentése e történeteknek, hogy a különböző társadalmi csoportok tagjai – függetlenül eltérő nemi, faji, gazda-

sági és intellektuális helyzetüktől, illetve képességeiktől – mindig bele fognak egyezni a bevezetésre kerülő, erősen szabadságjogokat sértő informatikai és más rendszerek alkalmazásába, vagyis a rendszer a rossz, de létrejöttéért és fennmaradásáért a konformista egyén okolható.

A Pető-regény különös, figyelmet felkeltő címe az ábrázolt világ felszínes, fogyasztói jellegére, a marketingnek és a virtuális valóságnak az objektív világot felülíró működésére utal. A szereplők, akik egy válási bulira érkeznek, valamennyien úgy viselkednek, mintha egy valóságshow résztvevői volnának, s amikor bezárulnak a terem ajtajai, nem az erkölcsi rend helyreállítása és a szabadságuk visszanyerése, hanem a másik ellehetetlenítése, kirekesztése, legyőzése, (egzisztenciális vagy fizikai) megsemmisítése jelenik meg előttük célként. Mindeközben nem veszik észre, hogy ami történik velük, teremtet és nem konkrét valóság: a rendszer csoportpszichológiai tesztet végez rajtuk, amelynek során a hatalom szempontjából „jól teljesítenek”: önzők, korrumpálhatók, és még arra sem képesek, hogy saját helyzetüket értelmezzék; meg sem próbálják kinyitni az ajtókat, miközben azok belülről végig nyithatók.³ Ilyen a közösség morális állapota Ciocan disztópiájában is: noha Kisinyovot a transznisztriai csapatok rohanták le és foglalták el, a műveletek sikerének a helyi és a térségi korrupt vezetőség ténykedése, az emberek konformizmusa és a különböző társadalmi és etnikai csoportok belső ellenségeskedése „ágyazott meg”.

Hogy a jelölt viszonyokon sem az alulról jövő társadalmi osztályok tagjai, sem az értelmiségi elit, sem az intellektuális teljesítménnyel rendelkezők nem képesek változtatni, fontos konzekvenciája mind az *És reggel jönnek az oroszok* kontextualizációjának, mind a kortárs magyar disztópiailrodalom vonatkozó darabjai értelmezésének. A szerepek felcserélődésével, az elnyomottak váratlan hatalomra jutásával nem, vagy alig változik a társadalmi struktúra, mert az új káderek is pillanatok alatt megvesztegethetők, vagy elvakítja őket a megszerzett hatalom ereje. Ennek láttelejét, kórtörténetét tárja elénk Horváth Viktor *A Júdás-terv* című regénye, amelynek főhőse Bán Viktor, a hivatása szempontjából nem épp makulátlan (szeretőt tart, nem veti meg az élvezeteket), de radikális szellemiségű pap, aki újraírja és átértelmezi az *Evangéliumot*, extrém prédikációkat tart, majd a hatalom foglyaként megjárja a pokol bugyrait a kínzókamrán és a köztörvényes bűnözők börtönén át a luxuskörülmények között megélt izolációig. Aztán a legfelsőbb hatalom embereinek belső árulását kihasználva

³ Ezekről a regényekről bővebben, de nem szakmai és értekezői célzattal írt cikkeket a következő felületeken olvashatni: Bence 2024b. Megjelenés előtt: Bence 2024c.

letaszítja pozíciójáról Gertler Viktort, a regnáló miniszterelnököt, és I. Viktor néven maga ül annak – egyáltalán nem képzeletbeli – trónjára. Tettét azokkal a létező és profán *Evangelium*-értelmezésekkel igazolja, amelyek az árulást tartják az igazi megváltó, az emberiség ügyét előremozdító tettnek, azaz Júdas árulását minősítik korszakformáló cselekedetnek.⁴

Valóság és kitaláció a disztópiában

Az egyszerre több műfaji körben, így a bűnügyi történetek és az újabb kori bűnregények vonzatkörében is értelmezhető *A Júdas-terv* is tartalmazza azt az „ütős” fordulatot, ami az utóbbi típusba (is) sorolható művek egyik legfontosabb műfajalkotó elve: az elbeszélés és a cselekmény iránya félrevezető és megtévesztő, semmi és senki sem az, aminek/akinek első látszatra tűnik. Még a bűncselekményről (és az elkövetéséről) is kiderül, hogy egészen más természetű, mint amit kezdetben annak gondoltunk; a valóban sötét erők és súlyos tettek másutt, a háttérben húzódnak és történnek. Bán Viktor plébánosról, a rendszerváltó politikusról kiderül, hogy még a fiktív történetben sem (tehát a regényben sem) létezik, csak a játékfüggő és szenvedélybeteg regényíró-elbeszélő által generált virtuális valóság hőse. Ettől függetlenül nem válik kevésbé nyomasztóvá és disztópikussá a primer történet sem, mert azok a körülmények, amelyek lehetővé teszik egy kortárs regényíró számára, hogy a mindenkori morális elvek és erkölcsi önreflexió működése helyett – kikapcsolva ezeknek létszervező jelenlétét – a virtuális valóságot avassa az egyéni és közélet legfontosabb terévé, mindezek nagyon is létező és veszélyes jelenségei jelenkorunknak.

A vizsgált disztópiák, illetve disztópikus tartalmakat is megjelenítő narratívák további közös sajátossága, hogy megtörtént eseményekről is szólnak, illetve rájátszanak az olvasó ilyen típusú tapasztalataira; nemcsak asszociatív és absztraháló képességeit veszik igénybe, hanem a múltról szóló ismereteit is mozgósítják. Tóth Krisztina *A majom szeme* című regényének toponímiái és a személynevekre, más elnevezésekre vonatkozó argumentumai (néhány kivételével) idegenül hatnak, az elbeszélés legfontosabb szimbólumává tett, kétes kimenetű orvosi kísérlet, az 1970-es White-féle majomfej-átültetés nem

⁴ E szempontból viszont Horváth Viktor regénye többek között olyan disztópiákkal állítható azonos műfajssorba, mint Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című verses regénye (Bence 2018; Károlyi 2024), illetve olyan kettős narratívájú művekkel, amelyeknek szereplői átírják a múltat és azoknak kanonizált értelmezéseit. Sok más mellett: Spiró György *Fogság*, illetve *Messziások* című regényei tartoznak ide; a legújabb magyar prózából Milbacher Róbert *Angyali üdvözlések* című regénye.

Magyarországon történt, miként a közelmúltban sem polgárháború, sem atomkatasztrófa nem történt az országban. Ám a disztópiából a jelenbe való vissza-kapcsolás befogadói eljárása, a regényolvasás befejezése egyáltalán nem hozza meg a körülöttünk levő erkölcsi világrend visszarendeződésének felszabadító érzését. Nemcsak azért, mert a regényszövegben elrejtett utalások magyarországi, sőt, budapesti helyszínekre is vonatkoznak, hanem mert a múltból és a jelenkori politikai mozgásokról szóló tudásunk arról győz meg bennünket, hogy társadalmunk és kultúránk minden olyan feltételt tartalmaz, amilyenek más, közeli országokban és térségekben (például a Balkánon, Kelet-Európában, Csernobilben, Ukrajnában etc.) előidézték a regények jövődöntő katasztrófáit. Nem ad reményt *A majom szeme* fő történetszálának lezárása sem, amely a csaló és gonosztevő dr. Krautzer látványos bukását⁵ jeleníti meg, mert – a jogilag és erkölcsileg legitim társadalmat működtető – törvényesség és társadalmi igazságosság visszaállítása hiányában csak azt a konzekvenciát közvetíti felénk, hogy egy ilyen rendszerben bárkiből, még a hatalmi gépezet belső köreiből is lehet áldozat.

Baróthy Zoltán *Utolsó napok* (2024) és Bíró Péter *Hosszú árnyék* (2024) című, részben (az előbbi esetében) a fantasy, illetve a bűnügyi irodalom vonzatkörébe tartozó regénye is működtet a jelen kori disztópiákra jellemző eljárásokat, de nem szigorúan vett antiutópiák. Ilyen a felismerhető és megnevezhető referenciális tér karakterisztikáinak megváltoztatása, virtuálissá tétele, egyfajta, az ember, vagyis az alkotója ellen fordult technológiát, a mesterséges intelligenciát a saját hasznára, uralmának megtartására és a társadalom kifosztására, leigázására felhasználó (okkult) háttérhatalom jelenléte, a látszat és a valóság felcserélődése, a militáns és a kulturális szférák harca, ami – leginkább – az utóbbiak erkölcsi győzelmével, de fizikai vagy egzisztenciális vereségével ér véget.

A nagyjából a Nemzeti Nagykönyvtárban játszódó, de konkrét budai és pesti tereket is megjelenítő *Utolsó napokban* Becsey Gergely könyvtáros és barátja, Zoltán egy – a könyvszállító kocsi platóján talált – levágott fül rejtélye miatt kezd magánnyomozásba, mivel a nyomozó hatóság – miként az a diktatórikus társadalmakban általában megfigyelhető – a hatalmi koalíció kezében van. Ebben a világban is hamar kiderül, hogy nem azok a „rosszak” (vagyis a könyvtár titkos alagútrendszerében, egy árnyékkatalógus létrehozásán dolgozó

⁵ A titkosszolgálat emberei vele is eljátszatják ugyanazt a színjátékot, amit ő moderált a törbejettettek számára, majd kényszerítik, hogy kövesse áldozatait a reaktor belsejébe. Nem jelenti az igazság pillanatát kiütőző rémülete sem, amikor kedvenc fényképén, az 1970-ben fejátültetésen átesett (ezzel halálra ítélt) állatról készült fotón, a majom szemében felismeri saját félelmét (Bence 2023).

rekatalogizálók), akik az első feltárt nyomok alapján annak látszanak, mi több, titkos szövetségük (mint a *Da Vinci-kódban*, *A rózsza nevében* vagy a *Bábeli könyvtárban*) inkább a világ megmentésére irányul; mielőtt még az oligarchák működtette hatalom rátenné a kezét és gonosz célokra használná fel a könyvtár tiltott állományát, a veszélyes könyveket.

A különös vagy titokzatos kézirat cselekményszervező szerepe

E – részben a fantasy, a bűnügyi vagy a gótikus horror, részben a disztópiák karakterisztikáit működtető – regények megegyező sajátossága az is, hogy cselekményszervezőségükben központi szerepet tölt be (mint a Ciocan-regényben) egy könyv, egy regény vagy annak a kézírata. A (Baróthy-regényhez hasonlóan) a kultúrkrimi kategóriájába sorolható Bíró-thrillerben

a „hosszú árnyék” a bűn kiterjedésének és hatásának metaforája [...], de konkrét jelentései is vannak. A zsákfalucskától nem messze eső főváros tereire vet (szimbolikus értelemben is) erős árnyékot az ismeretlenek által szívdarványszínűre festett Szabadság-szobor, de *Hosszú árnyék* a címe annak a memoár-kéziratnak is, amelynek állítólagos szerzője az elhunyt tanító néni, s aki művét egy kétes ügyletekbe bonyolódott, és vitatható értékű irodalmi művek kiadásáról hírhedtté vált kiadónál szeretne volna megjelentetni (Bence 2024c).

S bár a bűnügyi helyszín közelében váratlanul felbukkanó Urbán Andor miniszterelnökről végül kiderül, hogy egészen banális okok miatt (feldölt a műút melletti parkolóban elhelyezett mobilvéccé) tartózkodott a szentistvándi erdőben, s testőrei is ezért, s nem a gyilkossági ügyben való érintettségük miatt fenyegetik meg az eset szemtanúját, Dukon falugondnokot, mi több, Katóka tanító néni halála végül – még ha tettének kiváltó oka a múltbéli gaztetek lelkiismereti terhe volt is – öngyilkosságnak minősül, a bűn nyomasztó árnyéka és egy majdani közösségi katasztrófa előérzete továbbra is jelen van a három barát, Dukon falugondnok, Szamovics kriptaőr és Perényi Tamás tanár felderítette és leleplezte világban. Végül az is napvilágra kerül, hogy a regény valódi szerzője az utóbbi személy, aki a regényhez szükséges anyaggyűjtés (a tanító néni meginterjúvolása) során ébred rá, hogy a jelen történései nem függetlenek a hazug és szövevényes múlt eseményeitől, hogy ebben a kétarcú világban majdnem senki sem teljesen azonos azzal a képpel, amit önmagáról kifelé mutat. Mint a Ciocan-regényben, itt is fény derül az irodalmi közélet és a kultúra politikai és ideológiai átitatottságára, hamisságára és hiteltelenségére, a kiadók működé-

sének anomáliáira. Mi több, ebben a világban az írás – kivéve, ha azt a hazug rendszer szolgálatába állítja a szerző – sem veszélytelen tevékenység.

Bán Viktort is a politikai és az egyházi kánont átértelmező kéziratáért tartóztatják le és vetik börtönbe, még akkor is, ha formabontó műve – paradox módon – az aktuális miniszterelnök kedvenc olvasmánya lesz. Marcel Pulberét is regénye, az *És reggel jönnek az oroszok* miatt állítják bíróság elé 1996-ban, amikor az általa jövendölt 2020-as társadalmi kataklizmának még nyoma sincs. Kivéve azt, hogy már az adott pillanatban is minden adott (a köz- és a jogrend, illetve a kulturális és a politikai struktúrák mély válsága) a jóslat megvalósulásához.

A disztópiák természetének megfelelően Pulbere (és Ciocan) regénye – miként a műfaji sorban említett összes többi is – nem elsősorban a jövő, hanem a jelen visszasságaira kérdez rá. Ezeknek felszámolásában a múlt példája sem igen segít, mert arról is gyorsan kiderül, hogy kompromittálódott.

A múltról szóló dezillúziós tudás

Láng Zsolt *Az emberek meséje* című regényének szereplői, a Medárd nevű erdélyi, egykor szász, de az elbeszélte időben már cigány falu lakói úgy szeretnék meghaladni és eliminálni a múlt traumáit, hogy tagadják, vagy nem vesznek tudomást a létezéséről. Amikor a véletlenek folytán a faluba került, erdélyi gyökerekkel rendelkező, magyar anyanyelvű, de már francia állampolgár Tavaszi André a családi múltból kérdezi új ismerőseit, furcsa válaszokat kap (Bence 2025c):

Szoktatok ilyesmiről beszélni otthon?

Nem. A múltból soha. Én csak tizenhat évesen, amikor Londonba mentem, tudtam meg, hogy van múlt is (Láng 2024, 283).

Az elhallgatás mögött ugyanis súlyos tragédiák húzódnak. Amikor Sziditől, a vajda lányától André a kalapjára tett virág cigány nevére érdeklődik, a történelem elrettentő képe bontakozik ki a nyelvi valóság mögül:

Nálatok szedtem a kertben, emelte mutatóujját a kalap elé.

Andrea is szereti, soha nem gyomlálja ki.

Miért lenne gyom? Cigányvirágnak is nevezik.

Cigányul is?

Gánújának mondta a nagyanyám. Ő is kalapot hordott. Azzal temettük el, ez volt a kívánsága. Mert az a kalap az anyjáié volt, a dédanyámé. Akit agyonverték a katonák. Ők a cigányokat tartották gyomnak (Láng 2024, 283).

Az emberek meséjében Bernard Mende ville *A méhek meséje* (1724) című filozófiai szatírájának és Blaise Pascal *A véletlenek matematikája* címen ismert elméletének jelenségei „kelnek életre” és jönnek létre a valóságban: méhdel-finek, mézügynökök és méhemberek ténykedéséről szerzünk tudomást belőle. A két főszereplő, André Tavas z és fia, Étienne Chaix (Tavas z Zsombor) sorsá-nak alakulását pedig számos véletlen egybeesés határozza meg. Például utóbbi véletlen szemtanúja (e körülmény hiányában a gyanúsítottja) lesz a Francia-Alpokban történt, chevaline-i mészárlásként elhíresült (a valóságban is megtör-tént) négyszeres gyilkosságnak. Az is véletlen, hogy ugyanabba a faluba sodor-ják az események, ahova a nyomozással megbízott apját veti a „sors keze”. De az is lehet, hogy nagyon is kiszámítható lépések és események sorozatáról van szó. A bizonytalan identitású és kétes egzisztenciájú, gyermekkori traumáktól szenvedő fiú a világtól olykor fizikai értelemben (tavaszi áradáskor) elzárt falu-ban szeretne elrejtőzni, míg a körülmények felderítésével foglalkozó, eredeti-leg kommunikációkutató Andrét a nyomok vezetik a helyszínre, de az is lehet, hogy az egészből semmi sem igaz: Tavas z Zsombor Étienne Chaix írói néven (provanszál eredetű anyjának a vezetéknevét vette fel, ami gallolatin nyelven „sziklá”-t jelent, míg Étienne volt Pascal janzenista apjának a keresztnéve) egyszerűen csak regényt ír családjának történetéről, amelynek főhősévé az apját avatta, és annak hagyatéka, a jegyzetei felkutatása céljából érkezett Medárdra.⁶

A véletlen beteljesülés fordított példáját tapasztaljuk a Bíró-regény kelet-kezéstörténetében és utóéletében. *A Hosszú árnyék*ban a budapesti Szabadság-szobor körüli botrány kitalációként szerepel, de megjelenése után nem sokkal a valóságban is politikai botrány kerekedett körülötte. A regényben valakik szivárványszínűre festik a szobrot, a valóságban a politikai öncélúság miatt látjuk torz fényben.

Az *És reggel jönnek az oroszok* közvetítette prófécia nem nyert valóságos dimenziókat, legalábbis nem olyan formában teljesedett be, mint a disztópiában. A transznisztriai szakadár csapatok felkelését még 1992-ben, egy rövid ideig tartó háborúban leverte a moldovai hadsereg, azóta a Dnyeszter Menti Köztársaság ügye politikai és katonai körökben is függőben van. Ukrajna orosz lero hanása, bár a regénnyel kapcsolatban hangsúlyozza a recepció, hogy „azok az oroszok, nem ezek az oroszok”, mégis – más térben, de – beteljesült jóslatnak minősíti a Ciocan-disztópia valóságát. Mi több, identikus (de eltérő módokon inter-p retált) közép-kelet-európai múltunk is számos esetét tartja számon a nemzeti alapú ideológiai és katonai támadásoknak (Bence 2025b).

⁶ A regény hasonló, de más jelentéseinek értelmezéséről lásd: Bence 2025a.

Összegzés

Julian Ciocan *És reggel jönnek az oroszok* című regénye és az intertextuális vonzatkörébe tartozó magyar narratívák vizsgálata számos adalékkal szolgál a térségi, jelenkori disztópiák természetének, jelenségeinek megértéséhez. Általános érvényű, a jelenre vonatkozó, a közép-kelet-európai léttérben hatásos tanulságát, konzekvenciáját vagy üzenetét modelleknek azonban mégsem azoknak a mozzanatoknak a szövevénye jelenti, amelyek a társadalmak gazdasági és morális összeomlását, azok kiváltó okát magyarázzak és a jelen állapotaira kérdeznek. Nem az a legnyomasztóbb üzenete e szövegvilágoknak, hogy a megjelenített katasztrófák bármikor, a mi világunkban is bekövetkezhetnek, hanem annak a folyamatnak a megvilágítása, hogy miképp érvénytelenednek el és válnak triviálissá azok az értékek és elvek, amelyeket hagyományosan a társadalmi rend fenntarthatóságát biztosító imperativusoknak gondolunk.

A Ciocan által vizionált moldovai katasztrófát nem tudja megakadályozni sem a hagyományokhoz való ragaszkodás, sem a dicsőséges múlt illúziója. A történelem ismétlődő jelensége és sajátossága ugyanis, hogy a (katonai megszállás vagy rendszerváltás nyomán) kialakuló új hatalmi struktúrák mindig újradefiniálják a múltat, megváltoztatják a társadalmi kommunikációt és annak nyelvi reflexióit. Ez történik a Marcel Pulbere vizionálta megszállt Moldáviában is a tiraszpoli hatalom részéről, de ez az egyik legfontosabb jelentése olyan hagyományos értelemben vett történelmi regényeknek is, mint amilyenek Gion Nándor *Latroknak is játszott tetralógiájának*⁷ és Végel László *Újvidék-trilógiájának* darabjai, vagy Vida Gábor *Senkiháza* című 2023-as regénye.⁸

Még nagyobb dezillúziót jelent a vizsgált, jelen idejű disztópiák és disztópikus elbeszélések világában a többnyelvűségbe és a multikulturalitásba vetett hit kiüresedése. Medárd cigány lakóinak – akik tagadják a múlt létezését, összetett kulturális identitások megszemélyesítő és egyfajta cigány, román, magyar, török és német keveréknnyelven értik meg egymást – sorsa átmenet nélkül tragikusává válik, amikor kikerülnek saját nyelvi közegükből. Szidi dédanyját idegen katonák verték agyon a múltban, miképp a család legifjabb tagját, a vajda fiát, Rómeót is hasonló végzet érte a segesvári börtönben.

Nicanor Turturică és orosz szomszédjai is tökéletesen megértik egymást, mert jól beszélnek egymás nyelvét mindaddig, amíg a megszálló csapatok nyomán kialakuló új hatalmi viszonyok közepette át nem rendeződnek és meg nem

⁷ Virágos Katona (1973), Rózsaméz (1976), *Ez a nap a miénk* (1997), *Aranyat talált* (2002).

⁸ Erről bővebben: Bence 2024a.

rendülnek a köztük fennálló egyensúlyt biztosító viszonyok. Amíg korábban Petroviciék igyekeztek jószomszédi viszonyban maradni a román Turturicăval, addig a tiraszpoliak, azaz a kulturális és nyelvi identitásuknak erőfölényt biztosító csapatok megérkezése után már múltbéli etnikai sérelmeiket helyezik előtérbe, ellenséges magatartást tanúsítanak más nemzetiségű (többségi vagy államal-
kotó) polgártársaikkal szemben.

Vida Gábor regényében a Namajdon magának hazát/házat és otthonot teremteni kész, román–magyar, azaz kétnyelvű Kalagor Mátéval történnek hasonló események, amikor a hatalmi átstrukturálódások következtében nemcsak a nevének írásmódja és kiejtése változik folyton (éppúgy, mint Slemil Ferencé, Végel László *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja* című regényében), de az élete és az egzisztenciája is folyton veszélybe kerül, mert – hiába beszéli jól a nyelvüket és érti a kultúrájukat – egyik közösség sem akarja igazán befogadni.

Nem járnak sokkal jobban az anyaország, az „anyanemzet” értékeihez, az anyanyelvhez és a nemzeti hagyományokhoz ragaszkodók sem. Gion, Végel és Vida regényei is azt mutatják meg, hogy a felszabadítóként érkezők végül azoknak az életét is katasztrófába sodorják, akikkel azonos nyelvet beszélnek, megegyező vallási felekezethez, társadalmi csoporthoz vagy közösséghez tartoznak. Az új hatalom csapatai mindig lerabolják az elfoglalt térséget, függetlenül attól, hogy a területen esetleg nemzettársaik is nagy számban élnek, miközben semmilyen szolidaritást nem mutatnak irányukban.

Marcel Pulbere romániai tanulmányai alatt mélységesen kiábrándul az anyaország kulturális és társadalmi viszonyaiból, Turturică tévesen hiszi és reméli azt, hogy Romániában majd menedéket talál: idegenként kezelik, és még véletlenül sem segítenek rajta, mi több, kiszolgáltatják a tiraszpoliaknak. Más kontextusban elhangzott, de itt is érvényes konzekvencia: „A térségen úgy csörtet végig a történelem, hol lovon, hol harckocsin, hol biciklin, hogy végül senki hazája nem lehet, főleg nem az Ígéret földje jelentésében” (Bence 2024a).

Minden helyzetben és körülmények között érvényes magatartást és megoldást természetesen egyik regény, sem a disztópiák, sem a történelmi narratívák nem kínálnak fel. Rojtos Gallai István az *Ez a nap a miénk* című 1997-es Gion-regényben azt feleli felesége vádjaira, amiért együttműködik az új, háború utáni (szerb) hatalommal, hogy „néha az ember kénytelen patkánybajszot növeszteni” (Gion 1997, 256), de azt bármikor leborotválhatja. Legjobb helyzetben talán azok vannak, akik – noha idegen közegben kénytelenek élni – valamilyen módon (tudatos alkalmazkodással, átvétellel és a pozitív jelenségek kamatoztatásával), ha korlátozott terjedelemben is, de meg tudják őrizni anyanyelvi identitásukat, akik a különbözőség előnyeit képesek megélni. Ilyen küzdelemről szól Kun Árpád *Takarító férfi* című 2022-es regénye, illetve Nádasdy

Ádám *Londoni levelek – 2020–2024* című tárcakötete. Ehhez azonban a kelet-európai disztópiák világánál sokkal nyitottabb, kulturálisan és egzisztenciális értelemben is gazdagabb és toleránsabb társadalmi környezetre van szükség.

Irodalom

- Baróthy Zoltán. 2024. *Utolsó napok*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Bence Erika. 2018. Magyarország vulkanikus télben. Térey János: A Legkisebb Jégkorszak. In *Utazások Poszt-Monarchiában*. 142–146. Szabadka: Életjel.
- Bence Erika. 2023. Ex libris. *Élet és Irodalom* 67 (47): 2023. nov. 24.
- Bence Erika. 2024a. Volt egyszer egy 20. század: Gion Nándor Latroknak is játszott című tetralógiája a térségi történelmi narratíva tükrében. *Irodalmi Magazin* 12 (4): 13–19.
- Bence Erika. 2024b. A nemzet meztelen – Kritika Pető Péter *Olyan gyönyörű ez a szöveg, hogy csak pucéran olvasom* című regényéről. *Kortárs Online*, jan. 11.
- Bence Erika. 2024c. *Az árulás terve*. Horváth Viktor: *A Júdás-terv*. Kézirat.
- Bence Erika. 2024d. Bíró Péter: Hosszú árnyék. *Magyar Narancs* 2024. nov. 27., <https://magyarnarancs.hu/visszhang/biro-peter-hosszu-arnyek-272800>
- Bence Erika. 2024e. Mi történik a föld alatt? Baróti Zoltán: *Utolsó napok*. *Magyar Narancs*, 2024. dec. 11., <https://magyarnarancs.hu/kritika/mi-tortenik-a-fold-alatt-273121>
- Bence Erika. 2025a. Láng Zsolt: Az emberek meséje. *Kortárs* 69 (9): 79–91.
- Bence Erika. 2025b. Ex libris. *Élet és Irodalom* 69 (12): 2025. márc. 21. 19. <https://kortarsonline.hu/aktual/peto-peter.html> (2025. szept. 5.)
- Bence Erika. 2025c. Erdély mint történelmi tér: A térségi történelmi regények tükrében. *BárkaOnline*. <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/9395-erdely-mint-tortenelmi-ter--a-tersegi--tortenelmi--regenyek-tukreben> (2025. szept. 15.)
- Bíró Péter. 2024. *Hosszú árnyék*. Budapest: Kalligram.
- Ciocan, Julian. 2024. *És reggel jönnek az oroszok*. Ford. Koszta Gabriella. Budapest: Athenaeum.
- Erdei Lilla. 2019. Horror a disztópiában, disztópia a horrorban. *Korunk* 33 (2): 38–48.
- Gál Andrea. 2019. Kísérlet a magyar utópia vázlatos történetére. *Korunk* 33 (2): 32–38.
- Gion Nándor. 1997. *Ez a nap a miénk*. Budapest: Osiris.
- Gombos Péter. 2009. *Utópiák és disztópiák a magyar irodalomban, különös tekintettel a gyermeki irodalom antiutópiáira*. Tézisfüzet. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék. <https://pea.lib.pte.hu/server/api/core/bitstreams/54944dc0-99b6-4a70-9fde-b33c0d134675/content> (2025. szept. 1.)
- Gombos Péter. 2019. A disztópiák *Alkonyatjától* a disztópiák alkonyáig? *Korunk* 33 (2): 49–56.
- Hegedűs Orsolya. 2012. *A mágia szövedéke: Bevezetés a magyar fantasy olvasásába I*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. (Parazita könyvek 8.)

- Hegedüs Vera. 2024. *Mondass egy misét értem: Novellák*. Budapest: Kalligram.
- Horváth Viktor. 2024. *A Júdás-terv: Kurzusregény*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Houellebecq, Michel. 2015. *Behódolás*. Ford. Tótfalusi Ágnes. Budapest: Magvető.
- Károlyi Csaba. 2024. Ember tervez, ki végez? *Élet és Irodalom* 68 (46): 2024. nov. 15. <https://www.es.hu/cikk/2024-11-15/karolyi-csaba/ember-tervez-ki-vegez.html> (2025. szept. 6.)
- Kun Árpád. 2022. *Takarító férfi*. Budapest: Magvető.
- Láng Zsolt. 2024. *Az emberek meséje*. Budapest: Jelenkor.
- Molnár T. Eszter. 2025. *Tájkép lövés előtt*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Nádasdy Ádám. 2025. *Londoni levelek – 2020–2024*. Budapest: Magvető.
- Pető Péter. 2023. *Olyan gyönyörű ez a szöveg, hogy csak pucéran olvasom*. Budapest: Kalligram.
- Tóth Krisztina. 2022. *A majom szeme*. Budapest: Magvető.
- Végel László. 2015. *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja*. Budapest: Noran Libro Kiadó.
- Vida Gábor. 2023. *Senkiháza: Erdélyi lektűr*. Budapest: Magvető.

THE (CENTRAL-)EASTERN EUROPEAN MESSAGE OF IULIAN CIOCAN'S NOVEL *AND IN THE MORNING THE RUSSIANS WILL COME*

Moldovan author Iulian Ciocan presents a dystopia set in the present in his novel *And in the Morning the Russians Will Come*. The title is actually the title of the novel written and published by the main character, Marcel Pulbere. We are thus dealing with a dual narrative, whose episodes follow one another in turn, so that the fate of Pulbere, the novelist, and that of his hero, Nicanor Turturică, eventually become one in a kind of Eastern European cataclysmic vision. The dystopia's contemporaneity arises from the fact that both the frame novel and the novel within the novel depict events and behaviours that have never happened in the described form (e.g. Chişinău was not overtaken by Transnistrian troops) but could happen at any time and place – or, indeed, have already occurred in some form in this part of the world, just as the case of the writer who was put on trial for his book is also unprecedented. The research presented in the paper seeks to answer the question of what are the phenomena and stereotypes in Iulian Ciocan's novel that describe the Central-Eastern European way of life, and how do these relate to the literary tradition of European dystopias. The comparative study analyses several contemporary Hungarian dystopian novels in order to typify and contextualize the synchronous phenomena and functioning of contemporary Hungarian prose.

Keywords: dystopia, Iulian Ciocan, Franz Kafka, Central-Eastern Europe, frame novel

CENTRALNOEVROPSKA I ISTOČNOEVROPSKA PORUKA ROMANA JULIJANA ČOKANA *A IZJUTRA ĆE DOĆI RUSI*

Roman *A izjutra će doći Rusi* moldavskog pisca Julijana Čokana predstavlja distopiju smeštenu u sadašnjost. Njegov naslov poklapa se sa naslovom dela koje piše i objavljuje glavni protagonist romana, Marsel Pulbere. Pred nama je, dakle, dvostruka naracija, čiji se delovi sukcesivno ređaju, da bi se na kraju sudbine romanopisca Pulberea i njegovog junaka, Nikanora Turturike, slile u jednu, u nekoj vrsti istočnoevropske kataklizmičke vizije. Savremena priroda distopije proizlazi iz činjenice da nam i okviri roman kao i roman u romanu prenose događaje i postupke koji se nikada zapravo nisu odigrali u opisanom obliku (Kišinjev naime nisu okupirale pridnjestrovske trupe), ali se mogu dogoditi bilo gde i bilo kada. Štaviše, već su se u nekom obliku desili u ovom delu sveta, poput slučaja pisca koji je zbog svoje knjige izveden pred sud. Naše istraživanje nastoji da pruži odgovor na pitanje preko kojih fenomena i stereotipa Julijan Čokan u svom romanu opisuje srednjoevropski i istočnoevropski način života, i kako su oni povezani sa književnom tradicijom evropskih distopija. U okviru ove komparativne studije izvršena je analiza nekoliko savremenih mađarskih distopijskih romana, kako bi se tipizovali i kontekstualizovali sinhroni fenomeni savremene mađarske proze, uključujući tu i njeno delovanje.

Ključne reči: distopija, Centralna i Istočna Evropa, okviri roman, besperspektivnost, rukopis, roman u romanu

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. szept. 15.

Közlésre elfogadva: 2025. okt. 1.

ETO: 821.112.2-3BODROŽIĆ, M.
821.163.42-3BODROŽIĆ, M.
DOI: 10.19090/hk.2025.4.19-28

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

TOLDI Éva

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
eva.toldi@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0001-9278-1681

A TRANSZKULTURALITÁS MINT POÉTIKAI RENDEZŐELV

Marica Bodrožić Cseresznyefa asztal című regényének olvasata

Transculturality as a poetic organizing principle

A reading of Marica Bodrožić's The Cherrywood Table

Transkulturalnost kao poetski princip

Čitanje romana Marice Bodrožić Trešnjino drvo i stara osećanja

A tanulmány Marica Bodrožić *Cseresznyefa asztal* (*Kirschholz und alte Gefühle*, 2012) című regényét a transzkulturalitás poétikai működés módja felől vizsgálja, a nyelv, az emlékezet és az identitás összefüggéseire összpontosítva. Marica Bodrožić prózáját a migráció, a többnyelvűség és a kulturális átjárhatóság tapasztalata hatja át, amely az elbeszélés szerkezetét és nyelvhasználatát egyaránt meghatározza. A regény fragmentált narratívája és palimpszesztikus nyelvi rétegzettsége olyan poétikai rendezőelvet hoz létre, amelyben a transzkulturalitás nem csupán tematikai kérdés, hanem a szövegépítés alapeljárása. Az elemzés feltárja, miként válik a tárgyi világ – különösen a címadó cseresznyefa asztal – az emlékezet médiumává, és hogyan vonja be a szövegbe a nosztalgia életérzését. Magyar és szerb fordítási példái pedig a transzkulturális szöveg fordíthatóságának kérdésére reflektálnak. *Kulcsszavak:* transzkulturalitás, deterritorializáció, háború és narráció, identitás, fordítás

Az ezredforduló irodalmának egyik legizgalmasabb jelensége a kulturális és nyelvi határok elmosódása. Az irodalom már nem kizárólag nemzeti keretekben értelmezhető: az alkotások egyre gyakrabban több nyelv, több identitás és

több kulturális tapasztalat között helyezkednek el. A transzkulturális irodalmi korpusz megkülönböztető jegyei közé tartozik, hogy az idesorolható alkotások kifejezetten olyan célból jönnek létre, hogy a 20. század második felében és a 21. század elején kialakult migráció során létrejött változások következtében előállt identitáskérdéseket, hovatartozás-alakzatokat tematizálják, különböző csoportidentitások identifikációs szándékát és az egyén ebben elfoglalt helyét mutassák be. Emellett rákérdeznek transznacionális viszonyokra, a diszkurzív és egymással kapcsolatba kerülő terek viszonyrendszerére, nyelvek közötti transzferekre, miközben a határátlépések sorozatát mutatják fel (lásd még: Toldi 2024).

A transzlingválás az egyik olyan biztos közös jegy, amelynek alapján azonos korpuszban lehet vizsgálni az irodalmi műveknek azt a csoportját, amelyet transzkulturálisnak nevezhetünk. Marica Bodrožić *Cseresznye fa asztal* (*Kirschholz und alte Gefühle*, 2012) című regénye is ebbe a sorba illeszkedik. A szerző munkásságának kezdetétől fogva ilyen irányban gondolkodik, az elismerést és a szélesebb körű ismertséget pedig ez a regény hozta meg a számára, amellyel elnyerte az Európai Unió Irodalmi Díját 2013-ban. Marica Bodrožićot transzkulturális alkotónak tarthatjuk. Horvátországban, Dalmáciában született, és mint megannyi, a térségből elszármazott gyermek, később, ez esetben kilencéves korában, 1983-ban csatlakozott szüleihez, akik Németországba vándoroltak ki, addig nagyszülei nevelték. Előbb könyvkereskedőnek tanult, majd Frankfurtban kulturális antropológiát és szlavisztikát fejezett be. Németül iskolás éveiben tanult meg, második anyanyelvének tekinti, munkanyelve is ez lett. Regényeket, verseket, elbeszéléseket, valamint esszéket ír.¹

Szövegei úgyszintén magukon hordozzák a transzkulturalitás jellegzetes jegyeit, amelyek közül a nyelvi tudatosságot emelhetjük ki. *Sterne erben, Sterne färben: Meine Ankunft in Wörtern* című magánéleti indíttatású lírai nagyesszéjében a szerző nyelvtanulására való hivatkozással az önéletrajz műfaja találkozik a nyelvi életrajz dimenziójával. Marica Bodrožić megnyitja emlékeztének tereit, és hosszú monológba kezd, amely egyrészt a nyelv elsajátításának módozatára összpontosít, másrészt a nyelv mint totális tapasztalat feltételezésére irányul. Danilo Kiš idézi ekkor, aki minden, a térségből Nyugatra szakadt író szemében origónak számított:

¹ Koránt sincs minden könyve lefordítva horvát nyelvre, mindössze négy: a *Tito ist tot* (2002), a *Der Spieler der inneren Stunde* (2008), *Das Gedächtnis der Libellen* (2012) és a *Kirschholz und alte Gefühle* (2012). Magyarra pedig csak az utóbbi. A *Cseresznye fa asztal* kivételével az idézetek fordítása tőlem származik – T. É.

...minden ember a maga módján egy csillag. Ahhoz, hogy megértsük ezt a csillaglétet, készen kell állnunk arra, hogy kilépjünk saját életrajzunk szűk kereteiből, és gondolatban nyissunk a tágasság felé. A kozmosz a mi lakhelyünk, nem a lakásunk (Bodrožić 2007, 89).

Marica Bodrožićra nem jellemző a lineáris elbeszélésmód. Ennek ellenére érzékletesen bontakozik ki nyelvekhez való viszonya. A horvát nyelvet első nyelvének tartja, ami nem mutatkozik előtte egységesnek, nyelvjárásaival együtt tartja számon: „Dalmácia és Hercegovina között felnöve mindkét régió dialektusát megtanultuk” (Bodrožić 2017, 62). Az első nyelv inhomogenitásának, összetettségének tapasztalatát egy harmadik nyelv hívja elő, és felerősíti a nyelvre való odafigyelés készségét:

Amikor elkezdtem franciául tanulni, észrevettem, hogy a német [...] szavak finom rétege alatt, gondtalanul és minden képletességtől távol él közvetlen dalmát dialektusom, gondolataimban megjelentek egyes hercegovinai szavak, horvát, az egykori szerbhorvát, sőt anyám vidékéről [...] származó oszmán hangzású szavak is (Bodrožić 2007, 51).

A nyelvtanulás is foglalkoztatja, eközben a nyelv megélése, fizikai megtapasztalása, érzéki jelenléte kerül előtérbe:

Gyerekkoromban nagyon szerettem a szerb *voz* szót – mondja –, mert úgy tűnt nekem, [...] a vezetést is sugallja – *voziti se*. A horvát *vlak* szónak viszont szelíd aurája volt, mintha a *mrak* és a *mlad*, azaz a sötétség és a fiatalság keveréke lenne; így éltem át életem első vonatútját is, éjszaka, és még csak kilencéves voltam, mintha szükségem lett volna erre az utazásra, hogy megértssem a szót a testemmel és az értelmemmel is (Bodrožić 2007, 97).

A testiség és az intellektus egybeforrása, a szavak testi megélése a dialektusokkal egyidejűleg a nyelvnek azt a palimpszesztre hasonlító rétegzettségét fogalmazza meg, amely például Melinda Nadj Abonji regényeiben is megfigyelhető, és amelyet a transznyelvű szerző gyakran tudatosan alkalmaz. A recepció azonban nem regisztrálja a nyelvhasználatnak ezt a módját, csupán újító és szokatlan szóösszetételeit említi. Az új jelentésmezőkben a szavak tárgyasulnak, beszél például Buchstabebackpulverről (betűsütőporról), szókapuról, szórengésről, gyakran testmetaforákat is alkalmaz. A nyelvtanulás gyötrelmei betegségben manifesztálódnak: hangszálai felmondják a szolgálatot, a némaságba menekül, amit fenntart gyógyulása után is. A nyelv nem pusztán kommunikáció, hanem testi és lelki élmény: a hang, a csend, a beszéd és a hallgatás

mind a testiség leképződése. A gyermekkori élmények sorra testi lenyomatokat hagynak, a beszédképtelenség és a nyelvcsere traumái pedig fizikai és érzelmi síkon is érzékelhetők. A nyelvi palimpszeszt feltehetően csak a tudat eszköze, és legfeljebb a nyelvi metareflexiókban bontakozik ki.

A transzlingváló szerzők a deterritorizáció, a kimozdítottság tapasztalatát gyakran tematizálják. Amíg *Sterne erben*, *Sterne färben* című kötetében személyes élményeiről beszél, addig a *Cseresznye fa asztalnak* nincsenek önéletrajzi vonatkozásai vagy a szerzőre utaló referencializálható elemei. Ez azonban csak a cselekmény szintjén igaz. Az elbeszélő migrációs tapasztalata több ponton egybecseng az író ilyen jellegű élményével, az elbeszélő kivándorlásának leírását transzkulturális élettörténet-elbeszélésként olvassuk. A regény az itt és most perspektívájából beszél. Cselekménye 2011-ben játszódik. Főhőse, Arjeta Filipenko egyes szám első személyben mondja el életének eseményeit. Többkultúrájú beágyazottságát hivatott érzékeltetni, hogy édesanyja horvát, apja koszovói szerb. A regény hét nap története az új berlini lakásában, amelynek során Arjeta visszaemlékezik nomád életére: a múltjára, gyerekkorára és az egykori Jugoszlávia területén zajló háborúra Szarajevóban és Isztrián, fiatalságára Párizsban, továbbá berlini megérkezésére. A regényben saját emlékei és családjának története összefonódik, megjelenik anyjának, apjának, bátyjainak, nagybátyjának és nagynénjének a története, visszaemlékszik gyermekkori barátaira és ifjúságának fontos személyeire, szerelmére, Arikra, akivel boldogtalan kapcsolatban élt, úgyhogy lemondott a gyermekükről, és örökbe adta. Nagypapjának és nagyanyjának a történetei révén a cselekmény szálai a második világháborúig vezethetők vissza.

Arjetának még az ezernégyszázhuszonöt napig tartó szarajevói ostrom előtt sikerül elhagynia szülővárosát, s először Párizsba megy tanulni. Az emigráns-lét visszásságaként jelenik meg, hogy tanárai mindenáron azt akarják hallani, a háború elől menekült, holott ő már korábban elhatározta, hogy párizsi diák lesz. Arjetát ugyanakkor lelkiismeret-furdalás gyötri: a családjából ő az egyetlen, akinek lehetősége volt elmenekülni az ostromlott Szarajevóból, s „boldogan” majszolni a croissant-t, teljes biztonságban, miközben, ahogyan azt maga megfogalmazza, „az otthon maradtak éheznek. És szenvednek. És az életükért aggódnak. Leginkább gránátokat számolnak, és a halottak lajstromba vétele foglalkoztatja őket” (Bodrožić 2017, 45).

Nem közvetlen háborús élmény okozza Arjeta különös tudatállapotának kialakulását, mégis társadalmi-politikai eredőjű trauma a kiváltója. Amikor nagybátyja és nagynénje hirtelen eltűnt az életükből, mert politikai okokból emigrálniuk kellett, a kislányban egy lélektani folyamat indul be: elfárad a

beszédben, majd lyukak, szünetek keletkeznek az emlékezetében. Tudatállapota leginkább egy betegséghez, az epileptikus petit malhoz hasonlít – ez indokolja az egész regényen végighúzódó kihagyásos narrációs technikát és a linearitás kiiktatását. Az elbeszélésmód jellege és motivációja ily módon vezethető vissza transzkulturális eredőkre.

Az elbeszélésmód befolyásolja az emlékezés működésének mikéntjét is. A töredezettség narrációs technikájához jól illeszkedik a regény tárgyelfogása is, a *Cseresznyefa asztal* poétikájának meghatározó eleme a tárgyakhoz fűződő viszony, amely az emlékezet működésének mikéntjére világít rá. A háború befejeztével Arjetát anyja többször meglátogatja, és mindannyiszor egy-egy nejlonszatyornyi fotót hoz magával, hogy a lányt régi énjére emlékeztesse.

A fotó a transzkulturális irodalom jellegzetes tárgya, és szinte minden emigrációt tematizáló alkotásban feltűnik. Dubravka Ugrešić a fényképet tartja olyan elemnek, amelynek mélyebb értelme van, egyenesen a létbizonyosság dokumentuma. Ismert gondolata, hogy „kétfajta menekült létezik: az egyiknek vannak fényképei, a másoknak meg nincsenek” (Ugrešić 2000, 10). A fénykép a bizonyíték arra, hogy van múltja, vannak emlékei. Aki viszont mindezzel nem rendelkezik, mindenét elveszítette, csak a sivár jelenben él.

Arjeta esetében azonban mindhiába léteznek fényképek, azok nem segítik, inkább akadályozzák emlékezését. Az elbeszélő képtelen azonosulni azokkal a képekkel, amelyeken még a háború előtti önmaga látható. Identitásgondokkal küzd, a fényképeken nem ismeri fel önmagát, a fotókból nem tudja összeállítani saját énjét. Nem fedik a valóságot, nem azonosak vele. A fényképek – ahelyett, hogy igazolnák az identitást, az emlékek őrzőjévé és felidézőjévé válnának – idegenné teszik a múltat. A fotó a széttöredezett identitás megtestesítőjévé válik. A képekhez való viszony ebben a regényben nem a múlt megőrzését szolgálja, hanem az emlékezés ellehetetlenülését mutatja meg. Arjetának nemcsak a gyermekkori fotók jelentenek gondot, hanem a később készültek is, amelyeket barátja, Arik készít róla Párizsban.

A tárgypoétika elemei azon a ponton találkoznak, amikor Arjeta Berlinben a nagyanyjától megörökölt cseresznyefa asztalon próbálja meg a mozaikkockákat összerakni. Az asztal a regényben nem pusztán rekvizitum, hanem emlékezeti médium. Nem a fénykép, hanem a cseresznyefa asztal az a kapcsolódási pont, amely biztosítja számára a kapcsolatot a múlttal, felidézi énjének kontinuitását. Saját történettel bír, amely több nemzedék emlékezetét hordozza, attól kezdve, hogy Arjeta nagynénjéék éppen ezt az asztalt hozzák magukkal elhagyott szülőföldjükről. A testként viselkedő tárgy itt a kollektív emlékezet anyagi hordozója lesz: az asztal az, amely túlél háborút, költözéseket, és magában őrzi

a család múltjának töredékeit. Az asztalnak a legmegbízhatóbbak az emlékei, a fotókkal ellentétben az identitás stabilitását közvetíti, múltja Arjeta múltja is egyben, s ha a fiatal nő egy ponton megkarcolja, „akkor a cseresznyedeszka vérezni kezd és mesélni, előrukkol mindennel, amit a fa az utóbbi száz évben hallott és látott” (Bodrožić 2017, 32). A transzkulturális tapasztalat a tárgyak révén őrződik meg, és válik az elbeszélő számára hozzáférhetővé.

A regény címébe emelt tárgy nem csupán egy bútordarab, hanem a regény teljes emlékezetpoétikáját meghatározó, központi motívum. Az identitás és a múlt tapasztalatának hordozója, amelyben az egyéni és a kollektív emlékezet egymásra rétegződik. Nemcsak fizikai tárgy, hanem egyfajta térbeli archívum is. A vérző fa a traumatikus múlt fájdalmait mondja ki az átélők helyett, ami beleíródik a tárgyak anyagába. A cseresznyefa asztal az elbeszélő számára a származás helyettesítő tere. Mivel Arjeta számára a szülőföld elveszett, az asztal válik az „otthon” egyetlen újraépíthető formájává – egy mozdítható, mégis állandó ponttá. Az emlékezet helyei nem nemzeti vagy földrajzi, hanem érzelmi és tárgyi természetűek.

Hogy milyen összetett kérdés tárgyiasság és emocionalitás együtt láttatása, bizonyítja a regény címének fordítása is. A német eredetiben – *Kirschholz und alte Gefühle* (Bodrožić 2012) – mindkettő megjelenik. A magyar fordítás viszont már a címet is csak félig fordítja le, elmarad belőle a „régielemek” szókapcsolat, valójában az érzelmeket kihagyja, így lesz a cím *Cseresznyefa asztal* (Bodrožić 2017). A horvát kiadás ugyanígy jár el, a *Stol od trešnjevine* (Bodrožić 2016a) cím ugyanazt jelenti, mint a magyar. Mintha a tárgy és az érzelmek összekapcsolása nemkívánatos lenne. Hogy mégsem szükségszerű az érzelmek kiiktatása, azt a szerb cím érzékelteti: *Trešnjino drvo i stara osećanja* (Bodrožić 2016b). Ez a cím áll legközelebb az eredetihez, benne van anyagnévi értelemben a cseresznyefa is, az érzelmek is, de bár ellentmondásnak hangzik, mégis ez kerül a legtávolabbra tőle. A 'trešnjino drvo' a szerbben többjelentésű, jelenti egyrészt a faanyagot, másrészt a növényt. A jelentést végül a kötet fedőlapjának tervezője döntötte el: a fedőlapon hatalmas cseresznyevirágok láthatók. Az érzelmek így módon nem a tárgyhoz, hanem a fához kötődnek, ezt sugallja a képi ábrázolás.

Pedig az érzelmek kifejezése és a nosztalgia mélyen beivódik a regény szövetébe. A nosztalgia elválaszthatatlanul kapcsolódik a száműzetéshez és a migránsléthez. Svetlana Boym *A nosztalgia jövője* című könyvében úgy határozza meg a fogalmat, mint a már nem létező otthon utáni vágyakozást, mint „a veszteség és az elmozdulás érzését” (Boym 2005, 19). Szerinte az egyén kétféleképpen tekinthet a múltjára és az elképzelt közösségére. Az első típusba

a restauratív reflektálatlan nosztalgia tartozik, amely „szörnyeket szül” (Boym 2005, 21), nemzeti szimbólumokat és képeket hangsúlyoz, és veszélyes lehet, mivel szélsőséges nacionalizmust generál, míg a második típust a reflektív nosztalgia alkotja, amely az egyén és a kultúrák találkozására összpontosít, és sokkal inkább a részletekre, mint a szimbólumokra koncentrál.

Nem kétséges, hogy Marica Bodrožić nosztalgiafelfogását az utóbbi kategóriába sorolhatjuk. Eklatáns példaként első könyvének, a *Tito is tot* [’Tito halott’, 2002] című novelláskötetének címadó novelláját hozhatjuk fel, amely a kollektív történelmi trauma és az egyén emlékezésének határán mozog. A szövegben megjelenő Tito-kép a gyermeki tudat és egy háborút megjárt öregember emlékezetének egymásra csúsztatásával bontakozik ki. Tito a falról letekintő portréja a hétköznapi élet minden teréből, tantermekből, cipésműhelyekből, hentesüzletekből, hivatali folyosókról az állandóságot jeleníti meg, még akkor is, ha háttere a személyi kultuszban gyökerezik, amelyet a gyermek nem érzékel. A Tito-korszak Jugoszláviája a szövegben tárgyi mivoltában jelenik meg: pionírkendők, iskolai avatőünnepségek formájában. A világ, amely ezekből a részletekből összeáll, szabályozott és keretezett. Olyan tér, amelyben minden a helyén van. A nagyapa alakja jelenti a szövegben az összekötő szálát múlt és jelen között. Tito halálát ő – múltbeli háborús tapasztalatai miatt – fenyegetésként érzékeli. A test „előre megérzi” a bajt: a nagyapa nyugtalansága, sapkájának folytonos le- és feltétele, a ciccegő hangok nem a gyász gesztusai, hanem a félelem reflexei. A háborús emlékek – hűsz fogoly kivégzése, a parancsmegtagadás dilemmája, a parancsnok örülete – az ő tudatában nem múltként vannak jelen. Tito halálával újra aktiválódhatnak a lappangó háborús impulzusok. A nagyapa tudja, hogy nem hiába beszélnek a faluban, Tito arra kényszerítette az embereket, hogy együtt éljenek, halála után pedig ezért csakhamar bosszút állnak majd. Az együttélés kényszere azt jelenti, hogy a felszín alatt el nem rendezett ügyek, el nem beszélt sérelmek húzódtak. A háború előérzete tehát nem csupán jóslat, hanem olyan tapasztalat, amely régóta lappang, csak haláláig a Tito-portrék elfedték. A nagyapa nosztalgiája a béke szétfoslásától való félelemből táplálkozik, a gyermeki narrátor számára pedig az a világ hullik szét, amelyről azt gondolta, rendje sérthetetlen és harmonikus.

Sterne erben, Sterne färben című kötetében a gyermekkori idillhez nyelvi kontextus is kapcsolódik, a nosztalgia forrása az első nyelv lesz. A testét átjáró vágy lesz az a szó, amellyel jellemzi fiatalságának nyelvét: „első nyelvemet a *čežnja*, az emésztő vágyakozás alkotta, amely a bőrömben és a tekintetemben torlódott fel” (Bodrožić 2007, 97). Az egykori Jugoszlávia térségének emblematikus kulturális résztvevőiről is nagy érzelmi hőfokon beszél.

Jugosztalgiának nevezi az általa tapasztalt lelkiállapotot, amelyet a kivándorlók körében tapasztal.

Az „Ima neka tajna veza” című dal [...] az én Jugoszláviám része marad. A láthatatlan világgal való titkos kapcsolatról szól. Németre lefordítva a címe „Es gibt geheime Verbindung” (Van valami titkos kapcsolat), ami németül kicsit úgy hangzik, mintha a KGB jelmondata lett volna, de az én első nyelvemen egy misztikus pillanatot ír le, [...] ez a láthatatlan kapcsolat magával ragad bennünket, és a másik ember felé vezető útra terel (Bodrožić 2007, 49).

A *Cseresznyefa asztal* nem szépíti meg a múltat. Az izsriai gyermekkor történetei között ott vannak a negatív figurák is, a történelem árnyai is feltűnnek. Nem állítja, hogy a világ jobb volt, csupán azt, hogy a migrációnak, a térség elhagyásának meghatározó ereje van. A menekültek soha többé nem tudnak visszamenni egykor elhagyott szülőföldjükre, mert úgy érzik, „annak az országnak az új szerkezetében már nem volt meg a régi helyük” (Bodrožić 2017, 142). Ha háborús emigránsok, még inkább vonatkozik rájuk, hiszen a szétrombolt területek nem alkalmasak erre, csupán az emlékekben élnek tovább.

A *Cseresznyefa asztal* több generáció történelmi emlékezetét és nosztalgiáját is felvállalja, ugyanakkor – bár a regény több önéletrajzi motívumot is felhasznál –, szerkezete és poétikája egyértelműen fikcionális, hiszen a karakterek és az események nem a valóság rekonstrukcióját szolgálják. A fikciós szövegvilág működését a narratív logika szabja meg, nem pedig a referencialitás. A magyar fordítást kivéve. A regény gazdag kulturális hálót is felépít, ugyanakkor a történet logikájának megfelelően valóságvonatkozásai is vannak. A fordító pedig, érzékelve a főhős történetének kulturális sokszínűségét, lábjegyzetelésbe kezd. A szöveg a szokásosnál több intertextuális utalást tartalmaz (lásd Zobenica 2018), ezek némelyike idézet, de vannak jelöletlen parafrázisok is. A fordító a szerzők némelyikéhez magyarázatot fűz a lábjegyzetben, de korántsem mindegyikhez – az utalások száma és sokfélesége ezt nem is tenné lehetővé. Nem derül azonban ki, miért fűz jegyzetet egyik vagy másik névhez, miért kell odaírni, ki volt Mendelssohn, és például a nála a magyar olvasók körében kevésbé ismert Danilo Kiš vagy Njegoš kilétét miért nem kell felfedni. A kulturális utalások mellett a fordító általánosan ismert szavakhoz is magyarázatot fűz, mint amilyen például a palindrom. Vagy amikor a következőket olvassuk: „Mi maradt meg a régi kengyelből, kalapácsból és üllőből” (Bodrožić 2017, 103), ott a lábjegyzet: „Utalás a középfülre, amelynek részei: a dobüreg, annak melléküregei, a hallócsontok (kalapács, üllő, kengyel) és a fülkürt” (Bodrožić 2017,

103). A fordító megmagyaráz olyan referencializálható eseményeket, azonosít olyan politikusokat, harcosokat, közéleti szereplőket, akik a térségben a háború idején bukkantak fel, és akiknek a szerző is leírhatta volna a nevét, mégsem tette meg. Ráadásul gyakran téved a helyspecifikumok megnevezésében, magyarázatában. Nem tudni, milyen szándékkal teszi mindezt, és ha már megteszi, miért nem törekszik a teljességre, nem derül ki, minek alapján válogat. Annyi azonban bizonyos, magyar nyelven egy másfajta könyvet ad az olvasónak, mint az eredeti. Szembemegy a szerző elképzelésének, aki valójában emberekről, sorsokról és véletlenekről akart írni, nem határokról, nemzetekről és háborúról. Regényében Marica Bodrožić az ilyenfajta munkákra kevésbé jellemző alkotói eljárással, a petit mallal megokolt szaggatottsággal és kihagyásos technikával, a már idézett Bijelo dugme-dalszövegben megjelenő misztikus, a másik ember felé vezető utat írja a sehová sem tartozás transzkulturális terében.

Irodalom

- Bodrožić, Marica. 2002. *Tito ist tot*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Bodrožić, Marica. 2007. *Sterne erben, Sterne färben: Meine Ankunft in Wörtern*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Bodrožić, Marica. 2012. *Kirschholz und alte Gefühle*. München: Luchterhand.
- Bodrožić, Marica. 2016a. *Stol od trešnjevine*. Ford. Anda Bukvić Pažin. Zaprëšić: Fraktura.
- Bodrožić, Marica. 2016b. *Trešnjino drvo i stara osećanja*. Ford. Zobenica, Nikolina. Smederevo: Heliks.
- Bodrožić, Marica. 2017. *Cseresznyefa asztal*. Ford. Szalai Lajos. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút.
- Boym, Svetlana. 2005. *Budućnost nostalgije*. Ford. Zia Gluhbegović. Beograd: Geopoetika.
- Toldi Éva. 2024. *Hovatartozás-tudat, transzkulturalitás, poétikai tapasztalat*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Ugrešić, Dubravka. 2000. *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma*. Ford. Radics Viktória. Budapest: Európa.
- Zobenica, Nikolina. 2018. Intertekstualnost u romanu Marice Bodrožić *Trešnjino drvo i stara osećanja*. *Folia Lingustica et Litteraria* (20): 157–172.

TRANSCULTURALITY AS A POETIC ORGANIZING PRINCIPLE

A reading of Marica Bodrožić's The Cherrywood Table

This study examines Marica Bodrožić's novel *The Cherrywood Table* (*Kirschholz und alte Gefühle*, 2012) through the poetic dynamics of transculturality, focusing on the interrelations between language, memory, and identity. Bodrožić's prose is permeated by the experiences of migration, multilingualism, and cultural permeability, which determine both the narrative structure and the use of language. The novel's fragmented narration and palimpsestic linguistic layering establish a poetic organizing principle in which transculturality functions not merely as a thematic concern but as the fundamental mode of textual construction. The analysis explores how the material world – particularly the eponymous cherrywood table – becomes a medium of memory and how the text incorporates the affective dimension of nostalgia. Examples drawn from the Hungarian, and Serbian translations further reflect on the question of the translatability of transcultural texts.

Keywords: transculturality, deterritorialization, war and narration, identity, translation

TRANSKULTURALNOST KAO POETSKI PRINCIP

Čitanje romana Marice Bodrožić Trešnjino drvo i stara osećanja

Rad analizira roman Marice Bodrožić *Trešnjino drvo i stara osećanja* (*Kirschholz und alte Gefühle*, 2012) kroz prizmu poetičkog funkcionisanja transkulturalnosti i fokusira se na međusobnu povezanost jezika, sećanja i identiteta. Prozu Marice Bodrožić prožimaju iskustva migracije, višejezičnosti i kulturne prohodnosti, što oblikuje i strukturu pripovedanja i jezičku upotrebu spisateljice. Fragmentirana naracija romana i palimpsestne jezičke slojevitosti stvaraju poetski princip organizacije teksta, u kojem transkulturalnost nije samo tematsko pitanje, već osnovno načelo konstruisanja teksta. Analiza otkriva kako predmetni svet postaje medijum sećanja i kako se osećaj nostalgije unosi u tekst. Primeri prevoda na mađarski i srpski jezik ukazuju na problem prevodivosti transkulturalnog teksta.

Ključne reči: transkulturalnost, deteritorijalizacija, rat i naracija, identitet, prevod

TORDA Dorina

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Doktori Iskola
Újvidék, Szerbia
tordadorina123@gmail.com
ORCID 0009-0001-9865-5982

NÖVÉNY, ÁLLAT ÉS EMBERI TEST KAPCSOLATAI *Tolnai Ottó Rovarház című regényének biopoétikai értelmezése*

Relations among plant, animal, and human bodies
A biopoetic interpretation of Ottó Tolnai's novel Rovarház

Odnosi biljaka, životinja i ljudskog tela
Biopoetska interpretacija romana Kuća insekata Ota Tolnaja

A dolgozat Tolnai Ottó *Rovarház* című regényét vizsgálja a biopoétika elméleti keretében a növény, állat és emberi test irodalmi reprezentációira összpontosítva. A biopoétika az ember és a természet összefonódásának és kölcsönhatásainak mélyebb megértésére törekszik. Tolnai műveiben a rovarok, a növények, az emberi test és a bomló természet formájában megtestesülő élő anyag aktívan alakítja a szövegvilágot, újfajta, nem antropocentrikus értelmezési lehetőséget teremtve. Az elemzés célja feltárni, miként kapcsolódik össze a biológiai lét és az emberi tapasztalat, valamint hogyan kérdőjeleződnek meg az ember és környezete közötti hagyományos határvonalak. Az elemzés az ökokritika elméleti keretét is integrálja, amelynek alkalmazása különösen indokolt a kerttematikát érintő szöveghe-lyek vizsgálata során.

Kulcsszavak: Tolnai Ottó, biopoétika, növény, állat, antropocentrizmus

Bevezetés

Az ember és a természet közötti szoros kapcsolatok és az ezekből fakadó kérdések egyre hangsúlyosabbak a szépirodalomban és az irodalomtudományban. Tolnai Ottó művészete termékeny forrása a biopoétikai értelmezésnek. Jelen dolgozat *Rovarház* című regényén vizsgálja a biopoétika elméleti keretén belül. A munka célja annak feltérképezése, hogyan nyílik meg Tolnai művében

egy olyan újfajta érzékenység, amely túlmutat az antropocentrikus világlátáson. Az elemzés fókuszában az organikus létformák – növények, állatok és az emberi test – irodalmi reprezentációja áll, valamint az, hogy ezek miként járulnak hozzá az emberi tapasztalás, illetve az identitás és a környezet viszonyainak újragondolásához.

Tolnai Ottó *Rovarháza* a vajdasági magyar irodalom megújuló, intenzív periódusában jelent meg, a mű az újvidéki Forum Könyvkiadó 1968-as regény pályázatának egyik megvásárolt darabja lett (Ladányi 2020, 547). Tolnai Ottó regénye nemcsak a vajdasági magyar irodalomban, de az egyetemes magyar irodalomban is jelentős, Kulcsár Szabó Ervin az első olyan műnek tekinti, amely megkérdőjelezte a hatvanas évek magyar epikájának prózapoétikai hagyományát, ugyanis a téma és élmény újszerűsége itt együtt járt a formai újításokkal is (Kulcsár Szabó 1994, 149–153).

Tolnai pályája kezdete óta vonzódott a képzőművészeti megoldásokhoz, amelyek a *Rovarház*ban váltak igazán hangsúlyosakká. A könyvben a grafikai komponens úgy kap jelentést, hogy közben semmiféle elbeszélő jelleget nem hordoz, inkább a gondolati mag felé tereli az értelmezést (Kántor 1979, 326). A *Rovarház* tudatosan elveti a cselekmény építkezését, amely csupán szórva nyosan bukkan fel, például egy utazás, egy városi állatkert vagy a rovarház meglátogatásának motívumaiban (Kántor 1979, 327).

A regény a szenzualizmus korlátlan szabadságának bemutatását állítja középpontba. Ezt a hatást erősíti az írásjelek és a nagybetűk mellőzése, valamint a mondat- és tagmondathatárok elmosása. Míg a *Rovarház*ban a történetek egymásba fonódva, szinte összekapaszkodva jelennek meg, addig a *Gogol halála* (1972) és a *Virág utca 3* (1983) már önálló, nyomdatechnikailag is elkülönített epizódokból épül fel. Későbbi műveiben a történetek egyre nagyobb terjedelmet ölelnek fel (Szajbély 2004, 144).

A regény nem a hagyományos értelemben vett hősöket vonultatja fel, hanem egy baráti társaságot, akiknek életében az elveszettség, a ziláltság és a töredezettség válik meghatározóvá. Az alakok nem klasszikus epikai kidolgozottsággal jelennek meg, sokkal inkább Tolnai lírájából ismerős különös figurákra hasonlítanak. A regény nyelvezete abban is egyedi, hogy egyszerre épít az avantgárd technikákra és a helyi nyelvi sajátosságokra (Toldi 2021, 154). A *Rovarház* a beszélt nyelvet követi, nyelvezete a lélegzetvétel ritmusát, időnként a kifulladás jeleit is tükrözi, ami a ziláltság érzését erősíti. A regény mindezek által hangzó, érzékileg tapintható anyagként jelenik meg (Csányi 2009, 271).

A visszatérő motívumok Tolnai többi művéhez hasonlóan fontos szervezőelemek, amelyek a széthúzó szerkezeti elemek között teremtenek kapcsola-

tot, miközben a szöveg egészében a rendezetlenség és kuszaság érzetét keltik. A motívumok ismételt felbukkanása részben új jelentésréteget hoz létre, részben pedig megtartja a korábbi tartalmat, ezáltal sajátos metafora- és jelképláncolatot formál (Thomka 1994, 55–59). Az ily módon metaforizálódó motívumokból az improvizációs technika alkot szöveget, amely nem azonos a szürrealista automatikus írással. Asszociációs hálóként, rizomatikus szerkezetként írható le, megszűnik benne a kiinduló motívum és a hozzá kapcsolódó asszociációs szintek hierarchiája (Bányai 1970, 559).

A *Rovarház* különféle beszédmódok és információk „hangversenyét” idézi meg, ahol a valóság és a fikció határai folyamatosan elmosódnak. A regény szövegét egy központi motívum, a rovar szervezi: egyszerre jelenik meg idő-, szerelem- és halálszimbólumként, valamint a szöveg összekötő elemeként. A pók és az írógép alakzata pedig a szöveg hálószerű szerveződését hangsúlyozza, amelyben a rovar válik a galaktikus szöveg kibogozó központjává (Aćin 1976, 366–368).

Az önéletrajzi jelleg a naplóforma és az első személyű elbeszélés révén jelenik meg, amelyben az éppen zajló mindennapok apróságai és a korábbi események egymás mellett, párhuzamosan bontakoznak ki. Az első személyű nézőpont különös, kissé kibillent világot mutat be, amelyben a tárgyak, a jelenségek és az alakok szokatlan egységet alkotnak azt az érzést keltve, mintha ez a világ észrevétlenül kimozdult volna a megszokott tengelyéből (Thomka 1994, 55–59). A részletek olyannyira felnagyítódnak, hogy háttérbe szorítják annak felismerését, hogy a kert, az udvar vagy a jószág valójában a természet tágabb rendszeréhez tartozik. Ennek következtében nemcsak a formák, hanem maguk a tárgyak is kifordulnak megszokott jelentésükből (Thomka 1994, 95).

A biopoétika az élő test, a természetes anyagok, a testi tapasztalat és a nyelv organikus működésének összefüggéseit vizsgálja. Tolnai szövegeiben ezek a rétegek folyamatosan egymásba játszanak, a természet, az emberi test és az emlékezet nem választható el egymástól.

A biopoétika célja, hogy feltárja és kreatív módon elemezze, miként befolyásolják a biológiai jelenségek a művészeti alkotásokat. Az életet folyamatos változásként szemléli, amelyben minden élő szervezet aktívan részt vesz az identitás formálásában. Az irodalomban mindez sajátos képi világban, biológiai ihletésű ritmusban és organikus szövegfelépítésben jelenik meg, gyakran testhez, állatokhoz vagy növényekhez kapcsolódó motívumokkal és struktúrákkal (Pataky 2019). Így a természet nem pusztán szimbolikus vagy háttérelmeként van jelen.

Az emberről szóló tudományos diskurzusok – a természettudományok, az antropológia, a filozófia és más bölcséleti irányzatok – évszázadok óta arra törekednek, hogy megragadják azt a sajátosságot, amely fajunkat egyértelmű-

en megkülönbözteti bolygónkon, és elkülöníti az állatvilágtól. A poszthumanizmus (különösen kritikai formájában) az ember újraértelmezésére törekszik, elsősorban azoknak a kulturális reprezentációknak, hatalmi viszonyoknak és diskurzusoknak az elemzésével, amelyek történetileg az embert a többi életforma fölé helyezték, központi irányító szerepben. Érdeklődési körébe tartozik többek között a technológiailag módosított ember, a hibrid létformák, az állatok társadalmi életének új felismerései, valamint az élet fogalmának újragondolása. A kritikai poszthumanizmus a humanizmus radikális átalakításaként szakítani kíván az autonóm, önközpontú individuumra épülő hagyománnyal. Célja, hogy az embert olyan összetett elrendeződésként értelmezze, amely más életformákkal együtt fejlődik, és szervesen összekapcsolódik a környezetével és a technológiával (Nemes Z. 2018, 376).

Test és természet összeolvadása

Tolnai Ottó művében erőteljesen megjelenik a test és környezet határainak elmosódása. A *Rovarház* szövegeiben a test anyagi szétesése, áramlása és bomlása kerül fókuszba. A bőr, a vér, a nyál, az izzadság és a váladék érzéki, konkrét szinten tematizálódik: „kigyulladt mellemen égett csorgott mint egy narancs [...] nagy lyukat égetve a toalettpapíron” (Tolnai 1969, 16). A test itt egyfajta természetes anyagként jelenik meg, amely folyadékokat enged ki magából, ég, bomlik, párolog.

Luca mint egy fehér gázlómadár, a szabadságot, az elérhetetlenséget és a transzcendenciát szimbolizálja:

számomra luca egy távoli homokos parton magánosan sétáló fehér gázlómadár marad örökre és sosem fogok tudni belenyugodni abba hogy valaki megközelítse hozzáérjen pedig a parti bozót mögött látom a vadászok csapatát jelezni szeretnék repüljön fel fehérsége pikkelyes lábszára mosódjon el de nem jelezhetek tudom luca megfojtana egy kanál vízben és mit tudom én talán igaza is van mindig összerezzenem amikor hirtelen a mennyezet felé rúgta hosszú fehér lábait alacsony szobámban folyosóból kerítették el még most is látszanak nagy lúdtalpas lábnyomai üzekedés közben a mennyezeten sétált mint cellájában a rab türelmetlenül várva a földi kínoktól mert luca szenvedett megszabadító fehér golyót de ami késett állandóan (Tolnai 1969, 60).

A „fehérsége” és a „pikkelyes lábszára” kifejezések a tisztaságot, a szentimentális vágyat és a távoli, elérhetetlen ideált képviselik. Luca, mint egy „fehér

gázlómadár”, olyan tiszta és elérhetetlen, hogy nem csupán a biológiai, hanem a mentális és emocionális szinten is kívül esik az elérhető világon.

A *Rovarházban* a virág sem egyszerűen a szépség megtestesítője, hanem túlérzékeny struktúra, egyfajta testi bizonytalanság: „törékenységet (engedje meg nekem a világ) csakis a virágéhoz hasonlíthatom” (Tolnai 1969, 40).

Ebben a szövegvilágban a fonal és a naptár nemcsak tárgyak, hanem élő anyagokként működnek: a fonal átköt, összekapcsol, a naptár pedig az idő szövetét jeleníti meg:

a fonalat leoldottam a gombról ismét átkötöttem vele a naptárt belső zsebembe csúsztattam felhúztam a nadrágom és kimentem a barlang elé az állatódobában gumiabroncsokkal játszottak a medvebocok a zerge még mindig nem szánta ugrásra magát keskeny magas lépcső vezetett a rovarházba félúton megálltam és végignéztam a lenti nyüzsgésen a piros pontot kerestem de nem találtam (Tolnai 1969, 123).

Az állatódoba képe még erőteljesebb biopoétikai töltettel bír, a medvebocok gumiabroncsokkal játszanak, azaz a természet (állatok) és az emberi civilizáció hulladékai (gumiabroncs) összeolvadnak. A szeméthalmok nem egyszerűen az ember meghosszabbításai, hanem a liminalitás dinamikájában létezve formálják az ott élőket és a környezetüket (Bragard 2013, 460). A technikák végső soron mindig elvesznek valamit a természettől, legyen szó területkerítéstől, házépítéstől. A kultúra mindig benne foglaltatik a technében, hiszen a természetet átalakítva kultúrává formálja (Vismann 2017, 64).

Állati és növényi létformák

Az ember és állat közötti különbség kérdése már az ókorban is központi téma volt; Arisztotelész például az embert „beszélő állatként” (*zoon logon ekhón*) jellemezte. Ez a hierarchikus szemlélet mélyen beépült a nyugati gondolkodásba, és a 16. század elején Charles de Bovelles *Liber de Sapiente* (1509) művében is visszaköszönt: a lét piramisának alján a kövek, fölöttük a növények, majd az állatok helyezkedtek el, míg a csúcson az ember kapott helyet. Mára ez a rendszer jelentősen módosult; a modern természettudomány már nem csupán az állatok, hanem a növények érzelmi és érzékelési képességeit is vizsgálja (Pataky 2019). Hosszabb értekezésében Derrida arra mutat rá, hogy a nyugati gondolkodás hagyományában az állatokról szóló diskurzusoknak két, egymástól lényegileg különböző formája létezik. Az első típusba azok a szövegek tartoznak, amelyeket olyan szerzők írtak, akik bár látták, tanulmá-

nyozták és értelmezték az állatot, soha nem tapasztalták meg azt a helyzetet, hogy az állat tekintete visszairányul rájuk. A második típusba tartozó költők, próféták elismerik, hogy magukra vállalták az állat pillantását, nem volt se idejük, se hatalmuk kitérni előle, saját magát is ebben a helyzetben találta az állat nyomát követve (Derrida 2008, 13–15). Derrida szerint minden gondolkodás valamilyen módon „állati gondolkodás”, amennyiben az az állattal való találkozást követi, sőt abból a tapasztalatból származik. Úgy véli, éppen ezt a mozzanatot igyekezett a nyugati filozófia – saját lényege megőrzése érdekében – elfelejtetni. A szakirodalom szerint a „zoopoétika” kifejezést is elsőként Derrida említette, amikor röviden utalt „Kafka hatalmas állatkerti poétikájára” (Driscoll–Hoffman 2018, 2).

A *Rovarház* visszatérő eleme a galamb, a kutya, a macska. Ezek a lények részben emlékezeti motívumként, részben organikus jelenlétekként működnek: „nem kellett volna kifejtetni a megfojtott galambot [...] fehér csont maradna amit a macska nyal” (Tolnai 1969, 17). A madár holtteste többször megjelenik, ez az élővilág visszatérő ciklikusságára utal.

Lányi András úgy gondolja, hogy a biológiai és kulturális evolúció törvényei, bár sokkal rugalmasabbak, egy bizonyos határon túl már nem képesek elviselni azokat a beavatkozásokat, amelyek megszüntetik az életfolyamatok önszabályozó, dinamikus egyensúlyát (Lányi 2021, 21). Idézi Horkheimer és Adorno gondolatát a megzabolázhatatlan természet uralmáról, de hangsúlyozza, hogy az emberi uralom a természet felett mindig találkozik az életfolyamatok önszabályozó törvényeivel, amelyek nem engedik meg a teljes kontrollt: „Uralom, igen, de nem a természetén. Annak törvényeit ugyanis az ember nem változtathatja meg. Érti vagy félreérti ezeket, alkalmazkodik hozzájuk, vagy elpusztítja maga körül az életet – és vele pusztul” (Lányi 2021, 21).

A rovarház mintha egy élő organizmus lenne, családi ház alakjában jelenik meg, azaz emberi érzelmekkel, emlékekkel ruházódik fel. A leírásban a kaktuszok, a bőregér, a száradó magok mind az élővilág jelenlétére utalnak, ugyanakkor az emberi civilizáció jelei (papucs, alumíniumedények, nyugágy) már rozsdásodó, bomló, félig elhagyott formában tűnnek fel, ami a természet és kultúra közötti elmosódott határvonalat hangsúlyozza:

megpillantottam a rovarházat családi faházikóra emlékeztetett nyugalmat látszott nemigen zavarják a látogatók a házikó előtti teraszon kaktuszok nyugágy az ajtó előtt papucs az ablakban mosatlan alumíniumedények [...] a házikónak két kis sötét ablaka van az ajtófélfára friss bőregeret szögeztek alá pedig valami latin szöveget égettek az ajtón szúnyogháló csengő a nap már a teraszra süttött nemsokára dél (Tolnai 1969, 123).

A rovarház a rendetlenség, a kaotikus világ szimbóluma. A narrátor számára azonban a „van ház bőven” (Tolnai 1969, 66) kifejezés inkább arra utal, hogy a valóság zűrzavarával és bonyolultságával már annyira elfoglalt, hogy a rovarház kérdése – amit fontosnak találhatott volna – már teljesen mellékesé vált. A házak önálló entitásokként jelennek meg, mindegyikük egy-egy zárt világot képvisel.

A kert

Az ökokritika képviselőinek köre folyamatosan bővül, és különösen a kilencvenes évek elejétől mind jobban körvonalazható kritikai iskolába tömörül: faj, osztály és nem vizsgálata mellett az ökokritika új kritikai kategóriaként a hely szerepét is középpontba állítja. Különösen a 20. század második felétől az ezredfordulóig az ökokritikai vizsgálódások gyakran éppen a természet hiányát tekintik kiindulópontnak, amely témát ad számukra. Szinte minden elemzés kitér a korunkat fenyegető ökológiai katasztrófa árnyékára, amely mintha minden műben jelen lenne. Sok kutató keresi annak lehetőségét, hogyan alkalmazhatók a természettudományos módszerek az irodalmi elemzésben, és az új tudományos eredményeket felhasználva vizsgálja az irodalmi műveket (Horgas 2005).

Az ökokritikai kutatások egyik kiemelt témája a kert, e szó héber megfelelője, a *gan* megművelt földterületet jelent. Eredete a sumer nyelvre vezethető vissza, ahol a kifejezés eredetileg „kerítéssel körülvett földdarabot” jelölt. A Biblia a kert fogalmát három eltérő módon határozza meg. A mai értelemben vett kerthez legközelebb a profán tér áll. Az „édenkert” – melynek héber neve először pusztát, majd gyönyört jelentett – inkább a kert földrajzi elhelyezkedésére utalt. A „paradicsomkert” ezzel szemben kifejezetten szakrális jelentést hordozott. A Szentírásban e kiemelt jelentőségű helyek kezdetben többféle eredetűek és lazán hierarchizáltak voltak, későbbi értelmezések azonban kétpólusú rendszerré formálták őket, amelyben – a keresztény szemlélet szempontjából meghatározó – időbeli elkülönülés jelent meg a földi és égi kert között (Géczi 2001, 7). Az Édenkert a megszentelt, védett és határokkal körülvett tér jelképe, amely az emberi világot állítja szembe a körülötte lévő, fenyegető külvilággal. „A kert a saját terünk, egy általunk alkotott és ellenőrzött környezet. Egy rendezett, harmonikus univerzum, amely élesen különbözik a kívül lévő, kaotikus és rendezetlen világtól” (Hankiss 2006, 142).

A kert ökológiai szempontból jelentősen különbözik az erdőtől; gondozás hiányában elvadulhat, akár visszaalakulhat erdővé. Ezért is kiemelt jelentőségű a művészetekben betöltött szerepe, hiszen itt figyelhető meg leginkább a természet és az ember mindennapi együttélése. Bár ez a viszony alapvetően

hierarchikus: az ember dönthet arról, mit ültet vagy távolít el, elűzheti a madarakat, felszámolhatja a hangyabolyokat, ugyanakkor számos állatot is odavonzhat – ezzel együtt jelentős felelősséget is ró az egyénre, amely globális szinten az emberiség vállát nyomja. A kert egyfajta gyakorlótérként is felfogható: bár alakításánál számos szempontot kell mérlegelni, kisebb mérete miatt – még az angol arisztokrácia nagyszabású, bekerített vadasparkjai is eltörpülnek a föld méretéhez képest – nagyobb lehetőség nyílik a környezet formálására. Ez a lehetőség azonban együtt jár a felelősségvállalással: az elhanyagolt, elgyomosodott kert egyértelműen a gondatlan gondozó hibájára vezethető vissza, miközben az ökológiai katasztrófák kapcsán a személyes felelősség kérdése is kiemelten fontos. Így a kert nem csupán szakmai műhely, hanem erkölcsi terep is lehet, ezért értelmezhetők a reneszánsz korában a kertművelést az állam irányításának metaforájaként (Horgas 2005).

A kerttel körülvett telep a természet határvidékét jelöli, nem tartozik már a vadonhoz, de még nem is teljesen városi tér. Inkább egy átmeneti zóna, ahol az emberi kultúra megnyilvánulásai – mint a kertművelés és a háziasítás – összekapcsolódnak a természet alapvető ösztöneivel, például a szaporodással, a kóborlással vagy a túlélésért folytatott küzdelemmel. Radnóti Sándor szerint a kert és a táj között alapvető ellentét húzódik, amely abból fakad, hogy az ember a természethez viszonyulva hol aktív alakítóként, hol pedig passzív szemlélőként lép fel (Radnóti 2022, 151). Szerinte a tájélmény lényege abban rejlik, hogy a gyakorlati célú használat helyét a szemlélődés veszi át, amelynek során a természet önálló esztétikai élménnyé alakul. Úgy véli, a természetről szerzett tapasztalat mindig összefonódik a kulturális háttérrel, még abban az esetben is, ha maga a tárgy éppen a „nem kultúra” (Radnai 2022, 369–377). Robert P. Harrison értelmezésében a kert kezdettől fogva olyan térként jelenik meg, amely egyszerre szolgál a valóságból való menekülés és annak átalakításának helyszínéül. Mindenekelőtt azonban a kontroll, a rendteremtés és a káosz feletti uralom szimbóluma (Harrison 2008, 40). A kertek nem pusztán azért tekinthetők a civilizáció kiindulópontjának, mert itt jelent meg először a növénytermesztés és az állattenyésztés, hanem azért, mert bennük érhető tetten az a pillanat, amikor az ember először gyakorolt tudatos irányítást a természet fölött (Smid 2023, 52).

A kert egy jellegzetes típusa az állatkert, mely mint tér és motívum hosszú irodalmi és kulturális hagyományra tekint vissza. Németh S. Katalin rámutat arra, hogy az állatvilág rendszerezett, tudatos feltérképezése már Plinius munkásságában is megjelenik. A kultúrtörténetben az állatkert az idegenség tere is, olyan világ, ahol „sem ember, sem állat nem találja meg vágyott nyugalmát”, mert természetes közege a rabság (Németh S. 2020).

Az állatkertek intézményesülése annak az időszaknak a kezdetére esik, amikor az állatok elkezdtek eltűnni a hétköznapi életből. Az állatkertek, ahová az emberek azért mennek, hogy találkozzanak az állatokkal, valójában e találkozás lehetetlenségének, illetve az állatok eltűnésének emlékművei (Berger 1980, 19, 24).

A modern állatkert nem pusztán zoológiai gyűjtemény, hanem komplex kulturális jelenség. Ez a redukció összhangban áll Michel Foucault heterotópiaelméletével. Michel Foucault arra hívta fel a figyelmet, hogy a térnek is megvan a maga történetisége. A középkorban a terek még bináris módon tagolódtak – például szent és profán, városi és vidéki, mennyei és földi helyekre. Foucault szerint azonban Galilei munkássága után fordulat következett be, a hely kategóriáját felváltotta a kiterjedés fogalma, majd ezt a szerkezeti hely gondolata váltotta. A francia gondolkodó megkülönbözteti az utópiák és a heterotópiák tereit, de utal átmeneti, köztes zónákra is, amelyek az állapotok közötti határokhöz kapcsolódnak. Az utópia olyan képzeletbeli tér, amely minden társadalomban jelen van, ugyanakkor nem kötődik konkrét helyhez: „helynélküli” és idealizált, a társadalom eszményi állapotát tükrözi – mint például a paradicsom. Ezzel szemben a heterotópiák – mint a kert, a temető, az elmegyógyintézet, a bordélyház vagy a börtön – valóságos, konkrétan lokalizálható terek. Ugyanakkor ezek elkülönülnek a mindennapi térhasználat világától, saját szabályok és működési rend szerint léteznek. A heterotópia paradox jellege azonban abban rejlik, hogy a tér egyszerre realiztikus és irrális, a vadállatok itt ketrecekben, mesterséges környezetben élnek, a természet imitációjában (Lurcza 2024, 68–69). Foucault a kertet a világ legkisebb szeleteként kezeli, mely egyben a világ totalitását is magában hordozza. Meglátása szerint az antikvitás korától kezdve „valamilyen boldogságos és univerzalizáló heterotópia szerepét tölti be (állatkertjeink is e szerepből származnak)” (Foucault 2000, 152). A kert eredendően szakrális tér volt, amely a világ rendjét sűrítette magába; az állatkertek ugyan elveszítették ezt a szakrális dimenziót, de struktúrájukban továbbra is a heterotópia logikáját őrzik.

Lényegében az ember egyrészt teret biztosít a természet számára, másrészt beismeri, hogy rendelkezik olyan természeti igényekkel, amelyeket maga a természet nem képes kielégíteni. Így miközben közeledni próbálunk a természethez, azt olyan szabályozott módon tesszük, amely valójában ellentétben áll annak feltételezett önszervező működésével (Smid 2023, 43).

Tolnai Ottó *Rovarház* című regényében az állatkert e heterotóp logika mentén válik központi motívummá. Az állatkert így nem csupán háttérként, hanem szimbolikus térként funkcionál, amely a tudás rendszerezésének, a szabadság

korlátozásának és az idegenség tapasztalatának tere is. A narrátor úgy tekint a zoora, mint lehetséges visszavonulási térre: „két napot nyugodtan rászánhatok” – ez a nyugalom azonban illuzórikus, hiszen „már biztosan értesíteni fog valaki”, vagyis még itt is állandó a fenyegetettség érzése (Tolnai 1969, 64).

Biopoétikai szempontból a szöveg az ember és az állat közötti párhuzamokat emeli ki. A gyermekkori emlék – „tűkkel szurkáltuk az állatokat” (Tolnai 1969, 45) – az ember fölényeskedő, kegyetlen viszonyát mutatja, ugyanakkor az állatok éjszakai szabadságképe („eltűnnek a rácsok”, „istenien nyüzsögnek”) arra figyelmeztet, hogy a természet ösztönvilága elnyomhatatlan (Tolnai 1969, 142). A ketrecben ülő és a rácsok között sétáló alak egyaránt bezárt, a narrátor saját állapotára ismer rá az állatokban.

Ökokritikai szempontból az állatkert a természet mesterséges keretbe zárásának és elidegenítésének tere. A „vadbűz”, a „rovarház” vagy a „ketrecek” motívuma a civilizáció törekvését mutatja, amely kiállíthatóvá és fogyaszthatóvá teszi az állatvilágot. A narrátor ironikusan reflektál erre, amikor arról beszél, hogy inkább „beveszem magamat valamelyik büfébe, s úgy messziről nézem” – vagyis a közvetlen találkozás helyett a távolságtartó, fogyasztói szemléletet választja (Tolnai 1969, 66).

A szövegben a pisztoly motívuma („van nálam pisztoly vagy a pisztolyt itt kellene hagynom – nem semmi esetre sem”) feszültséget teremt (Tolnai 1969, 66), a narrátor a természethez való közeledést sem tudja elképzelni a fenyegetettség és az erőszak lehetősége nélkül. Az állatkert így az emberi lét allegóriája-ként is olvasható, az állatokhoz hasonlóan a narrátor is saját ketrecében él, ahol a szabadság és a bezártság, a menedék és a veszély tapasztalata összefonódik.

Anyag, emlékezet, érzékelés

A *Rovarház* egyik részlete a textilmetaforával dolgozik: a világ „horgolt”, a dolgok összefűzve, majd szétszálazva – biopoétikailag a testet szövetként látjuk (mindkét értelemben). A fonal összeköt, de ha elvágják, minden szétesik: „mintha horgolva lett volna az egész [...] a gombolyag már magától forgott [...] felgombolyította a macskát a réztégelyeket és végül a fehér galambot is” (Tolnai 1969, 16).

A *Rovarház*ban szereplő „vakondtúrás színe valahol a gyermekkor tágas rezervátumában” kifejezés a múlt emlékeit, az élő természet tapasztalatát és az idő múlását kapcsolja össze, ahol a gyermekkor mint „tágas rezervátum” egy védett, ártatlan, a természetes és társadalmi határok között meghúzódó világot idéz fel (Tolnai 1969, 147).

A „s a szívéből kifutná egy negyvenhármásra is [...] kérdeztem ki még poháralátétnek is maradna” (Tolnai 1969, 16) kifejezés azt a bizarr, komikus és nyersen konkrét átalakulást jeleníti meg, amelyben a szív anyaggá, horgolható és alakítható tárggyá válik. A test feldarabolása és újraszerelése a biopoétika egyik alapkérdése, mikor szűnik meg a test testnek lenni, és válik eszközzé: „kiöntöttem belőle a vért [...] mit teszünk most a szív helyére [...] fogsorát mondtam” (Tolnai 1969, 16). Ez szinte egy házi műtét, a vért ki lehet önteni, a szívet valamivel helyettesíteni kell, és itt a fogsor kerül a szív helyére. A test moduláris lesz, felcserélhető, szinte Frankenstein-szerű.

A kulturális és természeti elemek összefonódásával a vad gondolkodásban és a zabolátlan természetben is felfedezhetők a kultúra nyomai. Ugyanakkor az ember – mint széplélek – az általa létrehozott mesterséges környezetben is visszatükrözve láthatja a vágyott, organikus egészet. Így a természetben egyszerre ismer rá a kulturális ismerősségre, és tapasztalja meg annak idegenségét, sőt olykor a természet a teljes megismerhetetlenség jelképévé, totemmé válik (Morton 2007, 141): „szemeteskannáikban tengerbúzt fejlesztenek [...] boldogan [...] tengeribetegségtől szenvednének [...] a nap robbantgatja a sót a kő porusai-ban” (Tolnai 1969, 40). A tenger itt nem távoli kép, hanem szag, állag, fertőzés. A lakók tengerre vágnak, de csak szimulált búzt tudnak előállítani. A só, az algás szag, a nyálkás kő mind érzéki lenyomatok, és a test memóriája ezekből építkezik. A test emlékezik a sós vízre, sőt, az emberek maguk válnak tengerre: „akiknek a közelségétől [...] tengeribetegséget kapsz” (Tolnai 1969, 40).

A halál mint szerves folyamat

A halál nem zárja le a test történetét, hanem beépül az anyag körforgásába. A madarak eltűnése, a testek szétesése, a lebomlás mind a biopoétika kulcsmetaforái. A testek szétesnek, visszabomlanak a földre. A *Rovarház*ban a hullák, a csontok, a füst, a bőr, a haj is szerves folyamatként jelennek meg. A test nem pusztul el, csak más anyagállapotba kerül át.

Derrida szerint az élet és a halál folyamatos körforgásban létezik, amelyet sem természetesnek, sem pedig mesterségesnek nem lehet egyértelműen elkönyvelni. A biodegradáció, vagyis a szerves lebomlás Derrida számára az eldöntetlenség kiemelt példájaként is értelmezhető. Még az élettelen dolgok is részei lehetnek a körforgásnak, jöllehet a keringés fogalmát hagyományosan az élő szervezetek működéséhez kapcsoljuk (Smid 2023, 168).

Ez a test nem pusztul el, hanem metaforává: „fehér csont maradna amit a macska nyál” (Tolnai 1969, 17), majd szellemmé: „a megfojtott galamb márta

kavicsot dob az ablakra” (Tolnai 1969, 30), majd jelként visszatérő mozzanattá lényegül át.

Összegzés

Tolnai Ottó *Rovarház* című regénye a biopoétika jegyében olvasható olyan szöveggént, amely az emberi testet, a természetet, az érzékelést és a nyelvet egyetlen szerves rendszer részeként kezeli. A test határai fellazulnak, az élő és élettelen, emberi és állati, nyelvi és testi közti különbségek elmosódnak. Tolnai szövegei nemcsak tematizálják a biopoétikai kérdéseket, hanem formailag is ezek szerint szerveződnek: szövetszerűek, érzékiek, ciklikusak, akár egy élő organizmus mozgása. Ezzel párhuzamosan a biopoétika a szövegszervezés szintjén is érvényesül, amelyben az elemek hálózatszerűen, hierarchia nélkül kapcsolódnak egymáshoz. Ez a működésmód a rizóma elvén alapul, amely egy központ nélküli, nem hierarchikus rendszerként írható le, ahol minden elem kapcsolatban áll minden másikkal, és a folyamatos kapcsolódások dinamikája határozza meg a struktúrát (Deleuze–Guattari 1980, 15–16).

Irodalom

- Ácín, Jovica. 1976. A regény mint pókháló, vagy Tolnai Ottó *Rovarháza*. Ford. Kerekes László. *Új Symposion* 138 (10): 366–368.
- Bányai János. 1970. Szöveg és írás. *Hid* 34 (5): 559.
- Berger, John. 1980. Why Look at Animals? In *About Looking*. 1–26. New York: Pantheon Books.
- Bragard, Veronique. 2013. “Introduction: Languages of Waste: Matter and Form in our Garbage”. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 20 (3): 459–463.
- Csányi Erzsébet. 2009. Mediális transzformációk: A zenei és a verbális kód közti átjárás lehetőségei Tolnai Ottó: *Rovarházában*. In *Thomka-szimpozion: Ünnepi kötet Thomka Beáta köszöntésére*, szerk. Kisantal Tamás. 267–271. Pozsony: Kalligram.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 1980. Rizóma. Ford. Gyimesi Tímea. *Ex-Symposion* (15–16): 1–17. https://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=rizoma_259 (2025. okt. 7.)
- Derrida, Jacques. 2008. *The Animal That Therefore I Am* (M.-L. Mallet, Ed.). New York: Fordham University Press.
- Driscoll, Kári – Hoffman, Eva. 2018. What Is Zoopoetics?: Texts, Bodies, Entanglement. *Palgrave Studies in Animals and Literature*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64416-5_1
- Foucault, Michel. 2000. Eltérő terek. Ford. Sutyák Tibor. In *Nyelv a végtelenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. 147–156. Debrecen: Latin Betűk.

- Géczi János. 2001. *Természet-kép: Művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest: Krónika Nova Kiadó. <http://mek.niif.hu/06600/06639/06639.pdf> (2025. szept. 15.)
- Hankiss Elemér. 2006. *Félelmek és szimbólumok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Harrison, Robert Pogue. 2008. *Gardens: An Essay on the Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Horgas Judit. 2005. Reneszánsz ökológia – az ökológia reneszánsza. *Liget*, júl. <https://ligetmuhely.com/liget/reneszansz-okologia-az-okologia-reneszansza/> (2025. szept. 15.)
- Kántor Lajos. 1979. *Korváltás: Kritikák, tanulmányok*. Bukarest: Kriterion.
- Kulcsár Szabó Ernő. 1994. *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest: Argumentum.
- Ladányi István. 2020. Tolnai Ottó *Rovarház* című regénye és kontextusai. In *A modern magyar líra/próza világirodalmi kontextusban*, szerk. Horváth Kornélia – Osztrólczyk Sarolta. 547–555. Budapest: Kijárat.
- Lányi András. 2021. *Együttéléstan: esszék*. Budapest: Liget Műhely Alapítvány. <https://mek.oszk.hu/22100/22156/22156.pdf> (2025. szept. 15.)
- Lurcza Zsuzsanna. 2024. Szubjektum és térhasználat a hatalom által strukturált térben. In *Köztes terek, megosztott életek*, szerk. Bognár László – Dobák Judit – Faragó László – Molnár Ágnes – R. Nagy József – Török Zsuzsanna. 68–86. Miskolc: Aldebaran Kutatóműhely.
- Morton, Timothy. 2007. *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nemes Z. Márió. 2018. Ember, embertelen és ember utáni: a poszthumanizmus változatai. *Helikon* 64 (4): 376–393. https://epa.oszk.hu/03500/03580/00012/pdf/EPA03580_helikon_2018_4_375-393.pdf (2025. szept. 15.)
- Németh S. Katalin. 2020. Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben. *Bárka*, febr. 25. <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/7125-allat-sag-ok-a-magyar-irodalom-es-m-vel-destortenetben> (2025. szept. 4.)
- Pataky Adrienn. 2019. A kortárs magyar líra elmúlt évtizedének biopoétikai irányáról. *Bárka*, ápr. 2. <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6681-a-kortars-magyar-lira-elmult-evtizedenek-biopoetikai-iranyarol> (2025. szept. 1.)
- Radnai Dániel Szabolcs. 2022. Ember a természetben – Radnóti Sándor. A táj keletkezéstörténete: „Ők, akik nézték Hannibál hadát”. *Mesteriskola*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó. *Literatura* 49 (3): 368–377. https://epa.oszk.hu/03600/03613/00023/pdf/EPA03613_literatura_2023_3_368-377.pdf (2025. szept. 1.)
- Radnóti Sándor. 2022. *A táj keletkezéstörténete*. Budapest: Atlantisz.
- Smid Róbert. 2023. *Az ökokritika dilemmái*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Szajbély Mihály. 2004. Tézisek Tolnai Ottó (prózaírói) munkásságának alakulástörténetéről. In *Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről*, szerk. Thomka Beáta. 133–144. Budapest: Kritikai Zsebkönyvtár 3.

- Thomka Beáta. 1994. *Tolnai Ottó*. Pozsony: Kalligram.
- Toldi Éva. 2021. Tolnai Ottó: Rovarház. In *Magyar irodalmi művek 1956–2016*, szerk. Pécsi Györgyi – Falusi Márton. 153–154. Budapest: MMA Kiadó.
- Tolnai Ottó. 1969. *Rovarház*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Vismann, Cornelia. 2017. Kultúrtechnikák és szuverenitás. Ford. Keresztes Balázs. *Tiszatáj* 71 (2): 64.

RELATIONS AMONG PLANT, ANIMAL, AND HUMAN BODIES

A biopoetic interpretation of Ottó Tolnai's novel Rovarház

The paper examines Ottó Tolnai's *Rovarház* (Insect House) within the theoretical framework of biopoetics, focusing on the literary representations of plant, animal, and human bodies. Biopoetics belongs to those approaches that seek a deeper understanding of the interconnections and interactions between humans and nature. In Tolnai's works insects, plants, the human body and living matter embodied in the form of decaying nature actively shapes the world of the text and creates a new, non-anthropocentric perspective. The aim of the analysis is to explore how biological existence and human experience are interconnected, as well as how traditional boundaries between humans and their environment can be put into question. The analysis also integrates the theoretical framework of ecocriticism, whose application proved particularly relevant when examining the garden-related passages of the texts.

Keywords: Ottó Tolnai, biopoetics, plant, animal, anthropocentrism

ODNOSI BILJAKA, ŽIVOTINJA I LJUDSKOG TELA

Biopoetska interpretacija romana Kuća insekata Ota Tolnaija

Rad analizira roman Ota Tolnaija pod naslovom *Kuća insekata* u teorijskom okviru biopoetike, sa fokusom na književne reprezentacije biljnog, životinjskog i ljudskog tela. Biopoetika spada u pravce koji teže dubljem razumevanju međuodnosa i međusobnih uticaja čoveka i prirode. U Tolnaijevim delima živa materija – insekti, biljke, ljudsko telo, raspadajuća priroda – aktivno oblikuje svet teksta, koji stvara nov, neantropocentričan pogled. Cilj analize je da se otkrije na koji način se povezuju biološko postojanje i ljudsko iskustvo, kao i kako se preispituju tradicionalne granice između čoveka i njegove okoline. Analiza takođe integriše teorijski okvir ekokritike, čija se primena pokazala posebno opravdanom u proučavanju delova teksta koji se odnose na tematiku vrta.

Ključne reči: Oto Tolnai, biopoetika, biljka, životinja, antropocentrizam

GELENCSÉR Gábor

ELTE BTK MMI
Filmtudomány Tanszék
Budapest, Magyarország
gelencser.gabor@btk.elte.hu
ORCID 0000-0002-2462-0875

KENTAUROK

A BBS-kísérleti filmek nyelvi és politikai radikalizmusa I.

Centaurs

The linguistic and political radicalism of BBS experimental films I.

Kentauri

Jezički i politički radikalizam eksperimentalnih filmova SBB-a I

A Balázs Béla Stúdióban a kísérleti filmezés Bódy Gábornak köszönhetően az 1970-es években sorozat-, illetve csoportjellegűt ölt, s így módon – néhány további művel együtt – az intézmény keretén belül külön is „intézményesíti” az experimentalizmust. A *Filmnyelvi sorozat*, a *K/3* csoport darabjai, valamint a további kísérleti munkák kétféle változatot képviselnek: miközben valamennyi a médium új nyelvi lehetőségeit kutatja, az egyikben valóban a nyelvkeresés és maga a médium válik témává, a másikban a nyelvi radikalitás társadalmi-politikai kontextusba ágyazódik. A tanulmány első része a vizsgált korpusz filmtörténeti és elméleti hátterét mutatja be.

Kulcsszavak: magyar filmtörténet, Balázs Béla Stúdió, kísérleti film, *Filmnyelvi sorozat*, *K/3*¹

¹ Elhangzott a *Celluloidra revolverrel* című konferencián, 2024. augusztus 29-én, Esztergomban. A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFI) által támogatott, 147170 azonosítószámú, *A Balázs Béla Stúdió története* című kutatás része. Köszönöm Müllner András szakmai tanácsait és segítségét.

[...] a zár bonyolultabb, mint a kulcsok, amelyekkel pillanatnyi tudásunk szerint nyitogatni próbáljuk (Nádasy 1976, 22).

A magyarországi kísérleti (experimentális) filmezés legfontosabb, államilag támogatott, ugyanakkor autonómiát élvező műhelye a Balázs Béla Stúdió, a BBS ilyen műveket létrehozó legtermékenyebb, legmaradandóbb korszaka pedig – a hatvanas évek szórványos, irányzatot még nem teremtő előzményei után, illetve a nyolcvanas évektől elinduló, elsősorban videóra készült, jórészt a hetvenes évek örökségéből táplálkozó, a rendszerváltáson átívelő kísérletezése előtt – az 1970-es évek. Tanulmányomban ennek a korpusznak az áttekintésére és elemzésére vállalkozom.

Először a magyar filmtörténet egészében mutatom be e korszak helyét és jelentőségét, majd a BBS sajátos pozícióját vázoló fel. A kísérleti filmek vizsgálatával kapcsolatos legfőbb állításom, hogy azoknak legalábbis egy része elsősorban társadalmi-politikai kontextusban értelmezhető. Amiképpen Szentjóbby Tamás *Kentaurjának* (1975/1988/2009) címe a filmbeli kép és szöveg össze nem illésére utal – s fogalmazza meg ezzel a korszak hivatalos ideológiájának és társadalmi valóságának elszakítottaságát, a társadalom tudathasadásos állapotát –, úgy a kísérleti filmek egyes darabjaiban is megfigyelhető e látszólagos össze nem illés: a szigorúan a nyelvi kifejezés határait feszegető, a közvetlen, diskurzív jelentést nélkülöző kutatásé egyfelől és a társadalmi-politikai folyamatokra reflektáló, ha nem is direkt, de közvetett, jól körülhatárolható jelentést kifejező aktivizmusé másfelől. Az általam vizsgált filmek ily módon tehát nyelvi és politikai radikalitásuk miatt ugyancsak „kentauroknak” tekinthetők.

A BBS-hez kötődő kísérleti filmek e látszólagos ellentmondására Beke László is felhívja a figyelmet.

Ha a magam részéről úgy próbálnám meg definiálni az experimentális filmet, hogy az a film nyelvének radikális megújítására, másrészt a társadalmi problémák radikális feltárására törekszik, valószínűleg csak az ellentmondásokat szaporítanám. Ez a két tendencia ugyanis nem minden filmben jelentkezik egyidejűleg, másrészt sokszor csak tendenciaként jelentkezik, harmadrészt pedig – úgy tűnik – időszakonként más és más jelleget ölthet maga a kísérlet is. Célszerű tehát elméleti fejtegetések helyett inkább történeti folyamatában áttekinteni a magyar experimentális film két évtizedét [ti. az 1960–70-es évtizedet – G. G.] (Beke 1997a, 215).

Tanulmányomban nem fokozni, jóval inkább feloldani próbálom ezt az ellentmondást, viszont az elméleti fejtegetések helyett én is maradok a történelmi folyamatok vizsgálatánál.

A társadalmi-politikai kontextus kialakulása összefüggésbe hozható a kísérleti filmek első, jórészt külföldön, emigráns művészek alkotásaiban megvalósuló, az 1920-as évek klasszikus/történeti avantgárdjához kapcsolódó hagyományával, de alapvetően a Kádár-korszak szabadabb kultúrpolitikai légköréből következik, amelyen belül a Balázs Béla Stúdió még nagyobb, ám a filmek bemutatása terén korántsem teljes szabadságot élvez. A kísérleti filmek társadalmi-politikai értelmezési lehetősége ugyanakkor felveti az összefüggést a fősodor egész estés játékfilmjeivel, amelyeket a Kádár-korszakban egyértelműen és paradigmátikus módon hasonló beágyazottság és funkció jellemez.

A BBS megalapításának alapvető szándéka a friss filmes diplomával rendelkező alkotók számára lehetőséget biztosítani első egész estés játékfilmjük előtt saját témájuk és stílusuk kipróbálására, „bevezetésére”, hogy az majd a játékfilmstúdiók közegében bontakozzék ki, nyerje el végső, „felnőtt”, érett formáját. A kísérleti filmesek belépésével ez a folyamat megváltozik: a kísérlet immár nem előzmény, első lépés az úton, hanem maga a végcél. Ebből következően a kísérleti filmesek nagyobbik hányada nem a filmes diplomával rendelkező alkotók köréből kerül ki, illetve nem forgatnak fősodorbéli egész estés játékfilmet. A változást a hatvanas évekbeliekhez képest Pápai Zsolt így írja le:

A hetvenes évek generációja nem csupán politikai értelemben volt kevésbé konszenzuskész, mint a megelőző nemzedék, de a Stúdióban kikísérletezett eredmények esetleges szerzői életműépítést segítő hasznosítását sem tekintette annyira fontosnak. Ez abban is tükröződött, hogy míg a hatvanas években jobbra olyan alkotók dolgoztak a Stúdióban, akik kisebb munkáikkal is nagyjátékfilmre készültek fel, ekkor már számos, társművészetek területéről érkezett underground művész is tevékenykedett itt, akinek esze ágában sem volt nagyjátékfilmet forgatni [...] (Pápai 2009, 144).

Amíg a diplomás filmesek esetében tehát nyilvánvaló az összefüggés a BBS- (jellemzően rövid)filmek és az első egész estés munkák között – s e tekintetben irányzatokat megtermékenyítő hatásokat is kimutathatunk, például a hatvanas évek újhullámos stílusa, a hetvenes évek dokumentarizmusa vagy a nyolcvanas évek új érzékenysége esetében –, addig ez a kísérleti filmeknél nem magától értetődő, sőt, meglepő felvetésnek tűnhet. A feltételezésem mégis az, hogy ha nem a motívumok és a stílusok közvetlen szintjén, de a művészi struktúrák mélyebb összefüggéseiben, az alapvető formai konvenciók reflexiójában és felforgatásában mégis kimutatható a – jellemzően kritikai – kapcsolat a fősodor bizonyos törekvéseivel, méghozzá elsősorban a hetvenes évek dokumentarizmusával.

A kísérleti filmek egy részének politikai radikalizmusa tehát hat a fősodorra, illetve a fősodorbéli formatörekvések radikalizálódnak a kísérleti filmek egy részében. Tanulmányomban ezt a hatáskapcsolatot is igyekszem feltárni a társadalmi-politikai problémákat megfogalmazó kísérleti filmek elemzésével.

Előzmények és párhuzamok: a társadalmi problémák vonzásában

A magyar kísérleti filmezés párhuzamos folyamatot képez a nemzetközi trendekkel és a társművészeti avantgárd törekvésekkel egyaránt, csakhogy történetének intenzitása jelentős különbségeket, sőt, szélsőségeket mutat.

A kísérleti filmezés első hulláma a némafilm utolsó évtizedére, az 1920-as évekre esik, és szorosan összefonódik a korabeli avantgárd mozgalmakkal az expresszionizmustól a szürrealizmusig. A magyar filmművészet voltaképpen kimarad ebből: elenyészőek a hazai kísérletek (Gerő György); az e körbe tartozó munkák 1919 után a részben politikai, részben a hanyatló filmgyártás miatt gazdasági okokból emigráló művészek nevéhez fűződnek (Moholy-Nagy László, Fejős Pál), s Kassák Lajos 1916 és 1919 között Budapesten, de 1920 és 1925 között már Bécsben kiadott *MA* című irodalmi és művészeti folyóiratához kötődnek.² A kísérleti filmezés második, az ötvenes évektől kibontakozó neoavantgárd irányzatához, ha némi késéssel is, de a magyar film már csatlakozni tud. Az ötvenes évek, a szocialista realizmus szigorúan ellenőrzött filmgyártásában természetesen erre nincs mód, a kádári konszolidáció enyhülő kultúrpolitikája viszont megteremti a kísérletezés többé-kevésbé szabad, ám mindenképpen intézményesített formáit. A második világháború utáni megint csak rendkívül szórványos, mondhatni belső emigrációban megvalósított kezdemények után „[a] legfontosabb eseményeket 1959 körül a magyar amatőrfilmes mozgalom újjászervezésében és a Balázs Béla Stúdió megalakításában jelölhetjük meg” (Paternák 1991, 22). Az amatőr filmesekhez fűződő kísérletezésről ebben a tanulmányban nem ejtek szót,³ csak a Balázs Béla Stúdió kísérleti filmjeit tekintem át, arra azonban érdemes utalni, hogy a nyolcvanas évektől megfigyelhető az amatőrök átáramlása a BBS-be, egyrészt a dokumentarizmus terén (Gulyás Gyula és Gulyás János), másrészt a kísérleti filmesek körében (Szirtes András).

A BBS kísérleti filmezése – s ezt különösen „a társadalmi problémák radikális feltárása” miatt érdemes hangsúlyozni – egy államilag támogatott stúdió-

² A magyar avantgárd film történetéhez lásd Paternák Miklós szerkesztésében a *F.I.L.M.* című kötetet, illetve a rendkívül adatgazdag szerkesztői bevezetőt (Paternák 1991).

³ Lásd: Dékány 2025. Az amatőr film és a BBS neoavantgárd filmjeinek kapcsolatához lásd: Simonyi 2018.

ban valósul meg. Nem véletlenül emelik ki a szakemberek ezt a – főleg az Egyesült Államokban – nem magától értetődő körülményt a külföldieknek szóló publikációkban.⁴ A BBS alapító okiratában voltaképpen a pályakezdők számára nyújtott, szabadabb, bemutatási kényszer nélküli „kísérletezés” fogalmazódik meg a műhely feladataként, így felvethető a kérdés: „Mi értelme van elkülöníteni a »kísérleti« alkotásokat egy olyan filmstúdió terméséből, mely köztudomásúlag *egészében* a »kísérletezés« szerepét vállalja a többi – játékfilmgyártó – stúdióval szemben?” (Beke 1997b, 65, kiemelés az eredetiben – G. G.) Az alapszabály szerint ugyanis „*elvileg bárkinek* – nemcsak hivatásos filmeseknek – lehetőséget nyújtott az experimentalitásra, az *állami gyártás és forgalmazás keretein belül*” (Beke 1997c, 126, kiemelések az eredetiben – G. G.).⁵ Ám a BBS működésének leírása így folytatódik: „Ez a lehetőség azonban csak egy évtizeddel később vált valóban kihasználhatóvá” (Beke 1997c, 126). Azaz az 1960–70-es évtized fordulóján. A nyitás jelentőségét szinte valamennyi elemzés és visszaemlékezés kiemeli (vö. Peternák 1991, 26; Kovács 2010, 68).⁶ A műhely addig csak elvileg volt nyitott bárki számára, ekkortól viszont gyakorlatilag is. Így beáramolnak egyrészt a társművészetek képviselői (írók, képzőművészek, zeneszerzők), illetve a hatvanas évek közepétől formálódó neoavantgárd szcéna tagjai (Erdély Miklós, Szentjóby Tamás, Hajas Tibor, Najmányi László, Halász Péter és színháza), továbbá Bódy Gábor,⁷ aki az alkotómunka mellett a szervezője és teoretikusa lesz a kísérleti filmezésnek, s akit a BBS-tagsággal párhuzamosan, 1971-ben felvesznek a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, így afféle hídszerepet tölt be a „külsős” és a filmes diplomával rendelkező alkotók között. A neoavantgárd művészeti világhoz tartozó Najmányi László, aki 1975-ben *A császár üzenete* címmel forgat később részletesen vizsgálandó filmet a BBS-ben, pontosan írja le a nyitás taktikus kultúrpolitikai hátterét:

⁴ Az amerikaihoz képest „[a] legnagyobb különbség, hogy a magyar experimentális filmek szinte kizárólag állami támogatással készülnek” – írja a New York-i BBS-vetítés kiadványában Beke László (Beke 1997a, 214), Kovács András Bálint angol nyelvű írása a BBS-ről pedig már címében erre a sajátosságra utal: *The Experimental Cinema of the State: The Balázs Béla Studio* (Kovács 2010). Lásd még Ksenya Gurshtein tanulmányának bevezető fejezetét (Gurshtein 2022, 265–270).

⁵ Mint látható, Beke is kiemeli az államilag támogatott kísérletezést mint sajátos körülményt a magyar film történetében.

⁶ Az 1969-ben megválasztott vezetőség tagjai közül – Gazdag Gyula, Grunwalsky Ferenc, Magyar Dezső, Mihályfi László, Szomjas György – különösen Grunwalsky (Antal-Jeles 1981, 13–14; Grunwalsky 2002, 115) és Szomjas hangsúlyozta ennek fontosságát (Muhi 2001, 9).

⁷ Az „ajtónyitás” jelentősége Bódy írásaiban is megjelenik (lásd pl. Bódy 2006a, 113–114).

Kíváncsabbnak tűnt a rendszeren kívülről jövők kreativitási igényeit valamelyest kielégíteni, a szabad kezdeményezéseket ellenőrizhető csatornába irányítani, mint továbbra is tiltással élni, ami csak az elégedetlenek számát növelte volna és kiszámíthatatlan földalatti aktivitáshoz vezethetett. A politika az 1970-es évek elején engedélyezte, hogy a Balázs Béla Stúdió munkájába olyanok is bekapcsolódjanak, akik nem voltak hallgatói vagy végzett növendékei a Színház- és Filmművészeti Főiskolának, és nem dolgoztak az állami film- és televízióiparban. Bódy Gábor meghívására ezért kezdtem el a Balázs Béla Stúdió üléseire járni (Najmányi 2002, 86).

Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy az 1960–70-es évtized fordulóján lezajló nyitás a BBS harmadik megalapításának tekinthető,⁸ amikor is a friss diplomások gyakorlóterepe mellett a műhely a kísérleti filmezés legfontosabb intézménye lesz Magyarországon.

A BBS-be kívülről áramló alkotók a neoavantgárd művészet korabeli képviselőiből kerülnek ki, akik folytatják a mindenekelőtt Kassák nevéhez fűződő, az 1920-as években kibontakozó klasszikus avantgárdot.⁹ A klasszikus avantgárd hiányzó hazai munkái után a neoavantgárd tehát létrehozza a maga jelentős filmtörténeti korpuszát. Az experimentális film történetének vázlatában Bódy is felhívja erre a hatáskapcsolatra a figyelmet, továbbá jelzi a BBS-en belül az általa kezdeményezett két kísérleti filmsoport szerepét:

Ha elfogadjuk azt a felosztást, miszerint az experimentalizmusnak az alábbi nagy, befolyásos generációi alakultak ki:

20–30-as évek: francia, orosz, német kísérletezők,

50-es évek: az amerikai keleti- és nyugati-parti experimentalizmus,

60–70-es évek: a független kooperatív filmkészítők nemzetközi mozgalma, Magyarországnak az első és harmadik „évfolyamban” alakultak ki szellemi kapcsolatai. Az elsőben német közvetítéssel vettünk részt, Balázs Béla, Moholy-Nagy László, Mihály Dénes, László Sándor és a máig felfedezésre váró Gerő György révén, akit Kassák és Pán Imre még az 50-es évek végén is „az első és eddig egyetlen magyar avant-

⁸ A BBS ugyanis először 1959-ben alakul meg, majd új tagsággal 1961-ben szerveződik meg ismét, így születési időpontja két dátumhoz köthető (Udvarnok–Varga 2009, 19–28).

⁹ A klasszikus és a neoavantgárd kapcsolatához lásd: Derék 2004, 13–14; Müllner 2009, 131–135; György 1992, 5–46. Utóbbi szerző a neoavantgárd művészek filmjeiben külön kiemeli a BBS szerepét (György 1992, 34).

gardista film” alkotójának tartott. A másodiknak csak késői hatásairól beszélhetünk, s talán a privát filmtárakból rekonstruálható az 50-es évek magyar undergroundja. A harmadikhoz viszont egy relatív erős és mindenképpen jelentős, sajátos, magyar kooperatív experimentalizmus csatlakozott, amit a Balázs Béla Stúdió működése tett lehetővé. Ezen belül mindenekelőtt a *Filmnyelvi sorozat* és a *K/3* csoport létrejöttére gondolok (Bódy 2006b, 133).

Az 1920-as évek külföldön kibontakozó avantgárd és a hetvenes évek hazai neoavantgárd kísérleti filmjei közötti hatáskapcsolat tekintetében témánk szempontjából ki kell emelni a szemléleti hasonlóságot mutató, mindkét korszakban jelen lévő érzékenységet a társadalmi problémákra.¹⁰ Ha csak Moholy-Nagy első filmjére, a *Marseille, régi kikötőre* (1929–1932), illetve a németországi évekhez kötődő további némafilmjeire, a *Berlini csendéletre* (1931–1932) és a *Nagyvárosi cigányokra* (1932–1933) gondolunk, nyilvánvaló a korai kísérleti filmek társadalmi érdeklődése, amely, mint látni fogjuk, a hetvenes évek experimentalizmusára is érvényes, sőt, bennük szubverzív kritikai hanggal társul.

A korábban említett sajátos státus, a BBS-ben államilag támogatott kísérletezés, ha lehet, a neoavantgárd kísérleti filmek esetében még különlegesebb, kultúrpolitikailag is igen érzékeny helyzetet teremt. A neoavantgárd művészeti szcéná, különös tekintettel azok új formáira – happening, performansz, fluxus, concept, object, environmental art stb. – a hatvanas évek nem egyszerűen tiltott, hanem a korabeli kultúrpolitika számára nem létező, underground világában bontakozik ki, amelynek szinterei magánlakások, presszók, majd olyan ideig-óráig működő rendezvények, mint a balatonboglári kápolnatárlatok (Klaniczay–Sasvári 2003), illetve nyitottabb intézmények, mint az Egyetemi Színpad (Nánay 2007) vagy bizonyos művelődési házak (Havasréti 2006). Az előbb underground, majd alternatív szinterek sorában különleges helynek bizonyul a Balázs Béla Stúdió: a tagság által demokratikusan választott kollektív vezetőség dönt a forgatókönyvek elfogadásáról, így nincs előzetes politikai kontroll. A változás szintén a hatvanas-hetvenes évek fordulójához kötődik. Addig ugyanis a forgatókönyveket fel kell küldeni jóváhagyásra a Filmfőigazgatóságnak, így az előzetes cenzúra is érvényesül. A hetvenes évektől viszont már csak a filmek bemutatása kötődik engedélyhez, ekkortól tehát – szemben a többi filmstúdióval – kizárólag utólagos cenzúra létezik a BBS-ben. A bemutatási kötelezettség hiánya is szabadabb lehetőséget kínál a filmek megvalósítására – „legfeljebb”

¹⁰ Ezt taglalom *A MA meg a holnap (Filmelmélet és gyakorlat a klasszikus és a neoavantgárd-ban)* című tanulmányomban (Gelencsér 2022a).

nem kapnak forgalmazási engedélyt, de alkalmi vetítésekre, fesztiválszereplésre így is mód nyílhat. Mindennek tetejébe a BBS éves költségvetése egy korabeli átlagos magyar játékfilmével egyezik meg, vagyis anyagi források is rendelkezésre állnak. Ha mindehhez hozzávesszük a filmművészet korabeli, az újhullámoknak, a modernizmusnak köszönhető fellendülését, a filmesek és a filmek társadalmi súlyát és népszerűségét, akkor nem meglepő, hogy a föld alá szorított neoavantgárd művészek beáramlanak a stúdióba: egyrészt intézményre lelnek üldözöttségükben és otthontalanságukban, másrészt művészi kísérletezésüket szívesen érvényesítik a film médiumában. A helyzetet írásom központi gondolatára is utalva írja le Hornyik Sándor: „A mozgókép a valóság-hűség és a médium társadalmi-kulturális jelentősége okán is élénken foglalkoztatta a hetvenes évek avantgárd művészetének aktivistáit” (Hornyik 2009, 235). Mindazonáltal a cenzúra több esetben kivételes határozottsággal lép fel a kísérleti filmekkel szemben, így akadnak olyanok, amelyek nem az eredeti elképzelés szerint valósulnak meg, vagy leállítják őket, illetve évekkel később válnak vetíthetővé (ahogy ez például Erdély Miklós 1974-ben forgatott, de csak 1988-ban standardizált *Partitája*, illetve a *Kentaur* esetében történt). A kemény cenzurális beavatkozások ugyancsak a kísérleti filmek egy részének felforgató társadalmi-politikai tartalmára hívják fel a figyelmet.¹¹

A kísérleti filmezés összefonódása a neoavantgárddal ugyancsak felveti a művek politikai olvasatának a lehetőségét, hiszen az ötvenes-hatvanas évektől kibontakozó nemzetközi neoavantgárdban erőteljes a politikai szerepvállalás, az establishment-ellenesség. Mindennek csúcspontja az 1968-as diáklázadások, ellenállási mozgalmak világméretű folyamata, amelynek kelet-európai „változata” a prágai tavasz, a magyarországi pedig az 1968. január 1-jén bevezetett új gazdasági mechanizmus. A 68-as polgárjogi és diákmozgalmak számos sikert érnek el, forradalmi átalakulás, a politikai rendszer megváltoztatása azonban sehol sem következik be, a prágai tavasszal szembeni katonai fellépés pedig a szocializmus reformkísérletének a végét jelenti, így nálunk az új gazdasági mechanizmus intézkedéseit is lassan visszavonják. A politikai mozgalmak levonulásával a nyugati színtéren megszűnik a neoavantgárd felhajtó ereje, miközben Magyarországon éppen 1968 után indul el a Balázs Béla Stúdióon belül intézményesülő, a neoavantgárd művészek belépésének következtében lendületet kapó kísérleti filmezés. A nemzetközi trendekből következően a hazai

¹¹ Az egyik betiltott filmmel kapcsolatosan emeli ki Pólik József a következőt: „*A császár üzenetét* betiltották. Ez a körülmény arra utal, hogy Najmányi »politikai« filmet készített, amely veszélyeztette a Kádár-rendszer társadalmi stabilitását [...]» (Pólik 2024, 8–9).

neoavantgárdnak nélkülöznie kellene a politikai aktivizmust, ám ez mégsem történik így, legalábbis nem mondható el a kísérleti filmes korpusz egészéről. A 68-as határhelyzetben készült két Magyar Dezső-film, az *Agitátorok* (1969) és a *Büntetőexpedíció* (1970) még magán viseli ezt az aktivizmust (a két film a kísérletezés tekintetében is határon helyezkedik el, hiszen nem tekinthetők experimentális filmnek, miközben mindkettő tartalmaz a narrációt kikezdő, az avantgárd montázsfilmekre visszavezethető, a modernista esszéfilm határait feszegető formaeljárást).¹² Az ezt követő neoavantgárd kísérleti filmek, ha a 68-as aktivizmust nélkülözni fogják is, a társadalmi-politikai kritika megfogalmazásáról nem mondanak le. Csakhogy Magyarországon ez az időszak – legalábbis a progresszív művészek, a kritikai értelmiség számára – a reményvesztett, a reformlehetőségtől is megfosztott, mozdulatlanságra ítélt, kilátástalan pangás időszaka. Az érintett kísérleti filmek társadalmi-politikai kritikája ebben a művészértelmiségi közegben bontakozik ki, vagyis a művekben a (neo)avantgárd lázadás szelleme mellett a kiábrándultságra és reménytelenségre reflektáló tragikus, illetve ironikus látásmód is felismerhető. Mindezt majd az egyes filmek elemzésével és értelmezésével igyekszem bizonyítani.

Experealism

Mielőtt a BBS kísérleti filmes korpuszát bemutatom, érdemes kitekinteni egy olyan körülményre, amely különösképpen a művek társadalmi-politikai kontextusa tekintetében releváns, továbbá ennek összefüggésében vethető fel a szemléleti és formai kapcsolat a fősodorról.

A valóság fogalma a filmek módszertanától az elméleti írásokig sokféle módon megjelenik a Stúdió alkotóinak látóterében, különösképpen az 1960–70-es évek fordulójától. 1969-ben teszik közzé a *Filmkultúra* hasábjain a *Szociológiai filmcsoportot!* kiáltványt. Aláírói között – mások mellett – megtaláljuk a korabeli BBS-vezetőség tagjainak egy részét (Grunwalsky Ferenc, Magyar Dezső, Mihályfi László), továbbá íróként Ajtony Árpádot, Bódy Gábort, Dobai Pétert és Kardos Csabát. A szöveg nem csupán a társadalmi témákra irányítja a figyelmet, hanem kitér a film mint médium lehetőségére a valóság megismerésében. A szöveg zárómondata így hangzik: „A tudományos módszerekkel feldolgozott tényeket a dokumentarista módszerek továbbfejlesztésével megfogalmazni: ez újfajta dramaturgiát kíván, amely nem egyszerűen »dramatizálná a tényeket«, hanem magát a megismerő analízist tenné meg szerkesz-

¹² A két film elemzéséhez lásd: Gelencsér 2022b.

tési elvvé” (Szociológiai filmsoportot! 1969, 96). A kiáltvány útmutatásai a BBS-ben ekkor már formálódó újfajta dokumentarista módszereken hagynak nyomot, majd később a fősodorban, a Budapesti Iskola egész estés filmjeiben élnek tovább. A hetvenes évek egyik meghatározó filmtörténeti irányzatának, a dokumentarizmusnak tehát a Balázs Béla Stúdió az eredetvidéke. A valóság, illetve ábrázolásának kérdése azonban a neoavantgárd művészeket, a kísérleti filmeseket is foglalkoztatja. Ezt bizonyítja az aláírók között az akkor még a BBS-ben „külsősnek” számító Bódy Gábor neve, továbbá az ebben az időben ugyancsak kísérleti filmekben közreműködő Dobai Péteré.

Bódy filmelméleti, jelentéstani írásain végigvonul a „valóság” kérdésköre. Utolsó (1983-as) nagyobb lélegzetű teoretikus szövegében, a *Jelentéstulajdonítások a kinematográfiában* címűben, összefoglaló jelleggel tekinti át gondolkodásmódjának alakulását e téren. A folyamat kezdetét így írja le: „Egyszerűen rövidzárlat állt be az agyamban a »valóság« szó hallatán, amely egy napon egy másik szócskában, a »jelentés« kérdésében csattant ki” (Bódy 2006c, 140). A konklúzió pedig így hangzik: „Tehát: miután úgy éreztem, hogy hozzávetőleges választ találtam a »jelentés« kérdésre, nemcsak a »valóságra«, hanem az abból »nyomokat« merítő filmfelvételekre is kezdtem úgy tekinteni, mint titokzatos, felderítetlen tartományokra, amelyekbe a gondolkodás az artikuláció segítségével hatol be...” (Bódy 2006c, 156). A téma legteljesebb, a BBS-t érintő történeti folyamatokra is kitérő kifejtése (befejezetlensége ellenére) az 1977-es *Hol a „valóság”?* című írásban található. Ebben egyértelművé válik a valóságkutatás szociológiai (a hetvenes évek dokumentarizmusában kiteljesedő) és kísérleti ágának különbsége, amennyiben az experimentalisták a valóságra mint a filmi rögzítés alapjára, kiindulópontjára tekintenek, amely ugyanakkor a rögzítés pillanatában jellé válik, azaz nem tekinthető a valóság „tisztá”, hű, objektív rögzítésének, hiszen annak módja rögtön értelmezi is a valóságot, s jellé, jelentéssé alakítja azt. Ez a gondolat több, a hetvenes években kísérleti filmeket jegyző alkotó elméleti szövegében és gyakorlati munkásságában is nyomon követhető. Bódy a valóság-tanulmány *Minden film: kockánként „dokumentumfilm”* című alfejezetében így írja le film és valóság viszonyát: „Mintha minden vetítésen egyszerre két filmet látnánk: az egyik *dokumentum*, a másik, amit a felfogás és kifejezés már addig kialakult konvenciói sugallnak” (Bódy 2006d, 105, kiemelés az eredetiben – G. G.). Ezt követően a dokumentumfilm módszer alakulását tekinti át a Balázs Béla Stúdióban, s a hatvanas évek „első hulláma” kapcsán megemlíti Sára Sándor *Cigányokját* (1962), amelyben az objektív forma mögött „egy kifejezetten lírai – tehát személyes – attitűd áll, s ez a Stúdió első dokumentarista hullámára általában jellemző” (Bódy 2006d,

108), így – tehetjük hozzá – Sára következő BBS-filmjére, a *Vízkeresztre* (1967) vagy Gyöngyössy Imre *Férfiarckép* (1964), Elek Judit *Kastélyok lakói* (1966) és *Meddig él az ember?* (1967), Dobray György *Pékek* (1966), Kiss Gyula *Holtág* (1967) című munkájára. Ezt követően Bódy felteszi a kérdést: „Hogyan lehet a dokumentumot önmagán túlmutató kifejezéssé alakítani?” (Bódy 2006d, 108). A kérdésre a választ nézete szerint az *Elégia* (Huszárik Zoltán, 1965), az *Aréna* (Tóth János, 1970) és a *Pro Patria* (Sára Sándor, 1970) adja meg, s a példák sorát kiegészíthetjük még Bácskai Lauró István *Igézet* (1963), valamint Ventilla István *Strand* (1963) és *Testamentum* (1965) című filmjével (az *Igézet* és a *Testamentum*, ahogy az *Elégia* is, az *Arénát* rendezőként jegyző Tóth János operatőri munkája). E művek sajátossága, hogy rendkívül stilizált, költői képek alapvetően dokumentumfelvételek, s készítőik ezeket alakítják át különféle filmnyelvi eszközökkel a montázstól a trükkökön át az utómunka-eljárásokig. Az *Elégiában* kizárólag természet- és városképekkel találkozunk, továbbá felvételeket különféle valóságos helyszínekről (lovarda, vidámpark, cirkusz, vágóhíd, múzeum); egyedül a parasztemberek portréi tűnnek beállítottaknak, de őket is saját közegükben látjuk. Az *Aréna* a korabeli Népstadion és Budapest képeinek anyagából dolgozik. A *Pro Patria* háborús archívok és emlékművek (fotó)montázsa. Az *Igézet*ben egy öntőműhelyt látunk, valamint egy előadást a Zeneakadémia színpadán. A *Strand* a címadó helyszínt mutatja be, a *Testamentum* pedig görögkeleti egyházművészeti kincseket ábrázol. Mindennek ellenére egyik film sem tekinthető leíró vagy ismeretterjesztő jellegű dokumentumfilmnek, hiszen kifejezőerejük jóval túlmutat a dokumentumon. A kifejezőerő a dokumentálást minden esetben jellel alakító forma-eljárásokból adódik, s annak valóban az „ereje”, a forma működési módja hozza létre azt a hatást, hogy a felvételt valószerűnek, így a dokumentumfilm fogalmához közelelinek, avagy stilizálnak érezzük-e, amely szétfeszíti a forma konvencióit. Ám ezt úgy teszi, hogy a valóság képeiből építkeznek.

A kísérleti filmes alkotók lényegében a film mint médium ezen alapadottságára hívják fel a figyelmet. Ugyanezt teszik a fikciót dokumentarista módszerrel keverő Budapesti Iskola alkotói, hiszen ők is abból az alapadottságból indulnak ki, hogy nincs „tisztá” dokumentum és fikció, csak a kettő keveredése. S ha már ez így van, akkor e két formát a hitelesség és a hatásosság jegyében elegyítik: a dokumentum-játékfilmek szociológiailag hiteles módon ábrázolják a társadalmi körülményeket, ugyanakkor mindezt a (narratív) konstrukciónak köszönhetően hatásosan teszik. A kísérleti filmesek kevésbé pragmatista módon hajtják végre ugyanezt; náluk mindebben erőteljes a filmnyelvi reflexió, a film nyelvi természetének, jelentésképzésének demonstrálása. Ám nemcsak

az: a dokumentumképekből építkező kísérleti filmek nem mindegyik darabja távolodik el a képek által reprezentált társadalmi valóságtól (ahogy ez a fenti, hatvanas évekből vett példák többségére ugyancsak igaz), hanem megőrzi ezt a kapcsolatot, sőt, a radikális, a dokumentumkép valószerűségét különféle eszközökkel átalakító eljárások hasonlóképpen radikális társadalmi-politikai kontextust társítanak a valóság képeihez. Mindenesetre a hatvanas évek még nem neoavantgárd beállítottságú „protokísérleti” filmjeiben is tetten érhető ez a megoldás, így azok a hetvenes évek experimentalizmusának, azon belül a társadalmi problémákra érzékeny filmek előképeinek tekinthetők.

A BBS hetvenes években kibontakozó második dokumentarista hullámában Bódy különféle módszereket azonosít (szituacionista, eszkalációs), valamint a „kísérleti dokumentarizmusét”, amelyet analitikusnak nevez. A módszerek többsége folytatódni fog a Budapesti Iskola fősodorbéli alkotásaiban, míg a kísérleti dokumentarizmus jóval inkább szubverzív kritikával illeti a dokumentum-játékfilmek módszertanát – s ez a szubverzió gyakran elválaszthatatlan a politikai kritikától. A kísérleti dokumentarizmus – elnevezésének megfelelően – eltávolodik az egyéb dokumentarista módszerektől, s a kísérleti filmek tágabb csoportjaihoz csatlakozik (adott esetben a *Filmnyelvi sorozathoz* és a *K/3-hoz*). A BBS-en belüli kísérletezők („kívülállók”) és a dokumentaristák filmtörténeti pozíciójáról írja Pápai Zsolt: „A kívülállás programja nem a BBS-en kívüli filmgyártásba is hamar utat találó dokumentarista módszer alkalmazásában, hanem az 1972–73-tól megerősödő, és szinte kizárólag a Stúdió keretein belül maradó filmnyelvi kísérletezésben, illetve a neoavantgárd esztétikában radikalizálódott” (Pápai 2009, 144).

A „kísérleti dokumentarizmus” kapcsán Bódy utal saját munkájára és módszertanára (*Négy bagatell*, 1972–75),¹³ illetve az általa szervezett csoportokra (*Filmnyelvi sorozat*, *K/3*), az analitikus megoldás meghatározása pedig – miközben a hetvenes évek BBS-ének társművészeti kapcsolatrendszerét is szóba hozza – már a kísérleti dokumentarizmus eredményét fogalmazza meg:

Az analitikus megoldás nyilvánvalóan kevésbé alkalmas a publicisztikus vagy esemény rögzítő, híradó filmkészítésre. Annál inkább hivatott egy kutató jellegű, tudományos filmkészítés megalapozására. Azokon a pontokon, ahol az audiovizualitás átfogó összefüggéseit célozza, gyakran

¹³ Nem hozza szóba ugyanakkor a BBS-ben készített második munkáját, az 1972-es *Ifjúságokat*, amely hagyományos riport-dokumentumfilm kiöregedett, nosztalgizáló mozgalmárokról, s mint ilyen, politikai témával foglalkozik, de mivel nem tekinthető kísérleti filmnek, nem tartozik vizsgálatom tárgyához.

közös horizonton jelenik meg a társművészetek (zene, képzőművészet) konceptuális kérdéseivel. De általában is mércét állít a filmkészítés elé, amennyiben analitikusnak nevezhetünk minden olyan megoldást, amely a filmen rögzített tárgyi valóság és a filmkészítés tényének valamilyen kifejezett, együttes dokumentumát alkotja – amelyben tehát a „kettős vetítés” tudatos formát ölt (Bódy 2006d, 110).

A „kettős vetítés” a korszak kísérleti filmjeinek jellegzetes, nemcsak Bódy műveire jellemző módszertanára is utal: arra a „második tekintetre”,¹⁴ „kétszeres forgatásra”,¹⁵ amely úgy jön létre, hogy a hagyományosan leforgatott anyagot a trükkasztalon újra felveszik, s így születik meg a film végső formája. A trükkök megvalósításának praktikus technikája mellett szemléletileg is fontos ez az eljárás: a szalagon megörökített valóságképek után maga a filmszalag is „dokumentummá” válik, s annak újraforgatása során újabb effektusok kerülnek az anyagra, amelyek támogatják, fokozzák a dokumentumképeken „túlmutató” jelentést.¹⁶ Ebben ragadható meg a kísérleti dokumentarizmus különbsége a Budapesti Iskola fősodorbéli dokumentum-játékfilmjeihez képest. Utóbbiak a lefilmezés módjával és a snittek szerkesztésével értelmezik a dokumentum-anyagot, magának a képnek a fotografikus hűségéhez nem nyúlnak; előbbieik már a fotografikus valósághűségű kép manipulálásával jelzik a szükségszerű, ám a hagyományos dokumentarizmus által elleplezni kívánt konstrukciót, jelalkotást, formaeljárást. Emiatt tekinthető kísérleti filmnek – egész estés terjedelme ellenére – Lányi András *Segesvárja* (1974), Bódy Gábor *Amerikai anzixa* (1975) vagy Fábry Péter *Térmettség* (1979) című munkája.

A valóság és a film kapcsolatának elméleti és gyakorlati problémája, ahogy erre már utaltam, nemcsak Bódynál jelentkezik, hanem a neoavantgárd alkotók többségénél. Mivel művészetükben erőteljesen érvényesül a konceptualizmus, az elméleti reflexió az alkalmazott formamegoldásra, ezért teóriájuk gyakran filmterv vagy filmelemzés formájában fogalmazódik meg (a teóriából akció lesz és fordítva, hogy ezen a módon Jeles András később idézett írásának címére utaljak).

¹⁴ „Ekkor ébredtem rá arra a módszerre, amit »második tekintet«-nek nevezek és a későbbi filmjeimben aztán konzekvensen alkalmazok” (Bódy 1987a, 72).

¹⁵ „A film [*Amerikai anzix*] voltaképpen kétszer lett leforgatva. Egyszer a szokott módon, majd az összeállított anyagból az ún. »trükkasztalon« készült az »igazi« film” (Bódy 1987b, 96).

¹⁶ Bódy egy cím nélküli, a nyolcvanas évek elejéről származó jegyzetében így foglalja össze az *Amerikai anzix* módszerét: „Voltaképpen egy második forgatás történik, amelynek szereplője az első film” (Bódy 1987c, 292).

Szentjóbby Tamás *Az öntevékeny film (Vázlat a Balázs Béla Stúdió számára egy kísérleti film elkészítéséhez)* című szövegében a tervezett vállalkozás technikai feltételének leírása sokatmondóan cseng egybe Bódy „kettős vetítésével”: „Az öntevékeny film elkészítéséhez nincs szükség kamerára, stábra, ellenben szükség van mások által már leforgatott anyagra, főként dokumentumfelvételekre gondolok (ugyanis ezek őriznek leginkább ténny; így a vetített kép kettős tény, egyfelől a történelmi helyzeté, másfelől a self-conscious aspektusé)” (Szentjóbby 1989, 264). Az 1971-es terv egyúttal a BBS-kísérleti filmek másik, ugyancsak eredeti és politikailag radikális formamegoldására is felhívja a figyelmet, amelyet ma found footage-technikának, archív anyagok felhasználásának nevezünk. Ebben az esetben tehát nem az alkotó, hanem mások által forgatott dokumentumfelvételek újraszerkesztéséről, kontextualizálásáról van szó, aminek köszönhetően a régi felvételek új jelentésre tesznek szert, illetve újfajta jelentésképzésben vesznek részt. A BBS-ben több évtizedes történelmi ívet ír le az archívhasználat. Az első a hosszú sorban Magyar Dezső úttörő vállalkozása, az *Agitátorok* és a *Büntetőexpedíció* (előbbit Bódy Gáborral, utóbbit Dobai Péterrel írta). Mindkét filmben az archívok a történelmi kor illusztrációjától mozdulnak el az elvont jelentés felé, a hagyományos történetmondást képviselő egész estés *Agitátorok*ban még kevésbé, a történetet csak felvázoló, mikroszinten nem elbeszélő jellegű rövidfilmekben, a *Büntetőexpedíció*ban már jelentős mértékben. A forradalmiság gondolatának kiterjesztését a mindenkori elnyomó hatalmakra és az 1968-as diákmozgalmakra a korabeli kultúrpolitikai vezetés nem nézte jó szemmel, ezért az *Agitátorokat* (elsőként a BBS történetében) betiltották, a rendező emigrációja után pedig a *Büntetőexpedíciót* sem engedték vetíteni. Sára Sándor már említett *Pro Patriája* ugyancsak archívokból építkező montázs-film. Nem a BBS kötelékében, hanem főiskolai vizsgafilmként készült *Hogyan verekedett meg Jappe és Do Escobar után a világ* (1974) című Thomas Mann-adaptációjában Bódy a kor megidézésére archív anyagokat használ fel, illetve az általa forgatott anyagot is „archivizálja”, így nehéz elválasztani a filmben a kétféle materiát.¹⁷ Az *Amerikai anzixot* egy 1865-ös „talált film” stílusában forgatja, vagyis kváziarchívként (még a film feltalálását megelőző időszakból). Végül mintateremtő művet hoz létre Tímár Péterrel közösen a kizárólag két világháború közötti amatőr felvételek újraszerkesztésével és utószinkronizálásával megalkotott *Privát történelemben* (1978). A módszert 1988-tól – és jó

¹⁷ „Nem kis élvezetet szerzett nekem az archaikus stílusban való forgatás, valamint azt látni, hogy a nézők nem tudták megkülönböztetni az eredeti képeket az általam forgatottaktól” – írja filmjéről Bódy (Bódy 1987d, 87).

ideig a BBS-ben – Forgács Péter folytatja és teljesíti ki a *Privát Magyarország*-sorozattal. A dokumentumfelvételek tehát talált archív tekercsek formájában is megjelennek a korszak filmjeiben, s a kísérletibb darabokban túllépnek az archívok konvencionális, illusztratív alkalmazásán a jelentéstágítás felé – akár csak a dokumentumképekkel dolgozó experimentális filmek.

Hajas Tibor filmbevezető TIT-előadásaiba, egy-egy film elemzésébe szövi bele gondolatait a dokumentumfilmről. „A dokumentumfilm sosem dokumentumfilm, hanem dokumentum értékű elemeket tartalmazó vagy egy meghatározott szemléletű kollektíva dokumentatív szándékát reprezentáló film” – írja egy helyütt (Hajas 2005, 227). Ugyanebben az egyébként *A Mattei-ügy* (1972) című Francesco Rosi-filmről szóló elemzésében olvashatjuk még a következő gondolatot, amelyet majd egyetlen saját rendezésű filmjében, a BBS-ben forgatott *Öndívatbemutatóban* (1976) fordít át praxisba:

A becsületes dokumentumfilm – amely mind morálisan, mind valóságértékét tekintve megbízható üzenetet akar hordozni – ennél fogva először is helyét, szerepét, szándékát, eszközeit és módszereit tisztázza: láthatóvá teszi magát. Mielőtt a valóság vallomást tenne a médiumnak, ő tesz vallomást; leleplezi hipotetikus, modellalkotó jellegét, politikai elkötelezettségét és kényszerítéseit; tudatosítja mind a maga, mind a néző számára szemléletének és eszközeinek korlátait. Ez pedig már a fikció határait súrolja (Hajas 2005, 228).

Végül még egy, igen szellemes gondolat az iróniára amúgy is hajlamos Hajastól, *A praktikus képzelet* című, áttekintő igényű írásából: „Ami egy film-ben megtörténik, nem biztos, hogy a valóságban is megtörténhet; de a történelemben legalább egyszer biztosan megtörtént, mégpedig a film kedvéért” (Hajas 2005, 224).

Itt már a fikció a dokumentarizmusban, a dokumentarizmus pedig a fikcióban oldódik fel, jelezve a film médiumának alaptermészetét: a valóság fotografikus rögzítését, amely ugyanakkor mindig együtt jár e rögzítés mikéntjével, s az szükségszerűen magában rejt a valóság konstrukciójának, értelmezésének, „fikciójának” bizonyos mértékét. Hasonlóképpen jut el a két forma paradoxonáig Jeles András *Teória és akció* című filmtervében, amelynek nyomait az 1979-ben, a BBS-ben forgatott *Montázs* című filmjében ismerhetjük fel, s amelyben utal a kísérleti filmesek gondolatiságának összefüggéseire is: „Ezek a megfontolások lényegében már megvannak a *Kozmikus szem* c. filmtervben: Bódyt szintén a Nagy Tévedés inspirálhatta: ő is észrevette (e sorok írójánál nyilván előbb), hogy a »dokumentum«: fikció [...] a fikció viszont: dokumentum, indirekt, a

kortárs filmtudat számára többnyire rejtett és mély leleplezése a fikciót gyártó igényeknek” (Jeles 1993, 40).

A Jeles által említett *Kozmikus szem* Bódy befejezetlen vállalkozása: 1977-ben, a BBS-ben mintegy négy és fél órás anyagot forgatott, de a munka külső okok miatt félbeszakadt.¹⁸ A filmtervhez kapcsolódó, azonos című írás alcíme (a film játékosan talányos műfaji meghatározása) *Science non-fiction (-fiction)*, a második alfejezet címe pedig *Keretezett dokumentumok* (Bódy 2006e, 202). Bódy természetesen a megvalósult kísérleti filmjeihez is fűzött megjegyzéseket; ezekre majd az egyes művek bemutatásakor fogok utalni.

Végül még egy fontos alkotó, Erdély Miklós saját művével kapcsolatos, ám a BBS kísérleti filmjeinek egészére vonatkozó megjegyzését szeretném idézni a dokumentumfilmezést övező, alkotókhoz fűződő elméleti reflexiók sorából. Az 1974-ben készült, de csak Erdély halála után standardizált *Partitáról* írja a következőket: „Mikor a *Partita* elkészítésének elvi-elméleti indítékait felidézem, el kell ismernem, hogy a BB Stúdióban ez a tevékenység – mármint a hamis tudat kíméletlen feltárása – a dokumentumfilmek által vágott új csapáson egészségesen halad. Éppen ez bátorított fel, hogy mint nem idegen munkába bekapcsolódjam, és saját meglátásaimmal kiegészíteni, bizonyos pontokon korrigálni próbáljam” (Erdély 1995, 139).

A hamis tudat kíméletlen feltárása – alighanem ebben ragadható meg a társadalmi problémákra érzékeny BBS-kísérleti filmek legfontosabb aspektusa.

Irodalom

- Antal István – Jeles András. 1981. Sorozatok évtizede: Film a Balázs Béla Stúdió történetéről II. *Filmvilág* 24 (12): 12–15.
- Beke László. 1997a. A magyar experimentális film és a Balázs Béla Stúdió. In Uő. *Médium/elmélet: Tanulmányok 1972–1992*. 214–223. Budapest: Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia.
- Beke László. 1997b. A Balázs Béla Stúdió kísérleti filmjei. In Uő. *Médium/elmélet: Tanulmányok 1972–1992*. 65–69. Budapest: Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia.
- Beke László. 1997c. A magyar experimentális film mint torzó. In Uő. *Médium/elmélet: Tanulmányok 1972–1992*. 126–130. Budapest: Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia.
- Bódy Gábor. 1987a. A harmadik. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 72. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.

¹⁸ Szerkesztői jegyzet Bódy *Kozmikus szem* című szövegéhez (Bódy 1987e, 278).

- Bódy Gábor. 1987b. Amerikai anizs. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 96–97. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.
- Bódy Gábor. 1987c. [cím nélküli jegyzet]. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 292. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.
- Bódy Gábor. 1987d. Hogyan verekedett meg Jappe és Do Escobar után a világ. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 87. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.
- Bódy Gábor. 1987e. Kozmikus szem. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 271–278. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.
- Bódy Gábor. 2006a. A fiatal magyar film útjai. In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 111–116. Budapest: Akadémiai.
- Bódy Gábor. 2006b. A „kísérleti film” Magyarországon: Vázlat és történet. In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 131–135. Budapest: Akadémiai.
- Bódy Gábor. 2006c. Jelentéstulajdonítások a kinematográfiában. In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 140–156. Budapest: Akadémiai.
- Bódy Gábor. 2006d. Hol a „valóság”? In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 105–110. Budapest: Akadémiai.
- Bódy Gábor. 2006e. Kozmikus szem: Science non-fiction (-fiction). In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 202–208. Budapest: Akadémiai.
- Dékány István. 2025. Nagylátószög: Hiányzó képek a magyar film történetéből. *Amatőrfilm 1945–1989*. Budapest: MMA Kiadó.
- Derék Pál. 2004. A magyar neoavantgárd irodalom: Jelentéstelenítés, szabadság, levegő (lélegzet). In Derék Pál, Müllner András szerk., *Né/ma?: Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*. 11–38. Budapest: Ráció.
- Erdély Miklós. 1995. A *Partita* című film átdolgozásáról. In Uő. *A filmről*, 137–141. Budapest: Balassi – BAE Tartóshullám – Intermedia.
- Gelencsér Gábor. 2022a. A *MA* meg a holnap (Filmelmélet és gyakorlat a klasszikus és a neoavantgárdban). In Uő. *Közelkép: Portrék, témák, formák a magyar film történetéből*. 299–308. Budapest: Gondolat.
- Gelencsér Gábor. 2022b. A „3 T” esete a „3 P”-vel. Egy formatörténeti invenció kiiktatása (*Agitátorok, Büntetőexpedíció*). In Uő. *Közelkép: Portrék, témák, formák a magyar film történetéből*. 332–344. Budapest: Gondolat.
- Grunwalsky Ferenc. 2002. Vetítés előtt. In Antal István, Deák László, Kodolányi Sebestyén szerk., *Balázs Béla Stúdió 1961–2001*. 115–124. Budapest: BBS, Orpheusz.
- Gurshtein, Ksenya. 2022. Conceptual Artist, Cognitive Film: Miklós Erdély at the Balázs Béla Studio. In Gurshtein, Ksenya, Simonyi, Sonja eds., *Experimental Cinemas in State-Socialist Eastern Europe*. 265–291. Amsterdam: University Press.

- György Péter. 1992. Az elsüllyedt sziget. In Uő. *Az elsüllyedt sziget*. 5–46. Budapest: Képzőművészeti Kiadó.
- Hajas Tibor. 2005. Filmbevezető TIT-előadások / Ganz-előadások. In Uő. *Szövegek*, szerk. F. Almási Éva. 219–280. Budapest: Enciklopédia.
- Havasréti József. 2006. *Alternatív regiszterek: A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban*. Budapest: Typotex.
- Hornyik Sándor. 2009. A valóság visszanyerésének paradoxonai: Képzőművészet és film „poétikai” kapcsolatai a BBS-ben. In Gelencsér Gábor szerk., *BBS 50. A Balázs Béla Stúdió 50 éve*. 235–248. Budapest: Műcsarnok, Balázs Béla Stúdió.
- Jeles András. 1993. Teória és akció. In Fodor László, Hegedűs László szerk., *Töredékek Jeles András Naplójából*. 39–44. Budapest: Fodor László – 8 és fél Bt.
- Klaniczay Júlia – Sasvári Edit szerk. 2003. *Törvénytelen avantgárd: Galántai György balatonboglári kápolnaműterme 1970–1973*. Budapest: Artpool, Balassi.
- Kovács, András Bálint. 2010. The Experimental Cinema of the State: The Balázs Béla Studio. In Benjamin Meade ed., *Experimental Film: The Missing Frames*. 65–88. Kansas City: Avila University Press.
- Muhi Klára. 2001. Gettó, egyetem, politikai csatatér. *Filmvilág* 44 (12): 6–11.
- Müllner András. 2005. Vérlátomás. Erdély Miklós: *Verzió*. In Kisantal Tamás, Menyhárt Anna szerk., *Művészet és hatalom: A Kádár-korszak művészete*. 108–115. Budapest: JAK, L'Harmattan.
- Müllner András. 2009. Montázspolitiká: Neoavantgárd nyomok a magyar experimentális filmben. In Gelencsér Gábor szerk., *BBS 50. A Balázs Béla Stúdió 50 éve*. 129–142. Budapest: Műcsarnok, Balázs Béla Stúdió.
- Najmányi László. 2002. A Balázs Béla Stúdió: Egy magyar film. In Antal István, Deák László, Kodolányi Sebestyén szerk., *Balázs Béla Stúdió 1961–2001*. 85–95. Budapest: BBS, Orpheusz.
- Nádasy László. 1976. Kell-e kísérletezni?: Beszélgetés Bódy Gáborral. *Filmvilág* 19 (9): 18–22.
- Nánay István. 2007. *Profán szentély: Színpad a kápolnában*. Budapest: Akadémiai.
- Pápai Zsolt. 2009. Mellérendelő kapcsolatok: Az intézményesülés kérdései és a nyilvánosság problematikája a magyar új érzékenység filmjeiben. In Gelencsér Gábor szerk., *BBS 50. A Balázs Béla Stúdió 50 éve*. 143–155. Budapest: Műcsarnok, Balázs Béla Stúdió.
- Peternák Miklós. 1991. A magyar avant-garde film. In Uő. szerk., *F.I.L.M. A magyar avant-garde film története és dokumentumai*. 5–51. Budapest: Képzőművészeti Kiadó.
- Pólik József. 2024. *Vetített démon*. Budapest: Prae.
- Simonyi, Sonja. 2018. Artists as Amateurs: Intersections of Nonprofessional Film Production and Neo-Avant-Garde Experimentation at the Balázs Béla Stúdió in the Early 1970s. *Film History* 30 (1): 114–137. <https://doi.org/10.2979/filmhistory.30.1.06>. (2025. febr. 02.)

- Szentjóbó Tamás. 1989. Az öntevékeny film: Vázlat a Balázs Béla Stúdió számára egy kísérleti film elkészítéséhez. In Papp Tamás szerk., Szógetető. *Jelenlét* (1–2): 263–265.
- Szociológiai filmsoportot! 1969. *Filmkultúra* 5 (3): 95–96.
- Udvarnoky Virág – Varga Balázs. 2009. Variációk egy stúdióra: A BBS megalakulásai és a kora-kádári kultúrpolitika. In Gelencsér Gábor szerk., *BBS 50. A Balázs Béla Stúdió 50 éve*. 15–28. Budapest: Műcsarnok, Balázs Béla Stúdió.

Filmográfia

- Bácskai Lauró István: *Igézet* (1963)
- Bódy Gábor: *Négy bagatell* (1972–75)
- Bódy Gábor: *Hogyan verekedett meg Jappe és Do Escobar után a világ* (1974)
- Bódy Gábor: *Amerikai anizs* (1975)
- Bódy Gábor – Tímár Péter: *Privát történelem* (1978)
- Dobray György: *Pékek* (1966)
- Elek Judit: *Kastélyok lakói* (1966)
- Elek Judit: *Meddig él az ember?* (1967)
- Erdély Miklós: *Partita* (1974/1988)
- Fábry Péter: *Térmetszés* (1979)
- Gyöngyössy Imre: *Férfiarckép* (1964)
- Hajas Tibor: *Öndívatbemutató* (1976)
- Huszárik Zoltán: *Elégia* (1965)
- Jeles András: *Montázs* (1979)
- Kiss Gyula: *Holtág* (1967)
- Lányi András: *Segesvár* (1974)
- Magyar Dezső: *Agitátorok* (1969)
- Magyar Dezső: *Büntetőexpedíció* (1970)
- Moholy-Nagy: *Marseille, régi kikötő* (1929–1932)
- Moholy-Nagy: *Berlini csendélet* (1931–1932)
- Moholy-Nagy: *Nagyvárosi cigányok* (1932–1933)
- Rosi, Francesco: *A Mattei-ügy* (1972)
- Sára Sándor: *Cigányok* (1962)
- Sára Sándor: *Vízkereszt* (1967)
- Sára Sándor: *Pro Patria* (1970)
- Szentjóbó Tamás: *Kentaur* (1975/1988/2009)
- Tóth János: *Aréna* (1970)
- Ventilla István: *Strand* (1963)
- Ventilla István: *Testamentum* (1965)

CENTAURS

The linguistic and political radicalism of BBS experimental films 1.

Thanks to Gábor Bódy, experimental filmmaking at the Balázs Béla Studio took on a series or group character in the 1970s, and thus – together with a few other works – “institutionalised” experimentalism within the institution. The *Linguistic Series*, the *K/3* group pieces and the other experimental works represent two different versions: while all explore the new linguistic possibilities of the medium, in one the search for language and the medium itself becomes the subject, while in the other linguistic radicalism is embedded in a socio-political context. The first part of the study presents the film history and theoretical background of the corpus under examination.

Keywords: Hungarian Film History, Balázs Béla Studio, experimental film, *Linguistic Series*, *K/3* group

KENTAURI

Jezički i politički radikalizam eksperimentalnih filmova SBB-a I

Eksperimentalna kinematografija u Studiju Bele Balaža sedamdesetih godina prošlog veka, zahvaljujući Gaboru Bodiju, poprima karakteristike serijala, te se na taj način, unutar same institucije – s još nekoliko drugih ostvarenja – na poseban način i „institucionalizuje“ eksperimentalizam. *Serijal filmskog jezika*, dela grupe *K/3*, kao i kasniji eksperimentalni radovi, predstavljaju dve vrste pristupa: dok sva istražuju nove jezičke mogućnosti medijuma, u jednoj se varijanti tema zaista zasniva na traganju za jezikom i samom medijumu, dok se u drugoj jezička radikalnost smešta u društveno-politički kontekst. Prvi deo studije prikazuje filmskoistorijsku i teorijsku pozadinu analiziranog korpusa.

Ključne reči: istorija mađarskog filma, Studio Bele Balaža, eksperimentalni film, *Serijal filmskog jezika*, *K/3*

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. szept. 2.

Közlésre elfogadva: 2025. okt. 1.

PÁSZTOR-KICSI Mária

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
manyi@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0002-2266-5105

TÉR SZAVUNK EREDETE, JELENTÉSE ÉS SZÁRMAZÉKAI

The origin, meaning, and derived forms of the word “*tér*”

Poreklo, značenje i derivati reči *tér*

Tér szavunk származását illetően a magyar szókészlet ősi rétegébe sorolható. Eredeti alakja feltételezhetően az igenévszók (nomenverbum) kategóriájába tartozott, tehát egyidejűleg rendelkezett főnévi és igei jelentéssel. Ezek azonban később jelentésmegoszláson estek át, a nyelvváltozás során pedig számos új jelentésárgyalatot fejlesztettek ki. A dolgozat célja a *T-É-R* szóalak jelenleg ismert jelentéseinek kognitív szemantikai feltárása és elemzése, valamint a közöttük fennálló szemantikai viszonyok vizsgálata. Ezzel egyidejűleg megkíséreljük feltérképezni a homonim (névszói és igei jelentésű) szóalakok származékait (képzett szavakat, szóösszetételeket) is, amihez a Czuczor–Fogarasi-féle gyökelmélet kognitív adaptációját is segítségül hívjuk. A vizsgálandó szó- és kifejezésanyag korpuszát különböző nyomtatott szótárak alapján és a speciális webhelyeken fellelhető nyelvi anyag¹ segítségével állítjuk össze.

Kulcsszavak: a *tér* szó, nomenverbum, kognitív szemantikai interpretáció, gyökök, származékok

¹ Források rövidítése: *ÉrtSz* (Bárczi–Ország 1959–1962); *TESz* (Benkő 1967–1984); *CzF* (Czuczor–Fogarasi 1862–1874); *ÉrtSz+* (Eöry 2007); *ÚESzWeb* (Gerstner 2011–2024); *DCSz* (Kálnási 2005); *EtimSz* (Zaicz 2006).

Bevezető

A magyar szókészlet milliós nagyságrendű halmazát még ma sem könnyű megnyugtatóan rendszerezni. Érvényes ez annak ellenére, hogy immár a 21. század első negyedének vége felé, a számítógépes adatbázisok és mesterséges intelligencia általános térhódításának korában járunk. A szavak élete ennek ellenére még mindig állít kérdőjeleket kutatói elé, még ha egy kiragadott szót is veszünk szemügyre.

A szavak lényege ugyanis éppen az, hogy önmagukban nem tanulmányozhatóak. Valójában csak a rendszer egészében elfoglalt helyük, funkciójuk alapján, kölcsönhatásban ítéelhetjük meg őket, maga a rendszer viszont természetét tekintve folyamatosan lüktető dinamikus viszonyhálózat, amelynek valamely csomópontját képezi a szemlélt szó. Nagy az esélye annak, hogy a megfigyelés pillanatában jellemző vonásai és relációi már meg is változtak, hasonlóan a Heisenberg-féle határozatlansági elv működéséhez, melynek értelmében a *hullám – részecske kettősség* következtében egy részecske helye és impulzusa egyidejűleg nem vizsgálható.

A magyar nyelv rendszere (és ezen belül szókészlete is) egyfolytában ellenáll azoknak a nyelvleírásoknak, formális nyelvelméleteknek, amelyeket az indoeurópai nyelvek tipológiai jellemvonásainak megfelelően alkottak meg. A magyar nyelv agglutinatív természete ugyanis (amelyet a helyesírás szóelemző elve is támogat), sokkal nagyobb mértékben őrzi a szóalakok kompozíciós mechanizmusai révén a jelentés motiváltságát, mint a flektáló nyelvek teszik, sokkal átláthatóbbak benne azok a fonológiai, szemantikai, morfológiai sémák, amelyek alapján a szókészlet hálózati mintázatai is követhetőbbé válnak, s amelyek végső soron a mondatba (és szövegbe) integrálódás szabályait is meghatározzák. A fogalmi sémák uralják lényegében mind a szóalkotást, mind pedig a mondatok/megnyilatkozások szintaktikai-kommunikatív szerkezetét, transzparens fonoszemantikai kompozíciójuk révén motiválva a megértés folyamatát.

Ilyen szempontból pedig a magyar nyelv működése sokkal inkább tetten érhető a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti-módszertani interpretációja révén, mint a saussure-i, illetve chomskyánus absztrakt nyelvfelfogás formális/strukturális/generatív apparátusával.

A funkcionális kognitív paradigma ugyanis lényegében megállapítja a *jelentés* (a kifejezendő tartalom) *elsődlegességét* a kifejező szerkezettel szemben, amelyet a formális/strukturális felfogás viszont primárisnak tekint, továbbá a generatív grammatikusokkal ellentétben a *szintaxist és lexikont* nem külön modulként, hanem *kontinuumként kezdte vizsgálni*, valamint a nyelv önkényes volta helyett leszögezte annak *ikonikus és szimbolikus motiváltságát* (Tolcsvai

Nagy 2021, 15). Ez viszont a magyar nyelv esetében a hangutánzó, hangulatfestő és ikerszavak ikonikusságán túl többek között a hangrendi perspektivizációra is kiterjed, mégpedig a distancia (*ez/az; ilyen/olyan; itt/ott* stb.), az intenzitás (*döng/dong; ringat/rángat* stb.), illetve a dimenzió (*döböz/doboz; külön/kolonc* stb.) jelölésében, a palatális – veláris párok polarizációja révén.

Mindezek kapcsán pedig még a *nyelvspecifikus* jellemzők fontosságát is hangsúlyoznunk kell, ugyanis a nyelv rendszerjellegét a funkcionális kognitív szemlélet „nem csupán az egyetemes és nyelvtipológiai jellemzők kutatásában mutatja be, hanem nyelvspecifikus szinten is. A nyelvtipológiai és egyedi nyelvi különbségeket a megismerésben lehetséges kulturális különbségekkel hozza összefüggésbe” (Tolcsvai Nagy 2013, 57), minek folytán elkezdtek kibontakozni azok a kognitív szemantikai irányzatok, amelyek a nyelvek specifikus vonásait, a bennük rejlő világképet és jelentéshálózatokat kezdték vizsgálni elsősorban (vö. Bańczerowski 1999).

A kognitív nyelvészet így nem zárja ki annak a nyelvgenetikai módszernek a tarthatóságát sem, amelyet a 19. századi pozitivista alapállású újgrammatikusok, majd a formális/strukturális módszereket követő 20. századi nyelvészeti irányzatok tudománytalannak nyilvánítottak, jóllehet a magyar nyelv szerves működésének lényegére tapintott. Ez pedig a gyökelmélet, amelyet az 1862 és 1874 között készült hatkötetes nagyszótár (*A magyar nyelv szótára*) szerzői, Czuczor Gergely és Fogarasi János alkalmaztak. Kövecses Zoltán szerint:

A kognitív nyelvészet nézőpontjából tekintve Czuczor és Fogarasi legértékesebb hozzájárulása az, hogy feltételeznek egy több mint kétezres „gyök-állományt”, amely a magyar fogalmak rendszerét egy új perspektívából tárja eléink. Ennek újdonsága abban áll, hogy a fogalmak nemcsak egy hierarchikus rendben és mentális keretekbe szerveződve jelennek meg, hanem a gyökök által meghatározott szócsaládokban (vagy szóbokrokban). Az egyes szócsaládokat meghatározó gyökök nagyfokú jelentéstani átláthatóságot kölcsönöznek a magyar fogalmak rendszerének. Ez az intuitíven nagyfokú szemantikai átláthatóság egyik specifikuma lehet a magyar nyelvnek. Viszont további kiterjedt és részletes összehasonlító vizsgálatokra lenne szükség intuíciónk igazolására (Kövecses 2012, 191).

A gyök lényegében egy alaktanilag már tovább nem bontható produktív vagy improduktív (passzív/fiktív) tömorfémával azonosítható, amelynek hangalaki alapsémái a *CzF*-nagyszótár mintegy 2300 gyököt számláló rendszerében: *V* (19 esetben), *VC* (335 esetben), *CV* (146 esetben), illetve *CVC* (1500 esetben). A hármas alak tehát a leggyakoribb, mintegy 75%-nyi részesedéssel az állományban (Marác 2014, 120). A gyökök részben affixációs (szuffixációs), részben

kompozíciós eljárás (igekötőzés, szóösszetétel, ikerítés) útján produkálnak új lexikai egységeket (direkt származékokat), illetve – az ikerszavak produkciós eljárásaival rokon – fonematikus transzformációs szabályoknak megfelelően alkotnak újabb klasztereket (oldalági származékokat/bokrokat), azzal, hogy a szócsaládokon belül a szemantikai (sematikus) kapcsolatok megőrződnek, és motiváltak, transzparenssek maradnak (Marác 2014, 123).

T-É-R szavunk szemantikai és derivációs tanulságai

T-É-R hangalakú szavunkhoz 20–21. századi értelmező szótáraink szerint 2–3 homonim (két igei és egy névszói) jelentésviszony rendelhető, amelyek közül kettő ma már nem használatos. Egyik ilyen – az *ÉrtSz* szerinti második (igei) alak – *népiesként* címkéződik, és lényegében kiegyenlíthető a standard *fér* ige jelentésével (pl. *Nem tér a fejembe.*). A másik – az *ÉrtSz* szerinti harmadik (melléknévi) alak – jelentése ('tágas, téres') pedig szintén elavult (pl. „*Ropogással csap le a szent mennykő a tengernek tér vizébe*” [Csokonai]). Így a 2007-es *ÉrtSz*+ mindkettőt mellőzi, s már csak két homonimát tárgyal, melyek közül mindkettő poliszém, azaz több fogalomra, folyamatra is kiterjesztette jelentését.

Ezek közül az *ÉrtSz* 9 főnévi (*tér* [3]) és 7 igei (*tér* [1]), míg az *ÉrtSz*+ 6 főnévi (*tér*²) és 3 igei (*tér*¹) jelentést tüntet fel. Lássuk hát itt az *ÉrtSz*+ aktuálisabb értelmezéseit!

Főnévi jelentések:

- (1) 'háromirányú kiterjedés'
– pl. *Térben mozgunk, időben létezünk.*
- (2) 'ennek vmitől kitöltött, ill. vmivel körülhatárolt része'
– pl. *A világűrben légüres tér van.*
- (3) 'terület, térség' – pl. *Az ázsiai pusztákon tágasak a terek.*
- (4) 'épületekkel határolt (nagyobb) közterület'
– pl. *A téren tegnap egy együttes zenélt.*
- (5) 'üresen maradt hely, hézag' – pl. *A lapon hagyj elég teret az aláírásoknak!*
- (6) 'tevékenységre való lehetőség, alkalom'
– pl. *Adjunk teret a kreativitásnak!*

Igei jelentések:

- (1) 'valamely más irányba kezd haladni' – pl. *A kereszteződésnél térj jobbra!*
- (2) 'megérkezik, visszatér v hova'
– pl. *Világ körüli útja után végre otthonába tér.*
- (3) 'valakihez csatlakozik, szegődik'
– pl. *A hosszú gyalogtúrán egy külföldi csoporthoz tért.*

Mivel a vizsgált szó igei és főnévi jelentéseinek is *zöme* elvont, elég nehéz megállapítani kiinduló jelentésüket. Ez még a főnevek (dologjelentések) esetében is érvényes, ahol már az elsőként megadott jelentés is absztrakt, holott a jelentésképzés természetes folyamata az emberközeli (és -központú) konkrét fogalmakról terjed az absztrakciók irányába. Ahol pedig a *tér* ige (mely folyamatot/eseményt jelöl), a jelentésszerkezet még elvontabb, sematikusabb. Olyannyira, hogy a szó mondatbeli önállóságát is elveszítette, és specifikus vonzatai nélkül nem is szerepelhet. Az „**Ő tér.*” alakú mondat például teljesen elképzelhetetlen beszédünkben, s ilyen szempontból a *tárgyra tér, őseihez tér, magához tér* stb. idiomatikus vonzatszerkezeteknek tekinthetők, amelyekben az igei alaptag mellőzhetetlen, a vonzat esete pedig az ige sematikus jelentésszerkezetének függvénye.

Mindez pedig nyilván a szó ősi, alapnyelvi voltára enged következtetni, amit a rendelkezésünkre álló etimológiai szótárak (*TESz, EtimSz, ÚESzWeb*) részben igazolnak is, holott az irányváltoztatást jelölő igealakot ótörök származéknak tekintik, melynek rekonstruált kiindulási alakja nyelvünkben a **tāwār-*, ennek feltételezett jelentése pedig a 'forgat, fordít, megfordul, visszatér, körbejár stb.' cselekvés lehetett, bár latolgatják egy ősi nomenverbumhoz köthető belső keletkezés eshetőségét is, mely jelentésmegoszlással jött létre, viszont ezt kevésbé valószínűnek tartják, és inkább elvetik.

Mindazonáltal a mai beszélő számára a szó történeti alakulása már közömbös, hisz a magyar szókészlet specifikumának tekinthető, hogy a nyelvbe beemelt idegen elemeket végül teljes mértékben asszimilálja (l. Bokor 2007, 180), szócsaládjukat eszerint indokolt „belhasonításnak” alávetni, azaz úgy vizsgálni, mintha eleve a magyar szókészlet szerves részét képezték volna, ezt pedig leghatékonyabban a Czuczor–Fogarasi-féle gyökelmélet segítségével kísérelhetjük meg.

T-É-R szavunk a Czuczor–Fogarasi-féle nagyszótár tükrében

A szó alapértelmezéseit tekintve a *CzF* nem mond mást, mint a 20. századi szótárak, azzal, hogy az *ÉrtSz*-től és a *TeSz*-től eltérően nem három, hanem két szócikket (egy névszót és egy igeit) szentel a kifejtésnek, mindkettőt még két-két részre tagolva. Ezekbe természetsszerűleg beletartoznak a mára már elavult jelentések is: a melléknévi 'tágas, sík, egyenes' (*tér föld, tér mező, tér völgy*), valamint az igei 'fér, elfér' (pl. „*Szobámban több bútor el nem tér.*” stb.). Az utóbbi kapcsán a szótár konstatálja a szó *nomenverbum* jellegét, amit az etimológiai szótárak is fontolóra vesznek, és lényegében alapnyelvi szava-

ink ősi tulajdonságának mondható. Ebben az értelemben a CzF szerint az ige „egy a *tér* főnévvel, s oly viszonyban áll vele, mint a *nyom* (premit) és *nyom* (vestigium), *zár* (elaudit) és *zár* (sera, clausura), *les* (insidiatur) és *les* (insidiae), *nyit* (aperit) és *nyit* (apertúra). Vagyis azon szók osztályába tartozik, melyek ugyanegy alakban nevek és igék” (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, VI/230).

De míg a 20. századi szótárakban említése dacára is homályos marad az igenévszói karakter indoka (ami a főnévi ’kiterjedés’ és az igei ’elfér’ vagy ’irányt változtat’ értelmezések alapján nem is csoda), a CzF főnévi alapértelmezését szemlélve (amelyet azután a kiterjesztett jelentések is követnek), derengeni kezd a jelentéshasadást megelőző esetleges kapcsolat természete. A szótár szerint ugyanis a *tér* főnévi jelentése „kisebb nagyobb széledésű, szétnyúlású, körözetű, öblözetű, s bizonyos határok közé szorult, vagy olyannak képzelt hely, mennyiben fölötté vagy benne valami elfér, állhat, ülhet, fekehtik, elnyúlhatik stb.”, tehát egyaránt tartalmazza a ’két- vagy háromdimenziós kiterjedés’ *lehatárolatlan*, illetve *körülhatárolt* vonatkozási körét, és ugyanezen körülhatárolt hely azon képességét, hogy belső tartományában valamiket bennfoglaljon, illetve külső felületén dolgokat megtartsion. A szótár definíciója tehát sokkal sematikusabb az ÉrtSz meghatározásainál, e tekintetben pedig lényegesen közelebb áll a kognitív nyelvészet által alkalmazott sémákhoz, így többek között a Lakoff által kidolgozott idealizált kognitív modellekhez (Tolcsvai Nagy 2021, 48), amelyeken a kognitív metafora és metonímia működési mechanizmusa is alapul. Eszerint pedig a *tér* főnévi meghatározásának alapját egyfelől a CENTRUM-PERIFÉRIA séma alkotja, melynek lényege „az a leképezés, hogy egyes dolgoknak van középső, központi, ill. szélső részük” (Tolcsvai Nagy 2021, 50), másrészt viszont a TARTÁLY séma, amelynek alapja „az a leképezés, amely szerint egy körülhatárolt háromdimenziós tér tartályként (konténerként) működik, a szóba jöhető dolgokra pedig az jellemző, hogy vagy benne vannak a tartályban, vagy azon kívül” (Tolcsvai Nagy 2021, 48–49). Mint láthattuk, a CzF-féle definíció teljes mértékben megfeleltethető az említett két sémának, s ugyancsak észrevehetjük, hogy a TARTÁLY séma ilyen szempontból kompatibilis a szó igei jelentésének ’fér, elfér’ értelmezésével is, még ha a $t > f$ transzformáció az etimológiai szótárak szerint problematikusnak is látszik.

Ugyancsak a TARTÁLY sémára vezethető vissza a *tér* főnév CzF-szótár által említett mély hangrendű *tár* változata (jelentésmegoszlás) – mivel a *tér* a CzF szerint „általán valamely helynek kisebb nagyobb szélesedésére, szétnyúlására vonatkozik” – s ez esetben a ’dolgok elhelyezésére alkalmas (konkrét vagy elvont) körülhatárolt belső tér(ség)’-ként fogható fel. Viszont a *tér* úgyszintén gyökmódosulással keletkezett melléknévi változatának, a *gyér*nek esetében,

amely a vizsgált alak 'széles, tág' jelentésének ellentéte, a KAPCSOLAT sémát érhetjük tetten, minthogy a CzF szerint *gyér*nek nevezhető az <olyan dolog>, „melynek egyes gyűrési között rések, üres helyek tátonganak, vagyis melynek részei egymástól némi távolságban terjednek el”, fogalmi alapja ugyanis „az a leképezés, amely szerint egy dolog egy másik dologgal való kapcsolatában mutatkozik meg” (Tolcsvai Nagy 2021, 49), amilyen a melléknév által jelzett 'két dolog (A és B) közötti távolság' relációja.

Visszatérve pedig a szó második igei jelentésére ('bizonyos ponttól valamely irányban és iránypont felé lehajlik, eltávozik') – amelyet az etimológiai szótárak az ótörök rekonstruált **tāwār*- alakból eredeztetnek, illetőleg kevésbé valószínű lehetőségként az iménti 'fér' alaktól való jelentésselkülönüléssel magyaráznak, és amelynek sematizálódását megállapítottuk – felfedezhetjük, hogy az idealizált kognitív modellek közül a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémának feleltethető meg. Ennek alapja „az a leképezés, hogy minden mozgó dolog valahonnan valahová tart”. Eszerint értelmezve pedig a *tér* ige sematikus leírása: 'egy adott ponttól [FORRÁS] valamely irányban [ÖSVÉNY] és iránypont felé [CÉL] történő *lehajlás*, *eltávozás*', minek hatására az ige „távolító vagy valahova beható, közelítő vagy fölható viszonyragu neveket vonz” (CzF). A szótár tehát egyben definiálja a sémának megfelelő ige vonzatkeretét is.

Mai terminológiával élve a „távolító” esetnek az elatívusz (*kitér az útból*) vagy ablatívusz (*eltér a tervétől*); a „beható”-nak az illatívusz (*betér a csárdába*); a „közelítő”-nek az allatívusz (*magához tér*); a „fölható”-nak pedig a szublatívusz (*jobb útra tér*) feleltethető meg. Az adott esetekben tehát az elatívuszi és ablatívuszi példák az ÖSVÉNY, az illatívuszi, allatívuszi, valamint a szublatívusziak viszont a CÉL, illetve IRÁNY sematikus részleteinek feleltethetők meg. Mindez pedig tanúsítja a CzF-szótár sematikus transzparenciáját is, amely messze megelőzi korát, és konceptuális megalapozottságával a kognitív szemantika elveit előlegezi meg.

T-É-R szavunk névszói és igei jelentéseinek áttekintése után pedig még azt is meg kell említenünk, hogy a CzF-szótár készítői a vizsgált szavak összefüggését (egyezését) expliciten is leszögezik, vagyis szerintük a *tér* ige utóbb tárgyalt jelentése egyébként

alapfogalomban egyezik a *tér* főnévvel, és a helyfoglalásra vonatkozó *tér* igével, de azon különbséggel, hogy ez különösen bizonyos közepontot környező helyszéledésre, amaz pedig valamely pontból bizonyos irányban kiinduló távozásra, félrehajlásra mutat. Ezen eszméjatránál fogva valószínűnek látszik, hogy az elhajlást jelentő *tér* öszvehúzott ige, s eredetileg *te-v-er*, vastaghangon *ta-v-ar*; a *te ta* (té to) gyóktól, mely

tekintetben hasonló képzésűek: a *csa* gyökből *csavar*, öszvehúzva *csór*; *csúr*; *csűr*; a *za* gyökből *zavar*; öszvehúzva *zúr*; *zűr*; a *sza* gyöktől *szavar*; *szór*; mennyiben t. i. az elsorolt gyökök oly származékok gyökhangjai, melyek félre irányzó mozgásra vonatkoznak, s nem egyebek, mint ugyanazon alapgyökhang változatai (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, VI/230).

Most pedig részletesebben is vegyük szemügyre a fenti idézetben említett *te/ta*, illetve *té/to* gyököket, amelyek a *tér* szóalak családjának *tV* alapsémájú gyökét (vagy mai kifejezéssel élve *passzív tövét*) alkotják! A *V* rövidítés a megfelelő magánhangzók helyett áll, azzal, hogy a gyökvégi/-belseji időtartam-változás – akárcsak a mai morfológia allomorfjai esetében – szokásosan működő mechanizmus.

Ilyen szempontból a vizsgált gyökök mindegyikénél megállapítható egy meghatározott jelentéselem, amely később töbesugárzással kihat összes származékukra, tehát családjukból eleve kizárja azokat a derivációs példányokat, amelyek ezt a szemantikai jegyet nélkülözik.

Így tehát a feljebb említett *te/ta*, illetve *té/to* gyököket áttekintve a *CzF*-szótár gyökkészlete alapján (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, I/66–118) megállapíthatjuk, hogy azok minimális szemantikai jegyei és származékai a következők:

Gyök:	Minimális jelentés:	Minimális származékok ² a <i>CzF</i> szerint:
<i>ta</i> v. <i>to</i>	'messzeség'	taa v. toa, tova; tahát; táv, távol; táj; tól (től); tova; túl, tal(-iga), tol; tasz(-ít), tosz(-ít); tács (dajkanyelv: 'pá megy'); taval ('tavaly')
<i>tá</i>	'felnyitott száj'	tát, táté ('szájtató, együgyű') v. tájbász, tácsó; tátogat, táttri; tábértos ('tág, terjedt, terepes')
<i>te</i>	'távolító <i>ta</i> '	tehát, tahát; tege ('minap') v. tegnap, tegent, tegett
<i>té</i>	hely- v. irányjelölő gyökelem	tév, téved, téveszt, tévelyeg, tébolyog, tétova; vö. táv, távol

Az áttekintett kételemű gyökök közös szemantikai jegye a 'distancia', tehát a centrum-periféria vagy a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémának feleltethetők meg, attól függően, hogy a 'távolság/távolítás' mint *entitás* vagy *tulajdonság*, illetve mint *folyamat* konceptualizálódik. Eszerint pedig tetten érhető az idő fogalmának metaforikus értelmezése is AZ IDŐ MÚLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA kognitív modell alapján (Kövecses–Benczes 2010, 89), amit úgy is egyszerűsíthetünk,

² A felsorolt származékokat a szótárban szereplő alakjukban tüntetem fel, némelyek közülük máig alakilag változtak, mások teljesen elavultak.

hogy AZ IDŐBELI TÁVOLSÁG TÉRBELI TÁVOLSÁG. Ez a gyökök feltüntetett származékai között az időhatározószókra érvényes (pl. *tavaly*, *tegnap* és alakváltozataik, illetve részint a grammatikalizálódott *túl* határozószó/névutó esetében). Ugyanakkor még absztraktabb grammatikai/logikai viszonyt észlelhetünk a *tehát/tahát* következtető kötőszó példájában (a *te/ta* gyök és a *hát* következtető kapcsolóelem szervesen összeforrásából), ahol a KAPCSOLAT séma érhető tetten előzmény (ok) és következmény (okozat) – *ha* > *akkor* (tehát) – között, amelyet metonimikusan egy TÉRBELI TÁVOLODÁSKént is konceptualizálhatunk, amelyet a két pont között megteszünk (GONDOLATI LÉPÉS A TÉRBELI LÉPÉS HELYETT), amely azonban mélyen implicit marad.

Mindezek után nem kell túlzottan fejtegetnünk az összefüggést a *tér/ter* esetében, amelyet a CzF külön (hármás) gyökként is feltüntet, mégpedig a mély hangrendű *tár* párjaként (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, I/113–114), miközben a vizsgált szóval történő szemantikai egyeztetés szempontjából a gyökrendszer *ter* (2), illetve *tár* (1) és (2) variánsai jöhetnek számításba (a többiekkel vagy csak igen távoli, vagy semmilyen kapcsolatot nem feltételezhetünk).

Gyök:	Minimális jelentés:	Lehetséges származékok ³ a CzF szerint:
<i>tér</i>	1. <i>tár</i> (1)	
<i>ter</i> (2)	’tér’	tereb, terebély, terep, terepély, tereget, térít, terület; térj, terjed, terjeszt; terp, terped, terpeszt, terpeszkedik; terty, tertyed; terv, tervez; terem (fn.)
<i>tár</i> (1)	’terjedtség, nyílás’	tárol, tárad, táraszt, tároгат, tároгатó. Vö. ta, táv
<i>tár</i> (2)	’terem, térhely, lak, ház’	kincstár, társzekér, tárnok

A hármás alakokban az *r* hang hozzáadását dinamizáló szemantikai elemként foghatjuk fel (a pergő képzési mozzanata miatt) a távolodás képzetének fokozásában. Az *EtimSz* szerint az *-r* gyakorító igeképző az ősi finnugor **-r* toldalékból, a CzF szerint viszont az *-r* „erős mozgásra, különösebben terjedésre vonatkozik ezekben: *ár*, *ér*, *er* (ered), *ir* (irány, iramlík); *t* előtéttel: *ter* (terít, terület), *terj* (terjed, terjeszt), sőt magára a terjedtségre is: *tár*, *tér* stb.” (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, V/388).

Mint észlelhetjük, a „gyökség” állapotában a szóelemek szófajilag még csak hozzávetőleg pontosíthatóak, potenciálisan többféle jelentésmagot (-csírá/-kezdeményt) is hordozhatnak magukban, majdani alakulásuk pedig azoktól

³ A felsorolt származékokat a szótárban szereplő alakjukban tüntetem fel, némelyek közülük máig alakilag változtak, mások teljesen elavultak.

a derivációs elemektől (képzőktől, igekötőktől, egyéb gyököktől/lexémáktól) függ, amelyekkel a szóalkotási folyamat során kompozícióba lépnek. Ezzel magyarázható a már említett alapnyelvi nomenverbumok, illetve a ma passzív/fiktív töveknek nevezett morféimák szófaji ambivalenciája is, amely azonban már a legelső képző hozzáadásával feloldódik.

Most pedig még a teljességre törekvés nélkül vizsgáljuk meg *tér* szavunk ma is használatos derivátumainak néhány progresszióját! Mivel azonban a szóképzés esetében a tömorfémának (v. gyöknek) csak sematikus jelentése állapítható meg, nem mindig dönthetjük el, hogy az első képzett származék denominális vagy deverbális képzés útján keletkezett-e, azaz csak a derivátum szófaját dönthetjük el biztosan a képző funkciója alapján.

Képzett alakok

<i>ter-eget</i> >	<i>ter-eget-és</i> <i>ter-eget-ő</i>
<i>tér-i</i> >	<i>tér-i-es</i> > <i>tér-i-es-ség</i> <i>tér-be-l-i</i>
<i>ter-ít</i> >	<i>ter-ít-ő</i> > <i>ter-ít-ő-s</i> <i>ter-ít-ék</i> > <i>ter-ít-ék-es</i> <i>ter-ít-ék</i> > <i>ter-ít-ék-ű</i> <i>ter-ít-és</i> > <i>ter-ít-és-es</i> <i>ter-ít-etlen</i> > <i>ter-ít-etlen-ség</i>
<i>tér-ít</i> >	<i>tér-ít-ő</i> > <i>tér-ít-ő-i</i> <i>tér-ít-ő-s-köd(ik)</i> > <i>tér-ít-ő-s-köd-és</i> <i>tér-ít-get</i> > <i>tér-ít-get-ő</i> <i>tér-ít-és</i> > <i>tér-ít-és-es</i>
<i>ter-j⁴</i> >	<i>ter-j-ed</i> > <i>ter-j-ed-ő</i> <i>ter-j-ed-és</i> > <i>ter-j-ed-és-es</i> <i>ter-j-ed-elem</i> > <i>ter-j-ed-elm-es</i> <i>ter-j-eng</i> > <i>ter-j-eng-ő</i> > <i>ter-j-eng-ő-s</i> <i>ter-j-eszt</i> > <i>ter-j-eszt-és</i> > <i>ter-j-eszt-és-i</i> <i>ter-j-eszt-és-ű</i> <i>ter-j-eszt-ő</i> > <i>ter-j-eszt-ő-s-di</i> <i>ter-j-esz-ked(ik)</i> > <i>ter-j-esz-ked-ő</i>

⁴ A *j* elem az *EtimSz* szerint „másodlagos járulékhang lehet, mely *r* hang után meglehetősen gyakori” (Zaicz 2006).

<i>ter-el</i> >	<i>ter-el-ő</i> > <i>ter-el-ő-i</i> (mn) <i>ter-el-és</i> > <i>ter-el-és-i</i>
<i>ter-em</i> >	<i>ter-m-ecs-ke</i> <i>ter-em-nyi</i> <i>ter-m-es</i> <i>ter-m-etlen</i> > <i>ter-m-etlen-ség</i>
<i>ter-ep</i> >	<i>ter-ep-ű</i> (<i>ter-ep-ély</i>) > <i>ter-eb-ély</i> > <i>ter-eb-ély-es</i> > <i>ter-eb-ély-es-ség</i> <i>ter-p-esz</i> > <i>ter-p-esz-t</i> > <i>ter-p-esz-t-és</i> > <i>ter-p-esz-t-és-es</i> <i>ter-p-esz-t-ő</i>
<i>tér-ség</i> >	<i>tér-ség-nyi</i>
<i>ter-ül</i> >	<i>ter-ül-et</i> > <i>ter-ül-et-i</i> <i>ter-ül-et-nyi</i> <i>ter-ül-ő</i>
<i>tér-ül</i> >	<i>tér-ül-és</i>

Mint láthatjuk, az elsődleges képzett alakok közül 7 igei, 3 főnévi és 1 melléknévi származékot sikerült összegyűjteni, amelyek ezután további képzett szavak megalkotásában játszanak szerepet. Ezek közül megállapítható, hogy a *tér* alakból elsődlegesen névszót eredményező képzésekben a többelseji magánhangzó két alkalommal nem rövidül (*téri/térbeli* [mn], *térség* [fn]), míg a *terem* ('egy épület belterében elhelyezkedő helyiség' – TARTÁLY séma) és *terep* ('sík mentén radiálisan szétterjedő terület, talajforma' vö. *terebélyes* mn. – CENTRUM-PERIFÉRIA séma) főnevek esetében a megrövidült *ter-* alak aktiválódik. Az igeik esetében viszont a hét elsődleges akakból öt képződik a rövid (*tereget*, *terít*, *terjed*, *terel* és *terül*) alternánsból, míg csak kettő (a *terít* és a *terül*) a hosszúból.

Eszerint, ha megvizsgáljuk az igei származékokat, észlelhetjük, hogy a rövid töváltakozatok esetében sorra a 'térbeli kiterjedés' jelentésmozzanata (tehát a névszói jegy) érhető tetten, amely a *terít*, a *tereget* és a *terel* esetében ágens szerepű cselekvő alanyt, míg a *terjed* és *terül* esetében valamilyen *centrum* (paciens vagy experiens) jellegű passzív szubjektumot feltételez. Első esetben a deriváció az *-ít* képző kauzatív operátori hatására valósítja meg a 'kiterjesztés' műveletét valamilyen élettelen tárgy felett (pl. ruha), a *-VgVt* képző ugyanezt a műveletet gyakorító akcióminőségben hajtja végre ('huzamosabb ideig többszöri egymásutánban terít'), míg a *terel -Vl* operátora esetében az ágens élő objektumo(ka)t (pl. jószágot) vesz rá (kauzatív műveltetés útján) a síkmentén történő irányított mozgásra, tehát ez esetben a tő igei 'vmilyen (más) irányba

kezd haladni' jelentésmozzanata is aktiválódik. A mediális *terjed* esetében ezzel szemben egy centrum szerepű elvont szubjektum térbeli extenzióját/expenzióját fejezi ki a derivátum egy hozzá képest kívül álló aktív tényező hatására ('vmi/vki által terjed'), a *terül* esetében viszont a térbeli kiterjedés oka nem szükségyszerűen külső tényező, lehet belső indíték ('magától'), de természeti erő is.

A változatlan időtartamú tőalternánsból képzett származékok (a *térít* és a *térül*) esetében viszont a töelem jelentése nem a névszói CENTRUM-PERIFÉRIA, hanem az igei FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémához igazodik, hiszen mindkét esetben egy meghatározott útirány megváltoztatásáról van szó, azonban az *-ít* képzős alak esetében az objektum egy ágens hatású kauzatív műveltetés eredményeképpen kezd másik pályán haladni, míg az *-ül* esetében a mozgás iránya visszafordul kiindulópontja felé, de a fordulat – akárcsak a *terül* esetében is – nem okvetlenül egy külső ágens hatására, hanem passzívan megy végbe.

A derivációs paradigma további alakjai esetében hasonló mechanizmus útján történik a jelentés transzformációja a kompozitumszerkezetek elemeinek függvényében.

Összetételek

A szóösszetétel a szóképzés mellett – és korunkban még fokozottabb mértékben – a legproduktívabb szóalkotási mód a magyar nyelvben.

A szóösszetétel alapja a mondatban szorosabban összetartozó szavak egybetapadásának mechanizmusa. Az integrálódás akkor jön létre, amikor a szókapcsolat tagjainak együttes jelentése mást, többet kezd jelenteni, mint egyedi jelentésük pusztá összege (pl. *hegyes szög* – *hegyesszög*).

Ha az összetétel elő- és utótagja között szemantikai és szintaktikai viszony állapítható meg, szerves összetételekről beszélhetünk, ha nem, szervetlenekről. Ha az összetétel elő- és utótagja közötti viszony az alaptag-bővítmény relációra épül, szintaktikai típusú alárendelő (alanyos, tárgyas, határozós, jelzős, illetve jelentéssűrítő) összetételről van szó, ha pedig a tagok viszonya egyenrangú, mellérendelő (appozíciós) viszonyt állapíthatunk meg. Eközben mind az elő-, mind az utótag lehet képzett, vagy maga is összetett szó. Ha viszont a tagok közül valamelyik viszonszó (igekötő, névutó, kopula vagy képzőszerű utótag), az összetétel morfológiai típusú szerves összetétel lesz.

A szerves összetételek „mind szemantikailag, mind grammatikailag kompozitumszerkezetek, amelyeknek az összetételi tagok a komponensei”, belső viszonyára pedig „a tagok (különböző fokú) fogalmi közelsége és integráltsága jellemző” (Ladányi 2017, 597).

A továbbiakban tekintsünk meg néhány összetételt, amelyben *tér* szavunk szerepel! (Esetükben azonban produktivitásuk miatt még kevésbé törekedhetünk teljességre, mint a képzett alakoknál.)

Ezek értelemszerűen szervesek és alárendelők, mivel a *tér* alak appozíciós csekély kivételt képeznek (pl. *téridő*, *térül-fordul*). Az alárendelő összetételekben részt vevő *tér* ezenkívül csak főnév lehet, mert igei párja csak morfológiai típusú (igekötős) összetételekben vehet részt ilyen minőségben.

Így pedig láthatjuk, hogy amikor a *tér* az összetétel alaptagja, az előtag az általa jelölt *külső* vagy *belső* lokáció (terület, városrész, épületbeli helyiség, illetve valamilyen konkrét dolog vagy elvont fogalom belső tartománya/része) specifikációját szolgálja, megnevezve annak például:

- a) rendeltetését: *gyakorlótér*, *vívótér*, *nézőtér*, *játszótér*, *repülőtér*, *rakodótér* stb.
- b) városrendészeti jellegét: *főtér*, *köztér*, *körtér*, *sétátér*, *piactér*, *vásártér* stb.
- c) pozícióját: *előtér*, *háttér*, *tetőtér*, *beltér*, *kültér* stb.
- d) eszközök belterét: *hűtőtér*, *tűztér* (kályhában/kemencében), *csomagtér* stb.
- e) föld- vagy vízrajzi jellegét: *ártér*, *légtér* stb.
- f) absztrakt vonatkozását: *erőtér*, *élettér*, *színtér* stb.

Eközben a szintaktikai kapcsolat az elő- és utótag között általában minőségjelzősnek (is) tekinthető (pl. *főtér*, *köztér*, *körtér* stb.), vagy birtokviszonyt fejez ki (pl. *erőtér*, *élettér* stb.), de többnyire jelentéssűrítő jellegűnek tekinthetjük (pl. *sétátér*: 'sétára fenntartott tér'; *tűztér*: 'tűzgyűjtásra alkalmas kályhaüreg'; *légtér*: 'az égnek az a része, ahol a légi járatok közlekednek' stb.).

Az absztrakt viszony pedig még kifejezettebb, amikor a *tér* főnév szerepel viszonyító előtagként, többnyire birtokosként (pl. *térerő*, *térköz*, *térfogat*, *térhatás*, *térfél* stb.), és ilyenkor a származékok szinte kizárólag a szaknyelv regiszterébe sorolhatók.

De még komplexebb szerkezetek keletkeznek, amikor az összetételek elő- vagy utótagja önmagában véve is képzett vagy összetett szó. Ilyenkor egy-egy származék is komoly szemantikai elemzést igényelne. Itt csak a produkciós potenciál illusztrálására hozunk fel néhány példát:

- terep > *terepjáró*, *terepszemle*, *terepszínű* stb.
- terem > *teremőr*, *teremőrkiképző* – *bálterem*, *bálterem-felvigyázó*; *étterem*, *étterem-tulajdonos* stb.
- terület > *területgondozó*, *területfelvigyázó* – *felsőgtérület*, *szakterület*, *nyelvtérület* stb.
- térkép > *térképész*, *térképgyűjtemény*, *térképalbum* – *városterkép*, *turistatérkép*, *turistatérkép-eladó* stb.

Igeköötös származékok

Az ige, amely prototipikusan folyamatot fejez ki, lényegében komplex jelentés hordozója, amely összes megnyilatkozásunknak esszenciális összetartó és irányító tényezőjét képezi. Jelentése „több alszerkezetből (összetevőből) álló szemantikai szerkezet”, amelyben az ige „két vagy több szereplő egymáshoz való viszonyát temporálisan, időben fejezi ki. Magát az időbeli viszonyt, a folyamatot vagy az eseményt [pedig] az ige szemantikai szerkezete tartalmazza” (Tolcsvai Nagy 2015, 72 – beékelés tölem).

A mai igeköötők létrejöttét hosszú nyelvtörténeti folyamat előzte meg. Előzményeik ősi határozószók voltak, amelyek elsősorban térvizonyt fejeztek ki, e vonatkozásukat pedig az igeköötők mindmáig megőrizték. Viszont erős grammatikalizációs folyamaton estek át, s mára már viszonyzókká váltak, jelentésük sematizálódott, ugyanakkor derivációs funkciót is nyertek, s ezáltal aktívan befolyásolják az ige vonzatkeretét és aspektualitását. Mindeközben azonban leválási képességükkel megőrizték viszonylagos szófaji önállóságukat is a kizárólagos affixumokkal szemben, amelyek egykor maguk is nagyrészt különálló szavak voltak.

Az igeköötőknek „általában több jelentésük van, ezek a jelentések poliszém hálózatot alkotnak” (Tolcsvai Nagy 2015, 72). Az igeköötő elsődleges jelentése pedig „sematikus [...] térvizonyt tartalmaz; fogalmi rendszere topológiai”, s emellett „dinamikus, a viszonyt összegző feldolgozással képezi le” (Tolcsvai Nagy 2015, 72). Az idealizált kognitív modell pedig, amelynek megfeleltethető, a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL séma, mely szerint „egy figura egy ösvényen irányul egy kezdőpontból a cél felé” (Tolcsvai Nagy 2015, 75).

Az igével kombinálódva szerves morfológiai összetételt, azaz összetett szimbolikus szerkezetet (kompozitumszerkezetet) alkot, amely ugyanakkor nyelvi egység is, mely esetenként lexikalizálódhat is. Ősi igeköötőink (*ki, be, fel, le, el, meg*) közül (J. Soltész 1959 – idézi: Tolcsvai Nagy 2015, 72) a *tér* a *fellel* nem társul, a többiekkel viszont a következő sémákat alkotja:

Alak:	Jelentésszerkezet:	Példa – séma:
<i>betér</i>	vki <i>bemegy, beállít</i> vhová vmiért	<i>Hazafelé betért a barátjához egy kávéra.</i> – [FORRÁS]-ÖSVÉNY-CÉL
<i>kitér</i>	vki <i>megváltoztatja</i> az <i>útvonalát</i> vki/vmi miatt	<i>A kerékpáros kitért a busz útjából.</i> – FORRÁS-ÖSVÉNY-[CÉL] Átv. vki <i>kitér a válasz elől</i> ('elkerüli a válaszadást') – séma: A KOMMUNIKÁCIÓ EGYMÁS FELÉ TARTÓ ÚT

<i>letér</i>	vki lekanyarodik az addigi útvonaláról	<i>Topolyánál letértünk az autópályáról.</i> – FORRÁS-ÖSVÉNY-[CÉL] Átv. vki <i>letér az egyenes útról</i> ('többé nem becsületes') – séma: A BECSÜLET EGYENES ÚT
<i>megtér</i>	vki visszatér eredeti útvára v. kiinduló- pontjára (meg: 'hátra, vissza')	<i>A vándor megtért otthonába.</i> – FORRÁS-[ÖSVÉNY]-CÉL Átv. vki felvesz egy vallást, milyen hitre tér (<i>Megtért kereszténynek</i>) – séma: A VALLÁS AZ ÖSVÉNY, ISTEN A FORRÁS ÉS A CÉL
<i>eltér</i>	vki/vmi vhonnan eltávolodik, elhajlik v. vmitől különbözik	<i>A következő fánál az út eltér jobbra.</i> – FORRÁS-ÖSVÉNY-[CÉL] Átv. <i>Eltér az álláspontjától/elvétől</i> – AZ ELV/ÁLLÁS- PONT MEGSZABOTT ÚTVONAL <i>Eltér az ízlésük.</i> – séma: AZ ÍZLÉSEK ELÁGAZÓ ÚTVONALAK

Mint láthatjuk, az igekötős alakok jelentésszerkezetében is elatíviszi (-*bVl*) és ablatíviszi (-*tVl*): 'ösvény'; illetve illatíviszi (-*bV*), allatíviszi (-*hVz*), valamint szublatíviszi (-*rV*): 'cél/irány' sematikus részleteket (vonzatokat) fedezhetünk fel. Az újabb alakok közül viszont az *áttér*, *rátér*, *visszatér* és *hazatér* lényegében az előbbi sémákat ismétlik.

Összegzés

Mint láhattuk, *T-É-R* hangalakú szavunk, melynek névszói, illetve igei jelentéseit az etimológiai szótárak eltérő (finnugor, ugor, ótörök) forrásokból eredeztetik (bizonytalanul latolgatva eközben egy ősi nomenverbumhoz köthető belső keletkezés eshetőségét is), nyelvemlékeink tanúsága szerint idestova fél évezrede dokumentálható nyelvünkben.

Ezalatt – bármilyen rekonstruált formá(k)ban is létezett hajdanán – alakjai mára azonossá (homonimmá) váltak, és a magyar szókészlet specifikus „szókásához” híven teljes mértékben idomultak a magyar szóalakok fonotaktikai sémáihoz, minek folytán mára már tetemes nagyságú szócsaládot hoztak létre. Ennek egy részét (képzett alakokat, összetételeket és igekötős származékokat) láthattuk is a dolgozatban, azzal, hogy korántsem merítettük ki a lehetséges származékok leltárát.

A szócsaládok szemantikai és derivációs mechanizmusainak feltárása a funkcionális kognitív nyelvészet módszereinek alkalmazásával történt, részben segítségül hívva a 19. század hosszan mellőzött szótáríróinak, Czuczor

Gergelynek és Fogarasi Jánosnak „belhasonlító” módszerét és az alapjául szolgáló gyökelméletet is, némi kognitív szemantikai adaptációval.

A gyökelmélet segítségül hívása annyiból látszott indokoltnak, hogy a hangalakokkal és jelentéssel rendelkező, tovább már nem bontható szóelemek (gyökök), melyek lényegében képi sémák, az agglutináló típusú magyar nyelvben mintegy „közös nevező” minőségében járulnak hozzá a szavak motiválttá, átláthatóbbá tételéhez, mely transzparencia jelenségét a kognitív nyelvészeti vizsgálatok szempontjából is hasznosnak tekinthetjük (Kövecses 2012).

A *tér* főnév és ige, valamint származékaiknak ilyen szempontú vizsgálata kimutatta, hogy eredeztetésüktől és szófajuktól függetlenül a gyökökben foglalt képi sémák végig kimutathatók származékaikban, és párhuzamba állíthatók a kognitív nyelvészetben többek között Lakoff nevéhez köthető idealizált kognitív modellekkel.

Irodalom

- Bañcerowski, Janusz. 1999. A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv* 95 (2): 188–195.
- Bárczi Géza – Országh László főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bokor József. 2007. Szókészlettan. In *A magyar nyelv könyve* (nyolcadik kiadás), szerk. A. Jászó Anna. 164–196. Budapest: Trezor Kiadó.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János. 1862–1874. *A magyar nyelv szótára I–VI*. Pest: Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál.
- Eöry Vilma főszerk. 2007. *Értelmező szótár+*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Gerstner Károly szerk. 2011–2024. *Új magyar etimológiai szótár*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. <https://uesz.nyttud.hu> (2025. aug. 25.)
- J. Soltész Katalin. 1959. *Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kálnási Árpád. 2005. *Debreceni cívis szótár*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete.
- Kövecses Zoltán. 2012. A Czuczor–Fogarasi szótár „gyökelmélete” kognitív nyelvészeti megközelítésben. In *II. Czuczor–Fogarasi-konferencia: „Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni”*, szerk. Horváth Katalin. 183–193. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Ladányi Mária. 2017. Alaktan. In *Nyelvtan*, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. 501–660. Budapest: Osiris Kiadó.
- Marác, László. 2014. Root and Recursive Patterns in the Czuczor–Fogarasi Dictionary of the Hungarian Language. In *The making of the humanities. Vol. 3: The modern humanities*, ed. Bod, Rens – Maat, Jaap – Weststeijn, Thijs. 113–126. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2015. *Az ige a magyar nyelvben: Funkcionális elemzés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2021. *Kognitív szemantika*. Budapest: DiAGram Könyvek 4.
- Zaicz Gábor főszerk. 2006. *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

THE ORIGIN, MEANING, AND DERIVED FORMS OF THE WORD “TÉR”

Regarding its origin, the Hungarian word “tér” (‘space; to turn in a different direction’) can be classified in the ancient layer of Hungarian vocabulary. Presumably it originates from a verbal noun which used to have both substantive and verbal meanings; later these meanings have split, so during the language development the examined word has gained numerous new shades of meaning. The aim of the present research is a cognitive semantic interpretation of the word form “T-É-R” by exploring both its substantive and verbal meanings, and finding the probable semantic relations between them. At the same time, we also attempt to map the derivatives (derived or compound words) of the homonymous (nominal or verbal) word forms, using the cognitive adaptation of Czuczor–Fogarasi’s root pattern method. The corpus of examination will be based on the lexical and phraseological material gathered from different printed dictionaries or examples taken from available specialised online dictionaries.

Keywords: Hungarian word “tér”, verbal noun, cognitive semantic interpretation, roots, derivatives

POREKLO, ZNAČENJE I DERIVATI REČI TÉR

Etimologija reči tér (‘prostor/krenuti u drugačijem smeru’) svrstava se u drevni sloj mađarske leksike. Njen originalni oblik je, po svemu sudeći, pripadao kategoriji tzv. nomenverbuma, dakle istovremeno je posedovala semantičke karakteristike imenske reči i glagola. Ove funkcije su se, međutim, vremenom razdvojile, a tokom istorijskog razvoja jezika uz njih su se priključile i brojne nove semantičke nijanse. Cilj rada je otkrivanje i analiziranje trenutno poznatih značenja reči tér pomoću kognitivno-semantičkih metoda, kao i upoređivanje postojećih semantičkih odnosa među njima. Istovremeno će se uz pomoć kognitivne adaptacije etimološkog pristupa Cucora i

Fogarašija razmatrati i derivati (složene i izvedene reči) nastali putem derivacionih i kompozicionih procesa od prvobitnog imenskog i glagolskog značenja (homonima). Građa korpusa analiziranih primera nastao je na osnovu postojećih izdanja štampanih rečnika i onlajn baze podataka.

Ključne reči: mađarska reč *tér*, nomenverbum, kognitivno-semantička interpretacija, koreni, derivati

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. szept. 2.

Közlésre elfogadva: 2025. szept. 25.

SZABÓ LAKI Boglárka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

boglarka.laki@ff.uns.ac.rs

ORCID 0000-0001-7168-1024

EMLÉK(TÉR)(KÉP) – A BESZÉLT NYELVI ÉLETTÖRTÉNETEK TÉRSZERKEZETE

Memory map – spatial structure in oral life stories

Mapa sećanja – prostorna struktura u usmenim
životnim pričama

A szöveg térrendszere mezo- és makroszintű szövegtani jellemző, nyelvi kifejezőeszközei azonban a mikroszinten jelentkeznek, hozzájárulva a szövegösszefüggés megteremtéséhez. A dolgozat a *Vajdasági magyar nők élettörténetei* című kötetben megjelent beszélt nyelvi élettörténetek, dialogikus narratívák térszerkezetét tanulmányozza az emlékezés-sel összefüggésben. Az elbeszélt 'én' térben való elhelyezése a szövegvilág fontos eleme. A terek megannyi emlék őrzőiként olykor segítik az élettörténeti narratíva előrelendülését. Az emlékek által felidézett terekből kirajzolódik az egyén önéletrajzi tere, emléktérképe. A dolgozat a térjelölés vizsgálatát is érinti, a kognitív nyelvészeti elméletekre jellemzően a nézőpont felől közelítve meg.

Kulcsszavak: beszélt nyelvi élettörténetek, női élettörténetek, térszerkezet, térjelölés, szövegtan

Emlékképek, terek, élettörténetek

A dolgozat beszélt nyelvi élettörténetek térszerkezetét, térvizonyait vizsgálja az emlékezéssel összefüggésben. A korpuszt a *Vajdasági magyar nők élettörténetei*¹ című kötetben (Savić–Mitro 2006) megjelent dialogikus formá-

¹ E kötet cím rövidítése a továbbiakban: VMNÉ.

jú élettörténeti narratívák képezik. Az élettörténetek interjú keretében jöttek létre, vagyis e szövegek kérdések által előhívott, hosszabb terjedelmű válaszok, monologikus egységek sorából tevődnek össze.

Míg a mindennapi párbeszéd során a beszélői szerepek felcserélődnek, hol az egyik, hol a másik beszédpartner ragadja magához a szót, vagyis „szimmetrikus” a társalgás, addig a vizsgált élettörténetekben nem történik váltás a beszélői pozíciók között. A történetmesélő egyén a beszélő, aki közvetve az olvasó elé tárja élete történetét, míg a beszédpartner, aki a hallgató szerepét tölti be, nem válaszol az elmondottakra, csupán kérdéseivel segíti a történetmesélés folyamatát. Vagyis a történetmondó tevékenység a beszélgetőpartnerek egyikéhez köthető, hiszen csak ő az, aki a szövegvilágot, illetve a történetvilágot kibontakoztatja (Schegloff 2001; Tátrai 2002, 29). E szövegek tehát nem tekinthetők prototipikus párbeszédnek, a beszédpartner szerepe a történetmondás fenntartására korlátozódik.

Az elbeszélt élettörténet az egyén visszaemlékezése gyermekkorára, felnőtté válására, életének meghatározó eseményeire, áttekintés arról az útról, amelyet bejárt eddigi élete során. Az élettörténetek középpontjában egy egyén élete áll, a megélt életesemények pedig a jelenből reprezentálódnak úgy, ahogyan az egyén átélte és értelmezi azokat.

Az önéletrajzi emlékezet² és az élettörténeti narratívák szerveződése szorosan összefügg. E szövegekben az élettörténet és az emlékezés összefonódása nyilvánul meg. Az emlékezés folyamata, működése, az életünk történéseire, élményeinkre való visszaemlékezés meghatározza élettörténetünk konstruálódását (Laki 2020, 81). Az élettörténeti narratíva valójában „az önéletrajzi emlékezetre támaszkodó önreflexió terméke” (Pataki 2001, 246). Kónya Anikó pszichológus az emlékezés és a történet kapcsán így fogalmaz: „A történetstruktúra alatt ott mozog az emlékezeti struktúra [...]” (Kónya 1997/1998, 546).

Minden szövegtípus létrehozásában bizonyos mentális struktúrák játszanak szerepet: az élettörténet is kognitív (történet- és emlékezeti) sémák alapján jön létre (Laki 2011, 156; 2020, 81). Az élettörténetek struktúráját az emlékezés hozza létre, vagyis az emlékezés a kognitív sémák mozgatórugóját képezi, hiszen nélküle nem tudnánk elsajátítani, majd felidézni, aktiválni az ismeretmintázatokat. Az emlékezés során a történetmesélő egy bizonyos sémát követ, annak segítségével rendszerezi emlékeit. A séma Bartlett meghatározása szerint „múltbeli reakciók, múltbeli tapasztalatok aktív szerveződését jelöli” (Bartlett 1985, 293), amely azonban az újabb tapasztalatok, ismeretek alapján módosít-

² Az önéletrajzi emlékezet és az emlékezés fogalmáról lásd bővebben: Laki 2012; 2020.

ható, kiegészíthető, aktualizálható (Laki 2012, 45). Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a vizsgált élettörténetek dialogikus beszédsszituációban, interjúhelyzetben születtek. A beszédpartner igyekszik háttérben maradni, azonban az élettörténet-mesélés során a hallgató kérdések által valamelyest befolyásolja a beszélő történetmondói tevékenységét, vagyis a kérdező személy közvetett módon részt vehet a szövegalkotás folyamatában. A beszélt nyelvi élettörténetekben egyfajta tematikus-asszociatív szerveződés mutatkozik meg (Laki 2011; 2020), amelyhez az interjúszituáció is hozzájárul.

Az élettörténetek nemcsak egyéni sorsok és emlékezetlenyomatok hordozói, hanem a (földrajzi) helyekhez való kötődéseken, térbeli mozgásokon keresztül is értelmezhetők. A narratívákban a tér nem statikus háttérként szolgál: a tájhoz, a településekhez való viszony emocionális, kulturális és társadalmi töltettel telítődik.

A térbeli tájékozódás alapvető fontosságú az ember számára. A térben való eligazodás alapját a térészlelés képezi, vagyis az ember képes érzékelni és értelmezni saját maga elhelyezkedését a térben, illetve a környezetében levő tárgyak helyzetét, irányát, egymástól való távolságát stb. A környezetünkről egy mentális térképet alkotunk meg az elménkben, vagyis minderről egy belső képet, térképet hozunk létre, amely útvonalakat, helyek közötti viszonyokat, irányokat, távolságokat, de helyhez kötődő érzelmeket, élményeket is tartalmazhat. A téri reprezentációk mentális hálózattá szerveződnek, s az egyén téri ismereteinek összessége alkotja a mentális térképet (Düll 2007, 120–121; Reszegi 2018, 170).

A térészlelés és a mentális térkép rendkívül szorosan összefügg. Egy-egy terület, település nem korlátozódik csupán az őt alkotó terek, építmények összességére, az elmében létrejön ennek belső reprezentációja, amely magában foglalja a tér megélését, de az egyén benne élőkkel való kapcsolatát is. A térről kialakult kép orientációs, kulturális és identitáshoz kapcsolódó elemekkel is kiegészülhet.

Az élettörténeti narratívákban az elbeszélő a történeteket, a felidézett emlékeket általában térben is elhelyezi, melyről hol tágabb, hol szűkebb perspektívából fest képet. Az elbeszélt 'én' térben való elhelyezése, a tér meghatározása a szöveg fontos eleme. A gyermek-, fiatal- és felnőttkori emlékek, éleetek felidézése előremozdítja az élettörténetet.

Az élettörténet az emlékek tere, emlékképek sokaságának felfűzése. Mivel e beszélt nyelvi szövegek vajdasági nők élettörténeti narratívái, minden élettörténet helyszíne Vajdaság. A szövegekből kirajzolódik a vajdasági lét, a vajdasági tér, az egyén által érzékelt, megélt terek, környezet belső reprezentációja.

Olykor felelevenednek az egyes helyekhez kapcsolódó emlékek, történetek, emléktöredékek, élmények, hangulatok, érzések.

Az élettörténetek terét az elbeszélő E/1. személyű volta határozza meg: a múlt és a jelen eseményei, azok színtere az elbeszélő nézőpontjából prezen-tálódnak, vagyis a narrátor szemszögéből értelmezhetők. Az én térbeli pozi-cionálása minden élettörténet része. A legtöbb szöveg a születési idő és hely meghatározásával kezdődik, ez utóbbihoz értékítélet is kapcsolódhat.

- (1a) „Adán születtem, ezerkilencszázhuszban” (VMNÉ, 31).
- (1b) „Belgrádban születtem, egy munkáscsaládban” (VMNÉ, 91).
- (1c) „Görög Gabriella vagyok, ezerkilencszáznegyvenhárom szeptembe-rében születtem egy nagyon kellemes kis falucskában, Bácspalánkán” (VMNÉ, 172).

Minél régebbre nyúlnak vissza a korai gyermekkori emlékeink, annál nehe-zebben tudjuk felidézni őket. Végül pedig eltűnnek az emlékeink, a születésünk utáni időszakra és általában az azt követő néhány évre nem emlékszünk, ezt nevezzük kisgyermekkori amnéziának. A vizsgált narratívák is arról tanúskod-nak, hogy a korai gyermekkori emlékek sokszor töredékesek. Az élettörténe-tek kisgyermekkori szakasza, amennyiben megjelenik a narratívában, jobbra emlékfoszlányok felvillanásaiból tevődik össze, amelyek nem szerveződnek történetté, illetve inkább körülmények elmesélésére korlátozódnak (Tófalvy 2002, 347; Laki 2012, 47). Az elbeszélő olykor nem saját emlékeit idézi fel, hanem a családtagok által elmesélt és az emlékezetbe beépített emlékekre épít, pl. a család, az életkörülmények bemutatása során (Laki 2012, 48).

Egyes élettörténeti narratívákban a gyermekkori emlékekhez fűződően feltűnik a gyermek-én természettel való kapcsolatának leírása. Ez általában a szülőfaluhoz, illetve a szülőházhoz kötődik. A természethez különböző emlé-kek, érzések társulnak. A természet olykor idealizált környezetként beszélődik el, a vidám, boldog gyermekkor, a játék tere ez. A gyermek életében gyakran fontos szerepet töltenek be a természet részeként az állatok is. Egy-egy törté-netmeselő reflektál is a természettel való kapcsolat fontosságára.

- (2a) „A szülőházunk körül is szép kis kert volt. A bátyámmal nagyon sok időt töltöttünk kint a kertben. Más környezetben nőttünk fel az emele-ti lakásokban nevelkedett gyerekekhez képest, s akiknek semmilyen közelebbi kapcsolatuk nem volt a természettel. Minden reggel éneklő madarak üdvözöltek bennünket” (VMNÉ, 119).

- (2b) „A gyerekkorom nagyon szép volt. Rengeteget játszottunk, a természetben csavarogtunk. Volt a közelben egy elhanyagolt kendergyár, meg Zobnatica is, a híres ménestelep. [...] Néha megengedték a lovaglást is, aminek nagyon örültünk. [...] Létezett egy Krivaja nevű ér, ahol fürödni is lehetett, meg apró halacskákat is fogni. Gombostűből csináltunk horgot, rákötöttük az akácfa botra, de többnyire béka akadt a horogra. Az egész nyári vakáció nagyon élvezetes volt” (VMNÉ, 191).

Vera (1935)³ élettörténetében a gyermekkori emlékek fő motívuma a zene iránti szeretet, s egyben a karrier alakulásának csírája. Ehhez kapcsolódóan számol be egy gyermekkori kedves emlékeről, mely részben a szülői házhoz kötődik:

- (3) „A házunk a város szélén volt, ott építettek a szüleim. Volt rajta egy külső lépcső, és a bátyámmal, aki három évvel idősebb nálam, de nagyon jó basszus hangja volt, mindig kiültünk oda. Azelőtt ugyanis alig volt rádió, tévéről meg még szó se volt. Nyáron mi ketten minden este a lépcsőn ülve énekeltünk. Az egész környék népe kiült a házak előtti padokra, és hallgatta az éneklésünk” (VMNÉ, 91).

A szülőház a gyermekkori évek, a család, a múlt meghatározó helyszíne, amely erős érzelmi kötődéssel bír. Olykor megjelenik a ház, lakás belső tereinek mint élettérnek a nem túl részletes leírása, azonban a bútorokhoz, tárgyakhoz fűződő emlékek felidézése általában nem jellemző. A szülőházhoz kötődően gyakran az életkörülmények bemutatása kerül előtérbe.

- (4) „Bérházban laktunk, s többször változtattunk lakást, de mindig Zomborban éltünk. Volt olyan otthonunk is, ahol nem volt villany. Annak idején, első és második koromban volt egy szép petróleumlámpánk, és mellette tanultam, de én akkor azt nem bántam. Akkor még se hűtőszekrény, se mosógép nem volt, mindent egyedül, kézzel végzett el anyám. Mi szerény, kis lakásban éltünk, de mindig volt két szobánk. A kisebbik szoba volt az enyém. Voltak olyan nádas házak is, ahol középen volt a konyha, s az egyik és a másik oldalon voltak a szobák. Akkor az udvari szoba volt a kisebb, az volt az enyém, a szüleim pedig az utcai szobában voltak” (VMNÉ, 53).

A zárt terek mellett a félig zárt terek, pl. utcák, utcarészletek, terek, mint ahogyan településnevek és településrészek, városrészek nevei is megjelen-

³ A zárójelben levő évszám az adott személy születési évét jelöli.

nek az élettörténeti események helyszíneként. Gyakran az adott kor egy-egy társadalmi rétegének életkörülményeiről, életmódjáról is tudomást szerzünk a visszaemlékezésekből. Az alábbiakban egy 1927-ben, Újvidéken született nő emlékeinek felidézését olvashatjuk.

- (5) „Hat elemit végeztem, az iskola nagyon messze volt. Egy órába tellett, mire a Telepről beértem Újvidékre, a Njegoš utcába, ott volt az iskola. Gyalog tettem meg ezt az utat, mert nem volt pénz villamosra, akkoriban a sokgyerekes középosztályba tartozó családoknak villamosra nem futotta. Délelőtt is és délután is volt tanítás, nem sokáig tartott, de kétszer kellett menni” (VMNÉ, 62).

Az elbeszélők közül többen a második világháború idején voltak gyermekek. Ezekben a narratívumokban a gyermekkori emlékeket alapjaiban meghatározzák a háború körülményei, annak átélése, következményei.

- (6a) „Hozzánk a háború alatt oroszok voltak elszállásolva. Pozitív élményeink voltak velük kapcsolatban, igaz, hogy ők tisztek, orvosok, ápolónők voltak. Elrekvirálták az összes szobánkat, mi pedig, az egész család, a konyhában szorongtunk. Az egyik szobában volt a kötözőhely, oda a sebesülteket hozták, a másikban laktak a tisztek, a harmadikban is volt valami, de már nem emlékszem pontosan a rendeltetésére. Apám egyszer véletlenül benyitott, s látta, hogy a szalonzsuttalunkon éppen egy disznót trancsíroznak” (VMNÉ, 141).
- (6b) „Az az időszakot, a pincékben töltött éjszakákat nagyon nehezen viseltem el, a gyermekkorom legcsúnyább része volt az. [...] Szép gyermekkorunk nekünk nem volt” (VMNÉ, 77).
- (6c) „Borzasztó látvány volt, ezek a sebesült katonák az agyonszagga-tott ruhácskáikban. Mert nagyon sokan sebesültek voltak, csak úgy cammogtak botokra támaszkodva, és vonultak Magyarország felé” (VMNÉ, 78).

Egyes élettörténetekben a szülőház és környezete, valamint a szülőfalu adja az élettörténeti események terét. A történetmesélők közül azonban többen gyermekként vagy felnőttként, akár több alkalommal is, más településre költöztek. A lakóhelyváltás gyakran „térbeli fordulópontként” is értelmezhető a narratívákban. Minden településhez, minden térhez, egészen kicsi kortól kezdődően, különböző emlékek párosulnak, olykor sorsdöntőek is. Az új terekkel, környezetekkel való ismerkedés révén az önéletrajzi, narratív tér lassanként tovább bővül, kitágul. Ezt példázza Vera (1935) élettörténete is.

- (7) „Hároméves voltam, és Belgrádban olyan moziterem volt, hogy a közönség az asztal mellett ült, a filmet pedig állandóan pörgették, néhányszor is végignézhette az ember. Emlékszem, Jeanette MacDonald és Nelson Eddy énekespár szerepelt az egyik filmben, s nekem annyira megtetszett, hogy még egyszer végig kellett nézni, nem akartam hazamenni. Akkor eldöntöttem, hogy én énekesnő leszek, és folyton csak énekeltem” (VMNÉ, 91).

Miután kitört a második világháború, a család Becsére költözött, ahol az elbeszélő elsajátította a magyar nyelvet, s ezen a nyelven fejezte be az általános iskolát. Ekkor indult útjára pályája. Felnőttként Újvidékre költözik családjával, ahol életének egy következő, meghatározó korszaka veszi kezdetét.

Egy-egy településhez kifejezetten negatív élmények is kapcsolódhatnak. Egy másik elbeszélő, Anna (1946) így nyilatkozik:

- (8) „Belgrádban nem éreztem jól magamat. Sosem barátkoztam meg a környezettel, és alig vártam a pénteki napot, hogy hazatérjek!” (VMNÉ, 204)

A városok utcái és terei mellett a város mint kulturális tér is megjelenik az élettörténetek lapjain. Ezt példázzák a következő szövegrészek Újvidékre (9a) és Topolyára (9b) vonatkozóan.

- (9a) „Színházba, operába, balettelőadásokra, kiállításokra és irodalmi rendezvényekre elég gyakran jártam. Utána esténként gyalog baktattam át a hídon és fel a várba a sötét lépcsőkön” (VMNÉ, 147).
- (9b) „Topolyán aránylag gazdag művelődési élet zajlott, a moziban mindig volt matiné [...]. A bábszínház is jól működött, és a sport is meglehetősen színvonalas volt” (VMNÉ, 192).

Egyes élettörténetekben a térleírás helyett a terek közti mozgás, a közlekedés, az utazás válik hangsúlyossá. Rózsa (1939) így idézi fel diákkori haza-utazásait, amelyeket kalandnak tekintett:

- (10) „Rossz kis sínbuszok döcögtek velünk, hidegek voltak, rosszul zártak, föl is fáztam [...]. Megálltunk Becskerek mellékállomásán, Zrenjanin poljén, ott átszálltunk, de előbb sokszor órákig várakoztunk a csatlakozásra. Egy szutykos kis váróterme volt, a szenes kályha füstölt, ki kellett nyitni ajtót, ablakot, mert nem lehetett meglenni mellette, akkor meg jött, áradt be a hideg. [...] Az én vonatom mindig éjjel ért be Versecré. Az állomás nagyon messze volt a mi házunktól” (VMNÉ, 146).

Az élettörténet előrehaladtával, a történetmesélő felnőtté válásával egyre jobban távol a szövegtér. Az egyik elbeszélőnek a munkahelye révén lehetősége nyílik megismerni Európa államait, habár a szövegbe csak az említés szintjén kerülnek be az országok:

- (11) „Húsz évig dolgoztam a Jó Pajtásban. Szerettem ott. Rengeteget utaztam. Akkoriban minden jugoszláv gyermeklappal fölvevük a kapcsolatot, barátkoztunk, látogattuk egymást, anyagot cseréltünk, de külföldre is jártunk: voltam Görögországban, Németországban, Lengyelországban, Magyarországon többször is a testvérlapoknál, de Bulgáriában, Romániában, Kolozsvárott a Napsugárnál, Bukarestben a Jóbarátnál. Sokat utaztam és sokat írtam” (VMNÉ, 148).

Lidia (1960) élettörténetében a külföldi államok már élettérként beszélődnek el, melyek különböző emlékeket idéznek fel. Pl.:

- (12a) „A követség épületében kaptunk egy garzonlakást. Minden hihetetlenül szép volt, olyan, mint egy filmben. Bogdant időnként elfogta a honvágy, nekem nem hiányzott semmi és senki, boldog voltam, hogy vele lehetek. Ritkán volt szabadnapos, olyankor róttuk Stockholm utcáit, és barátkoztunk az ottani fiatalokkal” (VMNÉ, 228).
- (12b) „[E]zerkilencszázkilencven augusztusában útnak indultunk. A koppenhágai nagykövetség nekünk szánt lakása az ígéretek ellenére üresen várt bennünket. Még fekhely, evőeszköz sem volt benne. Azonnal előleget kértünk, és megvásároltuk a legszükségesebb dolgokat. Hétvégéken felgyűrekeztünk, és a piciny kis lakást tágassá alakítottuk, meleg otthont teremtettünk” (VMNÉ, 229).

A terek közti mozgás szövegszervező erőként is működhet. A térbeli mozgás a szöveg narratív dinamikájához is hozzájárul, s a narratívák térbeli szerkezetét is alakítja, de személyiségfejlődési ívvel is társulhat.

Az egyén életét egy adott térben és időben, társadalmi közegben éli, így az nem lehet mentes a társadalmi hatásoktól: az élettörténetekben kirajzolódnak annak a társadalomnak a lenyomatai, amelyben az egyén él. Minden élettörténet „az adott történelmi kor egy aspektusát jeleníti meg – az élettörténet az adott történelmi tér-idő struktúráját az egyén nézőpontjából láttatja” (Laki 2012, 51). A történelmi eseményeket vagy azok töredékét, illetve a társadalmi jelenségeket olykor gyermeki vagy női nézőpontból ismerjük meg (pl. az elbeszélő kislányságként hogyan élte át a háborús eseményeket).

Az eseményeket egy-egy történetmesélő narrációjában ismerjük meg a saját élményei, a megélt történelmi pillanatok, korszakok, emlékfoszlányok, a kollektív emlékezetben megszilárdult emlékek alapján. A legtöbb élettörténet a 20. század első felétől, illetve közepétől az ezredfordulót követő néhány évig ível, ezáltal a korszak sokszínű tapasztalati és értelmezési rétegeit tárják fel. Mivel a történetmesélők születési éve változó, egy időszakot olykor a gyermek, olykor a középkorú vagy épp az idős korosztály szemüvegén keresztül látunk.

Brown és Kulik az olyan múltbeli eseményeket, amelyek megtörik a mindennapi tevékenységek sorát, a nagy érzelmi hatást előidéző eseményeket vakuemléknek nevezi, ekkor kiemelkedő fontosságú emlék keletkezik (Brown–Kulik 1977). Neisser szerint a vakuemlék jellemzője a személyes és a külső (történelmi, társadalmi, politikai stb.) események összefonódása, s amikor fontos eseményekre emlékezünk vissza, gyakran megjelenik a hely, ahol tartózkodtunk, a tevékenység, amit folytattunk az adott pillanatban stb. (Neisser 1993).

(13a) „Magam előtt látom édesanyámat, amint az állomás irányába nézett, ahová a bombák potyogtak. Az óvóhely ajtajában állt, és annyit mondott, hogy biztos a mi házunkat is eltalálták” (VMNÉ, 121).

(13b) „A második bombázás szintén itt ért. Palacsintát készítettem” (VMNÉ, 171).

Vajdaság nem csupán földrajzi értelemben vett tér, hanem történelmi, társadalmi és kulturális dimenzióval is rendelkező régió. A narratívákban lépten-nyomon feltűnik Vajdaság multietnikus volta, családi, munkahelyi vagy más kapcsolatok révén.

(14) „Különböző nemzetiségű személyekkel voltam körülvéve, de nagyon jól megegyeztünk. Mindenki azt a nyelvet akarta tanulni, amelyiket nem beszélte, mivel voltak szlovák kollégáim is, nekem nem volt nehéz a szlovák nyelvet megtanulnom, annál is inkább, mert apai nagytatám szlovák származású volt” (VMNÉ, 193).

Az élettörténetek lapjain képet kapunk a vajdasági falusi és urbánus/városi környezetről egyaránt, mint ahogyan dokumentálódna a falusi és a városi életmód egyes jellemzői is. A térbeli meghatározottság természetesen összefüggést mutat az identitással is, hiszen az egyént meghatározza a tér, amelyben él. A téridentitás magában foglalja az egyén kapcsolatát a térrel, a helyekhez való viszonyát, azokhoz fűződő élményeit, tapasztalatait. Az elbeszélésekben többször megjelenik a haza, a szülőföld iránti szeretet, a szülőföldhöz való kötődés

narrációja. A tér, a lokális elhelyezkedés, illetve beágyazódottság identitásképző, -alakító szereppel bír.

- (15) „Amikor a nővérem férjhez ment, a hatvanas években tömegesen vándoroltak ki az emberek Németországba, ők is kimentek. Hívott, hogy menjek én is. Nekem azonban nem volt kedvem elmenni, mert én a szülőföldemet nagyon szerettem” (VMNÉ, 198).

Térjelölés az élettörténetekben

Tolcsvai Nagy Gábor kifejti, hogy a térjelölés kérdését a magyar nyelvtanok általában az egyes nyelvi szintek tárgyalásakor érintik, pl. a morfológiában a határozóragok bemutatásakor, hangsúlyozva az irányhármasságot, a szófaji rendszerben a határozószók, míg a mondatban a határozók ismertetésekor (Tolcsvai Nagy 2001, 132). A különböző nyelvtanok megegyeznek abban, hogy a térre vonatkozó nyelvi adatokat olyan mondatkeretben vizsgálják, amely a mondatot zárt, a mondat szerkezetéből és jelentéséből következő proposíciónak fogja fel, valamint nyelvileg kifejtett egységekből vezeti le a térbeli viszonyokat, amelyek ennek következtében elbeszélt viszonyok, nem pedig jelölt helyviszonyok (Tolcsvai Nagy 2001, 132).

A pragmatika és a kognitív nyelvészet újabb szempontokat bevonva, más megközelítésben kutatja a térbeliség nyelvi jelölésének kérdését. Tolcsvai ezekre az elképzelésekre alapozva tárgyalja a térjelölés vizsgálatát és eszközeit (Tolcsvai Nagy 1999; 2001; 2021). A térbeli relációkat elemezve hangsúlyozza, hogy minden állítás valakitől származik. A távolra és a közelre mutató, valamint a beszédhelyzetben elhelyezkedő vagy azon kívül eső személyek megállapítása valamilyen nézőpontból, kiindulópontból történik. A viszonyítás alapja a mindenkor beszélő elhelyezkedése a térben és az időben. A központi nézőpont a beszélő nézőpontja. Ez az origó, az a kiindulópont, ahonnan reprezentálódnak a szövegben a térben elhelyezkedő dolgok. Ezt Bühler (1934) fogalmazta meg először: a beszédben a térbeli tájékozódás középpontja az ego, minden eltávolítás, irány, nézőpont, távolság, kiterjedés ehhez viszonyítható (Tolcsvai Nagy 2001, 133). Tolcsvai tehát a térjelölés vizsgálatát is a nézőpont felől közelíti meg, s kiemelt szerepet tulajdonít annak, mint ahogyan ez általában jellemző a kognitív nyelvészeti elméletekre.

A szöveg térrendszere mezo- és makroszintű szövegtani jellemző, amelynek szerepe van a szöveg értelemszerkezetének kialakításában is, nyelvi elemei azonban a mikroszinten jelentkeznek, hozzájárulva a szövegösszefüggés megte-

remtéséhez. „A szövegbeli térjelölés [...] a beszélő vagy a hallgató szövegértésében a térjelölések bizonyos térbeli pontok vagy tartományok deiktikus vagy referenciális és fogalmi kijelölései, amelyek egymással meglévő kapcsolataikkal egy térszerkezetet alkotnak mint reprezentációt” (Tolcsvai Nagy 2001, 146). A térviszonyok vizsgálatakor Tolcsvai kiemeli az elhelyezés és az irányadás kategóriáinak elkülönítését, amit fontosabbnak tart az irányhármasságnál.

A térjelölést illetően csak néhány megállapítást teszek, valamint nem célom a térjelölés nyelvi kifejezőeszközeinek áttekintő vizsgálata, mivel mindez szétfeszítené a dolgozat kereteit. A térbeli kiindulópont változik a beszélőváltással, minden beszélő a saját térbeli kiindulópontját érvényesíti (Tolcsvai Nagy 2001, 134), ezt figyelhetjük meg az élettörténetek esetében is, ahol a monologikus egységekből összeálló élettörténetekben a történetmesélő nézőpontjának megfelelő térjelölés érvényesül. A tér jelölésében különböző nyelvi eszközök vehetnek részt, pl. fogalmi jelentésű lexikai elemek, határozói esetragok és névutók, határozószók, névmások, igeikötők (de igei személyragok és birtokos személyjelek is, amelyek a mindenkori origót jelölik). A nyelvi interakció résztvevői egy térben helyezkednek el. A térbeli viszonyokat jelölő nyelvi kifejezőeszközök gyakran a szövegvilágban nyerik el értelmüket a beszélő és a hallgató számára.

A tér alapvető megjelölése általában a település meghatározásával történik, amelynek leggyakoribb kifejezőeszköze a ragos névszó, pontosabban tulajdonnév (pl. *Adán, Újvidéken, Bácsstopolyán*). Természetesen a szövegekben további tulajdonnevek is előfordulnak, az élettörténeti események, esetleg a családtagokkal kapcsolatos történetek színhelyének megjelölése is gyakran településnevekkel történik, de egy-egy településrész (pl. *Liman*), utcák (pl. *Pašić utca*), országok (pl. *Németország*), régiók, tájegységek (pl. *Vajdaság*) stb. megnevezései is előfordulnak. E konkrét helynevek igen fontos szerepet töltenek be a térmeghatározásban, referenciális pontként szolgálnak, segítik a befogadót az események térbeli elhelyezésében. Előfordul, hogy egy helynév használata az idővel is összekapcsolódik, vagyis egyszerre van térbeli és időbeli vonatkozása. Pl. a *Jugoszlávia* megnevezés esetében a név nemcsak helyet jelöl, hanem időintervallumot is, de történelmi, társadalmi, érzelmi és más kontextust is hordozhat. Számtalan köznévvvel megjelölt helyet is találunk az élettörténetekben, amelyek zömében zárt (*lakás, szoba, konyha* stb.) és félig zárt terek (*kert, utca, lépcső, híd* stb.). A határozóragok elhelyezést és irányadást is jelölhetnek (pl. *kertben, utcán, Kúlára, házba*). Egyes kifejezések dimenzionális térkijelölést hozva létre névutós szerkezetet is alkothatnak (pl. *az asztal alatt*), amelyek a térbeli elhelyezkedést valami máshoz viszonyítják.

Az alábbiakban néhány példa erejéig röviden kitérek a térjelölés kérdésére a nézőponttal összefüggésben. A térjelölés egyik alapvető, mikroszintű szövegtani formája a helydeixis,⁴ amely mindig az elbeszélőhöz viszonyítva értelmezhető, a beszélő nézőpontjából reprezentált térviszonyokat jelöl (és koreferenciával is kombinálódhat).

Határozószók és határozószói névmások is betölthetik a térmeghatározás szerepét. Mivel a térjelölés a beszélő nézőpontjából történik, s a térbeli viszonyokat kifejező nyelvi elemek az origóhoz képest válnak értelmezhetővé, az alábbi példában az *itthon* a beszélő történetmesélés közbeni tartózkodási helyére utal (a beszélőhöz viszonylag közeli helyet jelölve meg), jelen példában tágabban értelmezve az *itthon* fogalmát.

- (16) „Akkor még mindenhol szép volt, de a legjobb volt *itthon*, mert mindenhol idegenben éreztem magam” (VMNÉ, 112).

Több nyelvi kifejezőeszköz egyben az origót, a beszélő kiindulópontját is jelzi, utalva arra, hogy a jelölt dolog a beszélőhöz közel(ebb) vagy távol(abb) található, amelyen természetesen relatív távolságot értünk. Pl. a mutató névmások is az origóhoz viszonyítva nyerik el referenciális értelmezésüket. A magas, illetve mély hangrendű alakpárok segítik a térszerveződés értelmezését, jelölik a beszélő térbeli elhelyezkedését, vagyis használatuk összefüggésben áll a nézőponttal. A (17a) példában az *itt* határozószói névmás (a szövegkörnyezet és a beszédhelyzet ismeretében) arra utal, hogy a történetmesélés Vajdaságban történik, az első előfordulás után értelmező pontosítja referenciáját (amelyhez azonban szintén szükséges a szövegkörnyezet ismerete; a névmás és a birtokos személyjellel ellátott névszó a beszélő személyére is utal). A (17b)-ben a kommunikációs interakció helyszínéként egy kifejtett helydeixis keretében az elhelyezkedést jelölő mutató névmás után a narrátor megadja annak referenciális értelmezését, teljesen kifejtett fogalommal. Az *itt* mindkét példában a beszélőhöz képest relatív közeli helyet jelöl (amelyek azonban tágabban értelmezendők). A (17c)-ben a térbeli nézőpont arról árulkodik, hogy a megjelölt hely a beszélőhöz képest távol van, vagyis a beszélő térbeli elhelyezkedésétől eltérő helyen van, illetve nem a beszédhelyzet fizikai terére utal.

- (17a) „Nagyon örülök, hogy sok országba is eljutottam. Valamikor nekünk nagyon jó volt *itt*, a mi hazánkban [...]. Függetlenül attól, hogy édesapám vajdasági sváb, a gyökereim *itt* vannak” (VMNÉ, 112).

- (17b) „*Itt* Újvidéken a munkatársak kedvesek voltak” (VMNÉ, 193).

⁴ A deiktikus nyelvi elemek jellemzőit a beszélt nyelvi élettörténetekben lásd: Laki 2014.

(17c) „Az iskola befejeztével visszatértünk Topolyára, és azonnal munkába léphettünk. [...] *Ott* felnőttekkel dolgoztam” (VMNÉ, 193).

A mutató névmások egyébként diskurzusbeli viszonyokat is kifejezhetnek (Tátrai 2010), amelyek szintén jelölhetnek helyet (pl. *ebben a történetben*). A személyes névmások is utalhatnak térvizszonyokra (a személyes névmások ragozott alakjai: *tőlem, nálad, hozzá* stb., de egyes névutók személyragos alakjai is: *alattam, előtted* stb.), amelyek szintén az origóhoz viszonyítva nyerik el referenciális értelmezésüket, pl.

(18) „Az unokáim mindig *hozzám* jönnek tanácsért” (VMNÉ, 188).

Az igekötőknek (*baktattam át, bevisz, áradt be* stb.) és egyes igepárokknak (pl. *jön, megy*) is fontos szerepük lehet az iránymeghatározásban, vagyis igekötők és igék is jelölhetnek térvizszonyokat. A (19) példamondatban az ige helyváltoztatást, irányt jelöl, de egyúttal magát a helyet is meghatározza az előtte álló főnév. Mivel a *jöttem* ige a beszélőhöz viszonyítva értelmezhető, annak a történetmesélés pillanatában való megközelítőleges térbeli elhelyezkedését is jelzi.

(19) „Később, mikor Újvidékre *jöttem*, dolgoztam gyerekosztályon meg gerontológiai intézetben is, ahol idősek voltak” (VMNÉ, 193).

A dialogikus szövegekben a térjelölés elsősorban nem fogalmi jelentésű szavak segítségével történik, és kifejezetten nagy szerepe van a rámutatásnak (Boronkai 2008, 172–180). Ezzel szemben a formailag dialogikus élettörténeti narratívákban (jelen esetben atipikus dialógusokról van szó) a fogalmi jelentésű szavak bizonyulnak a térjelölés elsődleges elemeinek, míg a (sematikus fogalommal kifejezett) helydeixisek talán valamivel kisebb szerepet játszanak a térmeghatározásban (l. Laki 2014).

Összegzés

Az élettörténetek tere a szöveg előrehaladtával folyamatosan változik, s végezetül kirajzolódik a narrátor önéletrajzi emléktérképe. Elbeszélődik a szülőfalu, a szülőház, a természet, a város mint tér, melyek megannyi emlék örzőiként egyben segítik az élettörténeti narratíva előrelendülését. A narratívák tere a vajdasági települések: falvak, városok. Az élettörténetek révén élénk tárul az egyén által érzékelt, megélt terek, környezet belső reprezentációja. A múlt, a személyes és a történelmi emlékek archívumává válnak e szövegek, amelyek a vajdasági különböző terek megjelenítői, s amelyek kordokumentumként is olvashatók.

Irodalom

- Bartlett, Frederic C. 1985. *Az emlékezés: Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest: Gondolat.
- Boronkai Dóra. 2008. *A dialógus szövegtani jellemzői drámai művek és beszélt nyelvi társalgások alapján*. Doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/boronkaidora/diss.pdf> (2024. dec. 3.)
- Brown, Roger – Kulik, James. 1977. Flashbulb Memories. *Cognition* 5 (1): 73–99.
- Bühler, Karl. 1934. *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.
- Dúll Andrea. 2007. A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In *Általános pszichológia 2. Tanulás – emlékezés – tudás*, szerk. Csépe Valéria – Győri Miklós – Ragó Anett. 111–153. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kónya Anikó. 1997/1998. A személyes emlékek társas természete. *Magyar Pszichológiai Szemle* 37 (5–6): 545–558.
- Laki Boglárka. 2011. Vajdasági magyar nők beszélt nyelvi élettörténetének vizsgálata kognitív és funkcionális szempontok alapján. *Hungarológiai Közlemények* 42 (1): 155–169.
- Laki Boglárka. 2012. Önéletrajzi emlékezet és időszerkezet a beszélt nyelvi élettörténetekben. *Hungarológiai Közlemények* 43 (3): 42–62.
- Laki Boglárka. 2014. Deiktikus nyelvi elemek a beszélt nyelvi élettörténetekben. *Hungarológiai Közlemények* 45 (3): 171–186.
- Laki Boglárka. 2020. *Vajdasági magyar nők beszélt nyelvi élettörténetének szövegtani vizsgálata*. Doktori értekezés. Újvidéki Egyetem, BTK. Kézirat.
- Neisser, Ulrich. 1993. Pillanatfelvételek vagy magaslati pontok? In *Az emlékezet ökológiai megközelítése*, szerk. Kónya Anikó. 449–456. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pataki Ferenc. 2001. *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris.
- Reszegi Katalin. 2018. Helynevek – térszemlélet – mentális térkép: A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései. *Magyar Nyelv* 114 (2): 169–184.
- Savić, Svenka – Mitro, Veronika szerk. 2006. *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Újvidék: Futura Publikációk és Női Stúdiumok és Kutatások.
- Schegloff, Emanuel Abraham. 2001. A beszélgetés néhány kérdéséről és kétértelműségéről. In *Nyelv – kommunikáció – cselekvés I.*, szerk. Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás. 436–457. Budapest: Osiris.
- Tátrai Szilárd. 2002. *Az 'ÉN' az elbeszélésben: A perszonális narráció szövegtani megközelítése*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Tátrai Szilárd. 2010. Áttekintés a deixisről (funkcionális kognitív kiindulópontból). *Magyar Nyelvőr* 134 (2): 211–233.
- Tófalvy Tamás. 2002. A múlt emlékezete és az emlékezet leírása avagy mit mondhatnak a kognitív tudományok az önéletrajzi kutatásoknak? *Helikon* 48 (3): 344–352.

Tolcsvai Nagy Gábor. 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 95 (2): 154–166.

Tolcsvai Nagy Gábor. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor. 2021. *Kognitív szemantika*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

MEMORY MAP – SPATIAL STRUCTURE IN ORAL LIFE STORIES

The spatial organization of a text is a meso- and macro-level textual feature, whereas its linguistic expressions appear on the micro-level, contributing to the creation of textual cohesion. This paper studies the spatial structure of oral life stories or dialogic narratives in relation to memory as published in the volume *Life Stories of Hungarian Women in Vojvodina*. Positioning the narrated ‘self’ spatially is a key element of the text world. Spaces, as keepers of memories, also help propel the life-narrative forward. The spaces evoked by memories outline an individual’s autobiographical space, their memory map. The paper also touches on spatial markers, approaching them from the perspective typical of cognitive linguistic theories.

Keywords: oral life stories, women’s life stories, spatial structure, spatial markers, text linguistics

MAPA SEĆANJA – PROSTORNA STRUKTURA U USMENIM ŽIVOTNIM PRIČAMA

Prostorna struktura teksta je tekstualna karakteristika na mezo- i makronivou, dok se jezička sredstva izražavanja javljaju na mikronivou, doprinoseći stvaranju tekstualne koherentnosti. Rad proučava prostornu strukturu životnih priča, dijaloških narativa objavljenih u zbirci *Životne priče vojvođanskih Mađarica*, i to u kontekstu sećanja. Prostorno pozicioniranje pripovedača važan je element tekstualnog sveta. Prostori kao čuvari brojnih uspomena istovremeno podstiču tok životne naracije. Iz prostora evociranih sećanjem oblikuje se autobiografski prostor pojedinca, njegova mapa sećanja. Rad se osvrće i na analizu označenog prostora, pristupajući temi sa aspekta tačke posmatranja, karakterističnog za kognitivnolingvističke teorije.

Ključne reči: usmene životne priče, životne priče žena, prostorna struktura, označavanje prostora, tekstualna lingvistika

ETO: 81'373.7

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

821.135.2(4-191.2)

811.112.2

811.163.41

811.511.141

DOI: 10.19090/hk.2025.4.96-129

KOBETITS Dénes

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Német Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

denes.kobetits@gmail.com

ORCID 0009-0002-1951-6763

A *DISZNÓ* A MAGYAR, A SZERB ÉS A NÉMET FRAZEOLÓGIÁBAN

The lexeme *disznó* (pig) in Hungarian, Serbian
and German phraseology

Disznó (svinja) u mađarskoj, srpskoj
i nemačkoj frazeologiji

A *disznó* a magyarok egyik rendkívül jelentős háziállata, amely gazdaságilag, de a kultúra és a hétköznapi élet szempontjából is releváns. A magyar kultúrán kívül más nemzetek is fontos állatnak tartják a *disznót*, így hát nem meglepő, hogy fontos szerep jutott neki a frazeológiában is. A magyar, a szerb és a német nyelvterület és kultúra között fennálló kölcsönhatások miatt különösen érdekes megvizsgálni, hogy ez az állat miként jelenik meg e nyelvek frazémáiban. Kutatásommal azt mutatom be, hogy a magyar szótárakból gyűjtött *disznó* vezérszavú frazeológiai egységek megfeleltethetők-e a szerb és a német nyelvben, és ha igen, milyen fokú ekvivalenssel rendelkeznek. Kontrasztív vizsgálódásom által illusztrálom, hogy milyen különbségek és hasonlóságok léteznek az említett frazémák jelentésében és használatában a három nyelvben. A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy a teljes megfelelések aránya alacsony, ugyanakkor a frazémák csaknem felénél valamilyen fokú ekvivalencia figyelhető meg.

Kulcsszavak: kontrasztív frazeológia, magyar frazeológia, szerb frazeológia, német frazeológia, *disznó*

A disznó mint szimbólum

A disznó valószínűleg spontán domesztikálódott, mégpedig a települések szélén található hulladékhalomoknak köszönhetően, így szegődött az ember mellé. Házasítása csaknem 10 000 évvel ezelőtt kezdődött, először Kelet-Ázsiában, majd Európában is – az utóbbi kontinensen az első nyomai nagyjából i. e. 4000-ig nyúlnak vissza. A magyarság már a honfoglalás előtt ismerte a disznót (Magyar néprajzi lexikon).

A disznó, illetve a sertés sok más nép kultúrájában is nagy szerepet játszott, elsősorban az állattenyésztésben. Talán ez lehet az oka annak, hogy a disznót fontos árucikknek, élelemnek és ünnepi ételnek tekintik. A háziállatként nevelt disznó a bőség jele; Japánban például a bátorság és a hősiesség megtestesítője (Pál–Újvári 1997, 85). Ezenkívül a termékenység jelképeként is számontartják (Vígh 2019, 73–76). Ezekről a pozitív konnotációktól eltekintve azonban a szakirodalom nem tulajdonít túl sok előnyös attribútumot a disznó szimbólumának.

Noha bizonyos források felhívják a figyelmet arra, hogy a házasított disznó és a vaddisznó motívuma külön kezelendő, több lexikonban is egyetlen szócikk alatt szerepel mindkettő. Így a vaddisznóhoz hasonlóan, amely főként a féktelenség és az erőszakosság jelképe (Pál–Újvári 1997, 85), a házasított disznó is túlnyomórészt negatív jelentéssel bír. A disznó a tisztátalanság, a mocskok, a szenny, az ostobaság, a butaság, a falánkság és az elzüllés jelképe; az ikonográfiában gyakran visszataszító emberek ábrázolására használták. Ezenfelül démoni erőkkel is összefüggésbe hozzák, és a Bibliában a bujaság megtestesítőjeként szerepel (Vígh 2019, 73–76).

Az elemzésemben azzal foglalkozom, hogy a magyar *disznó* vezérszavú frazémák milyen fokú ekvivalenssel rendelkeznek a szerbben és a németben. Emellett arra is kitérek, hogy a disznó szimbólumának jelentései miképpen jutnak kifejezésre a vizsgált frazémákban, valamint arra, hogy a három nyelvben adódnak-e esetleges különbségek (vagy hasonlóságok) a pozitív és negatív jelentéssel rendelkező frazeológiai egységek gyakoriságát illetően. A dolgot kiinduló nyelve a magyar.

A magyar, szerb és német nyelv kontrasztív frazeológiai vizsgálata e három kultúra közötti interakciók miatt releváns. A magyarok és a szerbek évszázadok óta szomszédságban élnek, Vajdaság területén pedig egyazon országban. Szoros a kapcsolat a német nyelvterülettel is, hiszen Magyarország és Ausztria szomszédos országok, az Osztrák–Magyar Monarchia idején pedig egy államot képeztek. Emellett a főként a 18. század derekán délebbre vándorló ún. Duna menti svábok mind a magyarokkal, mind a szerbekkel évszázadokon keresztül együtt éltek. A magyar–német frazeológiai párhuzamokra például már Földes

is felhívta a figyelmet német–magyar kontrasztív vizsgálataiban (Földes 1990, 169). Érdekes megfigyelni, hogy ezek a sokrétű érintkezések miként nyilvánulnak meg a frazeológiában.

A kutatásról

A forrásanyag begyűjtéséhez öt magyar, négy szerb, öt német és négy kétnyelvű frazémagyűjteményt használtam. A magyarban Bárdosi Vilmos (2004), Forgács Tamás (2004), T. Litovkina Anna (2005), O. Nagy Gábor (2010), valamint Erdélyi János (1862) gyűjtéseire támaszkodtam. A szerbben Josip Matešić (1982), Đorđe Otašević (2012), Antica Menac, Željka Fink-Arsovski és Radomir Venturin (2003), valamint a Matica srpska szerb szótárát (2011), a németben pedig Wolf Friedrich (1966), Lutz Röhrich (2004), Hans Schemann (2011), Karl Friedrich és Wilhelm Wander (1876) gyűjteményét, valamint Peter Udem online frazéma-adatbázisát konzultáltam. Ezenkívül két német–szerbhorvát frazeológiai szótárát, mégpedig Pavica Mrazović és Ružica Primorac (1991), valamint Helmut Weinberger (2012) gyűjteményeit, továbbá Vajda József és Mirjana Burzan (1984) magyar–szerbhorvát és Andrić Edit (2024) magyar–szerb frazeológiai szótárát használtam.

A vizsgált szótári anyag begyűjtése során a magyarban összesen 114 frazémát találtam a *disznó*¹ vezérszóval: 11-et Forgácsnál, 20-at Bárdosinál, 11-et T. Litovkinánál, 37-et Erdélyi és 75-öt O. Nagy gyűjteményében. Ezekből mind az öt gyűjteményben csupán egyetlen frazéma található meg, 3 frazéma három szótárban, míg 10 két szótárban fordul elő. Ami az egyes gyűjtéseket illeti, 3 frazéma kizárólag Forgácsnál, 6 csak Bárdosinál, 4 csak T. Litovkinánál, 24 csak Erdélyinél és 42 csak O. Nagynál fordul elő; ezáltal az összes begyűjtött frazéma több mint egyharmada (36,8%) csak az utóbbinál szerepel. Csupán 14 olyan frazeológiai egységet azonosítottam, amelyek egynél több szótárban szerepelnek (12,3%).

A szerb forrásanyag a magyarhoz – de a némethez képest is – jóval szegényesebb, mindössze 11 frazeológiai egységre akadtam, amelyek a *disznót* (szerb: *svinja*) tartalmazzák. Ezek közül 3 a Matica gyűjteményéből, 4 Matešić, 5 Otašević, és csupán egyetlenegy Menac, Fink-Arsovski és Venturin szótárából származik.

A németben összesen 234 példát gyűjtöttem össze, amelyekben a *disznó* (német: *Schwein*) szerepel: 18 Schemann szótárából, 23 Röhrich gyűjtémé-

¹ A forrásanyag olyan frazémákra is kiterjed, amelyekben a *disznó* valamilyen szóösszetétel részét képezi, pl. *disznóól*, *disznósajt*, *disznóláb* stb.

nyéből, 9 Friedrichtól, 169 Wandertól² és 16 az Udem-féle online frazémadatbázisból származik.

Annak érdekében, hogy a forrásanyag lehetőleg nagyszámú frazeológiai egységet ölelhessen fel, a kutatásom a tágabb értelemben vett frazémadefinícióból indul ki. Ebből kifolyólag frazeológiai egységnek olyan állandósult szókapcsolatokat tekintek, amelyek a polilexikalitás és a lexikális rögzültség tulajdonságával rendelkeznek: legalább két szóból állnak, szókészleti egységet alkotnak, nagyrészt kötöttek és lexémákhoz hasonlóan használatosak. Az idiomatikusság, amin azt értjük, hogy a szerkezet jelentése nem vezethető le az összetevők jelentéseinek összegzése révén, nem játszott szerepet a frazémák begyűjtése során (Forgács 2007, 20–21).

A kijegyzett frazeológiai egységeket először aszerint csoportosítottam, hogy a vizsgált nyelvek közül hányban van jelen olyan azonos vagy hasonló jelentésű frazéma, amelyben a *disznó* (szerb: *svinja*, német: *Schwein*) vezérszó szerepel. A példák további kategorizálásához Forgács Tamás (2007, 247–268) megfeleléstípusait alkalmaztam, így a vizsgált frazeológiai egységeket a teljes, a részleges, a jelentésekvivalencia, valamint a nulla ekvivalencia kategóriák alapján írtam le.

Teljes ekvivalensnek azokat a frazémákat tekintem, amelyek mindhárom nyelvben ugyanazokkal a szintaktikai és lexikológiai tulajdonságokkal rendelkeznek, megegyező jelentés mellett. Ezek a frazémák esetleg minimálisan térnek el egymástól, például egy-egy elem vagy tulajdonság tekintetében, ha azok alapvető nyelvtipológiai különbségekből fakadnak.³ A részleges ekvivalenciánál szerkezeti vagy lexikai különbségek figyelhetők meg. Jelentésekvivalenciáról akkor beszélhetünk, ha a frazéma szerkezete és a lexikai kitöltöttsége is teljesen különbözik a magyaréhoz képest, azonban a jelentése megegyezik vagy hasonló. A nulla ekvivalenciánál pedig egy frazéma jelentése egyáltalán nem létezik valamilyen frazeológiai egység formájában. Ezeket a frazémákat csak körülírással, parafrázis segítségével lehet kifejezni a másik nyelvben.

² Wander gyűjteményében valójában ennél több frazeológiai egység található a *disznó* (német: *Schwein*) címszó alatt. Számos frazémát azonban nem vettem fel a forrásanyagba, mivel egyesek nyelvjárásokból származnak (62), továbbá akadtak olyan szólások is, amelyeket maga Wander rekonstruált frazémaként jelölt meg (86), így kódoltságuk a németben nem egyértelműen bizonyítható.

³ Pl. *Úgy eszik, mint a disznó* (szerb: *Jesti kao svinja*, német: *Er frisst wie ein Schwein*). Ezek a frazémák teljes ekvivalensek (lásd az 1-es számú táblázatot), de különbözik a névelő használata: a magyarban határozott névelő szerepel, a szerbben nincs névelő, míg a németben az *ein* (magyar: *egy*) határozatlan névelő használatos. A *disznók elé gyöngyöt szór valaki* szerb megfelelésében (*bacati/baciti biser pred svinje*) pedig más a szórend, ettől függetlenül teljes ekvivalenciáról beszélhetünk (lásd a 4-es számú táblázatot): *bacati/baciti* = *dobni*; *pred svinje* = *disznók elé*.

A magyar, szerb és német nyelvben előforduló frazémák

Az első csoportba azok a frazémák tartoznak, amelyek mindhárom nyelvben tartalmazzák a *disznó* vezérszót, illetve annak szerb és német megfelelőjét. Ezek között azonban az ekvivalencia különböző fokozatait figyelhetjük meg.

Teljes ekvivalencia a szerbben és a németben

Az első alcsoportban azok a frazémák találhatók, amelyek teljes ekvivalensekkel rendelkeznek a szerbben és a németben is. Azonban vannak olyan frazeológiai egységek is, amelyek a teljes ekvivalens mellett más fokú megfeleléssel is rendelkeznek. Ezeknél a példánál az ekvivalenciájuk foka szögletes zárójelben szerepel: teljes ekvivalencia [T], részleges ekvivalencia [R].

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Részeg/bevedel, mint a disznó.</i>	Részeges, alkoholiista.	<i>Pijan kao svinja.</i>	<i>Voll [R] / besoffen sein wie ein Schwein⁴ [T]; Das Schwein läuft mit dem Fasshahn weg.⁵ [R]</i>
<i>Részeg disznó.</i>	Részeges, alkoholiista.	<i>Pijana svinja.</i>	<i>Ein besoffenes Schwein.</i>
<i>Nem őriztünk együtt disznót!</i>	Nem vagyunk annyira jóban, hogy így bizalmaskodj(on) velem.	<i>Nije netko s kim svinje čuvao [T]; Nismo zajedno svinje čuvali [T]; Nije netko s kim svinje pasao⁶ [R]; Nismo zajedno svinje pasli⁷ [R]; Nismo zajedno ovce/koze čuvali (pasli).⁸ [R]</i>	<i>Noch keine Schweine miteinander gehütet haben.⁹</i>

⁴ 'Tele van/ittas, mint egy disznó.'

⁵ 'A disznó elfut a csapolóval.'

⁶ 'Nem legeltettünk együtt disznókat.'

⁷ 'Nem legeltettünk együtt disznókat.'

⁸ 'Nem őriztünk/legeltettünk együtt birkákat/kecskéket.'

⁹ 'Még nem őriztünk együtt disznókat.'

<i>Kövé</i> r disznó valaki.	Nagyon kövér.	<i>Debela svinja.</i>	<i>Ein fettes Schwein</i> [T]; <i>Eine fette Sau</i> . ¹⁰ [R]
<i>Úgy eszik, mint</i> <i>a disznó.</i>	Csúnyán eszik.	<i>Jesti kao svinja</i> . ¹¹	<i>Er frisst wie ein</i> <i>Schwein</i> ¹² [T]; <i>Haben</i> <i>wir Schweine am</i> <i>Tisch</i> ? ¹³ [R]

1. táblázat

A *disznó* minden bizonnyal hasonlóképpen mutatkozik a magyarban, a szerbben és a németben, ugyanis a mindhárom nyelvben megegyező frazeológiai egységek túlnyomóan negatív jelentéssel bírnak, negatív emberi tulajdonságokat fejeznek ki. Az első példánál a német variánsban minimális eltérés figyelhető meg, mégpedig a *voll* ('tele') melléknév és a *besoffen*, a német *sich besaufen* ige ('piálni/vedelni') befejezett melléknévi igenévi alakjából levezetett melléknév esetében, amelyek alternatívan használhatóak. Ezek a németben az igénytelen stílusréteghez tartoznak – a magyar *részeg* megfelelője a németben inkább a *betrunken* lenne. A feltüntetett frazémák viszont egyik német gyűjtemény alapján sem sorolandóak az igénytelen stílusréteghez, emiatt nem vélek stílári különbséget felfedezni. A jelzős szerkezetet képező rokon értelmű *részeg disznó* szintén teljes ekvivalenciát mutat.

A harmadik példánál az ekvivalencia mértéke attól függ, hogy a magyar és a szerb frazémát mely német megfelelővel hasonlítjuk össze. A teljesen ekvivalens *ein fettes Schwein* német frazémának van egy másik változata is, amelyben a *disznó* helyett a *kocával* példálózunk (német: *Sau*), ami – mint ahogyan a dolgozatból ki fog derülni – nem egyedüli eset.¹⁴ Ennek köszönhetően ez a frazéma csak részleges ekvivalensnek tekinthető.

Több frazémához tartozik más olyan megfelelés is, amelyeknél teljes ekvivalencia nem állapítható meg. Az első példa második német részleges megfe-

¹⁰ '(Valaki) egy kövér koca.'

¹¹ 'Enni, mint a disznó.'

¹² 'Úgy eszik/zabál, mint egy disznó.'

¹³ 'Disznók vannak az asztalnál?'

¹⁴ A *Sau* elsődleges jelentése „nőstény disznó”, másodlagosan azonban egyes értelmező szótárak szerint általánosan vonatkozhat a házi disznóra is (német: *Schwein*). Az utóbbi jelentés azonban inkább a tájnyelvre jellemző (Dudenredaktion). Mivel a *Sau* elsődleges konnotációja a *koca* (DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache; Götz 2015, 932), a dolgozatban a német *Schwein* (disznó) és *Sau* (koca) lexémákat nem kezeltem szinonimaként.

lelésénél csupán a *disznó* vezérszó a közös elem, ettől eltekintve a lexikális kitöltöttség különbözik. Az ötödik példa esetében a lexikális kitöltöttség csaknem teljesen megegyezik a magyar frazémáéval, viszont a kijelentő mondat helyett kérdő mondat is kifejezhető az adott frazeológiai egység, ami szintaktikai eltéréshez vezet.

Teljes ekvivalencia az egyik és részleges ekvivalencia a másik nyelvben

A második alcsoporthoz azok a frazémák tartoznak, amelyek az egyik nyelvben teljes, míg a másikban részleges ekvivalenssel rendelkeznek:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>(Olyan) kövér, mint a (egy) disznó.</i>	Nagyon kövér.	<i>Debeo kao svinja.</i> ¹⁵ [T]	<i>Ein fettes Schwein</i> [R]; <i>Eine fette Sau.</i> ¹⁶ [R]
<i>Hol őriztünk együtt disznót?</i>	Nem vagyunk annyira jóban, hogy így bizalmaskodj(on) velem.	<i>Nije netko s kim svinje čuvao (pasao)</i> [R]; <i>Nismo zajedno svinje (ovce/koze) čuvali (pasli).</i> [R]	<i>(Wo) haben wir zusammen Schweine gehütet?</i> ¹⁷ [T] <i>(Wo) haben wir zusammen Säue gehütet?</i> ¹⁸ [R]

2. táblázat

A szerb *debela svinja* mellett (lásd az 1-es számú táblázatot) létezik egy szóláshasonlat is a szerbben, amely teljesen megegyezik az első magyar frazémáéval, a németben azonban erre nincs példa. A második példa pedig rokon értelmű az 1-es számú táblázat második frazémájával, azonban más a szerkezete: a magyarban ez a frazeológiai egység kérdő mondatként is létezik ugyanúgy, mint a németben. A *hol* (német: *wo*) kérdőszó opcionális a németben, azonban az azzal rendelkező variáns is előfordult a forrásanyagban. Ebben a megfelelésben az egyedüli minimális eltérés a magyarhoz viszonyítva a többes szám: *Schweine* = *disznók*.

¹⁵ 'Kövér, mint a/egy disznó.'

¹⁶ '(Valaki) egy kövér disznó/koca.'

¹⁷ '(Hol) őriztünk együtt disznókat?'

¹⁸ '(Hol) őriztünk együtt kocákat?'

Részleges ekvivalencia a szerbben és a németben

A harmadik alcsoportban azok a frazémák találhatók, amelyek szintén mindhárom nyelvben tartalmazzák a *disznó* vezérszót, azonban a szerb és a német megfeleltetések csupán részleges ekvivalensek:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Pizsok disznó valaki.</i>	Szemtelen, arcátlan, pimasz.	<i>Biti svinja (prema nekome).</i> ¹⁹	<i>Ein Schwein sein</i> ²⁰ ; <i>Sich wie ein Schwein benehmen.</i> ²¹
<i>Disznóbőr az orcája.</i>			
<i>Olyan, mint a (egy) disznó.</i>			
<i>Olyan, mint aki (talán) disznókkal hált.</i>	Nagyon piszkos, mocskos személy.	<i>Prljav kao svinja.</i> ²²	
<i>Kövére valaki, mint a barátok disznaja.</i>	Nagyon kövér.	<i>Debeo kao svinja. Debela svinja.</i>	<i>Ein fettes Schwein; Eine fette Sau.</i>
<i>Olyan, mint a (egy) disznóól.</i>	Nagyon piszkos, rendetlen (helyiség).	<i>Kao u svinjcu.</i> ²³	<i>Wie ein Schweinestall aussehen</i> ²⁴ ; <i>Wie in einem Schweinestall / Saustall</i> ²⁵
<i>Nem ketten őriztük a disznócsordát!</i>	Nem vagyunk annyira jóban, hogy így bizalmaskodj(on) velem.	<i>Nije netko s kim svinje čuvao (pasao). / Nismo zajedno svinje (ovce/koze) čuvali (pasli).</i>	<i>Noch keine Schweine miteinander gehütet haben; (Wo) haben wir zusammen Schweine (Säue) gehütet?</i>
<i>Kivel voltál disznópásztor?</i>			

¹⁹ 'Egy disznó (valakivel szemben).'

²⁰ 'Valaki disznó.'

²¹ 'Úgy viselkedni, mint egy disznó.'

²² 'Piszkos, mint a disznó.'

²³ 'Mint a disznóólban.'

²⁴ 'Úgy néz ki, mint egy disznóól.'

²⁵ 'Mint egy disznóólban/kocaólban.'

<i>A disznó sem tudja, mitől hízik.</i>	Mindent megeszik.	<i>Od čega je svinja sita, od tog je i debela²⁶; Jesti sve što mu pod ruku dođe.²⁷</i>	<i>Das Schwein weiß nicht, woher es fett wird.²⁸</i>
---	-------------------	--	---

3. táblázat

Az első két rokon értelmű példánál a szerbben és a németben is lexikai hiány figyelhető meg a magyarhoz képest. A harmadik és negyedik magyar frazéma jelentése szintén megegyező, azonban lexikai kitöltöttség szempontjából jelentősen eltérnek egymástól ugyanúgy, mint a szerb és német megfelelőik. A német ekvivalensek különösen érdekesek, mivel az első négy magyar frazéma jelentését ötvözik – tehát vonatkozhatnak egy szemtelenül viselkedő személyre, ugyanakkor kifejezhetik azt is, hogy valaki olyan piszkos és rendetlen, mint egy disznó. Ha azonban a szerb *biti svinja* és a német *ein Schwein sein* frazémákat vetjük össze, ezek formailag teljesen megegyeznek – a különbség egyedül a németben fellépő jelentéstöbbletben rejlik.

Az ötödik frazéma ekvivalensei már korábban előfordultak a teljes ekvivalenciánál (lásd a 2-es számú táblázatban), ugyanakkor a magyarban ennek a szóláshasonlatnak az esetében létezik egy variáns, amelyben hozzáadódik a *barátok* komponens. Ezáltal a szerb és német szólások csak részleges ekvivalensek.

A hatodik példánál a szerbben és a németben morfoszintaktikai eltérés is megfigyelhető (előljárószós szerkezet az egyszerű főnévi szerkezet helyett), valamint az utóbbi egyik variánsában lexikális különbség is adódik (*kocaól* a *disznóól* helyett).

A hetedik és nyolcadik példa megfeleltetéseiről is szó esett már a dolgozatban (lásd az 1-es számú táblázatban), azonban ezek a frazémák több rokon értelmű variánssal rendelkeznek. E két példának a szerb és a német szólások csupán részlegesen felelnek meg.

Az utolsó magyar frazéma két szerb részleges ekvivalenssel is rendelkezik, a német megfeleltetésnél pedig csupán kisebb lexikális eltérések jelentkeznék: *nicht* = *nem* (a *sem* helyett); *wird fett* = *kövérré lesz* (a *hízik* helyett).

²⁶ 'Amitől a disznó jóllakik, attól kövér is.'

²⁷ 'Mindent megeszik, ami a keze alá kerül.'

²⁸ 'A disznó nem tudja, honnan lesz kövér.'

Disznó vezérszavú frazémák a magyarban és valamelyik másik nyelvben

A második csoportba azok a frazémák tartoznak, amelyek a magyar mellett csupán a vizsgált nyelvek egyikében tartalmazzák a *disznó* vezérszó megfelelőjét, a harmadik nyelvben pedig részleges, szemantikai vagy nulla ekvivalenssel rendelkeznek.

A disznó vezérszó a szerbben

Az első alcsoportban csak a szerbben szerepel a disznó:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Annyit zabál, mint a disznó.</i>	Sokat eszik.	<i>Najesti se kao svinja</i> [T]; <i>Jesti kao svinja</i> ²⁹ [T]; <i>Jesti kao mečava/gladna godina</i> . ³⁰ [R]	<i>Essen (futtern) wie ein Scheunendrescher</i> . ³¹
<i>Disznók elé gyöngyöt szór valaki.</i>	Olyanokra pazarol (szellemi) értékeket, akik azokra méltatlanok, azokat nem tudják kellően értékelni.	<i>Bacati/baciti biser pred svinje</i> [T]; <i>Bacati/baciti biser pred krmke</i> . [R]	<i>Perlen vor die Säue werfen</i> . ³²
<i>Gyöngyöt nem szokás a disznó elé szórni.</i>			
<i>Hazug disznó.</i>	Hazudozó személy.	<i>Lažljiva svinja</i> [T]; <i>Lagati kao pas</i> ³³ [R]; <i>Debelo/masno lagati</i> . ³⁴ [R]	<i>Lügen wie gedruckt</i> . ³⁵

²⁹ 'Eszik, mint a disznó.'

³⁰ 'Eszik, mint a hóvihar/az éhes év.'

³¹ *Eszik, mint a cséplő*. Ez a frazéma létezik a magyarban is.

³² 'Kocák elé gyöngyöt dobni.'

³³ 'Hazudik, mint a kutya.'

³⁴ 'Kövén/zsírosan hazudni.'

³⁵ 'Úgy hazudik, mintha nyomtatná.'

<i>A szomszéd/más disznaja kövérebb.</i>	A másé rendszerint szebbnek, jobbnak tűnik fel, mint a magunké.	<i>Komšijina svinja uvek deblja [T]; Kod komšije je trava uvek zelenija [R]; Trava je uvek zelenija na drugoj strani.</i> ³⁶ [R]	<i>Das Gras ist grüner auf der anderen Seite (des Zaunes).</i>
--	---	---	--

4. táblázat

A szerbben mind az öt frazéma esetében teljes egyezés figyelhető meg, azonban mindegyikhez találtam néhány részleges ekvivalenst is. A német frazémák mindegyike csupán részleges ekvivalens.

Az első példában a németben csak egy minimális lexikai különbség figyelhető meg, mégpedig éppen a vizsgált vezérszónál: a *disznó* helyett a *cséplő* (német: *Scheunendrescher*) szerepel; a szerkezet teljesen megegyezik.

Hasonlóan kicsi a különbség a második példában, ami nem is meglepő, hiszen bibliai eredetű frazémáról van szó (Bárdosi 2015, 115; T. Litovkina 2005, 103), amely számos nyelvben előfordul (pl. angol: *cast pearls before swine*). Itt a németben a *disznók* helyére a *kocák* lépnek (német: *Säue*) – erről a jelenségről már szó esett a dolgozatban (lásd a 14. számú lábjegyzetet). A szerb ekvivalensben szintén alternatívaként használható a *krmke* (magyar: *kocák*, német: *Säue*). Ami fejtörést okozott, az az, hogy Bárdosi frazeológiai etimológiai szótárában ennél a frazémánál a német nyelvű megfelelés a *disznó* vezérszóval is szerepel: *Perlen vor die Säue/Schweine werfen* (Bárdosi 2015, 115). Mivel a német frazeológiai szótárak egyikében sem akadtam rá erre az alakra, ezt a frazémát nem soroltam azok közé a frazémák közé, amelyeknél mindhárom nyelvben szerepel a *disznó* vezérszó.

A harmadik példa rokon értelmű frazéma, azonban az előző magyar frazeológiai egységhez képest lexikai eltérés figyelhető meg, továbbá csak a magyarban létezik tagadó változat. Emiatt ennek a variánsnak a szerb és a német megfelelői csupán részleges ekvivalensei.

³⁶ Az utolsó szerb szemantikai ekvivalens teljesen megegyezik a német frazémával. Valószínűleg egy angolból származó tükörfordításról lehet szó: *the grass is greener on the other side (of the fence/hill)* ('a fű zöldebb a másik oldalon/a kerítés/a domb másik oldalán') (Warren–McCaig 1994, 99). A német frazemaszótárban is megtalálható (DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache), a szerb megfelelőjét viszont sem frazémagyűjteményben, sem értelmező szótárban nem találtam. Megbízható forrás híján kérdéses, hogy kodifikált frazeológiai egységről van-e szó, mivel a szerb ekvivalens leginkább újságcikkekben vagy internetes oldalakon fordul elő.

A disznó vezérszó a németben

A második alcsoportoz tartozó frazémák csupán a németben tartalmazzák a *disznó* vezérszót:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Lusta disznó.</i>	Nagyon lusta.	<i>Lenja buba/mrcina.</i> ³⁷	<i>Ein faules Schwein.</i>
<i>Lusta (rest), mint a disznó.</i>			
<i>Disznó szerencséje van.</i>	Nagyon szerencsés személy.	<i>Imati ludu/vrašku, đavolsku sreću</i> ³⁸ ; <i>Biti srećne ruke</i> ³⁹ ; <i>Puna šaka brade.</i> ⁴⁰	<i>Schwein haben.</i>
<i>Disznója/disznaja van.</i>			
<i>Aki korpa közé vegyül, megeszik a disznók.</i>	Ha valaki rossz társaságba keveredik, ő is bajba kerül.	<i>Skim si, takav si</i> ⁴¹ ; <i>S kim te vide s tim te i pišu.</i> ⁴²	<i>Wer sich unter die Kleie mischt, den fressen die Schweine.</i>
<i>Sok lúd disznót győz.</i>	Ha sokan összefognak, még az erősebb ellenfelet is legyőzhetik.	<i>Kad se slože, i slabi su jaki</i> ⁴³ ; <i>Gde je sloga tu je i pobeda</i> ⁴⁴ ; <i>Ljubav i sloga nemoguće omoguće</i> ⁴⁵ ; <i>Jača su dvojica nego sam Radojica</i> ⁴⁶ ; <i>Dva lešnika orahu su vojska.</i> ⁴⁷	<i>Ein Schwein sei noch so kühn, viel der Hunde richten es zu Grunde.</i> ⁴⁸

5. táblázat

³⁷ 'Lusta bogár/döglött állat.'

³⁸ 'Örült/ördögi szerencséje van.'

³⁹ 'Szerencsés a keze.'

⁴⁰ 'Teli maroknyi szakáll.'

⁴¹ 'Olyan vagy, mint akivel vagy.'

⁴² 'Olyannak írnak le, mint azt, akivel látnak.'

⁴³ 'Amikor összefognak, a gyengék is erősek.'

⁴⁴ 'Ahol egység van, ott győzelem is van.'

⁴⁵ 'A szerelem és az egység a lehetetlent is lehetségessé teszik.'

⁴⁶ 'Ketten erősebbek, mint Radojica egyedül.'

⁴⁷ 'Kettő dió a mogyorónak hadsereg.'

⁴⁸ 'Bármilyen bátor legyen is a disznó, a sok kutya elbánik vele.'

E csoport első négy példája két-két rokon értelmű frazéma, amelyek egymáshoz képest szerkezetükben különböznek. A németben már megfigyelhettük, hogy a teljes ekvivalencia gyakran egyetlen elemen múlik. Több szólásban is más állattal vagy valamilyen tárggyal példálózunk, mint a magyarban (lásd a 4. táblázat első és második példáját). Ez a jelenség előfordul a szerbben is: az első példánál a *disznót* a *bogár* (szerb: *buba*) helyettesíti, míg a német frazéma teljes mértékben megfelel a magyar *lusta disznó* frazeológiai egységnek. A *lusta (rest), mint a disznó* szóláshasonlat szerb és német megfelelői azonban csupán részleges ekvivalensek.

A harmadik példának az első szerb frazéma részleges megfelelője, míg a második és harmadik szerb megfelelés csupán szemantikai ekvivalens. A negyedik magyar és a német frazéma között viszont teljes ekvivalencia figyelhető meg, hiszen a *disznója/disznaja van* a német *Schwein haben* tükörfordításaként került a magyar nyelvbe. Eredete talán az erős disznó ütőlapra vezethető vissza egyes kártyajátékokban. Más nézetek szerint azonban a disznó eredetileg fokozó, nyomatékosító szereppel rendelkezett, ami más állatokra is jellemző, mind a magyarban, mind a németben (pl. *kutya meleg* – *Hundehitze*, *állati nagy* – *tierisch groß*, *disznó szerencse* – *Schweineglück*). Így társulhatott a disznó a szerencséhez, ami a frazéma második változatánál jól látható. Valószínűbb azonban, hogy a kifejezés egy középkori szokásra vezethető vissza: a német lovászünnepeken és versenyeken azok, akik nem nyertek semmilyen díjat, vigasztként általában egy disznót kaptak – így kezdték el használni a szófordulatot az érdemtelenül szerencsés emberekre (Bárdosi 2015, 114–115; Röhrich 2004, 1441).

Az ötödik példa szintén érdekes: Forgács szerint a német megfelelés valószínűleg a magyar frazéma tükörfordítása, mivel a német frazeológiai szótárak nem ismerik ezt a kifejezést (Forgács 2005, 105). A német változat valóban szó szerinti fordításnak tűnik, és nehéz fellelni szótárakban. Ugyanakkor rábukkantam egy frazémagyűjteményben, amely közmondásként jelöli (Zentner 2003, 394).

A *sok lúd disznót győz* számos szemantikai ekvivalenssel rendelkezik a szerbben, de a németben létezik egy részleges megfeleltetés is, amely ugyanettől a gondolatot fejezi ki. A jelentésen kívül ebben az esetben a *sok* (német: *viel*) és a *Schwein* vezérszó a közös elemek, azonban a *lúd* helyett a németben a *kutyák* (*Hunde*) győzik le a disznót.

A disznó vezérszó a németben és nulla ekvivalencia a szerbben

A harmadik alcsoport frazémái csak a német nyelvben rendelkeznek olyan megfeleléssel, amely tartalmazza a *disznó* vezérszót, a szerbben viszont nem feleltethetők meg semmilyen szólásnak. Fordított példákat nem találtam:

Magyar	Jelentés	Német
<i>A disznónak meg a fősvénynek holta után van haszna.</i>	A fősvény vagyónához az örökösök csak holta után jutnak, a disznónak csak a disznóvágás után veszik hasznát.	<i>Schweine und Geizhalse nützen erst nach ihrem Tode.</i>
<i>Ki disznó után indul, pocsétába kerül/vezetetik.</i>	Aki hitvány ember tanácsára hallgat, vagy példáját követi, bajba kerül.	<i>Wer Schweine streichelt, fällt leicht in Dreck.</i> ⁴⁹
<i>Ki disznó után indul, mocsárba jut.</i>		
<i>Ha a disznónak szarva volna, kanászt sem lehetne mellé fogadni / egy kazal sem maradhatna.</i>	Ha a disznónak szarva volna, a világ összeomlana.	<i>Wenn die Schweine Hörner hätten, möchte der Teufel Sautreiber sein.</i> ⁵⁰
<i>Okos (eszés) disznó mély gyökeret ránt.</i>	Aki okos, az ügyesen intézi a dolgait.	<i>Das blöde Schwein wühlt die tiefen Wurzeln auf</i> ⁵¹ ; <i>Stille Schweine wühlen die größten Wurzeln auf.</i> ⁵²
<i>Nem döglik meg a disznó bor nélkül.</i>	A disznótorhoz a borozás is hozzátartozik.	<i>Wenn gebraten ist das Schwein, so gehört dazu ein guter Wein.</i> ⁵³

6. táblázat

Míg az első példában a német ekvivalens teljesen megegyezik a magyar frazeológiai egységgel (attól eltekintve, hogy a *Schweine* és a *Geizhalse* a németben többes számúak), addig a második és harmadik, rokon értelmű példák egy közös, részleges ekvivalenssel rendelkeznek. A negyedik példa német

⁴⁹ 'Aki disznókat simogat, könnyen pocsolyába/pocsétába esik.'

⁵⁰ 'Ha a disznónak szarva volna, az ördög kocapásztor szeretne lenni.'

⁵¹ 'A hülye/buta disznó feltúrja a mély gyökereket.'

⁵² 'A csendes disznók túrják fel a legnagyobb gyökereket.'

⁵³ 'Ha megsült a disznó, ahhoz egy jó bor is hozzátartozik.'

megfelelője szintén részleges ekvivalens, hiszen a frazéma második része eltér a magyar változattól.

Az ötödik szólás azért érdekes, mert az első német részleges ekvivalens ellentétes jelentést hordoz: a németben a mély gyökeret rántó disznó nem okos, hanem *hülye/buta* (német: *blöd*). A második variáns jelentése a magyar frazémához viszonyítva hasonló, ugyanakkor lexikailag jelentősen eltér.

Ezenkívül találtam egy olyan frazémát is, amely a szerb és a német nyelvben tartalmazza a *disznó* vezérszót, a magyarban viszont más állat szolgál példaként:

Szerb	Jelentés	Német	Magyar
<i>Znojiti se kao svinja.</i> ⁵⁴	Nagyon izzad.	<i>Schwitzen wie ein Schwein.</i> ⁵⁵	<i>Izzad, mint a ló.</i>

7. táblázat

A szerbben és a németben is valaki úgy „izzad, mint a disznó”, így a frazémák tökéletesen megfelelnek egymásnak, míg a magyarban a *ló* szerepel.

Ekvivalencia a disznó vezérszó szerb és német megfelelői nélkül

A harmadik csoportba azok a frazémák tartoznak, amelyek ugyan nem tartalmazzák a *disznó* vezérszó megfelelőjét sem a szerbben, sem a németben, azonban vagy részleges, vagy szemantikai ekvivalensekkel rendelkeznek.

Részleges ekvivalencia a szerbben és a németben

Az első alcsoportba tartozó frazémák szerb és német megfeleltetései részleges ekvivalensek:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Itt a kezem, nem disznóláb.</i>	Kezet rá, megegyeztünk.	<i>Evo ruke, dogovoreno!</i> ⁵⁶ ; <i>Dlanom o dlan udariti.</i> ⁵⁷	<i>Jemandem die Hand reichen.</i> ⁵⁸

⁵⁴ 'Izzad, mint a disznó.'

⁵⁵ 'Izzad, mint a disznó.'

⁵⁶ 'Kezet rá, megbeszéltük!'

⁵⁷ 'Kézzel a kézbe csapni.'

⁵⁸ 'Kezet nyújtani valakinek.'

<i>Hallgat, mint a (süket) disznó a búzában (rozsban).</i>	Érzi, hogy bűnös, ezért hallgat, lapít.	Ćutati kao riba/ grob/zaliven/uš pod krestom. ⁵⁹	<i>Stumm sein wie ein Fisch</i> ⁶⁰ ; <i>Schweigen wie ein Grab.</i> ⁶¹
<i>Hallgat, mint a hugyó disznó.</i>	Hallgat, lapul.		
<i>Minden disznó megleli a maga dörzsölőfáját.</i>	Minden ember, még a leghitványabb is, megtalálja a hozzá illő társát.	<i>Svaka vreća nađe zakrpu.</i> ⁶²	<i>Jeder Topf findet seinen Deckel.</i> ⁶³

8. táblázat

A második és harmadik példánál egyrészt az a különbség, hogy mivel történik az összehasonlítás, a második frazémánál pedig a jelentés sem teljesen egyezik meg, mivel a szerb és a német frazémákban nem feltétlenül azért hallgat valaki, mert valamiben bűnös. A negyedik példa esetében pedig mindhárom nyelvben megegyezik a frazéma szerkezete, csupán a lexikális kitöltöttség tér el.

Részleges ekvivalencia a szerbben és szemantikai/nulla ekvivalencia a németben

A második alcsoporthoz olyan frazémák tartoznak, amelyek a szerbben részleges ekvivalenssel rendelkeznek, a németben viszont vagy csupán szemantikai ekvivalenst találtam, vagy nem létezik semmilyen megfelelő szólás. A szerb megfeleléseknél néhány szemantikai ekvivalensre is akadtam [SZ]:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Mindent orrára vesz, mint a disznó.</i>	Mindenért megsértődik.	<i>Obesiti/spustiti/pokunjiti nos (do poda) [R].</i> ⁶⁴	<i>Etwas in die falsche Kehle kriegen</i> ⁶⁵ ; <i>Die beleidigte Leberwurst spielen.</i> ⁶⁶
<i>Felhúzza a disznóbőrt.</i>	Megharagszik, megsértődik valamiért.		

⁵⁹ 'Hallgat, mint a hal/sír/akit leöntöttek/a tetű a taréj alatt.'

⁶⁰ 'Néma, mint egy hal.'

⁶¹ 'Hallgat, mint egy sír.'

⁶² 'Minden zsák megtalálja a maga foltját.'

⁶³ 'Minden edény/fazék/lábas megtalálja a maga fedelét/fedőjét.'

⁶⁴ 'Felhúzza/leengedi/lefejt az orrát (a földig).'

⁶⁵ 'Valamit rossz torokba kapni.'

⁶⁶ 'Eljátssza a sértődött májas hurkát.'

<i>Mese a zöld disznóról/ disznórul.</i>	Valami igazság-tartalmának a megkérdőjelezése.	<i>Priča o crvenom vrapcu</i> [R] ⁶⁷ ; <i>Prazne priče</i> ⁶⁸ ; <i>Pričaj ti to kome drugom</i> [SZ] ⁶⁹ ; <i>Pričaj to tvojoj babi</i> [SZ]. ⁷⁰	<i>Mir kannst du viel erzählen</i> ⁷¹ ; <i>Das kannst du deiner Großmutter erzählen.</i> ⁷²
<i>Füél, mint a (süket) disznó a búzában.</i>	Nagyon figyel (rendszerint azért, hogy megszök-hessen, mielőtt rajtakapják).	<i>Načuliti uši kao zec u travi</i> [R] ⁷³ ; <i>Otvorenih očiju</i> [SZ] ⁷⁴ ; <i>Baciti antenu</i> [SZ]. ⁷⁵	<i>Mit offenen Augen.</i> ⁷⁶
<i>Zöld disznóról mesét mondok.</i>	Olyant mondok, amiről még nem hallottál.	<i>Da ti pričam priču o crvenom vrapcu?</i> [R] ⁷⁷	–
<i>Éhes disznó makkal álmodik.</i>	Mindenki arról ábrándozik, amire vágyik.	<i>Gladan pas o komadu sanja</i> ⁷⁸ [R]; <i>Šta je babi milo, to joj se i snilo</i> [SZ]. ⁷⁹	–
<i>Mennél koszosabb a disznó, annál inkább vakarózik.</i>	Minél hitványabb valaki, annál többnek akar látszani.	<i>Što je čovek isprazniji/ bezvredniji, to se više šepuri</i> [R] ⁸⁰ ; <i>Što su kola praznija, ona su sve glasnija</i> [R]. ⁸¹	–

9. táblázat

⁶⁷ 'Mese a piros verébről.'

⁶⁸ 'Üres mesék.'

⁶⁹ 'Valaki másnak meséld ezt.'

⁷⁰ 'Ezt az öreganyádnak meséld.'

⁷¹ 'Nekem sokat mesélhetsz.'

⁷² 'Ezt elmesélheted az öreganyádnak.'

⁷³ 'Hegyezi a fülét, mint a nyúl a fűben.'

⁷⁴ 'Nyitott szemekkel.'

⁷⁵ 'Hegyezi a fülét, mint a nyúl a fűben'; 'Nyitott szemmel'; 'Feltenni az antennát.'

⁷⁶ 'Nyitott szemekkel.'

⁷⁷ 'Mondjak-e mesét a piros verébről?'

⁷⁸ 'Éhes kutya csontról álmodik.'

⁷⁹ 'Ami az öregasszonynak tetszik, az álmaiban is megjelenik.'

⁸⁰ 'Minél üresebb/értéktelenebb az ember, annál inkább kérkedik.'

⁸¹ 'Minél üresebb a kocs, annál zajosabb.'

Az első és második példa nagyon hasonló jelentést hordoz. Ezek szerb megfelelői lexikailag csupán lazán kötődnek a magyar frazémákhoz, jelentésük azonban ugyanaz. A táblázat többi magyar frazémája igencsak hasonló szerkezetű, részleges megfelelésekkel rendelkezik, amelyek lexikális kitöltöttsége csupán kisebb mértékben tér el.

Részleges ekvivalencia a németben és nulla ekvivalencia a szerbben

A harmadik alcsoport példái csak a németben rendelkeznek megfeleléssel, méghozzá részleges ekvivalenssel:

Magyar	Jelentés	Német
<i>Kevés (vagy), mint disznóságban a rőfögés.</i>	Nem ért hozzá.	<i>Zu etwas taugen wie der Ochse zum Seiltanzen.</i> ⁸²
<i>Turkál a becsületes emberben, mint a jóllakott disznó a makkban.</i>	Felelőtlenül belegázol más becsületébe.	<i>In etwas herumstochern.</i> ⁸³
<i>Turkál benne, mint jóllakott disznó a makkban.</i>	Turkál az ételben.	

10. táblázat

Az első frazéma a magyarban és a németben egyaránt szóláshasonlatként szerepel. Ebből kifolyólag szerkezeti hasonlóság áll fenn, azonban a lexikális kitöltöttség teljesen eltér. A második és harmadik szólásnak ugyanaz a német frazéma felel meg, mivel annak szó szerinti és átvitt értelme is lehet – vonatkozhat az étel tényleges piszkálására, azonban metaforikusan valaki múltjába, életébe vagy becsületébe történő belegázolásra is utalhat.

Szemantikai ekvivalencia a szerbben és/vagy a németben

A negyedik alcsoportba azokat a frazémákat soroltam, amelyek valamely nyelv(ek)ben legalább egy szemantikai ekvivalenssel rendelkeznek.

Szemantikai ekvivalencia a szerbben és a németben

Az első alcsoporthoz összesen öt frazéma tartozik; ezekhez a szerbben és a németben is társítható szemantikai ekvivalens:

⁸² 'Alkalmas rá, mint az ökör a kötél táncra.'

⁸³ 'Valamiben turkálni/kotorászni. / Valamit bökdösni.'

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Disznón gyapjat keres.</i>	Mindenből hasznót akarna húzni.	<i>I mačku/bika bi pomuzao⁸⁴; Iz jalove bi krave tele izmamio.⁸⁵</i>	<i>Der würde sogar seine Großmutter verkaufen!⁸⁶</i>
<i>Disznóról is gyapjat nyír.</i>	Minden vállalkozása (valószínűtlenül) szerencsés.	<i>Sve što dohvati pozlati mu se⁸⁷; Imati više sreće nego pameti.⁸⁸</i>	<i>Mehr Glück als Verstand haben⁸⁹; Ein Glückspilz sein.⁹⁰</i>
<i>Nem erőszak/kötelező/kényszer a disznótor.</i>	Nem kötelező/nem kell erőltetni.	<i>Široko ti polje⁹¹; Kako ti volja⁹²; Dve ti volje i četiri ćudi⁹³; Nije pod moraš⁹⁴; Nije moranje⁹⁵; Silom baba u raj ne uđe.⁹⁶</i>	<i>Niemand muss müssen.⁹⁷</i>
<i>(Meglesz az) disznónyíró szombaton.</i>	Sohasem (lesz az meg).	<i>Kad na vrbi rodi grožđe.⁹⁸</i>	<i>Eher friert die Hölle zu!⁹⁹; Nie und nimmer¹⁰⁰; Da kannst du lange warten!¹⁰¹</i>

⁸⁴ 'Még a macskát/bikát is megfejné.'

⁸⁵ 'A meddő tehénből borjút csalna elő.'

⁸⁶ 'Még az öreganyját is eladná!'

⁸⁷ 'Akármit megfog, arannyá válik.'

⁸⁸ 'Több a szerencséje, mint az esze.'

⁸⁹ 'Több a szerencséje, mint az esze.'

⁹⁰ 'Ő egy szerencsegomba.'

⁹¹ 'Széles a mező.'

⁹² 'Ahogy a kedved tartja.'

⁹³ 'Két akaratom és négy természeted van.'

⁹⁴ 'Nem muszáj.'

⁹⁵ 'Nem muszáj.'

⁹⁶ 'Az öregasszony erővel nem megy a mennybe.'

⁹⁷ 'Senkinek semmit nem muszáj.'

⁹⁸ 'Amikor a fűzön szőlő terem.'

⁹⁹ 'Előbb fog befagyni a pokol!'

¹⁰⁰ 'Soha semmiképp.'

¹⁰¹ 'Arra sokáig várhatsz!'

<i>Disznóvályúnál esküdött.</i>	Nem kötött házasságot az élettársával.	<i>Divlji brak.</i> ¹⁰²	<i>Eine wilde Ehe.</i> ¹⁰³
---------------------------------	--	------------------------------------	---------------------------------------

11. táblázat

Az első példához két szerb és egy német szemantikai ekvivalens tartozik. A második példában a második szerb frazéma teljesen megegyezik a német *Mehr Glück als Verstand haben* megfeleléssel. Az utolsó frazeológiai egység szerb és német megfelelői pedig egymáshoz képest teljes ekvivalensek, amelyeknek jelentése a magyarban *vadházasság*.

Szemantikai ekvivalencia a németben

Több olyan frazémát találtam, amelyek csak a németben rendelkeznek szemantikai ekvivalenssel:

Magyar	Jelentés	Német
<i>Disznó orrára arany perez(z).</i>	Értékes tárgy nem való avatatlan kézbe.	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i> ¹⁰⁴
<i>Nem disznó orrába(ra) való az aranypercz.</i>		
<i>Nem disznónak való a gyömbér.</i>	Fölösleges arra vesztegetni valami jót, aki nem tudja megbecsülni.	
<i>Ebre korpát, lúdra szénát, disznóra gyömbért ne vesztegess.</i>		
<i>Emberre makkot, disznóra gyömbért.</i>		
<i>Disznóólra cserép földél.</i>		
<i>Disznót ebért nem adok.</i>	Rossz cserét/vásárt nem csinállok.	<i>Kein faules Ei kaufen.</i> ¹⁰⁵

¹⁰² *Vadházasság*. Létezik a magyarban is.

¹⁰³ *Vadházasság*.

¹⁰⁴ 'Illik hozzá, mint kocához a nyaklánc.'

¹⁰⁵ 'Záptojást nem vesz.'

<i>Éhes disznó moslékoscsiberbe is beleváj.</i>	Aki nagyon vágyik valamire, nem válogat azokban az eszközökben, amelyekkel célját eléri.	<i>Der Zweck heiligt das Mittel.</i> ¹⁰⁶
---	--	---

12. táblázat

Az első két példa a salamoni *Példabeszédek* könyvéből származik, ahol a következő hasonlat található: „Mint a disznó orrába az aranyperec, olyan a szép asszony, akinek nincs okossága” (11:22). Ebből az idézetből vezethető le az ezeket követő három magyar frazéma is, így ezek rokon értelmű frazeológiai egységeknek tekinthetők (T. Litovkina 2005, 103–104). Az imént feltüntetett idézet, vagy annak valamilyen átfogalmazott változata azonban nem szerepel a szerb és német frazémagyűjtemények egyikében sem, így arra következtethetünk, hogy ezek az egységek nem állandósultak a nyelvhasználatban. A vizsgált német frazéma viszont nagyon hasonló jelentést hordoz. Az utolsó előtti frazéma nem bibliai eredetű, jelentése azonban megegyezik az előzőekben tárgyalt frazémákéval.¹⁰⁷

Két frazéma esetében a szerbben és a németben is lexikális ekvivalenst találtam, azaz a megfelelés csupán egyetlen lexéma, amely egyszerű vagy összetett:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>A disznóalmot is eladná; (Még) a disznóalmot is el akarja/akarná adni.</i>	Fukar, igencsak fősvény személy.	Škrtica.	Ein Geizhals / Geizkragen.
<i>Megdöglött a disznó, beleesett a késnyavalya.</i>	Disznóvágás.	Svinjokolj. ¹⁰⁸	Schweine-schlachtung. ¹⁰⁹

13. táblázat

¹⁰⁶ 'A cél szentesíti az eszközöket.' *A cél szentesíti az eszközt* szólást egyik szótárban sem találtam.

¹⁰⁷ Hasonló jelentéssel rendelkezik a *disznók elé gyöngyöt szór valaki* frazéma, amely szintén bibliai eredetű, és mindhárom vizsgált nyelvben létezik (lásd a 4. táblázat második példáját).

¹⁰⁸ 'Disznóvágás.'

¹⁰⁹ 'Disznóvágás.'

Nulla ekvivalencia

A negyedik csoporthoz azok a frazémák tartoznak, amelyek sem a szerbben, sem a németben nem rendelkeznek teljes, részleges vagy szemantikai ekvivalenssel. Ezek főleg a régies, táji és népi jellegű közmondások,¹¹⁰ amelyek többnyire O. Nagy és Erdélyi gyűjtéséből származnak:

Magyar	Jelentés
<i>Csalással disznó sem hízik.</i>	Ha a disznó kevesebb ételt kap, mint amennyire szüksége van, nem fog meghízni.
<i>Disznó is megeszi a makkot, de föl nem néz a fára.</i>	Rossz tulajdonság a hálátlanság. / Bizonyos emberek úgy szeretnék élvezni az élet kiváltságait, hogy azokért ne kelljen semmit tenniük.
<i>Ha tudná a disznó, mire hízalják, megdöglenek bujában.</i>	Attól, hogy valakinek jól megy, még lehet szomorú vége.
<i>Később kopik el a disznóorr; mint a szántó vas.</i>	A szántó vasat sűrűn meg kell élezni, míg a disznó orra mindig túr.

14. táblázat

Összegzés

Összesen 17 olyan frazémát találtam a *disznó* vezérszóval, amelyek mindhárom nyelvben léteznek, viszont ezek között az ekvivalencia különböző fokai figyelhetők meg. Teljes megfelelés csupán 5 frazeológiai egység esetében áll fenn. Mint ahogyan az a forrásanyagból kiderül, a németben a *disznó* vezérszót jóval több frazéma tartalmazza (234), mint a szerbben (11). Ennek ellenére a magyar szótári anyagban szereplő frazeológiai egységek hasonló számban rendelkeznek *disznó*t tartalmazó megfeleléssel mindkét nyelvben. A szerb forrásanyag ugyan szegényes, azonban szinte minden idetartozó frazéma megfelel valamilyen frazeológiai egységnek a magyarban, amely tartalmazza a *disznó*t (10), mindössze egy kivételt találtam. A német *disznó* vezérszavú frazémák közül (234) pontosan duplaennyi, azaz 20 felel meg valamely magyar szólásnak. A németben tehát számos olyan frazeológiai egység található, amelyekhez nem tartozik *disznó* vezérszóval rendelkező megfelelés a magyarban vagy a szerbben. Ezenkívül több német frazémában a *disznó* helyett gyakran a *koca*

¹¹⁰ Általában mondat formájú, ítéletet tartalmazó állandósult megnyilatkozások (Forgács 2007, 16).

(is) szerepel. Egy kis utánajárást követően megállapítható, hogy a németben a *koca* vezérszó nem sokkal ritkább (179), mint a *disznó* (234). A szerbben csupán egyetlen frazémánál bukkantam erre a jelenségre, míg a magyarra nem jellemző. Ha azt vizsgáljuk, hogy a 114 frazémát felölelő magyar forrásanyag mekkora része rendelkezik megfelelővel az analizált nyelvekben – akár részleges, akár szemantikai ekvivalenssel, amely nem feltétlenül tartalmazza a *disznó* vezérszót –, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a magyar és a német frazémák között valamelyest több a hasonlóság, mint a magyar és a szerb között, azonban nem figyeltem meg lényegesebb különbséget. A németben 41, a szerbben pedig 29 magyar *disznó* vezérszavú frazémánál találtam azonos vagy nagyon hasonló jelentésű megfelelőket. Meglepő azonban, hogy ennek ellenére a szerbben összesen kicsivel több olyan frazémát találtam (57), amely valamilyen fokú ekvivalenciát mutat fel a magyar forrásanyag valamely frazeológiai egységével, mint a németben (50). Ez főleg amiatt érdekes, mivel a németben sokkal több és minőségesebb frazémagyűjtemény létezik, mint a szerbben. Ezenkívül viszonylag magas a nulla ekvivalencia eseteinek száma: összesen 47 frazéma sem a szerbben, sem a németben nem rendelkezik megfelelő frazeológiai egységgel, ami a vizsgált magyar szótári anyag majdnem felét (41,2%-át) teszi ki. Ezekből a legtöbb (29) egyedül O. Nagy gyűjtésében szerepel.

A frazémák jelentését illetően szembevetendő, hogy a *disznó*t tartalmazó frazémák – annak szimbolikus jelentésének megfelelően – mindhárom vizsgált nyelvben túlnyomórészt valamilyen negatív jelentéssel bírnak. Különösen gyakoriak a szóláshasonlatok, amelyekben a *disznó* az emberrel kerül összehasonlításra, valamint az olyan állandósult, metaforikus kifejezések, amelyek rosszálló jelleggel negatív emberi tulajdonságot fejeznek ki, pl. *Kövé, mint egy disznó. – Ein fettes Schwein; Részeg disznó. / Részeg, mint a disznó. – Pijan kao svinja. – Voll / besoffen wie ein Schwein; Lusta, mint a disznó. – Ein faules Schwein; Úgy eszik, mint a disznó. / Annyit zabál, mint a disznó. – Najesti se kao svinja. – Er frisst wie ein Schwein; Olyan, mint egy disznó. / Piszok disznó valaki. – Biti svinja. – Sich wie ein Schwein benehmen / Ein Schwein sein; Hazug disznó. / Lažljiva svinja* stb. Az elemzett magyar frazeológiai egységek 66,67%-a (76/114), a szerb frazémák 100%-a (11/11), míg a német frazémák 73,9%-a (173/234) valamilyen negatív konnotációval rendelkezik, ha csak azokat a frazeológiai egységeket vesszük figyelembe, amelyek tartalmazzák a *disznó* vezérszót. Az az öt frazéma, amelyik mindhárom nyelvben teljes megfeleltetéssel rendelkezik, szintén negatív jelentésű.

Irodalom

- Andrić Edit. 2024. *Magyar–szerb frazeológiai szótár – Mađarsko-srpski frazeološki rečnik*. Újvidék: Forum.
- Bárdosi Vilmos. 2004. *Magyar szólástár*. Budapest: Tinta.
- Bárdosi Vilmos. 2015. *Szólások, közmondások eredete*. Budapest: Tinta.
- Dudenredaktion. „*Sau*” auf Duden online. https://www.duden.de/rechtschreibung/Sau_Schwein (2025. márc. 29.)
- DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://www.dwds.de/> (2025. márc. 29.)
- Erdélyi János. 1862. *Válogatott magyar közmondások*. Pest: Heckenast Gusztáv. <https://mek.oszk.hu/07700/07767/07767.htm#5> (2025. márc. 29.)
- Forgács Tamás. 2004. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta.
- Forgács Tamás. 2005. A *disznó*-val kapcsolatos szólások a magyarban és más nyelvekben. *Nyelvtudomány* 42 (1): 103–114. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Általános Nyelvészeti Tanszéke, Finnugor Tanszéke és Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- Forgács Tamás. 2007. *Bevezetés a frazeológiába: a szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta.
- Földes Csaba. 1990. Zur Äquivalenz ungarischer und deutscher Phraseologismen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 49 (1–3): 169–187. Helsinki: Finnisch-ugrische Gesellschaft.
- Friedrich, Wolf. 1966. *Moderne deutsche Idiomatik: systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen*. München: Max Hueber Verlag.
- Götz, Dieter. 2015. *Langenscheidt Großwörterbuch: Deutsch als Fremdsprache*. München–Wien: Langenscheidt.
- Magyar néprajzi lexikon*. <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1606.html> (2025. márc. 29.)
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, Antica – Fink-Arsovski, Željka – Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Ljevak.
- Mrazović, Pavica – Primorac, Ružica. 1991. *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik: nemački idiomatski izrazi sa srpskohrvatskim ekvivalentima*. Beograd: Naučna knjiga.
- O. Nagy Gábor. 2010. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Akkord.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Pál József – Újvári Edit. 1997. *Szimbólumtár: jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából*. Budapest: Balassi.
- Rečnik srpskog jezika*. 2011. Novi Sad: Matica srpska.

- Röhrich, Lutz. 2004. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Bd. 3. Salamander-Zylinder*. Freiburg: Herder.
- Schemann, Hans. 2011. *Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext*. Berlin [etc.]: De Gruyter.
- T. Litovkina Anna. 2005. *Magyar közmondástár: közmondások értelmező szótára példákkal szemlélítve*. Budapest: Tinta.
- Udem, Peter. *Redensarten-Index*. https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=schwein&bool=relevanz&gawoe=an&sp0=rart_ou&sp1=rart_varianten_ou (2025. márc. 29.)
- Vajda József – Burzan, Mirjana. 1984. *Magyar–szerbhorvát frazeológiai szótár*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Délszláv Nyelvek Intézete: Magyar Nyelv-, Irodalom- és Hungarológiai Kutatások Intézete: Tankönyvkiadó Intézet.
- Vígh Éva. 2019. *Állatszimbólumtár: A–Z*. Budapest: Balassi.
- Wander, Karl Friedrich Wilhelm (Hrsg.). 1876. *Deutsches Sprichwörter-Lexikon*. Bd. 4. Leipzig.
- Warren, Helen – McCaig, Isabel R. 1994. *Learner's dictionary of English idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Weinberger, Helmut. 2012. *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch*. Wien: Facultas.
- Zentner, Christian. 2003. *Zitate: Sprichwörter und Redensarten*. St. Gallen: Otus Verlag AG.

MELLÉKLET¹¹¹: A magyar *disznó* (szerb *svinja*, német *Schwein*) vezérszavú frazémák és azok szerb és német megfelelői.

Magyar	Szerb	Német
<i>A disznó is a piszokban hízik.</i>	Izraz za debelo i prljavo dete.	Bezeichnung für ein dickes und schmutziges Kind.
<i>A disznónak a szájában van az esztendő.</i>	Svinja ne raste zbog godina, već zbog svog apetita.	Das Schwein wächst nicht dank seinem Alter, sondern wegen seines Appetits.
<i>A disznó is azért hízik, mert nem dolgozik.</i>	Podrugljiv izraz za debelog i lenjog čoveka.	Spöttische Phrase, die einen dicken und faulen Menschen bezeichnet.

¹¹¹ A dőlt betűs megfelelősek frazémát jelölnek, míg a normál betűs szöveg parafrázis, körülírás esetében használatos.

<i>A disznó sem tudja, mitől hízik.</i>	<i>Od čega je svinja sita, od tog je i debela; Jesti sve što mu pod ruku dođe.</i>	Alles durcheinanderessen.
<i>A disznóalmot is eladná; (Még) a disznóalmot is el akarja/akarná adni.¹¹²</i>	Škrtica.	Ein Geizhals/Geizkragen.
<i>A disznónak meg a fősvénynek holta után van haszna.</i>	Od svinje i od škrtrice tek nakon smrti ima koristi (zato što nasleđe prelazi na naslednika posle njegove smrti, a od svinje se tek nakon svinjokolja može jesti).	<i>Schweine und Geizhälse nützen erst nach ihrem Tode.</i>
<i>A disznótor otthon, a lakodalom máshol jó.</i>	Posle svinjokolja nam mnogo ostaje, dok svadba donosi samo troškove.	Bei der Schweineschlachtung bleibt viel übrig, die Hochzeit zieht aber nur Ausgaben mit sich.
<i>A jó disznó is fekvé eszik.</i>	Podrugljiv naziv za čoveka koji zbog lenjosti jede u ležećem položaju.	Spöttische Bezeichnung für einen Menschen, der aus Faulheit liegend isst.
<i>A moslékot disznóra hagyd.</i>	* Loši zadaci ostaju lošim ljudima. / Svako treba da se bavi svojim poslom. ¹¹³	* Die schlimmen Aufgaben bleiben den schlimmen Menschen. / Jeder soll sich mit seinen eigenen Aufgaben befassen.
<i>A nagy disznók mellett apraja is elkél.</i>	Među mnogim vrednim stvarima i one manje vredne nađu kupca.	Unter vielen wertvollen Dingen finden auch die weniger wertvollen ihren Käufer.
<i>A szomszéd/más disznaja kövérebb.</i>	<i>Komšijina svinja uvek deblja; Kod komšije je trava uvek zelenija. (Trava je uvek zelenija na drugoj strani.)</i>	<i>Das Gras ist grüner auf der anderen Seite (des Zaunes).</i>

¹¹² A rokon értelmű frazémákat a szerkezetüktől függetlenül egy cellában csoportosítom.

¹¹³ A régebbi, Erdélyinél talált frazémáknál többnyire nem szerepel azok jelentése. A * szimbólummal ellátott parafrázisok feltételezett jelentést fejeznek ki, mivel nem találtam biztos adatokat.

<i>Aki korpa közé vegyül, megeszik a disznók.</i>	<i>S kim si, takav si; S kim te vide s tim te i pišu.</i>	<i>Wer sich unter die Kleie mischt, den fressen die Schweine.</i>
<i>Akkor volt szép a disznó, mikor még malac(z) volt.</i>	<i>* Lepši smo u mladosti.</i>	<i>* In der Jugend ist man schöner.</i>
<i>Annyit zabál, mint a disznó.</i>	<i>Najesti se kao svinja; Jesti kao mečava/gladna godina/svinja.</i>	<i>Essen (futtern) wie ein Scheunendrescher.</i>
<i>Csalással disznó sem hízik.</i>	<i>Ako se svinji daje manje hrane nego potrebno, ona se neće ugojiti.</i>	<i>Wenn man dem Schwein weniger Nahrung gibt als nötig, wird es nicht zunehmen.</i>
<i>Csúnya nagyon: részeg asszony, rongyos pap, görhes disznó.</i>	<i>Jako su ružni: pijana žena, jadan sveštenik, mršava svinja.</i>	<i>Sehr hässlich: eine betrunkene Frau, ein zerlumpter Priester, ein dürres Schwein.</i>
<i>(De) jó, hogy a disznónak nincs szarva.</i>	<i>Sreća je što bezvredni ljudi ne mogu toliko da naškode koliko bi želeli.</i>	<i>Zum Glück können wertlose Menschen nicht so viel Schaden anrichten, wie sie möchten.</i>
<i>Disznó is a szájáról szép.</i>	<i>Neko/životinja je debeo/debela zato što mnogo jede.</i>	<i>Jemand/ein Tier ist dick, weil er/es viel isst.</i>
<i>Disznó is gyakorta búzalisztet eszik.</i>	<i>I svinja jede pšenično brašno ako vlasnik ne obrati pažnju.</i>	<i>Auch das Schwein isst Weizenmehl, wenn sein Eigentümer nicht aufpasst.</i>
<i>Disznó orrára arany perez(z).</i>	<i>Vredan predmet nije za onoga koji nije vešt.</i>	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Disznó is megeszi a makkot, de föl nem néz a fára.</i>	<i>Nezahvalnost je loša osobina. / Neki ljudi žele da uživaju u pogodnostima života, ali ne žele da se potrudu.</i>	<i>Die Undankbarkeit ist eine schlechte Eigenschaft. / Manche möchten die Annehmlichkeiten des Lebens genießen, ohne dafür etwas unternehmen zu müssen.</i>
<i>Disznója/disznaja van. / Disznó szerencséje van.</i>	<i>Imati ludu/vrašku/đavolsku sreću; Biti srećne ruke; Puna šaka brade.</i>	<i>Schwein haben.</i>

<i>Disznók elé gyöngyöt szór valaki; Gyöngyöt nem szokás a disznó elé szórni.</i>	<i>Bacati/baciti biser pred svinje (krmke).</i>	<i>Perlen vor die Säue werfen.</i>
<i>Disznón gypjat keres.</i>	<i>I mačku/bika bi pomuzao; Iz jalove bi krave tele izmamio.</i>	<i>Der würde sogar seine Großmutter verkaufen!</i>
<i>Disznónak zsákban az esztendeje.</i>	<i>Količina kukuruza u džaku određuje vreme klanja svinje.</i>	<i>Die Maismenge im Sack bestimmt, wann das Schwein geschlachtet wird.</i>
<i>Disznóólra cserép fődél.</i>	<i>Vredan predmet nije za onoga ko nije vešt.</i>	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Disznópásztor, fakanásztor.</i>	<i>Šaljiva psovka.</i>	<i>Spaßiges Schimpfwort.</i>
<i>Disznópásztor haragszik, s a falu nem tudja.</i>	<i>Ne treba da nas tiče ljutnja čoveka koji nam ne može ništa uraditi/koga se niko ne boji.</i>	<i>Vor dem Zorn eines Menschen, der einem nichts anhaben kann/ vor dem niemand Angst hat, soll man sich nicht fürchten.</i>
<i>Disznóról is gypjat nyír.</i>	<i>Sve što dohvati pozlati mu se; Imati više sreće nego pameti.</i>	<i>Mehr Glück als Verstand haben. / Ein Glückspilz sein.</i>
<i>Disznót ebért nem adok.</i>	<i>Ne prihvatiť lošu zamenu/ loš posao.</i>	<i>Kein faules Ei kaufen.</i>
<i>Disznóvályúnál esküdött.</i>	<i>Divlji brak.</i>	<i>Eine wilde Ehe.</i>
<i>Ebre korpát, lúdra szénát, disznóra gyömbért ne vesztegess.</i>	<i>Uzalud trošimo nešto lepo na onoga ko ne ume da to ceni.</i>	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Emberre makkot, disznóra gyömbért.</i>	<i>Vredan predmet nije za onoga ko nije vešt.</i>	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Éhes disznó makkal álmodik.</i>	<i>Gladan pas o komadu sanja; Šta je babi milo, to joj se i snilo.</i>	<i>Jeder träumt davon, wonach man sich sehnt.</i>
<i>Éhes disznó moslékoscseberbe is beleváj.</i>	<i>Cilj opravdava sredstvo.</i>	<i>Der Zweck heiligt die Mittel.</i>

<i>Felhúzza a disznóbőrt; Mindent orrára vesz, mint a disznó.</i>	<i>Obesiti/spustiti/pokunjiti nos (do poda).</i>	<i>Etwas in die falsche Kehle kriegen; Die beleidigte Leberwurst spielen.</i>
<i>Fülel, mint a (süket) disznó a bűzában.</i>	<i>Otvorenih očiju; Načuliti uši kao zec u travi; Baciti antenu.</i>	<i>Mit offenen Augen.</i>
<i>Ha a disznónak szarva volna, kanászt sem lehetne mellé fogadni / egy kazal sem maradhatna.</i>	<i>Da svinje imaju rogove, svet bi propao.</i>	<i>Wenn die Schweine Hörner hätten, möchte der Teufel Sautreiber sein.</i>
<i>Ha repülni tudna, legjobb szárnyas állat volna a disznó.</i>	<i>Tvrdnje koju nemaju realnu osnovu nemaju smisla.</i>	<i>Behauptungen ohne realistische Grundlage sind sinnlos.</i>
<i>Ha tudná a disznó, mire hizlalják, megdöglenék bujában.</i>	<i>Iako nekome dobro ide, može da dođe do tužnog kraja.</i>	<i>Auch wenn es bei jemandem gut läuft, kann es noch zu einem bösen Ende kommen.</i>
<i>Hallgat, mint a (süket) disznó a bűzában (rozsban); Hallgat, mint a hűyó disznó.</i>	<i>Ćutati kao riba/grob/zaliven; Ćutati kao uš pod krestom.</i>	<i>Stumm sein wie ein Fisch; Schweigen wie ein Grab.</i>
<i>Hazug disznó.</i>	<i>Lažljiva svinja; Lagati kao pas; Debelo/masno lagati.</i>	<i>Lügen wie gedruckt.</i>
<i>Itt a disznó, hol a bagoly.</i>	<i>Tako ismejavaju čoveka koji puši.</i>	<i>So wird ein rauchender Mensch verspottet.</i>
<i>Itt a kezem, nem disznóláb.</i>	<i>Evo ruke, dogovoreno!; Dlanom o dlan udariti.</i>	<i>Jemandem die Hand reichen.</i>
<i>Később kopik el a disznóorr; mint a szántó vas.</i>	<i>Plugu treba često naoštiti, a svinjska njuška uvek radi.</i>	<i>Die Pflugschar muss häufig geschärft werden, während die Schweinenase immer am Schnüffeln ist.</i>
<i>Kevés (vagy), mint disznósajtban a rőfögés.</i>	<i>Ne razumeti se u nešto.</i>	<i>Zu etwas taugen wie der Ochse zum Seiltanzen.</i>
<i>Ki disznó után indul, mocsárba jut/pocsétába kerül/vezettetik.</i>	<i>Ako slušamo savete odvratnog čoveka, bićemo u nevolji.</i>	<i>Wer Schweine streichelt, fällt leicht in Dreck.</i>

<i>Kicsi az ól, nagy a disznó.</i>	* Hteti/prihvatati više (zadataka) nego što možemo da odradimo.	* Mehr wollen/auf sich nehmen als man stemmen kann.
<i>Könnyű volna megnyírni a disznót, ha malackorában rászoktatták volna.</i>	* Lakše je da naviknemo nekog na nešto dok je mlad.	* Man kann leichter an etwas gewöhnt werden, wenn man noch jung ist.
<i>Kövér disznó valaki. / Kövér valaki, mint a barátok disznaja. / (Olyan) kövér, mint a (egy) disznó.</i>	<i>Debeo kao svinja.</i>	<i>Ein fettes Schwein / Eine fette Sau.</i>
<i>Lé táplálja a disznót, kolbász a rossz szolgát.</i>	* Svinja se hrani splaćinom, a loši sluga kobasicom (zato što ju je ukrao).	* Das Schwein ernährt sich vom Spülicht, der schlechte Diener von der Wurst (die er gestohlen hat).
<i>Lusta disznó. / Lusta (rest), mint a disznó.</i>	<i>Lenj kao buba/mrcina.</i>	<i>Ein faules Schwein .</i>
<i>Magyar ökör; német kutya, oláh disznó.</i>	Najlepši su mađarski vo, nemački pas i vlaška svinja. / Mađar je kao vo, Nemač kao pas, a Vlah kao svinja.	Am schönsten sind der ungarische Ochse, der deutsche Hund und das Walacher Schwein. / Der Ungar ist wie der Ochse, der Deutsche wie der Hund und der Walache wie das Schwein.
<i>Megdöglött a disznó, beleesett a késnyavalya.</i>	Svinjokolj.	Schweineschlachtung.
<i>(Meglesz az) disznónyíró szombaton.</i>	Kad na vrbi rodi grožđe.	<i>Eher friert die Hölle zu!; Nie und nimmer; Da kannst du lange warten!</i>
<i>Mennél koszosabb a disznó, annál inkább vakarózik.</i>	Što je čovek isprazniji/bezvredniji, to se više šepuri; Što su kola praznija ona su sve glasnija.	Je schmutziger das Schwein, desto mehr muss es sich kratzen.
<i>Mese a zöld disznóról (disznórul).</i>	<i>Priča o crvenom vrapcu; Pričaj ti to kome drugom; Pričaj to tvojoj babi.</i>	<i>Mir kannst du viel erzählen.; Das kannst du deiner Großmutter erzählen.</i>

<i>Mi atyánk, isten, disznóláb.</i>	Duši je potrebna molitva, telu hrana.	Unsere Seele braucht das Gebet und unser Körper das Essen.
<i>Minden disznó megleli a maga dörzsölőfáját.</i>	<i>Svaka vreća nađe zakrpu.</i>	<i>Jeder Topf findet seinen Deckel.</i>
<i>Mindennek/mindenbe/mindenhez/mindennel jó, mint a disznóhús.</i>	Nešto što se uklapa u sve. / (Preterano) laskav ili licemeran čovek.	Etwas passt zu allem. / Ein Schmeichler oder Heuchler / ein übertrieben netter Mensch.
<i>Mindig kapunk disznót korpára.</i>	Za dobro plaćen posao uvek ima zainteresovanih.	Für eine gut bezahlte Aufgabe gibt es immer Interessenten.
<i>Mohón esik valaminek (neki), mint a disznó a makknak.</i>	Baciti se halapljivo na nešto (kao svinja na žira).	Sich begierig auf etwas stürzen (wie das Schwein auf die Eichel)
<i>Mosolyog, mint a disznó a moslékra.</i>	Osmehivati nečemu žudno i blesavo.	Blöd und sehnstüchtig etwas anlächeln.
<i>Ne legyetek mint a kutyák, hanem mint a disznók.</i>	Psi se razilaze u nevolji, dok se svinje drže zajedno.	Hunde lassen sich in der Klemme zurück, aber Schweine halten zusammen.
<i>Nem disznó orrába(ra) való az aranyperc.</i>	Vredan predmet nije za onoga ko nije vešt.	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Nem disznónak való a gyömbér.</i>	Uzalud trošimo nešto lepo na onoga koji ne ume da to ceni.	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Nem döglük meg a disznó a maga almátul.</i>	— ¹¹⁴	—
<i>Nem döglük meg a disznó bor nélkül.</i>	Vino je sastavni deo svinjokolja.	<i>Wenn gebraten ist das Schwein, so gehört dazu ein guter Wein.</i>
<i>Nem erőszak/kötelező/kényszer a disznótör.</i>	<i>Široko ti polje; Kako ti volja; Dve ti volje i četiri čudi; Nije pod moraš; Nije moranje; Silom baba u raj ne uđe.</i>	<i>Niemand muss müssen.</i>

¹¹⁴ A – szimbólum olyan frazémákat jelöl, amelyeknél a hiányos szótári adatok mellett nem tudtam feltételezni, hogy mi lehet a jelentésük.

<i>Nem érzi meg a disznó, ha egy szál sörtejét kihúzzák.</i>	Grubi ljudi po pravilu nisu osetljivi.	Skrupellose, grobe Menschen sind in der Regel nicht empfindlich.
<i>Nem őriztünk együtt disznót! Nem ketten őriztük a disznócsordát! Kivel voltál disznópásztor? Hol/mikor őriztünk együtt disznót?</i>	<i>Nije netko s kim svinje čuvao (pasao); Nismo zajedno svinje (ovce/koze) čuvali (pasli).</i>	<i>Noch keine Schweine miteinander gehütet haben; (Wo) haben wir zusammen Schweine (Säue) gehütet?</i>
<i>Néha (még) a disznóláb is elsül.</i>	Ne možemo da znamo kakva opasnost nas čeka.	Man kann nie wissen, was für Gefahren auf einen lauern.
<i>Okos (eszes) disznó mély gyökeret ránt.</i>	Koji ima pameti, taj pametno rešava svoje zadatke.	<i>Das blöde Schwein wühlt die tiefen Wurzeln auf; Stille Schweine wühlen die größten Wurzeln auf.</i>
<i>Olyan, mint a (egy) disznó; Olyan, mint aki (talán) disznókkal hált.</i>	<i>Prljav kao svinja.</i>	<i>Ein Schwein sein; Sich wie ein Schwein benehmen.</i>
<i>Olyan, mint a (egy) disznóól.</i>	<i>Kao u svinjcu.</i>	<i>Wie ein Schweinestall aussehen; Wie in einem Schweinestall/Saustall.</i>
<i>Olyan, mint a disznószar.</i>	Pleteni kanap nejednake debljine.	Ungleichmäßig dickes geflochtenes Seil.
<i>Ördög vigye a káposztát, ha a disznó eldöglött.</i>	—	—
<i>Összeröffennek, mint a disznók.</i>	Okupljaju se da bi nekoga oštetili ili da se dogovore o tajnom planu.	Zusammenkommen, um jemandem zu schaden, oder um einen geheimen Plan zu besprechen.
<i>Összeveri a bokáját, mint a disznó.</i>	Neko kome se članci dodiruju dok hoda.	Jemand, dem sich beim Laufen die Knöchel berühren.
<i>Piszok disznó valaki; Disznóbőr az orcája.</i>	<i>Biti svinja (prema nekome).</i>	<i>Ein Schwein sein; Sich wie ein Schwein benehmen.</i>
<i>Rekessz össze két vén disznót, marakodik az, rekessz össze két malacot, összeszokik az.</i>	Stari ljudi se mnogo teže naviknu jedan na drugog nego mlađi.	Alte Menschen gewöhnen sich viel schwerer aneinander als junge.

<i>Részeg disznó; Részeg/bevedel, mint a disznó.</i>	<i>Pijan kao svinja; Napiti (opiti) se kao svinja.</i>	<i>Voll / besoffen sein wie ein Schwein; Besoffenes Schwein; Das Schwein läuft mit dem Zapfhahn weg.</i>
<i>Sodrófa nem disznóláb.</i>	<i>Od batine niko neće biti sit.</i>	<i>Durch Prügel wird niemand satt.</i>
<i>Sok lúd disznót győz.</i>	<i>Kad se slože, i slabi su jaki; Gde je sloga tu je i pobjeda; Ljubav i sloga nemoguće omoguće; Jača su dvojica nego sam Radojica; Dva lešnika orahu su vojska.</i>	<i>Die Schwächeren können die Stärkeren besiegen, wenn sie zusammenhalten.</i>
<i>Sütkérezik, mint a szegény ember koszos disznaja.</i>	<i>Leži na suncu i uživa.</i>	<i>Er liegt in der Sonne und faulenz.</i>
<i>Szereti/megszokta, mint a disznó a pocsettát.</i>	<i>Voli nešto što drugi prezire.</i>	<i>Er liebt etwas, was die anderen verachten.</i>
<i>Szuszog, mint süket disznó a búzában.</i>	<i>Zadovoljno, duboko diše zato što se najeo.</i>	<i>Zufrieden schnaufen, weil man satt ist.</i>
<i>Turkál a becsületes emberben, mint a jóllakott disznó a makkban.</i>	<i>Neodgovorno urušavati čast druge osobe.</i>	<i>In etwas herumstochern.</i>
<i>Turkál benne, mint jóllakott disznó a makkban.</i>	<i>Čačkati po jelu.</i>	
<i>Úgy áll a haja, mint a disznóserte.</i>	<i>Kosa sa debelim vlasima koja ukrućeno stoji.</i>	<i>Dickes, steif abstehendes Haar.</i>
<i>Úgy áll a szájában, mint a disznó seggében a szalmaszál.</i>	<i>Ne stoji mu cigara/tompus.</i>	<i>Ihm steht die Zigarette/ Zigarre nicht.</i>
<i>Úgy eszik, mint a disznó.</i>	<i>Jesti kao svinja.</i>	<i>Er frisst wie ein Schwein.; Haben wir Schweine am Tisch?</i>
<i>Úgy él, mint a süket disznó a búzában.</i>	<i>Neko ko je dobro snabdevan hranom.</i>	<i>Jemand, der gut mit Essen versorgt ist.</i>
<i>Úgy élt, mint a disznó, úgy halt meg, mint az eb, és úgy temettetett el, mint a szamár.</i>	<i>Živeo je u bogatstvu, a umro je kao jadnik.</i>	<i>Er hat im Wohlstand gelebt und ist als armer Mensch gestorben.</i>
<i>Zöld disznóról mesét mondok.</i>	<i>Da ti pričam priču o crvenom vrapcu?</i>	<i>Ich werde etwas sagen, wovon ihr noch nie gehört habt.</i>

THE LEXEME *DISZNÓ* (PIG) IN HUNGARIAN, SERBIAN AND GERMAN PHRASEOLOGY

The pig is one of the most important domestic animals of Hungarians, which is relevant economically, but also from the point of view of culture and everyday life. In addition to Hungarian culture, other nations also consider the pig an important animal, so it is not surprising that it also played an important role in phraseology. Due to the rich history of language contact between the Hungarian-, Serbian- and German-speaking regions, it is of great interest to examine how the pig appears in the phraseology of these languages. The main objective of this paper is to analyze whether the idioms containing the lexeme *disznó* (pig), extracted from Hungarian idiom dictionaries, have adequate counterparts in Serbian and German, and if so, to determine the level of equivalency there is between them. Furthermore, this contrastive research highlights the differences and similarities in the meaning and usage of these idioms across the three languages. Based on my research, the proportion of complete equivalence is low, while nearly half of the idioms exhibit some degree of equivalence.

Keywords: contrastive phraseology, Hungarian phraseology, Serbian phraseology, German phraseology, pig

DISZNÓ (SVINJA) U MAĐARSKOJ, SRPSKOJ I NEMAČKOJ FRAZEOLIGIJI

Svinja je od velikog značaja za privredu i kulturu, ali i za svakodnevni život Mađara. Pored mađarske kulture, ona je značajna životinja i u drugim zemljama, zbog čega nije iznenađujuće što ima bitnu ulogu i u frazeologiji. Zbog dugogodišnjih kontakata između mađarskog, srpskog i nemačkog naroda, zanimljivo je posmatrati na koji način se svinja pojavljuje u frazeologizmima predstavnika ovih jezika. Glavni cilj ovog istraživanja jeste da se analizira da li frazeološke jedinice sa komponentom *disznó* (svinja), prikupljene iz frazeoloških rečnika mađarskog jezika, imaju ekvivalente u srpskom i nemačkom jeziku, i ukoliko ih imaju, koji stepen ekvivalencije postoji među njima. Takođe, ova kontrastivna analiza ilustruje koje se razlike i sličnosti pojavljuju u značenju i upotrebi tih frazeologizama u pomenutim jezicima. Na osnovu rezultata istraživanja utvrđeno je da je udeo potpune ekvivalentnosti nizak, dok skoro polovina frazeologizma ipak pokazuje izvestan stepen ekvivalentnosti.

Ključne reči: kontrastivna frazeologija, mađarska frazeologija, srpska frazeologija, nemačka frazeologija, svinja

ETO: 81'282(498.4)

82-193.6:718

DOI: 10.19090/hk.2025.4.130-146

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

CZÉGÉ Réka

Arany János Emlékmúzeum

Nagyszalonta, Románia

czegereka@gmail.com

ORCID 0009-0001-1297-1205

A NAGYSZALONTAI TEMETŐ SÍRFELIRATAI

Gravestone inscriptions in the cemetery of Salonta

Natpisi na nadgrobnim spomenicima groblja
u mestu Salonta

Jelen tanulmány célja a nagyszalontai temető szemiotikai, valamint nyelvészeti megközelítésű vizsgálata a következő szempontok alapján: (a) milyen etnikai és vallási kifejezőeszközöket találunk a mai sírok esetében, (b) hogyan szerveződik a temetőkép a szakrális és a profán jelek függvényében, (c) melyek azok az eszközök, amelyek reprezentatív jellegűek a különböző temetőbeli hatalmi játszmák létrejöttében, (d) hogyan reflektál a temető képe a jelértelmezések függvényében a 2022-es romániai népszámlálási eredményekre? A fenti problematizáló kérdések válaszaiból egyértelműen kiderül, hogy a sírkert tökéletes terepet nyújt a településen zajló társadalmi – vagy akár technikai – változások követésére, hiszen hű tükröt mutat a városban zajló folyamatokról.¹

Kulcsszavak: temető, sírfelirat, szemiotika, nyelvi tájkép

Bevezető

A modern nyugati társadalmak számára a halál, az elmúlás mára tabutémává vált. A média és a társadalmi környezet leginkább az örök fiatalságra – és ezzel együtt az örök életre – való törekvést sugallja. Az élet végességének ténye és az ahhoz tartozó rítusok (búcsú az elhunyttól, virrasztás, temetés, halotti tor) a

¹ MTA Domus szülőföldi ösztöndíj 2024. Cím: Városi temetők jelei – a népszámlálás tükrében. Kutatásvezető: Magyarai Sára.

mindennapi beszédben is háttérbe szorulnak. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezzel együtt a temetők látogatása is egyre ritkábbá és idegenebbé válik. E folyamat következménye, hogy a temetőkben levő jelzések – legyenek ezek motívumok vagy akár írott szövegek –, amelyek korábban világos és egyértelmű üzenetek voltak az odalátogatók számára, mára fokozatosan elveszíthetik jelentésüket, hiszen egyre kevesebben rendelkeznek az értelmezésükhöz szükséges tudással. Ezt a kulturális hagyatékot a mai ember, valamint a jövő nemzedéke csak akkor őrizheti meg, ha feltárjuk a sírkertekben levő jelentéseket és összefüggéseket, s ezáltal ismét értő szemmel tekinthetünk az ott található jelzésekre. E tanulmány célja a nagyszalontai temető jelrendszerének feltárása, illetve tanulmányozása – melynek alapját Kunt Ernő meghatározása adja, mely a temetőt egy vizuálisan dekódolható kódrendszerként határozza meg (Kunt 1975, 479).

Miért éppen Nagyszalonta?

Nagyszalontát – mint kutatási terepet – a földrajzi elhelyezkedése, a történelmi múltja, a jelenlegi nemzetiségi összetétele és a személyes kötődésem miatt választottam.

A mai Nagyszalonta Románia Bihar megyéjében található municípium, vagyis megyei jogú város.

A legutóbbi, 2022-es romániai népszámlálás adatai szerint a lakosság száma 15.792 főre tehető. A nemzetiségi hovatartozást vizsgálva megállapítható, hogy a térség városai közül Nagyszalonta kiemelkedő helyzetben van, hiszen a lakosság többsége (53,11%) magyar nemzetiségűnek vallja magát. Ezt az arányt Margitta közelíti meg 34,82%-kal, viszont a környékbeli nagyobb településeken ez az arány jóval kisebb: Nagyváradon 18,21%, Élesden 11,43%, Aradon 6,94%, Lugoson 3,83%, Temesváron 3,31%, Lippán pedig 1,69%.

Ez azt jelenti, hogy ebben a régióban mindössze Nagyszalonta és Margitta az a két olyan város, amelyre vonatkozik a 20%-os kisebbségi küszöb: a romániai jogszabályok kimondják, hogy azokon a közigazgatási területeken, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó lakosság aránya meghaladja a 20%-ot, a helyi közigazgatási hatóságok kötelesek biztosítani a kisebbségi nyelv használatának lehetőségét a közigazgatási intézményekben. A hivatalos jogszabály Románia Közigazgatási kódexének 2019. évi 94. cikkelyének 2–4. bekezdésében található meg. Ennek a jogszabálynak köszönhetően a városban sok helyen magyar nyelvű táblák, jelzések és kiírások találhatók – a későbbiekben kitérek arra is, hogy ez a jelenség érvényesül-e a helyi temetőben.

A kutatási terep

A konkrét kutatási terep az 1917. július 16-án megnyitott nagyszalontai Aradi úti temető (Székely 1917, 2). Bár a településen több sírkertről maradt fenn írásos emlék, mára már ez az egyetlen fellelhető és használatban levő temetkezési hely. A terület jelenlegi tulajdonosa a város önkormányzata.

A partiumi temetőkről elmondható, hogy túlnyomó többségben kétnyelvűek (Magyari–Balázs 2023, 33), s ez a jellegzetesség megfigyelhető Nagyszalontán is. A sírok többségén magyar, valamint román nyelvű feliratokat találunk. A fellekezeti hovatartozást vizsgálva megállapítható, hogy vegyes temetőről van szó: református, katolikus, ortodox és roma sírok is fellelhetők benne.

A kutatás módszertana

A kutatási módszer alapját a terepmunka adja, ezen belül a fényképes adatgyűjtés (a sírkertben 548 digitális fénykép készült), illetve az interjúkészítés (sírtulajdonosokkal, sírásókkal, a temetőgondnokkal, a helyi temetkezési vállalkozóval, valamint olyan személyekkel, akik a felmenőiktől származó információkkal rendelkeztek a temetőt illetően).

A temető szemiotikai vizsgálatánál Abousnnouga és Machin (2010) a *War Monuments and the Changing Discourses of Nation and Soldierly* című tanulmányának egyszerűsített módszertanát követem. A szerzők Barthes (1973) kétlépcsős jelentéselemzését (denotáció és konnotáció) veszik alapul, viszont az elemzési hangsúlyokon változtatnak (Abousnnouga–Machin 2010, 221–223). Az első szinten a temetőben készített képek konkrét elemeit dokumentálom, sűrű leírást használva. Nagy figyelmet fordítok az emlékművek megjelenésének pontos felvázolására (szín, forma, elrendezés), valamint jelentős részt képez a rajtuk, illetve a sírokon található szövegek pontos idézése. A második elemzési szinten az ábrázolt elemekhez kapcsolódó metaforikus asszociációkat vizsgálom, illetve mindez kiegészül a sírokon található szimbólumok jelentéseinek feltárásával.

Munkám során kulcsfontosságú szerepet tölt be a temető nyelvi tájképének feltérképezése, hiszen ennek segítségével megvilágításra kerül a településen élő nyelvi közösségek ereje és státusza. A táblák, felhívások, feliratok „tükrözik az adott területen jelen levő nyelvi csoportok sokszínűségét”, illetve rámutathatnak a domináns és a kevésbé domináns nyelvi csoportokra is (Landry–Bourhis 1997, 23–26).

Ahogy azt Landry és Bourhis az 1997-es tanulmányában kifejti, a nyelvi tájkép kutatásánál megkülönböztethetünk magánjellegű, valamint az önkormányzatok által kihelyezett táblákat, feliratokat. Erre alapozva a kutatás korpuszának

részét képezik a magánjellegű feliratok (sírfeliratok, hirdetések), valamint az önkormányzatok által használt feliratok (az emlékművek feliratai, különböző felhívások, eligazítások vagy hivatalos közlemények).

Jelen tanulmány elméleti keretében a szemiotikai és a nyelvészeti megközelítés mellett a proxemika szempontjai is hangsúlyos részt kapnak. Tudjuk azt, hogy a települések, városok és épületek elrendezése nem véletlenszerű, ezek csoportosulását vagy felosztását pedig a kultúra határozza meg (Hall 1990, 106). Ez a térrendezés a temetőben is megfigyelhető, hiszen az ott jelen levő sövények, falak vagy utak nemcsak térbeli, hanem társadalmi, vallási, illetve egyéb határjelölőként funkcionálhatnak (Jedan et al. 2020).

A sírkertet a következő pontok alapján térképezem fel: (a) milyen etnikai és vallási kifejezőeszközöket találunk a mai sírok esetében, (b) hogyan szerveződik a temetőkép a szakrális és a profán jelek függvényében, (c) melyek azok az eszközök, amelyek reprezentatív jellegűek a különböző temetőbeli hatalmi játszmák létrejöttében, (d) hogyan reflektál a temető képe a jelértelmezések függvényében a 2022-es romániai népszámlálási eredményekre.

Az emlékhelyeken, valamint a sírokon található szövegek idézésekor kiemelt szempont az íráskép pontos rögzítése. A feliratokat az eredeti helyesírás szerint idézem. A sírokon levő nyomtatott, illetve írott betűk a tanulmányban is megkülönböztetésre kerülnek, a tördelést pedig / (perjel) jelzi. Az idézett feliratokat dőlt betűvel írom.

Etnikai, vallási kifejezőeszközök

Az első részben azt vizsgáljuk, milyen etnikai és vallási kifejezőeszközöket találunk a mai sírok esetében. Etnikai jelölő a nyelvhasználat (táblák, feliratok, sírfeliratok), a díszítés, a térhasználat és az építkezés. A vallási jelölők esetében ugyanezeket az elemeket figyeljük meg, viszont a nyelv helyett ekkor a vallási szimbólumokra helyezük a hangsúlyt (Magyari 2017, 160–164).

Táblák és feliratok. A nagyszalontai temető tábláin és kiírásain kétnyelvű feliratok olvashatók. A sírkerthez tartozó gondnoki ház ajtaján mindössze egy darab hivatalos közleményt találunk, amely a sírmegváltási illeték összegét, valamint befizetési lehetőségeit tünteti fel. A közlemény román és magyar nyelven is kifüggesztésre került. Egy kihelyezett hirdetőtáblán megtaláljuk a temető gondnokának névjegykártyáját, amely ugyancsak kétnyelvű. A magánjellegű közlemények (gyászjelentés, hirdetés egy eladó sírhelyről) nyelvhasználatára úgyszintén jelzésértékkel bír, hiszen ezek sokszor egynyelvűek. Ebből arra lehet következtetni, hogy csak a saját (magyar vagy román) közösségükhöz szólnak.

Ha a főbejáratától indulunk a temető központja felé, egyetlen nagyobb magyar nyelvű, felhívó jellegű tábla fogad minket, ezzel a szöveggel: A VIRÁG A MIENK / AZ ÉLET A TIETEK / A VIRÁGOT RÓLUNK / EL NE VIGYÉTEK. A felirat román fordítása a hátoldalon olvasható. Ugyanilyen felszólító jellegű táblát állítottak a temető centrumában levő keresztúthoz, viszont itt már fordított tájolásban: a román nyelvű felirat a szembetűnőbb, s a magyar nyelvű kiírás van a hátoldalon.

Nagyszalontán 2024-ben adták át az új kegyeleti házat, a Pietát. Az épület bejárata mellett a hivatalos evakuálási (román) és a tűzvédelmi (román, angol) tervet láthatjuk. Ravatalozásra két termet alakítottak ki. A termek neveit a bejáratuk fölé helyezték, feljebb román, majd alatta magyar nyelven, itt is ügyelve arra, hogy a betűtípus és a betűméret egyforma legyen.

A fent említett, az önkormányzat által kihelyezett hivatalos közlemények, illetve a közösség által használt épületek/termek elnevezésének nyelve és egymáshoz való pozicionálása arra enged következtetni, hogy a sírkertben ügyelnek a kiegyensúlyozott nyelvi reprezentációra.

Sírfeliratok. A nagyszalontai temetőben túlsúlyban magyar és román nyelvű sírfeliratokat találunk. A temető legkorábbi centrumában – mely a bejáratú kapu és a hozzá tartozó főút – leginkább magyar család- és keresztnévvel találkozunk. A román és ortodox sírok döntő többségben a régi ravatalozó mögötti részen vannak. A temető megnyitásakor, majd a rá következő években még szempont volt a felekezet szerinti temetkezés: külön rész jutott a katolikus, külön a református, illetve az izraelita vallásúak részére (Székely 1917, 2). A legtöbb esetben ma már nem ragaszkodnak a terület vallási vagy etnikai felosztásához. A mai sírok helyének és kialakításának megválasztásánál a fő szempontot a szabad parcellák, terek, illetve a családi sírok bővítésének lehetőségei adják.

A magyar nemzetiségre utaló neveket jellemzően magyar nyelvű feliratok kísérik (pl. *Nyugodjon békében* vagy különböző idézetek), viszont néhol beszivárognak román mellékszövegek is (*Aici odihnesc* = itt pihennek). Ezt a jelenséget fordítva is megtalálhatjuk, amikor román nemzetiségre utaló nevet kísér magyar szöveg (pl. *és neje*). Az ilyen jellegű kettős nyelvhasználat leginkább azokban az esetekben jelenik meg, amikor a sírkövön levő nevek vegyes házasságra utalnak.

A nyelvi-etnikai elosztást vizsgálva megállapítható, hogy a sírfeliratok jól tükrözik Nagyszalonta sírkertjének heterogén jellegét, mely összhangban áll a település lakosságának összetételével. A román és magyar nyelvű feliratok, valamint a nevek egyértelműen megmutatják a két nagy nyelvi csoport jelenlétét. A köztáblákkal, feliratokkal ellentétben, amelyek nem mutatnak nyelvi

dominanciát, a magánjellegű sírfeliratoknál már szembetűnő az arányok eltolódása: több magyar etnikumhoz tartozó sírt találhatunk, mint román.

Etnikai és vallási központoknak számítanak a temetőben felállított emlékhelyek. A Nagyszalontán található legrégebbi ilyen obeliszk *A magyar hősök sírkertje* nevet viseli, amely az első világháborúban elesett katonáknak állít emléket. Az 1942-ben állított, 245 cm magas fehérmárvány oszlop (Dánielisz 2013, 107) a temető főútján található, amely rövid távon kettéválk – mintegy külön szigetet képezve – ezzel adva helyet az emlékműnek. Maga a faragott obeliszk nem nagyobb, mint egy magánjellegű sír, kiemelkedését a pozicionálása, az azt szegélyező kovácsoltvas kerítés, illetve a megemelt talapzat biztosítja. Szövege magyar nyelvű: *1914–18 HŐSEINEK / EMLÉKÉRE / NAGYSZALONTA / 1940 / 1944*. Ehhez közel alakították ki *A magyar hősök temetőjét*, amely a második világháborúban elesett nagyszalontai magyar katonák emlékét őrzi. Ez a rész jól elhatárolt: szegélye sövénykerítés, bejárata közepes méretű faragott kapu, *Nagyszalonta Hősei* felirattal. Az 1945-ben létrehozott, majd 2000-ben felújított terület középpontjában egy 240 cm magas fehér obeliszk áll (Dánielisz 2013, 108), melynek tetejére stilizált turulmadarat helyeztek. Tábláján a következő feliratot olvashatjuk: *A II. VILÁGHÁBORÚ / NAGYSZALONTAI / HŐSEINEK / EMLÉKÉRE „Nem a mi dolgunk / igazságot tenni, / A mi dolgunk csak / igazabbá lenni / Reményik”. Emeltette a Nagyszalontai RMDSZ 2000. DÍSZKAPUVAL, / TURULMADÁRRAL, / ÖRÖKLÁNGGAL / FELÚJÍTOTTA A / TÖRTÉNELMI VITÉZI REND / HAJDÚSÁGI SZÉK. / NAGYSZALONTA / 2009* (Czégé 2023, 98). Az 1989-ben felavatásra került *román hősök nyughelye* térben nagyobb helyet foglal el, mint a magyar emlékművek. Talapzata több négyzetméteres lebetonozott sík, melynek közepén már megemelt magasságban egy hat méter magas, fehér, modern obeliszk áll. Tetején Románia címere, az obeliszk közepén zászló, katonai rohamsisak és babérág látható (Dánielisz 2013, 112). Szövege román nyelvű: *GLORIE ETERNĂ / OSTAȘILOR ROMÂNI / DIN DIVIZIA 1 / INFANTERIE – INSTRUCTIE / CARE AU LUPTAT / PENTRU ELIBERAREA / ORAȘULUI SALONTA, / ÎN LUNA SEPTEMBRIE 1944, / DE SUB DOMINANȚIA / FASCISTO – HORTHYSTĂ* (Örök dicsőség a román katonáknak az 1. gyalogos kiképzőhadosztályból, akik 1944 szeptemberében Szalonta városának a fasiszta–horthysta uralom alóli felszabadításáért harcoltak – a szerző fordítása).

A szovjet harcosok temetője, amely bár fizikailag a temető közepén áll, mégis nehezen megközelíthető, 1945-ben létesült. Bejáratához ösvény vezet, oldalról nagy méretű fák, cserjék övezik. Kapuja zárva, szegélye alacsony betonkerítés, így csak alternatív módon lehet bejutni. A sírkert közepére robusztus, öt méter magas fekete obeliszket helyeztek, melynek legfelső pontján vörös

csillag áll, alatta pedig a sarló és kalapács motívumok kerültek elhelyezésre (Dánielisz 2013, 110–111). Az emlékmű oldalán álló főszöveg háromnyelvű: orosz, román és magyar: *СЛАВА ГЕРОИЧЕСКОЙ / СОВЕТСКОЙ АРМИИ / ОСВОБОДИВШЕЙ РУМЫНИЮ / ОТИ ГИ ФАШИСТСКИХ / ЗАХВАТЧИКОВ / SLAVĂ EROICEI ARMATE / SOVIETICE CARE A ELIBERAT ROMÂNIA DE SUB JUGUL COTROPITORILOR FASCISTI / DÍCSŐSÉG A HŐSIES / SZOVJET HADSEREGNEK, / MELY FELSZABADÍTOTTA / ROMÁNIÁT A FASISZTA / HÓDÍTÓK IGÁJA ALÓL*, a két oldalán pedig cirill betűs felsorolás, amely a hadnagyi és főhadnagyi rangú katonák neveit közli.

A három emlékhely mind megjelenésében, mind az általuk közvetített üzenetekben más-más jelentést hordoz. A magyar emlékművek könnyen megközelíthetőek, nem monumentális méretűek, a szemlélődőhöz képest a szövegeket szemmagasságban vagy ahhoz közel találjuk. Az átlagos méretű obeliszk használata a látogatót nem idegeníti el, a megjelenített motívum (turul) az etnikai összetartozást hangsúlyozza. A magyar emlékművek inkább érzelmi oldalról közelítenek az emlékezéshez, lehetővé teszik a személyesebb kapcsolódást. Mindezzel ellentétben a román emlékmű hatalmas méretei és letisztultsága miatt leginkább távolságtartó tiszteletadást vált ki a látogatóból. A magasság és a terjedelmesség egyértelmű státuszjelző, a jelképek (román címer, zászló, katonai sisak, babérág) pedig lehetővé teszik a tisztelet, a hazaszeretet, vagy a hősiek önfeláldozás magasztos eszméinek megjelenítését. A szovjet harcosok temetője az elzártságával szinte egy elrejtett, elfeledett részt képez a temetőben. Ezt jól illusztrálja az odavezető mellékösvény, a zárt kapu, továbbá a mellette levő magas növényzet. A központi obeliszk robusztus mérete és a rajta található szimbólumok – hasonlóan a román műemlékhez – tiszteletadást vált ki az odalátogatóból, valamint az általa képviselt magasztos eszméket prezentálja.

Az emlékművek feliratai egyértelműen jelzik, mely etnikai csoportot szeretnék megszólítani: a magyar emlékhelyek a magyar, a román obeliszk a román, a szovjet műemlék pedig megcélozza mindhárom nyelvcsoporthoz (orosz, román és magyar).

Fontos vallási jelölőnek számíthatnak a sírokon megjelenő szimbólumok. Ezeket vizsgálva megállapítható, hogy „a síron fő- és mellékjeleket különböztetünk meg. Főjel a halott adatait kifejező vagy tartalmazó tárgy a síron [...]: kereszt, fejfa, tábla, obeliszk stb. [...]. Mellékjelek: a lábtól való fák, kivívó fák, a virágok, mécs stb. [...]. A sír főjele alakjával mindenkor szembetűnően jelzi a halott vallási hovatartozását” (Kunt 1975, 480–483).

„A legismertebb református sírjel a szomorúfűz, amely a gyászt, a lemondást, a fájdalmat jelenti” (Dukrét 1999, 11). Takács Béla 1986-os művében megjegyzi, hogy „a szomorúfűz csak a múlt század közepén lett a halál, a gyász

szimbóluma a biedermeier stílus érzelgős hatására. Rávették a református temetők fejfáira, a sírkövekre falun és városban egyaránt, rákerült a gyászjelentésekre” (Takács 1986, 107). „A másik ismert református szimbólum a kehely” (Kordics 1998, 22–23).

A katolikus sírjelekhez sorolhatjuk a keresztet, vagy a feszületet: „a keresztet az egyház a megváltás eszközének, az üdvözülést kifejező jelnek tekintette. Általában a halál és az élet jelképe egyszerre. [...] A múlt század második felében a liturgia előírta a főkereszt felállítását, kápolnák építését és a sírok kereszttel való megjelölését a katolikus temetőkben” (Kordics 1998, 19).

A sírkertben többször találkozhatunk a szív motívumával is. „A szív a szeretet, a szerelem szimbóluma. A temetőkben a családi összetartozást jelenti, és vallásos jelentése is van. [...] A városi polgárság a 16. században kezdi használni, síkban ábrázolva a köveken. A katolikus vallásban a »Jézus szíve«. A szimbolikus értékkel bíró szív alakú sírkövek magyar nyelvterületen a 18. század második felében terjedtek el. A református temetőkben kereszt nélkül szintén megtalálhatók” (Kordics 1998, 20–21).

A kereszt nemcsak a katolikus, hanem az ortodox sírok jelképe is. Ebben az esetben általában nem a letisztult, hanem egy díszesebb, ortodox kereszt formát használnak.

Terepmunkám során kirajzolódott, hogy a nagyszalontai sírkertben elsődlegesen a klasszikus, hagyományos szimbólumok az elterjedtek. Megtalálható a katolikus vallásra jellemző rózsza, kereszt, szív, feszület; esetenként imádkozó angyalok, vagy Szűz Mária alakja. A református szimbólumok között leggyakoribb a szomorúfűz, valamint a kehely használata. Az ortodox vallást legtöbb esetben az ortodox kereszt, helyenként pedig a feszület jelzi. Nem ritka az sem, hogy a sírokon halmozott szimbólumokkal találkozunk. Együtt jelenítik meg a fűzfát a kereszttel vagy a feszülettel, a kehely szimbólumot az angyalokkal, vagy az ortodox keresztet a katolikus vagy a református jelekkel. Az esetek egy részében ennek oka abban keresendő, hogy az ott nyugvó házaspárok vagy családtagok különböző vallásúak és nemzetiségűek voltak.

A sírkert szimbólumai között legnagyobb arányban a rózsza fordul elő, ami nem véletlen, hiszen „a polgárság a rózsza motívumot a múlt század közepétől egyre gyakrabban használta, ennek hagyománya szinte a mai napig fennmaradt” (Kordics 1998, 24). A főgondnokkal készített interjúból kiderül, hogy Nagyszalonta közössége előszeretettel használja a rózsza szimbólumát – felekezeti és etnikai hovatartozástól függetlenül. A régebbi sírokon kőből faragott változatot találunk, ami egy bizonyos sablont követ, viszont az újabb sírokon levő rózsák már leginkább festettek vagy géppel gravírozottak.

Etnikai jelölőnek számíthatnak a sírokon levő állat- és növényábrázolások is. A nagyszalontai temetőben a galamb szimbóluma több formában is jelen van: sírkőbe vésve, valamint kőből faragva. Ezen jelkép a magyar közösségekben terjedt el, és általában szerelmespárt, hűséges házasságot vagy a lélek szárnyalását, a Szentlelket jelöli (Magyari 2018, 326). „A galamb a gyöngédség, ártatlanság és szelídség szimbóluma is” (Kordics 1998, 25). A növénytípusok közül a tölgyfa az erős hitet szimbolizálja. A tölgy legtöbbször a magyar sírok szimbóluma, de néhány esetben román fejfákon is megtalálható.

A sírkert sírkövei leggyakrabban gránitból vagy márványból faragottak, mégis felfedezhetők önálló, egyszerűbb kovácsoltvas sírkeresztek is. Ezeken általában csak az elhunyt nevét vagy becenevét tüntetik fel, az évszám sokszor hiányos, vagy egyáltalán nem jelenik meg. Egyes esetekben a pontos adatok hiányában csak az elhunyt életkorát tüntetik fel (pl. élt 58 évet). A temető gondnoka rámutatott arra, hogy ezek az egyszerű fejfák könnyen kivehetők és elvihetők, ennek következtében ezek a sírhantok idővel eltűnnek (hiszen sok esetben a hozzátartozók nem helyettesítik őket alappal rendelkező sírkövekkel).

Építkezés tekintetében megfigyelhető, hogy a mai sírok esetében divatos lett egy új anyag használata, mely modernebb megjelenést ad az ebből készült nyughelyeknek. Ezekben az esetekben sokszor nemcsak magát a sírkövet faragják ki, hanem annak talapzatát is, ezáltal a teljes nyughely ebből kerül kialakításra. Ennek az arculatnak a kialakítása magasabb árkategóriába tartozik, ezáltal státuszjelölő funkciót is betölthet.

A temetőkép szakrális és profán jelek függvényében

Az alábbi részben azt vizsgálom, hogyan szerveződik a temetőkép a szakrális és a profán jelek függvényében. A térhasználat arra enged következtetni, hogy jelenleg a főkapuval szembeni szélesebb, aszfaltozott út képezi a temető centrumát. Ez a főút egyenesen a terület tényleges geometriai központja felé vezet, vagyis a magyar hősök sírkertje felé. Ezen központ része volt az út bal oldalán található régi ravatalozó, viszont az épület működése 2024-ben megszűnt. Helyét egy új, erre a célra felépített kegyeleti ház vette át, melyet Pietának neveztek el. A Pietá a temető déli periferiáján kapott helyet.

Az utak fontos térelválasztó szereppel bírnak: több esetben is elhatárolják a különböző felekezetekhez és etnikumokhoz tartozó nyughelyeket. Szerkezetét tekintve a nagyszalontai temető egységesnek tűnik, viszont figyelmesen vizsgálva a kezdetekben kialakított körzeteket különböztethetünk meg. A főkapuhoz közeli sírok tájolása a temetővel párhuzamosan futó Aradi utat követi. Itt állnak a régebbi, nevesebb nyughelyek. Ezzel ellentétben a legtöbb hant kelet–nyugati,

nyugat–keleti tájolású, szabályos parcellákba, utcákba rendeződve. A területet két irányból – főleg a hátsó, nyugati oldala felől – kisebb fák, bokrok határolják. A növényzet a belső részen is megjelenik: különböző bokrok, kisebb-nagyobb fák, füves területek kapnak helyet. A főút mellett – a város utcaképéhez hasonlóan – hárs, akác, néhol fenyők állnak, ezen elemek mégsem a polgári térhasználatot juttatják egyértelműen eszünkbe. A történelmi Nagyszalonta leginkább polgáriasodó mezővárosként jellemezhető, a temető képe pedig ennek megfelelően inkább egyszerűbb, természetközelibb jelleget mutat.

A térrendezést tovább vizsgálva feltűnik, hogy igen kis mértékben, de az élő város modern elemei lassan beszivárognak a nagyszalontai temetőbe is. Már itt is találunk olyan nyughelyet, ahol a hozzátartozók utcai lámpára hasonlító, napelemmel működtetett reflektort állítottak a sír mellé, azzal a céllal, hogy az esti sötétségben megvilágításra kerüljön a hant és annak környéke. Ennek egy visszafogottabb változata, amikor kisebb napelemes világítótesteket, égőket, mécseket helyeznek el a sírhelyet körülvevő kordonra, kerítésre, vagy magára a nyughelyre. Más, látható technikai eszközt (világítás) csak a főút mentén, a régi és az új ravatalozó környékén fedezünk fel. A Pietá és a hozzá tartozó újonnan kialakított terület már a mai időkhöz igazodik: van parkolója, és folyamatos éjjeli világítást biztosítanak a modern stílusú közvilágítási lámpaoszlopok.

A sírkövek főjelei között nemcsak vallási jelölőket találunk, hanem sokszor profán jelentéssel bíró szimbólumokat is. A nagyszalontai temető újabb nyughelyeinél megjelenik a ló, kutya, fényképezőgép, festőkészlet, autó, vagy a vadászkutyát vezető vadász képe – utalva az elhunyt szakmájára, érdeklődési körére. Bár egyre ritkábban, de a mai napig láthatunk olyan újabb nyughelyeket, ahol feltűntetik az ott nyugvók egykori foglalkozását is. Ilyen szakmák például a kőfaragó, óvónő, tanárnő, képzőművész, sakkmester, agrármérnök, közgazdász, tanítónő, gyógyszerész, főorvos. Ugyanilyen jel az is, amikor a sírkövből faragnak különleges, szokatlan formát, például könyvet vagy valamilyen modernebb alakzatot. Gyakran a sírköbe vésik, vagy a kőbe illesztik az ott nyugvók arcképét, ezzel segítve a rájuk való emlékezést. Arra is találunk példát, amikor egy elhunyt képzőművész vagy költő sírkövére a saját munkája kerül fel, kép vagy idézet formájában.

A sírköveken található feliratok és idézetek mind a szakrális, mind a profán jelek közé sorolhatók, és „gyakran tükrözik az ott élő emberek gondolatvilágát, szokásrendszerét, sőt kapcsolatrendszerét is” (Dukrét 1999, 12).

Szakrális jellegű feliratok általában a bibliai idézetek, a vallásos hitrendszeren alapuló feliratok, parafrázisok. Néhány példa: *A. B. F. R. A.* (a boldog feltámadás reménye alatt), *B. F. R.* (boldog feltámadás reménye), *Munka és szorga-*

*lom volt életed / legyen áldot a pihenésedek. / zsoltár 37.4.5.6, PIHENÉSE
FELETT ÖRKÖDJ / Ó ISTENEM HOGY CSENDES / ÁLMÁT NE ZAVARJA
SEMMI SEM. / BÉKE PORAIRA. Értünk éltél és dolgoztál. / Fenn az égben
értünk imádkozzál [...], AKI HISZ ÉNBENNEM / SOHA MEG NEM HAL /
JÁN 11:25:26.*

Profán jellegű szövegek lehetnek az irodalmi idézetek, valamint az elhunyt-
nak vagy az élőknek szóló üzenetek: *A sors könyvében / így volt ez megírva /
Az erős tölgyet / derékon törte / az élet vihara!, Soha el nem múlt / szeretettel /
Őrizzük pihenésedet, Égő könnycsepp / Mondd neki hogy / Szeretünk / Soha
el nem / Feledünk!, ÁLMAITOKAT ŐRIZZE / BÉKE ÉS SZERETET., Csak
az hal meg, / akit elfelejtene, Szívünk őrizi emlékedet!, Szerettünk míg éltél /
Siratunk míg élünk.*

Temetőbeli hatalmi játszmák, a hierarchia

A következőkben vizsgálódásunk tárgyát azon eszközök képzik, amelyek
reprezentatív jellegűek a különböző temetőbeli hatalmi játszmák létrejöttében.
Nagyszalontán az újabb sírok esetében a függőleges és a vízszintes térfogla-
lás is tetten érhető. A temető egykori ravatalozójának környékén több újonnan
faragott obeliszket emeltek, amelyek stílusukban illeszkednek a régebbiek-
hez. A „réghez” való ragaszkodás szimbolikus státuszjelölő – a régi, magas
obeliszk nemesebb rangot, valamint magasabb társadalmi helyzetet tükröz.
Az obeliszk mellett idesorolhatók még a korábban említett új, modernebb
stílusú márványból kialakított nyughelyek. E hantok a fényességük – és egyes
esetekben magasságuk – miatt kitűnnek a többi közül. Feltűnő megjelenésük,
valamint a magasabb árkategóriába sorolható anyaghasználatuk miatt ezen
arculatok is a gazdagságra és a magasabb rangra reflektálnak.

A városi térkialakítás mintájára, a sírok körül megjelentek a járólapokból
kirakott utak, járdák, illetve egyre gyakrabban láthatunk olyan nyughelyeket is,
amelyek láncos kordonnal vannak körbekerítve. A gazdagság szimbólumaként
sokszor különböző díszítőelemeket használnak, amelyek túlsúlyolják a teret.
Ilyen például a fémről kialakított boltív (melyre akár növényzetet is futtathatnak),
az oszlopokon levő angyalszobrok, különböző színű és méretű világítótestek.

A térbeli terjeszkedést vizsgálva megfigyelhető, hogy egyre több ortodox
sír jelenik meg a magyar nyughelyek között. Az egyik legfeltűnőbb szakasz
a temető északi része. Az utóbbi időben ezen a területen kiirtották az elvadult
növényzetet, majd ide leginkább román sírokat állítottak. Arra is találunk példát,
amikor a régi nyughelyek eladásra kerülnek, és az új tulajdonos átíratja, vagy

kicserélteti az egész sírkövet. Néhol a régebben ott nyugvók tiszteletben tartása miatt meghagyják az eredeti feliratot, esetleg azt lejjebb vagy a talapzatra helyezik, de már ekkor is az új szöveg lesz vizuálisan a fókuszban. Ez a jelenység együtt járhat etnikai vagy vallási jellegű térfoglalással is.

A hatalmi játszma jellegzetes példája a temető mint üzlet megjelenése (Magyari 2016, 285), melyet jól ábrázolnak a területen kifüggesztett névjegykártyák. A városban két temetkezési vállalat működik, illetve a lakosság több sírkőkészítő közül választhat.

Az emlékművek környezetének kialakítása, térbeli kiterjedtsége, továbbá magassága a hatalmi játszmák egyik legszembetűnőbb példája. A nagyszalontai temetőben található emlékművek az előző fejezetben már részletes bemutatásra kerültek, így most csak a fenti pontokat vetném vizsgálat alá. A legkorábban felállított *magyar hősök sírkertje* a főút közepén kiemelkedő helyet foglal el, magassága 245 cm, összterülete csupán pár négyzetméter. Ennél kiterjedtebb területtel rendelkezik a mellette kialakított *magyar hősök temetője*, melynek központi obeliszkje 240 cm magas. Központi helyen áll, viszont magas sövénykerítés övezi, amely segíti a tájba való beilleszkedést és beolvadást. A *szovjet harcosok* temetőjének pozicionálása központi, térbeli kiterjedtsége többszöröse a magyar emlékhelyeknek, a centrumban levő fekete obeliszk öt méter magas – mégis a környezet kialakítása (magas fák, három oldalról magánsírok övezik) és nehéz megközelíthetősége miatt (kis füves ösvény vezet hozzá) sokkal rejtettebb és státuszvesztettebb résszé vált. A *román hősök nyughelye* elkerítetlen. Szabadon, egy nagyobb parcella sarki részében áll, a betonból öntött alapját pedig az idők folyamán folyamatosan bővítették. A maga hat méterével a sírkert legmagasabb obeliszkje, melynek célja, hogy a legmagasabb státuszú emlékmű szerepét töltsse be. A fenti információkat összegezve: a hierarchiai viszonyokat tekintve a magyar emlékművek – visszafogottságuk, természetközeli kialakításuk miatt – a legszerényebb pozicionálást kapják, ezeket követné a szovjet temető – de a tudatos kialakítás révén státuszvesztett pozícióba került –, a legkiemelkedőbb helyre pedig a román emlékművet tehetjük.

A temető képe és a népszámlálási eredmények

A következőkben megvizsgáljuk, hogyan függ össze a városi temető etnikai és vallási képe a népszámlálási eredményekkel. Az elmúlt tíz évben a nagyszalontai összlakosság száma csökkenő tendenciát mutat. A népszámlálási adatok szerint 2011-ben 17.735 személy élt a városban, ez a szám 2022-ben 15.792-re csökkent, vagyis már 1.943 lélekszámmal laknak kevesebben a településen. Ez 10,96%-os esést jelent.

A 2022-es népszámlálás nemzetiségi hovatartozást kimutató adatai szerint Nagyszalonta lakosságának 53,11%-át a magyarság, 36,06%-át a románság, 1,92%-át a romák, 0,36%-át a szlovákok és az elenyésző 0,05-0,05%-át a németek, illetve olaszok adják. 8,37%-ról nincs adat. A felekezeti hovatartozást vizsgálva a lakosság nagy része református (44,91%), majd ezt követik az ortodox (33,16%), a római katolikus (6,34%) és a baptista (3,20%) vallásúak. Kismértékben, de jelen vannak a pünkösdisták (1,17%), a görögkatolikusok (0,63%), Jehova tanúi (0,20%), az evangélikus-lutheránus egyház tagjai (0,13%), az evangéliumi-keresztény hívők (0,08%), a magyar unitáriusok (0,07%), a hetednapi adventista egyház tagjai (0,06%) és az ágostai hitvallású evangélikusok (0,02%). 9,07%-ról nincs adatunk, 0,46% vallás nélküli, 0,25% más vallású, 0,13% ateista, illetve 0,05% agnosztikus.

A fenti adatokra vonatkozó jeleket a temetőben is könnyedén megtaláljuk. Ebben az esetben az elsődleges, vagyis a főjeleket érdemes figyelembe vennünk, amelyek megmutatják, ki nyugszik a sírban, és milyen felekezethez tartozott.

Terepmunkám során összesen 1635 elhunytat dokumentáltam, akiket 2011 és 2021 között helyeztek örök nyugalomra. Az adatok rögzítésénél fontos szempontot képzett az elhunyt etnikai és vallási hovatartozása: ezeket a név, a feliratok nyelve és a megjelenített szimbólumok mutatták meg.

A fenti információkat figyelembe véve 1141 (69,78%) esetben magyar, 494-ben (30,20%) pedig román etnikumra utaló jeleket jegyeztem fel. A református szimbólumokból 276 füzfát (266 magyar, 7 román, 3 vegyes sír) és 15 kelyhet számoltam meg. Ez összesen 17,80%-ot tesz ki. A katolikus sírokat legnagyobb arányban az egyszerű kereszt jelöli, melyből 144 darabot rögzítettem (ebből 78 magyar, 63 román, 3 pedig vegyes etnikumú sírhoz tartozik), de jelen van a feszület – 36 esetben, illetve 8 alkalommal Szűz Mária megjelenítése is. Ez 11,50%-os előfordulást mutat. Az ortodox vallás szimbólumaként fő jelölő az ortodox kereszt, melyből 365 darabot számoltam. Ez 22,33%-ot jelent. 799 alkalommal a rózsza szimbóluma jelenik meg a sírköveken, melyet – ahogy azt az *Etnikai és vallási kifejezőeszközök* részben kifejtettem – leginkább a polgári nyughely jelölésére használnak. A sírkövek 318 (295 magyar, 23 román) esetben jelöletlenek, vagyis nem tartalmaznak semmilyen szimbólumot.

A sírokon található jelek visszatükröződnek a népszámlálási adatokban: a legtöbb 2011 és 2021 között elhunyt személy a magyar (népszámlálás: 53,11%, temető: 69,78%), illetve a román (népszámlálás: 36,06%, temető: 30,20%) közösség tagja volt. A vallási jelölők eloszlási arányát tekintetbe véve az ott nyugvók dominánsan az ortodox (népszámlálás: 33,16%, temető: 22,33%), a református (népszámlálás: 44,91%, temető: 17,80%), majd a katolikus (népszámlálás:

6,34+0,63%, temető: 11,50%) felekezethez tartoznak. Ezek a számok azt mutatják, hogy arányaiban az ortodox sírok vannak túlsúlyban a temetőben, miközben a népszámlálási adatok alapján a településen a református vallás az elterjedtebb. Ezen látszólagos ellentmondásra magyarázatot adhat a jel hiánya is: mivel a 318 jelöletlen sírköből 295 magyar, 23 pedig román – a különbséget itt kell keresni.

Összegzés

Nagyszalonta ma is működő egyetlen városi sírkertje, az Aradi úti temető a nyelvi-etnikai, illetve a felekezeti hovatartozást vizsgálva heterogén jelleget mutat.

A temető kétnyelvű, hiszen a sírok többségén magyar, valamint román nyelvű feliratokat találunk: mindez összhangban áll a település lakosságának etnikai összetételével. A fejfákon található vallási jelölők rávilágítanak a domináns vallási csoportok jelenlétére. Megjelennek mind a református, mind a katolikus, vagy az ortodox szimbólumok.

Az önkormányzat által kihelyezett hivatalos közlemények, feliratok nyelve és egymáshoz való pozicionálása arra mutat rá, hogy a sírkertben ügyleknek a kiegyensúlyozott nyelvi reprezentációra, valamint érvényesül a 20%-os kisebbségi küszöb is.

A temetőbeli hatalmi játszmák tetten érhetők a magánsírok kialakításánál (beszédes a méret, a magasság, az anyaghasználat), vagy a térbeli terjeszkedésüknél (egyre több ortodox sír jelenik meg a magyar nyughelyek között). A hierarchia megjelenítése az emlékművek tekintetében a legszembetűnőbb: a román emlékmű jóval magasabb és kiterjedtebb, mint a magyar emlékhelyek, ezzel nagyobb státuszt jelöl.

A térrendezést vizsgálva szembetűnik, hogy az élő város modern elemei lassan beszivárognak a temetőbe is. Megjelennek az elektronikai eszközök, pl. a napelem, a reflektor, a közvilágítás, valamint a városi terek kialakításának mintájára a sírok körül feltűnnek a járólapokból kirakott járdák és láncos kordonok.

Mindez azt mutatja, hogy maga a temető egy dinamikusan fejlődő tér, amely – ahogyan azt a város is teszi – folyamatosan alakul. A településeken bekövetkezett változások leolvashatók a sírkertek arculatáról, de mindez csak akkor valósulhat meg, ha értő szemmel vizsgáljuk az ott levő jeleket és szimbólumokat. A tanulmány célja ezen értelmezési lehetőségek skálájának bemutatása volt, mindezt egy konkrét, vagyis a nagyszalontai temető terepén bemutatva.

Irodalom

- A 2022-es romániai népszámlálás (román nyelven): <https://populatia.ro/populatie-municipiul-salonta-judetul-bihor/>. (2025. jan. 12.)
- Abousnnouga, Gill – Machin, David. 2010. War monuments and the changing discourses of nation and soldiery. In *Semiotic landscapes: Language, image, space*, szerk. és a szövegeket gondozta Adam Jaworski – Crispin Thurlow. 219–240. London: Routledge. https://www.academia.edu/2063894/Machin_D_and_Abousnnouga_G_2010_War_Monuments_and_the_changing_discourses_of_nation_and_soldiery_in_Jaworski_and_Thurlow_Semiotic_Landscapes (2025. okt. 2.)
- Czégé Réka. 2023. Társadalmi mobilitás a síron túl. In *A Bihari Múzeum Évkönyve XXVIII.*, szerk. és a szövegeket gondozta Török Péter. 83–114. Berettyóújfalu: Berettyó Kulturális Központ.
- Dánielisz Endre. 2013. *Nagyszalonta sírkertjei*. Nagyszalonta: Prolog Kiadó.
- Dukrét Géza. 1999. Bevezető. In *Hol sírjaink domborulnak*, szerk. és a szövegeket gondozta Dukrét Géza. 9–12. Nagyvárad: Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság. https://adatbank.ro/html/cim_pdf2600.pdf (2025. szept. 15.)
- Hall, Edward T. 1990. *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Books.
- Jedan, Christoph – Kmec, Sonja – Kolnberger, Thomas – Venbrux, Eric – Westendorp, Mariske. 2020. Co-Creating Ritual Spaces and Communities: An Analysis of Municipal Cemetery Tongerseweg, Maastricht, 1812–2020. *Religions*, 11. <https://www.mdpi.com/2077-1444/11/9/435> (2025. szept. 21.)
- Kordics Imre. 1998. *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*. (Sorozat: Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely, sorozatszerkesztő: Dukrét Géza.) Nagyvárad: Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság. https://adatbank.ro/html/cim_pdf2595.pdf (2025. szept. 15.)
- Kormányrendelet a nemzetiségi kisebbségek nyelvének használatának szabályozásáról: O.U.G. nr. 57/2019 privind Codul administrativ, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 555/2019, art. 94, alin. (2)–(4) (<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/215925>) (2025. szept. 15.)
- Kunt Ernő. 1975. A magyar népi temetők szemiotikai elemzése. In *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV.*, szerk. Bodó Sándor. 475–507. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. https://epa.oszk.hu/02000/02030/00013/pdf/HOM_Evkonyv_13-14_475-507.pdf (2025. jan. 10.)
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, march. 16 (1). <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0261927X970161002> (2025. szept. 20.)

- Magyari Sára. 2016. Hatalmi játszmák a temetőben. In *A hatalom jelei, képei és terei*, szerk. és a szövegeket gondozta Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit. 275–286. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Magyari Sára. 2017. Multikulturalitás a temetőben. In *Multikulturalitás: Kultúraköziség a tudományban, művészetekben, médiában, mindennapokban*, szerk. és a szövegeket gondozta Balázs Géza – Minya Károly. 157–171. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Magyari Sára. 2018. Állatfigurák a temetőben. In *Állati jelek, képek és terek*, szerk. és a szövegeket gondozta Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit. 323–331. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Magyari Sára – Balázs Lajos. 2023. Temetőben üldögéltem – a szívemben kíváncsiság. *Újvárad*, okt. 30–34. 33.
- Székely József. 1917. Julius 16-án nyílik meg az új köztemető. *Szalontai Lapok* 29 (158): 2.
- Takács Béla. 1986. *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*. Budapest: Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya.

GRAVESTONE INSCRIPTIONS IN THE CEMETERY OF SALONTA

The aim of this study is to examine the semiotic and linguistic approach of the cemetery in Salonta from the following points of view: (a) which ethnic and religious expressive devices can be found on contemporary graves, (b) how the cemetery image is organized in relation to sacral and profane signs, (c) which devices are representative in the creation of various power plays in the cemetery, (d) which contributions can the cemetery in Salonta provide for cultural or cemetery tourism, (e) how the image of the cemetery reflects the results of the 2022 Romanian census in view of the interpretations of the symbols, (f) what interpretative potentials does the online presentation of the cemetery offer. From the answers to the above problematising questions, it is clear that the cemetery provides a perfect platform for tracing social – or even technical – changes in the municipality, as it is a faithful mirror of the processes taking place in the living world.

Keywords: Salonta, cemetery, epitaph

NATPISI NA NADGROBNIM SPOMENICIMA GROBLJA U MESTU SALONTA

Cilj studije je da izvrši semantičku i lingvističku analizu natpisa nadgrobnih spomenika na groblju u Salonti na osnovu sledećih kriterijuma: a) koji etnički i verski znakovi se nalaze na grobnim mestima, b) na koji način se slika groblja oblikuje u zavisnosti

od sakralnih ili sekularnih znakova, c) koja su sredstva reprezentativna u stvaranju raznih „igara moći” na groblju, d) kakvu ponudu može pružiti groblje u Salonti za potrebe kulturnog i grobljanskog turizma, e) kako se slika groblja reflektuje u semiotičkom smislu na popis stanovništva u Rumuniji koji je sproveden 2022. godine, f) koje mogućnosti tumačenja pruža online pojavljivanje groblja u Salonti? Iz odgovora na gorenavedena pitanja nedvosmisleno se ispostavlja da groblje pruža izvanredno područje za svođenje zaključaka u vezi sa društvenim, pa čak i tehničkim promenama koje se javljaju u okviru naselja, jer predstavlja veran odraz o procesima koji se dešavaju u živom svetu.

Ključne reči: Salonta, groblje, natpisi na nadgrobnim spomenicima

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. ápr. 5.

Közlésre elfogadva: 2025. szept. 15.

ETO: 81'282(498.5)

2-523

27-28

DOI: 10.19090/hk.2025.4.147-159

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

TÓTH-GLEMBÁ Klára

Tartományi Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Titkárság

Újvidék, Szerbia

klara.glemba@gmail.com

ORCID 0009-0003-6700-8197

KÖZÉP-BÁNÁT SZABADTÉRI, SZAKRÁLIS KISEMLÉKEI DEDIKÁCIÓS SZÖVEGEINEK VIZSGÁLATA

An analysis of inscriptions on open-air small sacral monuments
in Central Banat District

Analiza natpisa i posveta na sakralnim objektima krstova
krajputaša u Srednjem Banatu

A szabadtéri szakrális kisémlékek hozzátartoznak a települések mindennapjaihoz; számon-tartásukkal nyomon követhetők az adott közösség vallásosságának sajátosságai, valamint a vallási identitás kialakulása és továbbélése. Vizsgálatuk során megfigyelhetjük a társadalmi és erkölcsi értékrendet, illetve az emberek közötti viszonyokat a hagyományok függvényében. Jelen kutatás a Közép-Bánát településein található szabadtéri szakrális kisémlékeket és dedikációs felirataikat veszi számba. Nemcsak a katolikus magyar nemzetiségű és anyanyelvű lakosok és hívők által állítottakat foglalja magában, hanem a katolikus német, valamint a pravoszláv szerb, román és orosz hívők által létesített kegyhelyeket és dedikációkat is, így eredményei tükrözik a régió többvallású, többnemzetiségű és többnyelvű jellegét. A kutatás kiterjedt a dedikáció nélküli szakrális kisémlékekre is, amelyeket a hozzájuk kapcsolódó népi emlékezet tesz különösen érdekessé.

Kulcsszavak: Közép-Bánát, szabadtéri szakrális kisémlékek, dedikáció, többnyelvű, többnemzetiségű

Egy település életében fontos szerepet játszanak a szabadtéri szakrális emlékek, amelyek a lakosok vallási hovatartozásáról és identitásáról tanúskodnak, ugyanakkor hatással vannak a közösség megmaradására is. A vallási kisé-

lékek állíttatása a történelem során mindig üzenetközvetítő szereppel bírt. Önigazolásként szolgált, ugyanakkor üzenetet küldött a nyilvánosság felé is: a hely, amelyen a szakrális emlék áll, az állíttató és a településen élő lakosok vallásosságáról tanúskodott. A szakrális emlékek állíttatása eredhetett fogadalomból, hálából vagy vallási buzgóságból, Isten dicsőítésének hirdetése céljából (Silling 2001, 8). A szakrális kisemlékek és az útszéli keresztek a vallási objektumoktól többnyire távol épültek, de megtaláljuk olyan helyen is, ahol baleset vagy megmenekülés történt, vagy éppen valamely szerencsét hozó helyen (Tóth-Glemba 2013, 72). Az emlékezések színhelyei összekötik a jelent az elképzelt, átgondolt és eltervezett jövővel (Kuljić 2006, 184). A szakrális kisemlékek azért is jelentősek, mert a térhez kötött vizuális megélés, átélés és tapasztalat sokkal erősebb érzéseket vált ki, mint amilyeneket az olvasás vagy a hallás vált ki (Kuljić 2006, 184). Ily módon nagy hatással vannak a vallási identitás kialakulására, erősödésére és megtartására is.

A szabadtéri emlékek, kegyhelyek, keresztek és egyéb vallási jelképek majdnem mindegyikét a hívők emeltették, a megszentelést pedig az egyház végezte. Megszentelésükkor a körülöttük levő tér is megszentelt lett, ezért vált hagyománnyá egyes helyeken, hogy temetéskor a Nagykereszt vagy Mindenki Keresztje előtt letették a koporsót, néhány percnyi szertartás következett, majd a sírba helyezték (Silling 2002, 157). A Mindenki Keresztjének megkülönböztető szerepe is volt, köré temetkeztek a település elöljárói is (Silling 2002, 157). A keresztekhez és a szakrális kisemlékekhez kellő tisztelettel viszonyultak, illet előttük keresztet vetni, kalapot emelni, meghajolni, valamint dicsérettel köszönni. Ráadásul a szabad ég alatt olyan érzése támad a hívőnek, hogy lenéz rá a Jóisten, s így nem kell neki hangosan imádkoznia, elég egy sóhaj, egy köszönés (Paraczký–Németh 2018, 7). Mindez hozzájárult a vallási identitás kialakulásához és megtartásához, amelyben nemcsak a vallási intézmények, hanem a család is nagy szerepet játszott. A vallási szokásrendszer keretén belül kialakult vallási hagyományokat nemzedékről nemzedékre adták tovább, beépült a család mindennapi életébe.

A kutatás menete

A kutatás Közép-Bánátot ölelte fel, amely Nagybecskerek, Begaszentgyörgy, Magyarcsérnye, Szécsány és Törökbecse körzetből áll. A körzetek településein még ma is álló kisemlékeket és útszéli kereszteket dokumentáltam. Megtalálhatóak itt római katolikus és a pravoszláv vallású lakosok által emeltetett kisemlékek, amelyek nemcsak a vallásos lakosság jelenlétét hirdetik a

településen, hanem az anyanyelvükről is tanúskodnak: a dedikációk magyar, szerb, román, német és orosz nyelven íródtak, valamint találunk angol nyelvű emléktáblát is. Vannak olyan szakrális kisemlékek, amelyeknek dedikáció hiányában a nép adott nevet. Ilyenek a román kereszt, orosz kereszt, meglőtt Jézus, fakereszt, nagykereszt stb. népi elnevezések. Mindezek azt bizonyítják, hogy ebben a régióban is találhatók olyan értékek, amelyeket a nép számontart, nevet ad nekik, és időről időre gondolja, felújítja őket. A kutatás a nagybecskereki körzetből hat, a begaszentgyörgyiből három, a magyarcsernyeiből négy, a szécsányi körzetből egy települést ölelt fel. Ily módon összesen negyvenhat feliratot, dedikációt és dedikáció nélküli keresztet, kisemléket dokumentált. A dedikációkat olyan írásmóddal jegyeztem le, ahogyan a keresztteken és a kisemlékeken is olvashatók, még az ékezet- vagy egyéb helyesírási hibákat sem javítottam.

A talált anyagot annak érdekében csoportosítottam, hogy megkönnyítsem a terepen talált anyag gyűjtését, elemzését és prezentálását. Eszerint megkülönböztetünk:

1. dedikációs/feliratos szakrális kisemlékeket, keresztet,
2. dedikáció nélküli, valamint
3. dedikációs, de a népi emlékezet által is ismert és megnevezett szakrális emlékeket.

Dedikációs/feliratos szakrális kisemlékek, kereszt

A dedikációs/feliratos ajánlásokkal ellátott szakrális kisemlékeket és keresztet az állítató szöveggel, dátummal látta el. Ezek között vannak olyanok, amelyek ismétlődnek: Isten dicsőségére emeltette, állította, valamint helyet kapott a név és az évszám. Néhol megjelenik az emeltetés oka is, másutt az ajándékozó neve is fel van tüntetve.

A muzslyai Szűz Mária Szent Neve római katolikus templom bejárata előtt keresztben a következő felirat található: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE emelte a Felső–muzslyai Közönség 1902.” A nagybetűk minden bizonnyal Isten dicsőségét nyomatékosítják. Ezenkívül a Közönség szó is nagy kezdőbetűvel íródott, megszemélyesítve a hívőközösséget, ami ebben az esetben feltehetően közösséget jelent, vagy pedig elírásról van szó. A templom oltárának bolthajtásán a templom felszentelésekor (1902-ben) a következő szöveg volt olvasható: „MÁRIA KERESZTÉNYEK SEGÍTSÉGE KÖNYÖRÖGJ A TE HŰ NÉPEDÉRT”, majd később egy felújítás alkalmával a szöveg már lerövidült,

és „MÁRIA KERESZTÉNYEK SEGÍTSÉGE KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK” maradt. Ugyanezt a feliratot megtaláljuk a templom udvarában felállított, újabb keletű Mária-kiskápolna talapzatán elhelyezett fehér márvány táblán is: „MÁRIA KERESZTÉNYEK SEGÍTSÉGE KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK. EMELTETTE: RADOVÁNOV KAZI MÁRIA MUZSLYA. 1998.” Radovanov (született Kazi) Mária helybeli lakos volt. A teljes szöveg nyomtatott nagybetűvel íródott, hangsúlyozva ezzel is nemcsak a hitet, hanem az állítató vallásosságát is.

A falu bejáratánál álló kereszten az „URAM HISZEK BENNED” felirat olvasható. Mind nagybetűvel, kiemelve ezzel is az állítató és az újraállítató vallásosságát.

A Muzslyáról a Tiszára vezető út bal oldalán áll a deonikai kereszt. Deonica (Dajnica) terület az 1890–1891-es években még majorság volt, ahol a muzslyaiak béreskedtek. A település (*részvény = deonica*) 1930-ban jött létre, amikor árveréssel földeket adtak el a kincstári területekből. Deonican harmincöten telepedtek le, iskolát is építettek, és ezt a keresztet 1937-ben a saját költségükre emelték. A kereszten ez a felirat áll: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE EMELTÉK A DEONICAI HIVEK 1937”. A nagybetűs szöveg is azt jelképezi, hogy az Istent dicsőítve a hívők is fontosak. Mivel a szöveg öntöttvas táblán helyezkedik el, feltételezhető, hogy a „DICSŐSÉGÉRE” szóban a helyesírási hiba, a rövid ő az öntöde hibája.

A muzslyaiak által a falu Partnak nevezett részén 2010-ben keresztet emeltek a hívek, rajta írott betűkkel a következő olvasható: „*Én vagyok a feltámadás és az élet. Aki hisz bennem, még ha meghal is élni fog (Jn. 11, 25.). Emeltette 2010-ben*”. A partiak elmondása szerint a felirat megalkotásában a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Nagybecskerek Leánykollégiumából egy nővér segített, aki a kereszt dedikációjául evangéliumi idézetet választott.

A Szűz Mária születésére felszentelt lukácsfalvi Kisboldogasszony katolikus templom előtti kereszten két dedikációs szöveget találunk. A fehér márvány kereszt emeltetője és annak családja nevét örzi, valamint az évszámot is: „CSORTO GYÖRGY ÉS NEJE FAZEKAS ANNA, CSORTÓ FERENCZ ÉS NEJE CSORTÓ ROZA ÉS FIA ISTVAN 1927”. A szöveg nagybetűvel íródott. A felújításának is szenteltek néhány szót: „FELÚJÍTOTTÁK CSORTO ISTVAN”. A szöveg többi része olvashatatlan.

Écskán megfigyelhető a többnyelvűség, a településen német, latin és román nyelvű dedikáció is olvasható. A falu bejáratának bal oldalán levő kereszt román nyelvű, és a következő szöveg került rá. „MUNIFICENTIA D.GREGORH HUJDITS FUNDATUM 1818 REVOVATUM 1911” (EMLÉKMŰ GREGORI HUJDITS ÚR EMELTETTE 1818 FELÚJÍTOTTA 1911 – a szerző fordítása).

A felirat végig nagybetűs. A katolikus templom előtti feszületen levő vaslemez nyomaton német nyelvű a felirat: „Gewidmet von Victorino LÁZÁR de Écska 1868” ([Fel]ajánlja Lázár Victorino Écska 1868 – a szerző fordítása). A hátlapján pedig a cégjelzés áll: „Erste WIENER Grabkreuz Hall von August Lovrek” (Első BÉCSI sírkereszt August Lovrek műhelyéből). A feliratból érzékelhető a személy, az állítató fontossága, hisz nagybetűvel írták a nevét. A település központi részén latin nyelvű szöveggel találkozunk. Hatalmas betonkereszt tanúskodik arról, hogy ez adakozók által állíttatott emlékhely. A betonkereszt alapzatán levő fehérmárvány emléktáblán a következő latin nyelvű felirat olvasható: „IN MEMORIAM MISSIONIS MCMXII EPIIS OBLATIS...”, majd következik a névsor (A misszió emlékére 1912 kegyes adakozók – a szerző fordítása). A szöveg nagybetűs. A valamikor német, később már csak katolikus temetőként emlegetett sírkert bejáratánál a hatalmas boltíves kőépítményben kovácsoltvas kapu és beillesztett feszület látható. A feszület alatt a következő német nyelvű felirat: „MA TH ORT DER RUHE”. (MA TH A CSEND HELYE – a szerző fordítása.) A kapu alsó részén évszám (1935) és kezdőbetűk (FR JO) vannak. Ez is nagybetűs.

A Nagybecskerekéről kivezető út jobb oldalán, az aradáci úton álló pravoszláv kereszten szerb nyelvű dedikációt találunk, cirill írásmóddal: „У СЛАВУ БОЖИЈУ ПОДИГЛИ ВАСА И ЈУЛКА АДАМОВ НА СВОЈОЈ ЊИВИ 1911 ГОДИНЕ” (Isten dicsőségére emelték Vasa és Julka Adamov saját szántóföldjükön 1911-ben – a szerző fordítása). A népi emlékezet szerint az Adamov házaspár gyermektelen volt, de hogy mégis maradjon utánuk valami, ezt a keresztet emeltették. A gradnlicai városrész központi helyén áll egy betonból készült kereszt, amelynek mindkét oldalán szerb nyelvű szöveget látunk: „ОВАЈ КРСТ У СЛАВУ БОЖИЈУ И СВЕТЕ СРПСКЕ ПРАВ.ЦРКВЕ ПОДИГЛИ СУ.МИЛИВОЈ И ВАТА БЕРБЕРСКИ И ПРЕДАЛИ ГА СРП. ПРАВ. ЦРКВЕНОЈ ОПШТИНИ У СОПСТВЕНОСТ. 1937. ГОД” (Ezt a keresztet Isten és a pravoszláv egyház dicsőségére állíttatták Milivoj és Vata Berberski és a szerb pravoszláv egyházközségnek a rendelkezésére bocsátották 1937-ben – a szerző fordítása). Ugyancsak szerb nyelvű dedikáció látható a nagybecskereki Ljubljanska és Takovska utca sarkán álló fakeresztben a következő ajánlással: „ДАРОВАЛИ СВОМЕ ЗРЕЊАНИНУ РАДОВИ ПРЕРАДОВИЋ ВЕЉКО СПОНЗОР СУБИЋ ПЕТАР УМЕТНИК ЧОКУЛОВ СТОЈАН” (Zrenjaninjuknak ajándékozták munka Preradović Veljko támogató Subić Petar művész Čokulov Stojan – a szerző fordítása). Nagybecskereken a Kálváriatemető vagy katolikus temető egyik szeglete lett katonatemetővé alakítva az 1914-ben elesett katonák örök nyughelyéül. 1963-ban ezt az ún. Hósi teme-

tőt felszámolták, de a kereszt megmaradt a következő német nyelvű felirattal: „Dem Andenken der Helden des Weltkrieges. Die hier in Ihre die Auferstehung erwarten. Errichtet zur Erfüllung des Vorhabens Josef Heinermann durch die Tochter Hermine vereh. Koreck. 1932.XI.1” (A világháború hőseinek emlékére. Akik itt várják a feltámadásukat. Josef Heinermann tervei alapján építtette leánya, Hermine férj. Koreck 1932. XI. 1 – a szerző fordítása). 2019-ben a felújítás alkalmával az emléktáblákon az elesett katonák nevét is feltüntették, a táblán pedig magyar nyelvű szöveg áll: „A keresztet újraállította SZENT GYÖRGY LOVAGREND BÁNÁTI PRIORÁTUSA 2019. 10. 12”.

A begaszentgyörgyi körzethez tartozó Torda római katolikus temploma Nepomuki Szent János tiszteletére lett felszentelve. A templom jobb oldali kerítésében felújított kereszt áll. Kettős keresztnek is hívják, azért, mert mindkét oldala egyformán fontos feliratokat tartalmaz. A kettős kereszt alsó, az utca felőli részén egy évszám található: 1803. Ez a plébánia megalakulásának éve. Az udvar felőli részén, az óra járásával egy irányban ez olvasható: „BENNÜNK MINDIG EGY LÁNG FÖLFELÉ TÖR.” A hívek szerint ezt a keresztet az akkori tordai plébános, msgr. Bú András emeltette abban az évben, amikor a templomot felújították, 1998-ban. A bejárata előtti téren áll a kereszt, amelynek állíttatói a következőket írták rá: „EZT A FESZÜLETET EMELTETTE PÁLINKÁS ANTAL ÉS NEJE ILONA 1992-BE.” A dedikáció nagybetűkkel íródott, állíttatójának és nejének a nevén van a hangsúly. A temetőben álló keresztben a plébánosokra emlékeztek a tordaiak: „Emlékezzünk főtisztelendő PRÉM PETER pápai kamarás, plébánosunkra 1920–1935. Hálás kegyelettel hívei”. A főtisztelendő nevének nyomtatott nagybetűvel való írása a személy jelentőségére hívja fel a figyelmet, hisz a település lakosai büszkék voltak főtisztelendőjük megszerzett címére. A falu kijáratánál, a Boris Kidrič és a Kiss Ferenc utca kereszteződésénél, a Banatsko Karađorđevóra vezető út jobb oldalán álló keresztben csak egy dátum van, feltételezhető, hogy a javításának a dátuma: „1989. III. 19 TORDA”.

Udvarnokon, a valamikori Rogensdorfban két katolikus templom van. Az egyiket Szűz Mária születése – Kisboldogasszony tiszteletére szentelték fel 1891-ben. Előtte kereszt, amelyen egy fehér tábla áll, rajta a következő szöveg: „P...OHOVITS JOZSEF és neje által adományoztatott 1907. évben”. A férj nevének nagybetűs írásmódja a patriarchátusra vall. A „neje” szó kisbetűvel került a táblára. A felújítás dátumát már senki sem jegyezte rá a keresztre, így nem tudjuk, kik végezték el a munkálatokat.

Magyarcsernyén, a Nagybecskerekéről a faluba vezető út bal oldalán, a JNA utca és a Dózsa György utca kereszteződésénél áll egy kereszt ezzel a dedi-

kációval: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE EMELTETTÉK LETONAI JÓZSEF ÉS NEJE DEÁK ÁGOTA 1921-XI-3”. Az állítató az írást nagybetűvel igényelte. A temetői kereszten pedig ez áll: „Isten tiszteletére Áldozta Özv. MÉSZÁROS ISTVÁNNÉ SZÜLETETT KURUNCZY ERZSÉBET 1908”. Magyarcsernyén a kistemetőben is áll egy központi kereszt, rajta: 1914–1918, majd alatta 1925, amelyre az első világháborúban elhunyt magyarcsernyei elesett katonák névsorát, a felújítás támogatóit és kivitelezőit írták fel. A felújítás évszámát nem tüntették fel. A falu kijáratánál, a Kisorosra vezető út jobb oldalán, Bajusz Dezső háza előtt áll egy fehérmárvány kereszt, amelyen a következők olvashatók: „Isten dicsőségére emeltette Toth János Varga Roza és családjuk 1920”. Alatta: „Granofsky J. Zsombolya”. Ennek az érdekessége az, hogy e kereszt helyén valamikor is kereszt állt, amelyet 1867-ben Bálint Mihály csernyei lakos emeltetett. Erről azonban nem maradt írás a kereszten. A Szent Ágota tiszteletére felszentelt magyarcsernyei templom előtti kereszt a következő feliratot tartalmazza: „ISTEN KEGYELMÉBŐL EMELTETTE BIACSI PÁL NEJE ÉS CSALÁDJA”. Biacsi Pál neve sokkal nagyobb betűkkel íródott, mint a szöveg többi része. A talapzaton folytatódik: „SZÁNDÉKÁRA 1910 JUNIUS 29”. Magyarcsernye különlegessége a Nepomuki Szent János-szobor, amely a templomkertben kapott helyet. A szobor talapzatán a szöveg: „SOMORAI MÁRTON ÉS WINCZEI ROZÁLIA 1868”. A Kossuth Lajos utcai kereszt felirata a következő: „Isten dicsőségére emeltették BÁBA ANDRÁS DÉGI ROZA és családjai 1922.” Ezen a helyen jelöletlen nagy fakereszt állt, csak 1922-ben állítottak kőkeresztet, és felirattal látták el. Az állítatók neve fontos, hisz nagybetűsek.

A szerbcsernyei Szent Prokopija nevét viselő pravoszláv templom parkjában álló kereszt talapzatán a felirat: „ОБАЈ ЧАСНИ КРСТ ПОЗЛАТИО И ИКОНАМА УКРАСИО НЕНАД МАРКОВ 1910.Г” (Ezt a szent keresztet arannyal és ikonokkal díszítette Nenad Markov 1910. é. – a szerző fordítása). Az írás alapján sejteni lehet, hogy valaha ezen a kereszten aranyozott ikonok is voltak. A talapzat felső részén, amely rózsaszínű márványból készült, olvashatatlan a felirat. Csak az évszám látszik rajta: 1862.

Németcsernyei Szent József, a Boldogságos Szűz Mária Jegyese katolikus templomának falán levő fehérmárvány tábla áll, rajta a szöveg: „TEMPLOMUNK 100 ÉVES FENNÁLLÁSÁNAK EMLÉKÉÜL NÉMET CZERNYA KÖZSÉGE 1808 okt 18 – 1908 okt 18”. A templom előtti kereszten szerb nyelven: „SVIM ŽRTVAMA 1914-1918” (Az összes áldozatnak 1914-1918 – a szerző fordítása). Egyértelmű, hogy a táblát a szöveggel később helyezték a keresztre, adózva ezzel is az első világháborúban elesett falubeliek emléke előtt. A talapzat

többi három oldalára úgyszintén fehérmárvány táblák vannak erősítve az első világháborúban elesettek névsorával.

A tóbai templom a Szentháromság tiszteletére lett felszentelve 1873-ban. Ebből az következik, hogy a templom előtti kereszt később épülhetett, mivel a kereszten az 1922-es év van feltüntetve. A kereszten az írás: „Isten kegyelméből emeltette VARGA JÁNOS és családja TOBÁN 1922”. Az állítató neve nagybetűs, hangsúlyozva állítatójának és a településnek a nevét. Szinte egyedülálló kezdeményezés a tóbai temetőben álló emlékkereszt, amelyet a Mindenki Keresztje mellé a tóbai ifjúság, valamint a színtársulat közösen emelt a második világháborúban hősi halált halt tóbaiak emlékére. Ezen a következő írás látható: „EMLÉKÜL EMELTETTÉK A TÓBAI IFJÚSÁG ÉS SZÍNTÁRSULAT 1948 AZ ELESETT HŐSÖK RÉSZÉRE 1945”. Majd következik az elesett hősök névsora és születésük évszáma. A névsort pedig a „BÉKE HAMVAIKRA!” zárja. Az Erdei-féle kőkereszten a süllyesztett márványlapon a következő írás áll: „Isten dicsőségére álitotta Erdei J. József és családja 1918 szeptember hó 14-én”. A helyesírási hibák mellett észrevehető még az állítató szándéka, hogy a saját nevét jobban hangsúlyozza, mint Isten dicsőségét, valamint a családja szavakat. A Magyarcsernyéről Tóbára vezető út jobb oldalán áll a kereszt, amelyet az itteni lakosok csak Schön-keresztnek hívnak. Rajta ez a felirat olvasható: „GELOBT SEI JESUS CHRISTUS GEWIDMET VON DER FAMILIE ANTON SCHÖN 1925” (Dicsértessék a Jézus Krisztus ajánlja Anton Schön családja 1925 – a szerző fordítása). A kereszt talapzatán, a jobb oldalon a mester és a település neve áll: MÜLLER KIKINDA.

Az eltűnt Molifalva azon részén, amelyen egykor út vezetett a temetőbe, a molifalvi elszármazottak összefogásának köszönhetően keresztet emeltek az 1833–1947 évszámokkal, alatta a feketemárvány lapon a következő német nyelvű szöveg olvasható: „SIND WIR MIT CHRISTUS GESTORBEN SO GLAUBEN WIR, DASS WIR MIT IHM LEBEN WERDEN. ROM.(6,5)” (Krisztussal halunk meg, hisszük, hogy vele fogunk élni – a szerző fordítása). Alatta fehérmárvány lapon négy nyelvű felirat szerepel: „UNSER MOLIDORF BLEIBT IMMER MIT LIEBE UND EHRE IN UNSEREM GEDANKEN”, „NAŠ MOLIN OSTAĆE NAM UVEK SA LJUBAVLJU I POŠTOVANJEM U NAŠIM SRCIMA”, „MOLIFALVA MINDIG SZERETETTEL ÉS TISZTELETTEL MEGMARAD A SZÍVÜNK BEN” „OUR MOLIDORF WITH LOVE AND DEVOLUTION WE HONOR YOUR MEMORY”. Ez az egyetlen dedikáció Közép-Bánátban, ahol négy nyelvű az emléktábla szövege. Ugyanezen az emlékhelyen egy szürke táblát is elhelyeztek (talán 2010-ben), német és szerb nyelvű, latin betűs felirattal: „HIER RUHEN DEUTSCHE BÜRGER AUS

DEM BANAT DIE IM LAGER MOLIDORF AN HUNGER KALTE UND KRANKENHEIT IN DER ZEIT 1945-48 VESTARBEN GOTT SCHENKE IHNEN DEN EWIGEN FRIEDEN”, „OVDE MIRUJU NEMAČKI GRAĐANI IZ BANATA KOJI SU U LOGORU MOLIN OD GLADI HLADNOĆE I BOLESTI U VREME 1945-48 UMRLI NEKA IM BOG PODARI VEČNI MIR”. (Itt nyugszanak Bánát azon német polgárai, akik a molini gyűjtőtáborban az éhségtől, fagytól és betegségtől meghaltak 1945–48. Adjon az Isten nekik örök nyugodalmat – a szerző fordítása.) Az elhagyatott temető bozótosában még itt-ott láthatók azok az aprócska márványkeresztek, amelyeket a haláltábor túlélői ittjártukkor azokra a fákra aggattak, ahol a valamikori otthonuk volt. Azonban ezeken a kereszteken olvashatatlan az írás, így az üzenetet sem tudjuk megfejteni.

A szécsányi községben levő Surján faluban a Petőfi Sándor és a Lazić utcák sarkán, a régi templom helyén áll az új katolikus templom, amelyet 2011-ben építettek újra. Szent Katalin szűz vértanú tiszteletére lett felszentelve (<http://www.catholic-zr.org.rs/boka/>). A templom előtt egy kőkereszt áll, beton alapon, kőtalapzaton, a kereszten a vasból öntött Jézus megfeszített teste, ezüst színnel befestve, kovácsoltvas kerítéssel, rajta az évszám „1929”. Ugyanez a szám van a temetői kereszten is, amelyből arra lehet következtetni, hogy ugyanabban az évben készült mindkét kereszt.

Dedikáció nélküli szakrális kisémlékek/keresztek

A terepi kutatás eredményeképpen megállapítható, hogy a dedikáció nélküli útszéli keresztek és szakrális kisémlékek száma sokkal nagyobb, mint azoké, amelyek valamilyen feliratot tartalmaznak, s keletkezésükről keveset tudunk. A teljesség igénye nélkül néhány példa: Németcsernyén Szent József, a Boldogságos Szűz Mária Jegyese katolikus templom előtti tér központi részén egy kőkereszt van, a bal oldalán Szent József szobra, a jobb oldalán Kis Szent Teréz szobra áll. A szobrok alapja beton, a talapzata malterozott, valaha sárgára volt festve, sem írás, sem dátum nem található rajtuk; Nepomuki Szent János szobra a nagybecskereki városháza keleti oldalába van beépítve, ahol már 1905-ben is állhatott. Dedikáció nincs rajta, se dátum, de sokan még azt sem tudják, kit ábrázol a szobor. Az emlékezet szerint, mivel a hidak és a víz védőszentje, ez a szobor is a Bega folyóra nézett valamikor, ma a folyó helyén a Begátónak nevezett vízfelület található, amely a folyó szabályozása után jött létre. A szobor környéke elhanyagolt, a vakolat lepusztulóban, a falakon és a díszeken megkopott a festék. A város jobb sorsot érdemlő védőszentjének szobrát soha sem díszíti virág, de még a városnapi megemlékezéseken is kimarad az ünnep-

lésből; Nagybecskerekén a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek zárdakápolnája Borromei Szent Károlyy tiszteletére épült 1880-ban. A bejárat felett Szűz Mária-szobor, feje felett az arkangyal szobra látható; Erzsébetlakon dedikáció nélküli keresztek vannak, de még népi elnevezések sem alakultak ki.

Dedikációs és a népi emlékezet által is ismert szakrális emlékek

A harmadik nagy csoportba a dedikációs és a népi emlékezet által is elnevezett szakrális kisemlékek és útszéli keresztek tartoznak: a surjáni szerb kereszt a falu központjában, közvetlenül a második világháborúban elesett harcosok emlékére állított kommunista emlékmű mellett áll, amelyet a helyi lakosok egyszerűen csak szerb keresztnek hívnak. A keresztre az állítató cirill betűkkel a következőket vésette: „За вечиту успомену долеподписана подижем овај споменик српско-православној црквеној општини шурјанској РАКИЛА КНЕЖЕВИЋ Рођ. Субић” (Alulírott örök emlékül emelem ezt a keresztet a surjáni szerb pravoszláv egyházközségnek Rakila Knežević szül. Subić – a szerző fordítása).

Nagybecskerekén az egykori Wilson téren állt egy kereszt, a nép fehér keresztként ismerte. A felirat rajta a következő: „Овај крст у славу божију и свете православне цркве подигао је МАРКО ЈАНКАИДАЦ ЗАБОГИН и предао га срп.православној цркв.општини у сопственост 1891 године” (Ezt a keresztet Isten és a szent pravoszláv egyház dicsőségére emeltette Marko Jankaidac Zabogin és a szerb pravoszláv egyházközség rendelkezésére bocsátotta 1891. évben – a szerző fordítása). A fehér kereszt érdekessége, hogy az állítató neve nyomtatott cirill nagybetűvel van írva, minden más szó kisbetűvel. Az állítatónak érdeke volt, hogy a saját neve legyen hangsúlyosabb, és jól olvasható, ki mit ajándékozott a pravoszláv egyháznak. Ugyanitt a Szent Mihály arkangyal nevű orosz ortodox templom (a mindennapi szóhasználatban orosz templom) előtti kereszt kb. az 1920-as években épülhetett, amikor is az októberi forradalom után több orosz menekült érkezett Nagybecskerekre. A keresztet a város lakói csak orosz keresztként emlegetik. Az évek során azonban egyre kevesebb orosz nemzetiségű lakos maradt a városban, így az orosz templom az 1970-es években a szerb pravoszláv egyház tulajdonába került. Újraavatására a 2020-as években került sor. A templom előtti kereszt 2000-ben lett felállítva. Közalapon, kőtalapzaton vasból készült a kereszt, amely aranszínűre van festve. A nyugati oldalát ikon ékesíti, a keleti oldalán szerb és orosz nyelvű szöveggel: „У СПОМЕН БРАТСКОМ РУСКОМ НАРОДУ КОЈИ ЈЕ ПОСЛЕ ДРАМАТИЧНОГ ОКТОБРА 1917 ГОДИНЕ НАШАО

УТОЧИШТЕ У НАШЕМ ГРАДУ И У ЊЕМУ ОСТАВИО НЕИЗБРИСИВ ТРАГ РУСКЕ КУЛТУРЕ И ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ БРАТСКИ СРПСКИ НАРОД” (Emléklül a testvéri orosz népnek, amely 1917 drámai októberében menedéket talált városunkban, amelyben az orosz kultúra és a pravoszláv szellemiség kitörölhetetlen nyomot hagyott. A baráti szerb nép – a szerző fordítása.)

A Szentmihályról Elemérre vezető út jobb oldalán található a meglőtt Jézus-kereszt, amelyhez egy monda fűződik: az 1940-es években egy ütközet alkalmával egy szentmihályi lakos alól kilőtték a lovat. A másik golyó nem az embert találta el, hanem a Jézus fején levő glóriát. A golyó helye még ma is látszik, és a felújítás alkalmával sem tüntették el.

Écskán a román keresztről már szóltunk a dedikációs részben, de gyakrabban használják a „román” elnevezést, illetve a nép így is tartja számon.

Muzslyán a Betyár-réti kereszt (vagy Bánteleki kereszt) emeltetését már csak a népi emlékezet tartja számon. Betyárok tanyáztak ezen a vidéken (innen kapta a nevét is), aztán egy parasztember, akinek itt volt földje, beárulta őket a hatóságnak. A betyárok bosszúból agyon akarták verni, de mivel mélyen a kocszi belsejében ült, a fejét nem érte csapás. Ennek az emlékére emeltette ezt a keresztet az ismeretlen muzslyai parasztember, hálát adva Istennek az életéért. A Historia Domus III. Muzslya a következő adatokat tartalmazza erről a keresztről: „1990.IX. 23 meglelt áldva a Bánteleki restaurált kereszt. Híveink szép számban vettek részt. Traktoros pótkocsikkal utaztunk ide is. Gyönyörű szép őszi nap volt. Nagyon meleg is.”

Az út menti keresztek és szakrális kisemlékek nagy hányadának karbantartása nem folyamatos, időnként vannak csak feldíszítve vagy felújítva. De vannak olyan keresztek is, amelyekről a telektulajdonosok gondoskodnak generációkon át. A szövegek tanulmányozásakor megfigyelhető, hogy a pravoszláv hívők keresztjeiről állíttatásuktól kezdve a pravoszláv egyház vagy a város gondoskodik, így megspórolták a karbantartás kiadásait. Ezeket a felajánlásokat fel is tüntetik a kereszteken. A molifalvi négy nyelvű felirat pedig szinte egyedülálló példa ezen a vidéken. A feliratok elemzése alapján a női egyenjogúság akkori állapotába is betekintést nyerünk: egyaránt megtalálhatóak a női nevek vagy a *neje* megnevezések is. Vannak dedikációk, amelyekben a férj mellett a feleség is abban a megtiszteltetésben részesülhetett, hogy a neve – néhol a lánykori is – szerepelhetett az ajánlásban. Érdekes megjegyezni, hogy vannak olyan települések, ahol egyházi személyek emlékére emeltettek keresztet, mint például Tordán, valamint olyan is, ahol maguk a helybeli papok állíttattak keresztet, mint Tordán és Tóbán.

Végezetül

A dolgozat csupán ízelítőt ad abból a nagyobb anyagból, amelyet Közép-Bánátban gyűjtöttem az út menti keresztekről és szakrális kisemlékekről. Kutatásom tovább folytatódik abban a reményben, hogy az általam dokumentált szabadtéri keresztek és szakrális kisemlékek rendszerezése hiánypótló, részletes feltérképezésük és közreadásuk pedig értékmentő lehet.

Irodalom

Historia Domus III., Muzslya.

Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja.

Nagybecskerekai Egyházmegye <http://www.catholic-zr.org.rs/boka/> (2021. okt. 29.)

Paraczký László – Németh Dezső. 2018. *Út menti köröztők Szenttamáson*. Szenttamás: Gion Nándor Kulturális Központ.

Silling István. 2001. *Megszentelt jeleink: A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékei*. Tóthfalu: Logos Grafikai Műhely.

Silling István. 2002. *Vallási néphagyomány: Írások a vajdasági népi vallásosság köréből*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

Tóth-Glemba Klára. 2000. *Mindönki Muzslára akar menni*. Tóthfalu: Logos Grafikai Műhely.

Tóth-Glemba Klára. 2013. A szórványmagyarság vallási identitása a néphagyomány függvényében. *Híd* (10): 70–84.

AN ANALYSIS OF INSCRIPTIONS ON OPEN-AIR SMALL SACRAL MONUMENTS IN CENTRAL BANAT DISTRICT

Open-air small sacral monuments are part and parcel of the everyday life of settlements and by studying them we can trace the specific characteristics of the religiosity of a given community, the formation of the religious identity of its members and also, the continuation of these traditions over time. Studying these monuments also allows us to reveal the social and moral value systems of the community and how the relationships between its members depend on traditions. The research discussed in this talk was conducted in numerous settlements in the Central Banat District. It focused on inscriptions on open-air small sacral monuments and shrines erected by not only ethnic Hungarian residents and religious people but also those erected by Serbian, Romanian, German and Russian residents, thus faithfully reflecting the multi-ethnic and multilingual character of the region.

Keywords: Central Banat District, open-air small sacral monuments, inscription, multilingual

ANALIZA NATPISA I POSVETA NA SAKRALNIM OBJEKTIMA KRSTOVA KRAJPUTAŠA U SREDNJEM BANATU

Sakralni spomenici, krstovi krajputaši postali su sastavni deo svakodnevice stanovnika nekih naseljenih mesta. Zahvaljujući njima, možemo da upoznamo i pratimo osobenosti religijske pripadnosti zajednice, kao i formiranje verskog identiteta, pa čak i opstanka naroda na tom području. Proučavajući te spomenike, otkrili smo društvenu, etičku i religijsku povezanost ljudi uslovljenu tradicijom. Analizom smo obuhvatili posvete i natpise ne samo mađarskog stanovništva i vernika katoličke veroispovesti, već i pripadnika svih ostalih naroda i veroispovesti, koji žive, ili su u prošlosti živeli na tom prostoru. Tako smo zabeležili posvete, natpise verskog karaktera na srpskom, rumunskom, nemačkom i ruskom jeziku. Na taj način beleži se pravo stanje na terenu jednog višenacionalnog i višejezičkog sastava regiona. *Ključne reči:* Srednji Banat, sakralni spomenici na otvorenom, posvete, višejezičnost, višenacionalnost

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. máj 10.

Közlésre elfogadva: 2025. szept. 20.

Dr. ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. BALÁZS Imre József

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia
Univerzitet Babeş-Boljai, Kluž-Napoca, Rumunija
Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

Dr. BARTHA Krisztina

Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, Románia
Hrišćanski univerzitet Partijum, Oradea, Rumunija
Partium Christian University, Oradea, Romania

Dr. BAUKO János

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia
Univerzitet Konstantin Filozof u Nitri, Nitra, Slovačka
Constantin de Philosopher University in Nitra, Nitra, Slovakia

Dr. BEDNANICS Gábor

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország
Katolički univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska
Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary

Dr. BEKE Ottó

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

Dr. BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. BENGI László

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet ELTE, Budimpešta, Mađarska
ELTE University, Budapest, Hungary

Dr. BOKA László

HUN-REN BTK, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
Institut za književne nauke HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for the Humanities, Budapest, Hungary

Dr. BOMBITZ Attila

Szegedi Tudományegyetem, Szeged, Magyarország

Univerzitet u Segedinu, Segedin, Mađarska

University of Szeged, Szeged, Hungary

Dr. BORBÉLY Anna

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország

Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska

HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. CZETTER Ibolya

ELTE, Savaria Egyetemi Központ, Szombathely, Magyarország

ELTE, Univerzitetski centar Savaria, Sombathelj, Mađarska

ELTE, Savaria University Centre, Szombathely, Hungary

Dr. CSERNICSKÓ István

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és Pannon Egyetem, Beregszász, Ukrajna és Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország

Transkarpatska mađarska viša škola Ferenc Rakoci II, Lingvistički istraživački centar Antal Hodinka, Beregovo, Ukrajna i Univerzitet Panonija, Veszprem, Mađarska

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregovo, Ukraine, and University of Pannonia, Veszprém, Hungary

Dr. DÁNÉL Mónika

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország és Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia

Univerzitet ELTE, Budimpešta, Mađarska i Univerzitet Babeş-Bolyai, Kluž-Napoca, Rumunija

ELTE University, Budapest, Hungary, and Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

Dr. DOMONKOSI Ágnes

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország és Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország

Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska i Katolički univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska

HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary, and Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary

Dr. DUMITRU Elena Lavinia

Università degli studi di Cassino e del Lazio Meridionale, Cassino, Olaszország

Univerzitet u Kasinu i Južnom Laciju, Kasino, Italija

University of Cassino and Souther Lazio, Cassino, Italy

Dr. GELENCSEÉR Gábor

ELTE Művészetelméleti és Médiakutatói Intézet, Budapest, Magyarország

Univerzitet ELTE, Institut za teoriju umetnosti i medijska istraživanja, Budimpešta, Mađarska

ELTE Institute for Art Theory and Media Studies, Budapest, Hungary

Dr. GYIMESI Tímea

Szegedi Tudományegyetem, Szeged, Magyarország
Univerzitet u Segedinu, Segedin, Mađarska
University of Szeged, Szeged, Hungary

Dr. HÁMORI Ágnes

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. HORVÁTH FUTÓ Hargita

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. HÓZSA Éva

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

Dr. ISTÓK Vojtech

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia
Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka
Selye János University, Komarno, Slovakia

Dr. ITTZÉS Nóra

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. JABLONCZAY Tímea

Budapesti Metropolitan Egyetem, Budapest, Magyarország és Országos Rabbiképző –
Zsidó Egyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet Metropolitien u Budimpešti, Budimpešta, Mađarska i Nacionalni rabinski seminar –
Jevrejski univerzitet, Budimpešta, Mađarska
Budapest Metropolitan University, Budapest, Hungary, and The Jewish Theological Seminary –
University of Jewish Studies, Budapest, Hungary

Dr. JÁKFALVI Magdolna

Pécsi Tudományegyetem, Pécs, Magyarország
Univerzitet u Pečuju, Pečuj, Mađarska
University of Pécs, Pécs, Hungary

KARÁCSONYI Krisztina

Gandhi Gimnázium, Technikum, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola, Budapest, Magyarország
Gandhi gimnazija, tehnička škola, đački dom i osnovna umetnička škola, Budimpešta, Mađarska
Gandhi High School, Technical School, Dormitory and Elementary School of Arts, Budapest, Hungary

Dr. KOLLÁTH Anna

Maribor Egyetem, Maribor, Szlovénia

Univerzitet u Mariboru, Maribor, Slovenija

University of Maribor, Maribor, Slovenia

Dr. KONTRA Miklós

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország

Reformatski univerzitet Gašpar Karoli, Budimpešta, Mađarska

Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

Dr. KOVÁCS RÁCZ Eleonóra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. LADÁNYI István

Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország

Univerzitet Panonija, Vespren, Mađarska

Pannonia University, Veszprém, Hungary

Dr. LAJOS Katalin

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Románia

Mađarski univerzitet u Transilvaniji „Sapientia“, Miercurea Ciuc, Rumunija

Sapientia Hungarian University of Transylvania, Miercurea Ciuc, Romania

Dr. LŐRINCZ Gábor

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka

Selye János University, Komarno, Slovakia

Dr. LŐRINCZ Julianna

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország és Selye János Egyetem, Komárom,
Szlovákia

Katolícki univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska i Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka

Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary, and Selye János University, Komarno,
Slovakia

Dr. MÁRKU Anita

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország

Katolícki univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska

Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary

Dr. MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem, Debrecen, Magyarország

Univerzitet u Debrecinu, Debrecin, Mađarska

University of Debrecen, Debrecen, Hungary

Dr. MEDVE Zoltán

Eszéki J. J. Strossmayer Egyetem, Eszék, Horvátország
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska
J. J. Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia

Dr. MOLNÁR-BODROGI Enikő

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia
Univerzitet Babeş-Boljai, Kluž-Napoka, Rumunija
Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

Dr. MÜLLNER András

ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet, Budapest, Magyarország
Univerzitet ELTE, Institut za teoriju umetnosti i medijska istraživanja, Budimpešta, Mađarska
ELTE Institute for Art Theory and Media Studies, Budapest, Hungary

Dr. NÁDOR Orsolya

Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia
Univerzitet Komenski, Bratislava, Slovačka
Comenius University, Bratislava, Slovakia

Dr. NÉMETH Zoltán

Varsói Egyetem, Varsó, Lengyelország
Univerzitet u Varšavi, Varšava, Poljska
University of Warsaw, Warsaw, Poland

Dr. NOVÁK Anikó

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. OSZKÓ Beatrix

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. PÁPISTA Zsolt

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. PARAPATICS Andrea

Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország
Univerzitet Panonija, Veszprem, Mađarska
Pannonia University, Veszprém, Hungary

Dr. PÁSZTOR-KICSI Mária

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. PETHŐ József

Miskolci Egyetem, Miskolc, Magyarország
Univerzitet u Miškolcu, Miškolc, Mađarska
University of Miskolc, Miskolc, Hungary

Dr. POLGÁR Anikó

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia
Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka
Selye János University, Komarno, Slovakia

Dr. RAÁTZ Judit

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. RAFFAI Judit

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

Dr. ROGUSKA-NÉMETH Magdalena

Varsói Egyetem, Varsó, Lengyelország
Univerzitet u Varšavi, Varšava, Poljska
University of Warsaw, Warsaw, Poland

Dr. SILLING István

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

Dr. SIMON Szabolcs

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia
Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka
Selye János University, Komarno, Slovakia

Dr. SMID Róbert

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet za pozorišnu i dramsku umetnost, Budimpešta, Mađarska
University of Theatre and Film Arts, Budapest, Hungary

Dr. SÓLYOM Réka

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
Reformatski univerzitet Gašpar Karoli, Budimpešta, Mađarska
Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

Dr. SZABÓ Tamás Péter

Jyväskyläi Egyetem, Jyväskylä, Finnország
Univerzitet u Jiveskili, Jiveskile, Finska
University of Jyväskylä, Jyväskylä, Finland

Dr. SZÁZ Pál

Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia
Univerzitet Komenski, Bratislava, Slovačka
Comenius University, Bratislava, Slovakia

Dr. SZÉNÁSI Zoltán

HUN-REN BTK, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
Institut za književne nauke HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for the Humanities, Budapest, Hungary

Dr. SZIKSZAINÉ NAGY Irma

Debreceni Egyetem, Debrecen, Magyarország
Univerzitet u Debrecinu, Debrecin, Mađarska
University of Debrecen, Debrecen, Hungary

Dr. SZOTÁK Szilvia

Budapesti Metropolitan Egyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet Metropolit u Budimpešti, Budimpešta, Mađarska
Budapest Metropolitan University, Budapest, Hungary

Dr. SZÜTS Zoltán

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország
Katolički univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska
Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary

Dr. THOMKA Beáta

Pécsi Tudományegyetem, Pécs, Magyarország
Univerzitet u Pečuju, Pečuj, Mađarska
University of Pécs, Pécs, Hungary

Dr. TÓDOR Erika Mária

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Románia
Mađarski univerzitet u Transilvaniji „Sapientia“, Miercurea Ciuc, Rumunija
Sapientia Hungarian University of Transylvania, Miercurea Ciuc, Romania

Dr. TÓTH Sára

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
Reformatski univerzitet Gašpar Karoli, Budimpešta, Mađarska
Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

Dr. URKOM Aleksander

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet ELTE, Budimpešta, Mađarska
ELTE University, Budapest, Hungary

Dr. UTASI Csilla

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. VANČO Ildikó

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia
Univerzitet Konstantin Filozof u Nitri, Nitra, Slovačka
Constantin de Philosopher University in Nitra, Nitra, Slovakia

Dr. VARGHA Fruzsina Sára

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. VINCZE Ferenc

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet ELTE, Budimpešta, Mađarska
ELTE University, Budapest, Hungary

Dr. VISY Beatrix

HUN-REN BTK, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
Institut za književne nauke HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for the Humanities, Budapest, Hungary

Dr. ZVEKIĆ DUŠANOVIĆ Dušanka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség kéri fel).
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel lehet tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát. Kérjük, az absztrakt utolsó mondatához illesszék a lábjegyzetszámot.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ajánlatos tartózkodni a metaforikus címadástól.
- A szöveget egybekezdésnyi (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló (absztrakt) vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is. (Kérjük figyelembe venni, hogy az absztrakt nem a dolgozatíróról, hanem a dolgozatról szól!)
- Az absztraktot kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének terjedelme: 25 000–35 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- Kívánatos, hogy a hivatkozások között több (de legalább egy) folyóirat-hivatkozás is legyen.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmány tartalmazhat grafikonokat vagy táblázatokat, illusztrációt azonban nem áll módunkban közölni.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 11 pontosak. Kérjük, a bekezdések között ne hagyjanak sorközt, azaz a Kezddőlap, Bekezdés, Behúzás és sorköz, Térköz, Előtte és Utána értékét 0 pontosra állítsák, ugyanott a Sorközt Szimplára!

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (Város, ország)

A szerző elektronikus elérhetősége

ORCID-száma

Például:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

ORCID xxxx-xxxx-xxxx

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Absztrakt, tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (11-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz, a bekezdés után ne legyen sorköz).

Kulcsszavak: (11-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötejeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi enterrel hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését!

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek, számozás nélkül (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

A művek címe, valamint a kiemelések *dőlt* (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívvval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járó todalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük az idézet vagy hivatkozás után zárójelben. A hivatkozás a mondat része, az írásjelet a zárójel után tesszük ki:

„Móricz e regényében nem a parasztot, hanem az Ibsen és Nietzsche nyomán nagybetűvel írott Embert óhajtotta megírni” (Margócsy 1993, 19).

Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk. (Mivel hivatkozásjegyzékről van szó, a forrást és a szakirodalmat nem választjuk szét.)

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerzős:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészte*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó – Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György. 2000. *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre – Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*.

Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70.

Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gabriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera.

Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.
(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)
(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.
(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.
(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)
(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera*. <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)
(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családnéve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Author-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják. (Külföldi szerzőinknek a szerb fordítást biztosítjuk.)

A nyelvileg-helyesírásiag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be a fenti szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office
Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju
21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.
Tel.: (+381 21) 485 3878
e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs
URL: <http://hungarologiaikozlemeneyk.ff.uns.ac.rs>

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása = ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698

Szerkesztőségi titkár / Sekretar redakcije / Editorial secretary: Juhász Tóth Tímea
Angol fordítás / Prevod na engleski / English translation: McConnell-Duff Márta

Szerb fordítás / Prevod na srpski / Serbian translation: Andrić Edit

Lektor-korrektor / Lektura i korektura / Proof-reader: Buzás Márta

A szerb szövegeket lektorálta / Lektor za srpski jezik /

Proof-reader for Serbianian Language: Milica Bracić

Fedőlapterv / Korice / Cover: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés / Priprema za štampu / Layout: Dataprint

Példányszám / Tiraž / Copy: 150

Nyomda / Štampa / Print: Sajnos, Újvidék, 2025

Hungarológiai
Közlemények

Hungarološka
saopštenja

Papers of
Hungarian Studies

Folyóiratunk nemzetközi
adatbázisokban:

Indeksirano u:

Indexed by:

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство науке,
технолошког развоја и иновација

MEGVALÓSULT
A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ETO: 821.511.141+811.511.141 ISSN 0350 2430 (Print)
ISSN 2406-3266 (Online)

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2025. LVI. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM XXVI. évf. 4. sz.

ÚJVIDÉK
2025/4

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Főszerkesztő: Toldi Éva

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Felelős szerkesztő: Novák Anikó tanszékvezető

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, aniko.novak@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Milivoj Alanović dékán

(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä, Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE LVI-4/XXVI-4

NOVI SAD
2025/4

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni urednik: Eva Toldi

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungrologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Odgovorni urednik: Aniko Novak, šef katedre

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungrologiju, Srbija,
aniko.novak@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Milivoj Alanović, dekan

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija)

Uređivački odbor

Ištván Bersan

(Univerzitet Babeş-Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištván Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jiveskile, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jiveskile, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME LVI-4/XXVI-4

NOVI SAD
2025/4

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Managing Editor: Anikó Novák, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia
aniko.novak@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Milivoj Alanović, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Editorial Board

István Berszán

(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csernicskó

(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes

(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka

(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs)
or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

BENCE Erika: Iulian Ciocan <i>És reggel jönnek az oroszok</i> című regényének (közép-)kelet-európai üzenete	1–18
TOLDI Éva: A transzkulturalitás mint poétikai rendezőelv (<i>Marica Bodrožić Cseresznyefa asztal című regényének olvasata</i>)	19–28
TORDA Dorina: Növény, állat és emberi test kapcsolatai (<i>Tolnai Ottó Rovarház című regényének biopoétikai értelmezése</i>)	29–42
GELENCSÉR Gábor: Kentaurok (<i>A BBS-kísérleti filmek nyelvi és politikai radikalizmusa I.</i>)	43–62
PÁSZTOR-KICSI Mária: <i>Tér</i> szavunk eredete, jelentése és származékai	63–80
SZABÓ LAKI Boglárka: Emlék(tér)(kép) – A beszélt nyelvi élettörténetek térszerkezete	81–95
KOBETITS Dénes: A <i>disznó</i> a magyar, a szerb és a német frazeológiában	96–129
CZÉGÉ Réka: A nagyszalontai temető sírfeliratai	130–146
TÓTH-GLEMBÁ Klára: Közép-Bánát szabadtéri, szakrális kisemlékei dedikációs szövegeinek vizsgálata	147–159

CONTENTS

BENCE, Erika: The (Central-)Eastern European message of Iulian Ciocan's novel <i>And in the Morning the Russians Will Come</i> . . .	1–18
TOLDI, Éva: Transculturality as a poetic organizing principle (<i>A reading of Marica Bodrožić's The Cherrywood Table</i>)	19–28
TORDA, Dorina: Relations among plant, animal, and human bodies (<i>A biopoetic interpretation of Ottó Tolnai's novel Rovarház</i>) . . .	29–42
GELENCSÉR, Gábor: Centaurs (<i>The linguistic and political radicalism of BBS experimental films I.</i>)	43–62
PÁSZTOR-KICSI, Mária: The origin, meaning, and derived forms of the word "tér"	63–80
SZABÓ LAKI, Boglárka: Memory map – spatial structure in oral life stories	81–95
KOBETITS, Dénes: The lexeme <i>disznó</i> (pig) in Hungarian, Serbian and German phraseology	96–129
CZÉGÉ, Réka: Gravestone inscriptions in the cemetery of Salonta	130–146
TÓTH-GLEMBA, Klára: An analysis of inscriptions on open-air small sacral monuments in Central Banat District	147–159

SADRŽAJ

Erika BENCE: Centralnoevropska i istočnoevropska poruka romana Julijana Čokana <i>A izjutra će doći Rusi</i>	1–18
Eva TOLDI: Transkulturalnost kao poetski princip (Čitanje romana Marice Bodrožić <i>Trešnjino drvo i stara osećanja</i>)	19–28
Dorina TORDA: Odnosi biljaka, životinja i ljudskog tela (<i>Biopoetska interpretacija romana Kuća insekata Ota Tolnaija</i>)	29–42
Gabor GELENCER: Kentauri (<i>Jezički i politički radikalizam eksperimentalnih filmova SBB-a I</i>)	43–62
Maria PASTOR-KIČI: Poreklo, značenje i derivati reči <i>tér</i>	63–80
Boglarka SABO LAKI: Mapa sećanja – prostorna struktura u usmenim životnim pričama	81–95
Deneš KOBETIČ: <i>Disznó</i> (svinja) u mađarskoj, srpskoj i nemačkoj frazologiji	96–129
Reka CEGE: Natpisi na nadgrobnim spomenicima groblja u mestu Salonta	130–146
Klara TOT-GLEMBÁ: Analiza natpisa i posveta na sakralnim objektima krstova krajputaša u Srednjem Banatu	147–159

ETO: 821.135.2-31CIOCAN, I.
821.135.2(4-191.2)
DOI: 10.19090/hk.2025.4.1-18

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
erika.bence@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0001-8111-3848

IULIAN CIOCAN *ÉS REGGEL JÖNNEK AZ OROSZOK* CÍMŰ REGÉNYÉNEK (KÖZÉP-)KELET-EURÓPAI ÜZENETE

The (Central-)Eastern European message of Iulian Ciocan's
novel *And in the Morning the Russians Will Come*

Centralnoevropska i istočnoevropska poruka romana
Julijana Čokana *A izjutra će doći Rusi*

Iulian Ciocan moldovai író *És reggel jönnek az oroszok* című regénye jelenbe helyezett disztópia. A cím valójában a főszereplő, Marcel Pulbere által írt és megjelentetett regény címe. Kettős narratívával van tehát dolgunk, amelyeknek részletei felváltva követik egymást, hogy végül a regényíró Pulbere és hőse, Nicanor Turturică sorsa egygyé váljon valamiféle kelet-európai kataklizmatikus látomásban. A disztópia jelenidejűsége abból következik, hogy mind a keretregény, mind a regényben íródó alkotás olyan történeteket és magatartásokat közvetít felénk, amelyek a leírtak formájában soha nem történtek meg (Kisinyovot nem foglalták el ugyan a transznisztriai csapatok), de bárhol és bármikor megtörténhetnek, mi több, valamilyen formában meg is történtek már a világnak e részén, miként a könyve miatt bíróság elé állított író esete sem példátlan. A tanulmányban bemutatott kutatás arra keresi a választ, melyek azok a jelenségek és sztereotípiák Iulian Ciocan regényében, amelyek a közép-kelet-európai létformát írják le, miképp kapcsolódnak ezek az európai disztópiák irodalmi hagyományához. Az összehasonlító vizsgálat során több kortárs magyar disztópikus regény elemzésére sor kerül annak érdekében, hogy a mai magyar próza szinkrón jelenségei és működése tipizálhatóvá és kontextualizálhatóvá váljanak.

Kulcsszavak: disztópia, Közép-Kelet-Európa, keretregény, jövőtlenség, kézirat, regény a regényben

Bevezető

Iulian Ciocan *Iar dimineața vor veni rușii* című regénye 2015-ben jelent meg Iașiban. A regény főszereplője, a besszarábiai Marcel Pulbere 1995-ben – a korábban „varázslatos”-nak hitt anyaországban –, Romániában, a brassói bölcsészkaron szerzett diplomát, és egy tanári vagy szerkesztői állás reményében tért vissza szülőföldjére. Az irodalomra és a regényírásra vonatkozó reflexióiból azt is megtudjuk, hogy nemcsak kész irodalomtanár, hanem pályakezdő író is: tanulmányai során folyamatosan dolgozott rajta, és az elbeszélte jelen időben már kiadásra kész a kézírata. Megjegyzései az elkészült mű típusára, jellegére és értelmezési kontextusára is vonatkoznak. Egyetemi éve alatt nemcsak az anyaországról és a szülőföldről változott meg a véleménye, hanem irodalmi ízlése, érdeklődése és olvasási szokásai is átalakultak. A kisinyovi hazafias, hagyományörző irodalmi diskurzusok, „a forrásokhoz való visszatérés” (Ciocan 2024, 40) gondolata helyett a posztmodern szövegirodalom hatott rá elsősorban, de – nem egészen függetlenül az említett irodalmi beszédmódoktól – megmaradt elkötelezettsége a sci-fi és a disztópiailrodalom jelenségei és képviselői iránt. Ez a hatás, és a hazájában tapasztalt, közösségi katasztrófákat sejtető társadalmpolitikai helyzet, egyedi tapasztalatai (családja kilátástalan szegénysége), traumái (a Dnyeszteren túli, meggyilkolt lázadók holttesteit mutogatja a televízió) és víziói (rémálma, hogy utoléri és eltapossa egy orosz tank, amelyen a *Za Rogyinu! / A Hazáért!* felirat olvasható) készítetik arra, hogy maga is moldovai disztópiát írjon, amely „nem szólhatott másról, mint arról, hogy a szeparatista Dnyeszteren túli Köztársaság lerohanja a Moldovai Köztársaságot” (Ciocan 2024, 41).

A szerzői instrukciók fénykörében nem nehéz felismerni, hogy a mű, amely magyarul Koszta Gabriella fordításában 2024-ben *És reggel jönnek az oroszok* (tehát a románnal identikus) címen jelent meg, kettős narratívát mozgat: a (keret)regény és a főszereplője által írt disztópia fejezetei ritmikusan váltják egymást, mi több, a címként funkcionáló utalás nem is az előbbire, hanem a főhős regényére vonatkozik; ilyen értelemben a Iulian Ciocan által elbeszélte Pulbere-történetnek nincs is saját címe. Bár a fejezetek világosan elkülönülnek egymástól, és Marcel Pulbere regényének cselekménye – az utópiák/antiutópiák természetének megfelelően – az elképzelt jövőben játszódik, azaz megírásának aktuális idejéhez képest másfél évtizeddel későbbi világot fest le, az ábrázolt történeésekről, a megjelenített hangulatokról, karakterekről és jelenségekről olykor mégis nehéz eldönteni, hogy melyik időben érvényesek, melyik korszak eseményeit és közéletét jellemzik elsősorban. Tovább bonyolítja a mai

olvasó helyzetét, hogy a regény magyar kiadásához képest az a jövő, amiről a regényíró főhős vizionál, már múlttá változott. Ha nincs is meg az a rálátási távlatunk (a Walter Scott-i „hatvan év”, vagy a romantika, majd a posztmodern, ún. „félmúlt” perspektívája), ami egy hagyományos értelemben vett történelmi narratíva értelmezéséhez nyújt alapot, de 2024 után már nagyjából tudjuk, hogy a regény 2020-ra datált jövőképéből mi és hogyan valósult meg.

Ilyen szempontból az *És reggel jönnek az oroszok* a 20. századi disztópiáknak arra a vonulatára mutat, amelyek nem meghatározatlan időbe, hanem dátummal megjelölt közeli jövőbe helyezik a globális összeomlást kiváltó katasztrófális események bekövetkeztét. Leginkább Orwell *1984* című regénye juthat eszünkbe, vagy a *Mad Max* filmsorozat, amelynek első részében egy 1984-es feliratra figyelhetünk fel. Másrészt el is különül a műfaj e típusától, mert hiányzik belőle az a sajátosság, amit a szakirodalom a „technikai és politikai túlhatalom” jelenségének (mint a társadalmi igazságtalanság sarokkövének) ír le (Erdei 2019, 45), s ahova az *1984* mellett olyan klasszikusnak számító művek tartoznak, mint Huxley *Szép új világ*, Ray Bradbury *Fahrenheit 451*, Philip K. Dick *Álmodnak-e az androidok elektronikus bárányokkal?* című regényei, illetve cyberpunk és neo-noir filmek jelentős sora, mint amilyen a Dick-regényből készült korszakalkotó *Szárnyas fejvadász* (1982) és folytatása, a *Szárnyas fejvadász 2049* (2017). A Ciocan-regény főhőse, Marcel Pulbere regényében nemcsak hogy nincs szerepe efféle önpusztító technokrata hatalomnak, ami ellen saját technológiai vívmányai fordulnak, amikor az érzelmi intelligenciát kioltó, antihumánus fejlődés egy bizonyos fokán összeomlik a társadalmi rend, hanem mert egyenesen egy gazdasági és technológiai szempontból is elmaradott közösségről van szó. Mi több, maga a hatalmi grémium is teljesen alkalmatlan még saját pozíciója megtartására is, amiről már regénye tervezetében tájékoztat bennünket a regényíró, vagyis Pulbere: „A Kisinyovban uralkodó »tolvajokat« már a rendszerváltás elején villámgyorsan kipenderítik a tiraszpoli »banditák«” (Ciocan 2024, 41). Az *És reggel jönnek az oroszok* világában inkább a társadalom minden szintjére kiterjedő morális válság okozza a katasztrófát.

*Az És reggel jönnek az oroszok a disztópiák műfajсорában:
a jövőtlen jelen mint műfajalkotó motívum*

Ha vizsgálatunk tárgya a Ciocan-regény disztópikus elemeinek kontextualizálása lenne (miként nem elsősorban az), nemcsak hogy egy kiterjedt tipológiai szövevényben kellene tájékozódunk, de az a kérdés is felmerülhetne vele kapcsolatban, hogy értelmezhető-e egyáltalán az antiutópiák sorában.

A *Korunk*¹ folyóirat 2019/2-es száma tematikus blokkot szentelt a kérdésnek. Ebben több tanulmány szerzője is kísérletet tesz az európai és a magyar disztópiák rendszerezésére, korszakolására, tipologizálására (Erdei 2019; Gál 2019; Gombos 2019). Ezeknek és más kutatásoknak (Gombos 2009) a fényében, ha mégis (legalábbis hozzávetőlegesen) szeretnénk kijelölni az *És reggel jönnek az oroszok* helyét, akkor valószínűleg azokkal a kortárs disztópiákkal/disztópikus művekkel helyeznénk azonos műfaji sorba, amelyek egy súlyosan nyomasztó, jövőtlen, katasztrófa utáni világot ábrázolnak. Többségük eredetileg nem is tartozik a szigorúan vett disztópiák sorába, vagy szerzőjük szándéka – Pulberével ellentétben – nem egy ilyen típusú regény létrehozása volt, de az így megjelenített világ erősen disztópikus karakterekkel rendelkezik. Közös vonása a műfajsorba illeszkedő narratíváknak, hogy – a hagyományos értelemben elgondolt utópiákkal ellentétben – cselekményük nem a távoli vagy egy meghatározatlan idejű jövőben, hanem az elbeszélés jelen idejében, vagy legalábbis a nagyon közeli jövőben játszódna.

A Ciocan alkotta író-alteregó regényében az elbeszélt történet kezdete pontosan datált: főhőse, a latintanár Nicanor Turturică 2020. június 26-án lép elénk, amikor is arra ébred, hogy megszálló (orosz anyanyelvű és nemzetiségű polgártársai szemszögéből „felszabadító”) transznisztiai csapatok foglalták el a várost, míg az utolsó kép, amelyet kapunk róla, kilátástalan élethelyzetben, egy börtönként, halálsorként funkcionáló pincében láttatja, ahova azért került, mert nem volt hajlandó együttműködni a megszállók kinevezte új egyetemi grémiummal, azaz nem fogadja el a felkínált egyetemi katedrát, ahol nem létező, a szovjet idők alatt kitalált moldován nyelvet kellene tanítania. Utoljára az év szeptemberében kerül említésre a neve, amikor időskori szerelme (azaz inkább csak a barátnője), Raia, az egyetemi büfésnő, megpróbál a dékánnál érdeklődni utána, de annak elutasító, lekezelő hangvétele semmi jót nem ígér, mi több, azt sejteti, hogy – talán – már nincs is az élők sorában:

Egy pillanat, Raia elvtársnő! Engem a maga helyében nem foglalkoztatna ennek a Turturicănak a sorsa. Több, mint biztos, hogy valahol az új szeretőjével szórakozik! És ha az új szerető fiatal, maga mit tehet, Raia elvtársnő? (Ciocan 2024, 202.)

Hasonló szöveggörnyezetben, s feltehetőleg az elbeszélt idő azonos szakaszában merül fel a neve egy pillanatra volt szomszédja, az orosz csapatok érkezését

¹ *Korunk* (Kolozsvár), 2019. 2., 3–91. https://epa.oszk.hu/00400/00458/00651/pdf/EPA00458_korunk-2019-02.pdf

felszabadulásként megélő Vitali Petrovici Varennița és felesége beszélgetésében, aki azzal nyugtatja meg az utóbbi és a saját lelkiismeretét is, hogy:

Egészen biztosan nincs olyan ok, hogy ez a Turturică szánalmat érdemljen. Vitali Petrovici bosszúsan még azt is elképzelte, ahogy a tanár most egy hegyi üdülőben az ő Romániájában dőzsöl. A románok gondoskodnak az embereikről (Ciocan 2024, 215).

Az olvasó viszont nemcsak sejti, hanem tudja is, hogy mindennek épp az ellenkezője igaz: a menekülő Turturică adminisztratív okokra hivatkozva (lejárt az útlevele) visszaküldik, mi több, elzavarják a román határőrök.

Intertextuális vonatkozások

Ciocan és hőse, Pulbere világértéséhez hasonló vízió jelenik meg a jövőről, a 2022-es franciaországi iszlám hatalomátvételtől és a nyugati kultúra alkonyáról Michel Houellebecq 2015-ös a *Behódolás* (*Soumission*) című regényében, amelynek főhőse, François ugyancsak egyetemi tanár, és sikertelenül próbál meg elmenekülni az aktuális politikai és egyetemi vezetés képmutató, alkalmatlan és korrupt magatartása miatt bekövetkező katasztrófa és következményei elől.

Egyes fejezeteiben és epizódjaiban a fantasy és a bűnügyi horror elemeiből építkezik, bár nem tartozik a kifejezetten disztópikus irodalom sorába Láng Zsolt *Az emberek meséje* című, 2024-ben napvilágot látott regénye. A Ciocan-regénnyel nem is annyira az utópia műfaji sajátosságai, hanem szerkezeti és elbeszélői koncepciója kapcsolja össze, illetve bizonyos, a történeti múlthoz, a nyelvi identitáshoz és a multikulturális világértéshez kapcsolódó magatartások megjelenítése, illetve az ezekből való kiábrándulás folyamatának ábrázolása.

A több szálon futó regény (egyik) főszereplője, a több anyanyelvi kultúrában otthonos (többynyelvű), önmagát különböző nevekkal és identitásokkal azonosító Tavasz Zsombor/Étienne Chaix, aki – mint Pulbere – regényt ír (legalábbis arra következtetünk a mű elbeszélői megoldásai alapján). Úgy sejtjük, mert az elbeszélői szálak nem mindig különülnek el egymástól egyértelműen: regénye bűnügyi thriller, amely a chevaline-i rejtélyes gyilkosságról és az ügyében indított nyomozásról szól. Központi alakja – a bűnügyi regények természetének megfelelően – a nyomozó, akinek szerepébe a saját apját, az egyetemi elit világából kiábrándult André Tavaszt helyezi. A nyomozói hatóság azért kéri fel épp őt a bűntény romániai szálának felderítésére, mert erdélyi szász gyökerekkel is rendelkezik, és kutatási területe, a kommunikációelmélet módszerei és eljárásai eredményesen felhasználhatók a modern bűnfeltárásban. Így kerül

egy különleges, világtól elzárt erdélyi zsákfaluba, Medárdba, ahol a mítoszok, a legendák és világról alkotott utópisztikus elképzelések nemcsak életre kelhetnek, hanem hétköznapi valóságként működhetnek (Bence 2025a).

Tóth Krisztina *A majom szeme* (2022) című regényének főhőse, a pszichológus dr. Krautzer szociopata bűnöző, a regnáló maffiahatalom embere, míg a másik főszereplő, az egyes szám első személyben megszólaló Giselle/Gizella életvezetési gondokkal küszködik, így kerül a terapeuta hatása alá és válik maga is a következő áldozatává, miközben – Nicanor Turturicăval ellentétben – megkötötte már kompromisszumait a rendszerrel: meghamisított történelmet tanít az egyetemen. A Ciocan-regénnyel a disztópikus történetek jelenbe helyezettisége rokonítja.

A regény ábrázolta posztapokaliptikus világ, amelynek katasztrófái (polgárháborús állapotok, gazdasági összeomlás, atomkatasztrófa, szegregáció, átnevelőtáborok, rendőrállam, besúgórendszer, koncepciós perek, emberkísérletek) elsősorban a nemzeti közösség mély szellemi és erkölcsi válságának következményei, egy meg nem nevezett, de térbeli objektumokra vonatkozó utalások (például: a Hermina és Gizella út kereszteződése) nyomán felismerhető és megnevezhető magyarországi város koordinátái között jelenik meg. A központosított hatalom, amely egy kisebb, kiváltságos csoport érdekeit szolgálja, élükön a pszichopata és paranoiás Kormányzóval, nagyon is ismerős konstrukció a mai kelet-közép-európai olvasó számára. Jelenünkre is érvényes mozzanatokat tartalmaz: az említett gazdasági, társadalmi vagy háborús katasztrófák többsége már megtörtént (például: Csernobil, ukrajnai háború), vagy bármikor bekövetkezhet e térségben.²

Az *És reggel jönnek az oroszok* mindkét narratívájának, a keretregénynek és a disztópiának is Kisinyov a helyszíne. Marcel Pulbere kálváriája a múlt század kilencvenes éveiben zajlik, ám az elbeszélés múltidejűsége, valamint a szöveg rejtette, mellékesnek látszó, később mégis jelentéssé váló harmadik személyű elbeszélői megjegyzések arra engednek következtetni, hogy az író végül mégiscsak megúsza valahogy (legalábbis életben maradt) a regénye miatt ellene folytatott (kafkai világot idéző) bírósági per következményeit, míg az a jövő, amelyet művében 2020-ra vizionál, kilátástalannak minősül szereplőire, elsősorban Turturicăra és környezetére nézve, bár az új megszállókat ünneplő Petrovici-félék helyzete sem sokkal reményteljesebb. Más kérdés, hogy ezt ők nem látják át, viszont az olvasó történeti tudása és jelenkori tapasztalatai révén nagyon is tisztában van e jelentésekkel.

² Erről bővebben: Bence 2023.

A társadalom morális válsága mint jelentésképző mozzanat

A reménytelen jelen és a kilátástalan jövő mint legfontosabb jelentésképző mozzanat több kortárs magyar narratívát helyez a Ciocan-regénnyel azonos tipológiai sorba, függetlenül attól, hogy a térség melyik országában játszódik az általuk elbeszélte események. Ezért érezhetjük úgy, hogy az *És reggel jönnek az oroszok*, noha moldovai eseményeket és viszonyokat mutat be, és 2015-ben még leginkább csak Houellebecq vizsgált regényével állt diskurzusban (a magyar irodalomból, legfeljebb Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című művével), akár Magyarországról, vagy a környező országok bármelyikéről, például Romániáról is szólhatna, különösen, hogy magyarul történő 2024-es megjelenésének idejére a jelenkori magyar irodalmi kultúra és könyvkiadás is kitermelte a maga szinkrón jelenségeit.

Tóth Krisztina regénye mellett e típusba illeszkedik Pető Péter *Olyan gyönyörű ez a szöveg, hogy csak pucéran olvasom* (2023) és Horváth Viktor *A Júdás-terv* (2024) című regénye, illetve két, egységes kompozícióként (novellai kiképzésű kisregényként) is olvasható novelláskötet: Hegedüs Vera *Mondass egy misét értem* (2024) és Molnár T. Eszter *Tájkép lövés előtt* (2025) című kötete. Utóbbi két könyv novelláinak és rövidtörténeteinek mindegyike posztapokaliptikus világot jelenít meg, ahol az egyén szabadsága és integritása erősen sérült, elhagyhatatlan zárt intézmények (elmeorvos- és javítóintézet, villanyárammal és szögesdróttal megerősített kerítéssel körbevett lakótelep, börtön, katonai laktanya etc.) határozzák meg sorsát, ahonnan nincs, vagy alig van menekvésre lehetősége, miközben élete kiszolgáltatott valamiféle kiismerhetetlen politikai, technológiai vagy katonai hatalom érdekeinek. Mindkét kötet címadása egyértelműen erre a jelentésre reflektál: a megsemmisülés előtti utolsó, nyomasztó pillanatot örökíti meg. Előbbiben egy, a humánus nélküli és értékvesztett világban magára hagyott, beteg nő reménytelensége mutatkozik meg, míg Molnár T. Eszter novellájának lezárása nyitott, vagyis meghagyja bennünk a kételyt: lesz-e bátorsága a főszereplőnek, az erőszakkal besorozott lánynak, akinek megölték egyetlen barátnőjét, kézbe venni saját sorsát, és a parancsnokai ellen fordítani a fegyverét (Bence 2025b).

Az *Olyan gyönyörű ez a szöveg...* és *A Júdás-terv* – részben legalábbis – olyan műfajkonstruáló elemekből építkezik, amelyek a technológiai és informatikai túlfejlődés katasztrofális következményeit, elsősorban a lakosság mély morális válságát, s az ebből maguknak önkényuralmat kovácsoló érdekcsoportok működését mutatják be. Legfontosabb jelentése e történeteknek, hogy a különböző társadalmi csoportok tagjai – függetlenül eltérő nemi, faji, gazda-

sági és intellektuális helyzetüktől, illetve képességeiktől – mindig bele fognak egyezni a bevezetésre kerülő, erősen szabadságjogokat sértő informatikai és más rendszerek alkalmazásába, vagyis a rendszer a rossz, de létrejöttéért és fennmaradásáért a konformista egyén okolható.

A Pető-regény különös, figyelmet felkeltő címe az ábrázolt világ felszínes, fogyasztói jellegére, a marketingnek és a virtuális valóságnak az objektív világot felülíró működésére utal. A szereplők, akik egy válási bulira érkeznek, valamennyien úgy viselkednek, mintha egy valóságshow résztvevői volnának, s amikor bezárulnak a terem ajtajai, nem az erkölcsi rend helyreállítása és a szabadságuk visszanyerése, hanem a másik ellehetetlenítése, kirekesztése, legyőzése, (egzisztenciális vagy fizikai) megsemmisítése jelenik meg előttük célként. Mindeközben nem veszik észre, hogy ami történik velük, teremtet és nem konkrét valóság: a rendszer csoportpszichológiai tesztet végez rajtuk, amelynek során a hatalom szempontjából „jól teljesítenek”: önzők, korrumpálhatók, és még arra sem képesek, hogy saját helyzetüket értelmezzék; meg sem próbálják kinyitni az ajtókat, miközben azok belülről végig nyithatók.³ Ilyen a közösség morális állapota Ciocan disztópiájában is: noha Kisinyovot a transznisztriai csapatok rohanták le és foglalták el, a műveletek sikerének a helyi és a térségi korrupt vezetőség ténykedése, az emberek konformizmusa és a különböző társadalmi és etnikai csoportok belső ellenségeskedése „ágyazott meg”.

Hogy a jelölt viszonyokon sem az alulról jövő társadalmi osztályok tagjai, sem az értelmiségi elit, sem az intellektuális teljesítménnyel rendelkezők nem képesek változtatni, fontos konzekvenciája mind az *És reggel jönnek az oroszok* kontextualizációjának, mind a kortárs magyar disztópiailrodalom vonatkozó darabjai értelmezésének. A szerepek felcserélődésével, az elnyomottak váratlan hatalomra jutásával nem, vagy alig változik a társadalmi struktúra, mert az új káderek is pillanatok alatt megvesztegethetők, vagy elvakítja őket a megszerzett hatalom ereje. Ennek láttelejét, kórtörténetét tárja elénk Horváth Viktor *A Júdás-terv* című regénye, amelynek főhőse Bán Viktor, a hivatása szempontjából nem épp makulátlan (szeretőt tart, nem veti meg az élvezeteket), de radikális szellemiségű pap, aki újraírja és átértelmezi az *Evangéliumot*, extrém prédikációkat tart, majd a hatalom foglyaként megjárja a pokol bugyrait a kínzókamrán és a köztörvényes bűnözők börtönén át a luxuskörülmények között megélt izolációig. Aztán a legfelsőbb hatalom embereinek belső árulását kihasználva

³ Ezekről a regényekről bővebben, de nem szakmai és értekezői célzattal írt cikkeket a következő felületeken olvashatni: Bence 2024b. Megjelenés előtt: Bence 2024c.

letaszítja pozíciójáról Gertler Viktort, a regnáló miniszterelnököt, és I. Viktor néven maga ül annak – egyáltalán nem képzeletbeli – trónjára. Tettét azokkal a létező és profán *Evangelium*-értelmezésekkel igazolja, amelyek az árulást tartják az igazi megváltó, az emberiség ügyét előremozdító tettnek, azaz Júdas árulását minősítik korszakformáló cselekedetnek.⁴

Valóság és kitaláció a disztópiában

Az egyszerre több műfaji körben, így a bűnügyi történetek és az újabb kori bűnregények vonzatkörében is értelmezhető *A Júdas-terv* is tartalmazza azt az „ütős” fordulatot, ami az utóbbi típusba (is) sorolható művek egyik legfontosabb műfajalkotó elve: az elbeszélés és a cselekmény iránya félrevezető és megtévesztő, semmi és senki sem az, aminek/akinek első látszatra tűnik. Még a bűncselekményről (és az elkövetéséről) is kiderül, hogy egészen más természetű, mint amit kezdetben annak gondoltunk; a valóban sötét erők és súlyos tettek másutt, a háttérben húzódnak és történnek. Bán Viktor plébánosról, a rendszerváltó politikusról kiderül, hogy még a fiktív történetben sem (tehát a regényben sem) létezik, csak a játékfüggő és szenvedélybeteg regényíró-elbeszélő által generált virtuális valóság hőse. Ettől függetlenül nem válik kevésbé nyomasztóvá és disztópikussá a primer történet sem, mert azok a körülmények, amelyek lehetővé teszik egy kortárs regényíró számára, hogy a mindenkori morális elvek és erkölcsi önreflexió működése helyett – kikapcsolva ezeknek létszervező jelenlétét – a virtuális valóságot avassa az egyéni és közélet legfontosabb terévé, mindezek nagyon is létező és veszélyes jelenségei jelenkorunknak.

A vizsgált disztópiák, illetve disztópikus tartalmakat is megjelenítő narratívák további közös sajátossága, hogy megtörtént eseményekről is szólnak, illetve rájátszanak az olvasó ilyen típusú tapasztalataira; nemcsak asszociatív és absztraháló képességeit veszik igénybe, hanem a múltból szóló ismereteit is mozgósítják. Tóth Krisztina *A majom szeme* című regényének toponímiái és a személynevekre, más elnevezésekre vonatkozó argumentumai (néhány kivételével) idegenül hatnak, az elbeszélés legfontosabb szimbólumává tett, kétes kimenetű orvosi kísérlet, az 1970-es White-féle majomfej-átültetés nem

⁴ E szempontból viszont Horváth Viktor regénye többek között olyan disztópiákkal állítható azonos műfajkörbe, mint Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című verses regénye (Bence 2018; Károlyi 2024), illetve olyan kettős narratívájú művekkel, amelyeknek szereplői átírják a múltat és azoknak kanonizált értelmezéseit. Sok más mellett: Spiró György *Fogság*, illetve *Messiasok* című regényei tartoznak ide; a legújabb magyar prózából Milbacher Róbert *Angyali üdvözlések* című regénye.

Magyarországon történt, miként a közelmúltban sem polgárháború, sem atomkatasztrófa nem történt az országban. Ám a disztópiából a jelenbe való vissza-kapcsolás befogadói eljárása, a regényolvasás befejezése egyáltalán nem hozza meg a körülöttünk levő erkölcsi világrend visszarendeződésének felszabadító érzését. Nemcsak azért, mert a regényszövegben elrejtett utalások magyarországi, sőt, budapesti helyszínekre is vonatkoznak, hanem mert a múltból és a jelenkori politikai mozgásokról szóló tudásunk arról győz meg bennünket, hogy társadalmunk és kultúránk minden olyan feltételt tartalmaz, amilyenek más, közeli országokban és térségekben (például a Balkánon, Kelet-Európában, Csernobilben, Ukrajnában etc.) előidézték a regények jövődöntő katasztrófáit. Nem ad reményt *A majom szeme* fő történetszálának lezárása sem, amely a csaló és gonosztevő dr. Krautzer látványos bukását⁵ jeleníti meg, mert – a jogilag és erkölcsileg legitim társadalmat működtető – törvényesség és társadalmi igazságosság visszaállítása hiányában csak azt a konzekvenciát közvetíti felénk, hogy egy ilyen rendszerben bárkiből, még a hatalmi gépezet belső köreihez tartozókból is lehet áldozat.

Baróthy Zoltán *Utolsó napok* (2024) és Bíró Péter *Hosszú árnyék* (2024) című, részben (az előbbi esetében) a fantasy, illetve a bűnügyi irodalom vonzatkörébe tartozó regénye is működtet a jelen kori disztópiákra jellemző eljárásokat, de nem szigorúan vett antiutópiák. Ilyen a felismerhető és megnevezhető referenciális tér karakterisztikáinak megváltoztatása, virtuálissá tétele, egyfajta, az ember, vagyis az alkotója ellen fordult technológiát, a mesterséges intelligenciát a saját hasznára, uralmának megtartására és a társadalom kifosztására, leigázására felhasználó (okkult) háttérhatalom jelenléte, a látszat és a valóság felcserélődése, a militáns és a kulturális szférák harca, ami – leginkább – az utóbbiak erkölcsi győzelmével, de fizikai vagy egzisztenciális vereségével ér véget.

A nagyjából a Nemzeti Nagykönyvtárban játszódó, de konkrét budai és pesti tereket is megjelenítő *Utolsó napokban* Becsey Gergely könyvtáros és barátja, Zoltán egy – a könyvszállító kocsi platóján talált – levágott fül rejtélye miatt kezd magánnyomozásba, mivel a nyomozó hatóság – miként az a diktatórikus társadalmakban általában megfigyelhető – a hatalmi koalíció kezében van. Ebben a világban is hamar kiderül, hogy nem azok a „rosszak” (vagyis a könyvtár titkos alagútrendszerében, egy árnyékkatalógus létrehozásán dolgozó

⁵ A titkosszolgálat emberei vele is eljátszatják ugyanazt a színjátékot, amit ő moderált a törbejettettek számára, majd kényszerítik, hogy kövesse áldozatait a reaktor belsejébe. Nem jelenti az igazság pillanatát kiütőző rémülete sem, amikor kedvenc fényképén, az 1970-ben fejátültetésen átesett (ezzel halálra ítélt) állatról készült fotón, a majom szemében felismeri saját félelmét (Bence 2023).

rekatalogizálók), akik az első feltárt nyomok alapján annak látszanak, mi több, titkos szövetségük (mint a *Da Vinci-kódban*, *A rózsza nevében* vagy a *Bábeli könyvtárban*) inkább a világ megmentésére irányul; mielőtt még az oligarchák működtette hatalom rátenné a kezét és gonosz célokra használná fel a könyvtár tiltott állományát, a veszélyes könyveket.

A különös vagy titokzatos kézirat cselekményszervező szerepe

E – részben a fantasy, a bűnügyi vagy a gótikus horror, részben a disztópiák karakterisztikáit működtető – regények megegyező sajátossága az is, hogy cselekményszervezőségükben központi szerepet tölt be (mint a Ciocan-regényben) egy könyv, egy regény vagy annak a kézírata. A (Baróthy-regényhez hasonlóan) a kultúrkrimi kategóriájába sorolható Bíró-thrillerben

a „hosszú árnyék” a bűn kiterjedésének és hatásának metaforája [...], de konkrét jelentései is vannak. A zsákfalucskától nem messze eső főváros tereire vet (szimbolikus értelemben is) erős árnyékot az ismeretlenek által szívdarványszínűre festett Szabadság-szobor, de *Hosszú árnyék* a címe annak a memoár-kéziratnak is, amelynek állítólagos szerzője az elhunyt tanító néni, s aki művét egy kétes ügyletekbe bonyolódott, és vitatható értékű irodalmi művek kiadásáról hírhedtté vált kiadónál szeretne volna megjelentetni (Bence 2024c).

S bár a bűnügyi helyszín közelében váratlanul felbukkanó Urbán Andor miniszterelnökről végül kiderül, hogy egészen banális okok miatt (feldölt a műút melletti parkolóban elhelyezett mobilvéccé) tartózkodott a szentistvándi erdőben, s testőrei is ezért, s nem a gyilkossági ügyben való érintettségük miatt fenyegetik meg az eset szemtanúját, Dukon falugondnokot, mi több, Katóka tanító néni halála végül – még ha tettének kiváltó oka a múltbéli gaztettek lelkiismereti terhe volt is – öngyilkosságnak minősül, a bűn nyomasztó árnyéka és egy majdani közösségi katasztrófa előérzete továbbra is jelen van a három barát, Dukon falugondnok, Szamovics kriptaőr és Perényi Tamás tanár felderítette és leleplezte világban. Végül az is napvilágra kerül, hogy a regény valódi szerzője az utóbbi személy, aki a regényhez szükséges anyaggyűjtés (a tanító néni meginterjúvolása) során ébred rá, hogy a jelen történései nem függetlenek a hazug és szövevényes múlt eseményeitől, hogy ebben a kétarcú világban majdnem senki sem teljesen azonos azzal a képpel, amit önmagáról kifelé mutat. Mint a Ciocan-regényben, itt is fény derül az irodalmi közélet és a kultúra politikai és ideológiai átitatottságára, hamisságára és hiteltelenségére, a kiadók működé-

sének anomáliáira. Mi több, ebben a világban az írás – kivéve, ha azt a hazug rendszer szolgálatába állítja a szerző – sem veszélytelen tevékenység.

Bán Viktort is a politikai és az egyházi kánont átértelmező kéziratáért tartóztatják le és vetik börtönbe, még akkor is, ha formabontó műve – paradox módon – az aktuális miniszterelnök kedvenc olvasmánya lesz. Marcel Pulberét is regénye, az *És reggel jönnek az oroszok* miatt állítják bíróság elé 1996-ban, amikor az általa jövendölt 2020-as társadalmi kataklizmának még nyoma sincs. Kivéve azt, hogy már az adott pillanatban is minden adott (a köz- és a jogrend, illetve a kulturális és a politikai struktúrák mély válsága) a jóslat megvalósulásához.

A disztópiák természetének megfelelően Pulbere (és Ciocan) regénye – miként a műfaji sorban említett összes többi is – nem elsősorban a jövő, hanem a jelen visszasságaira kérdez rá. Ezeknek felszámolásában a múlt példája sem igen segít, mert arról is gyorsan kiderül, hogy kompromittálódott.

A múltról szóló dezillúziós tudás

Láng Zsolt *Az emberek meséje* című regényének szereplői, a Medárd nevű erdélyi, egykor szász, de az elbeszélte időben már cigány falu lakói úgy szeretnék meghaladni és eliminálni a múlt traumáit, hogy tagadják, vagy nem vesznek tudomást a létezéséről. Amikor a véletlenek folytán a faluba került, erdélyi gyökerekkel rendelkező, magyar anyanyelvű, de már francia állampolgár Tavaszi André a családi múltból kérdezi új ismerőseit, furcsa válaszokat kap (Bence 2025c):

Szokatok ilyesmiről beszélni otthon?

Nem. A múltból soha. Én csak tizenhat évesen, amikor Londonba mentem, tudtam meg, hogy van múlt is (Láng 2024, 283).

Az elhallgatás mögött ugyanis súlyos tragédiák húzódnak. Amikor Sziditől, a vajda lányától André a kalapjára tett virág cigány nevére érdeklődik, a történelem elrettentő képe bontakozik ki a nyelvi valóság mögül:

Nálatok szedtem a kertben, emelte mutatóujját a kalap elé.

Andrea is szereti, soha nem gyomlálja ki.

Miért lenne gyom? Cigányvirágnak is nevezik.

Cigányul is?

Gánújának mondta a nagyanyám. Ő is kalapot hordott. Azzal temettük el, ez volt a kívánsága. Mert az a kalap az anyjáié volt, a dédanyámé. Akit agyonverték a katonák. Ők a cigányokat tartották gyomnak (Láng 2024, 283).

Az emberek meséjében Bernard Mende ville *A méhek meséje* (1724) című filozófiai szatírájának és Blaise Pascal *A véletlenek matematikája* címen ismert elméletének jelenségei „kelnek életre” és jönnek létre a valóságban: méhdel-finek, mézügynökök és méhemberek ténykedéséről szerzünk tudomást belőle. A két főszereplő, André Tavas z és fia, Étienne Chaix (Tavas z Zsombor) sorsá-nak alakulását pedig számos véletlen egybeesés határozza meg. Például utóbbi véletlen szemtanúja (e körülmény hiányában a gyanúsítottja) lesz a Francia-Alpokban történt, chevaline-i mézsárlásként elhíresült (a valóságban is megtör-tént) négyszeres gyilkosságnak. Az is véletlen, hogy ugyanabba a faluba sodor-ják az események, ahova a nyomozással megbízott apját veti a „sors keze”. De az is lehet, hogy nagyon is kiszámítható lépések és események sorozatáról van szó. A bizonytalan identitású és kétes egzisztenciájú, gyermekkori traumáktól szenvedő fiú a világtól olykor fizikai értelemben (tavaszi áradáskor) elzárt falu-ban szeretne elrejtőzni, míg a körülmények felderítésével foglalkozó, eredeti-leg kommunikációkutató Andrét a nyomok vezetik a helyszínre, de az is lehet, hogy az egészből semmi sem igaz: Tavas z Zsombor Étienne Chaix írói néven (provanszál eredetű anyjának a vezetéknevét vette fel, ami gallolatin nyelven „sziklá”-t jelent, míg Étienne volt Pascal janzenista apjának a keresztnéve) egyszerűen csak regényt ír családjának történetéről, amelynek főhősévé az apját avatta, és annak hagyatéka, a jegyzetei felkutatása céljából érkezett Medárdra.⁶

A véletlen beteljesülés fordított példáját tapasztaljuk a Bíró-regény kelet-kezéstörténetében és utóéletében. *A Hosszú árnyék*ban a budapesti Szabadság-szobor körüli botrány kitalációként szerepel, de megjelenése után nem sokkal a valóságban is politikai botrány kerekedett körülötte. A regényben valakik szivárványszínűre festik a szobrot, a valóságban a politikai öncélúság miatt látjuk torz fényben.

Az *És reggel jönnek az oroszok* közvetítette prófécia nem nyert valóságos dimenziókat, legalábbis nem olyan formában teljesedett be, mint a disztópiában. A transznisztriai szakadár csapatok felkelését még 1992-ben, egy rövid ideig tartó háborúban leverte a moldovai hadsereg, azóta a Dnyeszter Menti Köztársaság ügye politikai és katonai körökben is függőben van. Ukrajna orosz lero hanása, bár a regénnyel kapcsolatban hangsúlyozza a recepció, hogy „azok az oroszok, nem ezek az oroszok”, mégis – más térben, de – beteljesült jóslatnak minősíti a Ciocan-disztópia valóságát. Mi több, identikus (de eltérő módokon inter-pretált) közép-kelet-európai múltunk is számos esetét tartja számon a nemzeti alapú ideológiai és katonai támadásoknak (Bence 2025b).

⁶ A regény hasonló, de más jelentéseinek értelmezéséről lásd: Bence 2025a.

Összegzés

Julian Ciocan *És reggel jönnek az oroszok* című regénye és az intertextuális vonzatkörébe tartozó magyar narratívák vizsgálata számos adalékkal szolgál a térségi, jelenkori disztópiák természetének, jelenségeinek megértéséhez. Általános érvényű, a jelenre vonatkozó, a közép-kelet-európai léttérben hatásos tanulságát, konzekvenciáját vagy üzenetét modelleknek azonban mégsem azoknak a mozzanatoknak a szövevénye jelenti, amelyek a társadalmak gazdasági és morális összeomlását, azok kiváltó okát magyarázzak és a jelen állapotaira kérdeznek. Nem az a legnyomasztóbb üzenete e szövegvilágoknak, hogy a megjelenített katasztrófák bármikor, a mi világunkban is bekövetkezhetnek, hanem annak a folyamatnak a megvilágítása, hogy miképp érvénytelenednek el és válnak triviálissá azok az értékek és elvek, amelyeket hagyományosan a társadalmi rend fenntarthatóságát biztosító imperativusoknak gondolunk.

A Ciocan által vizionált moldovai katasztrófát nem tudja megakadályozni sem a hagyományokhoz való ragaszkodás, sem a dicsőséges múlt illúziója. A történelem ismétlődő jelensége és sajátossága ugyanis, hogy a (katonai megszállás vagy rendszerváltás nyomán) kialakuló új hatalmi struktúrák mindig újradefiniálják a múltat, megváltoztatják a társadalmi kommunikációt és annak nyelvi reflexióit. Ez történik a Marcel Pulbere vizionálta megszállt Moldáviában is a tiraszpoli hatalom részéről, de ez az egyik legfontosabb jelentése olyan hagyományos értelemben vett történelmi regényeknek is, mint amilyenek Gion Nándor *Latroknak is játszott tetralógiájának*⁷ és Végel László *Újvidék-trilógiájának* darabjai, vagy Vida Gábor *Senkiháza* című 2023-as regénye.⁸

Még nagyobb dezillúziót jelent a vizsgált, jelen idejű disztópiák és disztópikus elbeszélések világában a többnyelvűségbe és a multikulturalitásba vetett hit kiüresedése. Medárd cigány lakóinak – akik tagadják a múlt létezését, összetett kulturális identitások megszemélyesítő és egyfajta cigány, román, magyar, török és német keveréknyelven értik meg egymást – sorsa átmenet nélkül tragikussá válik, amikor kikerülnek saját nyelvi közegükből. Szidi dédanyját idegen katonák verték agyon a múltban, miképp a család legifjabb tagját, a vajda fiát, Rómeót is hasonló végzet érte a segesvári börtönben.

Nicanor Turturică és orosz szomszédjai is tökéletesen megértik egymást, mert jól beszélnek egymás nyelvét mindaddig, amíg a megszálló csapatok nyomán kialakuló új hatalmi viszonyok közepette át nem rendeződnek és meg nem

⁷ Virágos Katona (1973), Rózsaméz (1976), *Ez a nap a miénk* (1997), *Aranyat talált* (2002).

⁸ Erről bővebben: Bence 2024a.

rendülnek a köztük fennálló egyensúlyt biztosító viszonyok. Amíg korábban Petroviciék igyekeztek jószomszédi viszonyban maradni a román Turturicăval, addig a tiraszpoliak, azaz a kulturális és nyelvi identitásuknak erőfölényt biztosító csapatok megérkezése után már múltbéli etnikai sérelmeiket helyezik előtérbe, ellenséges magatartást tanúsítanak más nemzetiségű (többségi vagy államal-
kotó) polgártársaikkal szemben.

Vida Gábor regényében a Namajdon magának hazát/házat és otthonot teremteni kész, román–magyar, azaz kétnyelvű Kalagor Mátéval történnek hasonló események, amikor a hatalmi átstrukturálódások következtében nemcsak a nevének írásmódja és kiejtése változik folyton (éppúgy, mint Slemil Ferencé, Végel László *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja* című regényében), de az élete és az egzisztenciája is folyton veszélybe kerül, mert – hiába beszéli jól a nyelvüket és érti a kultúrájukat – egyik közösség sem akarja igazán befogadni.

Nem járnak sokkal jobban az anyaország, az „anyanemzet” értékeihez, az anyanyelvhez és a nemzeti hagyományokhoz ragaszkodók sem. Gion, Végel és Vida regényei is azt mutatják meg, hogy a felszabadítóként érkezők végül azoknak az életét is katasztrófába sodorják, akikkel azonos nyelvet beszélnek, megegyező vallási felekezethez, társadalmi csoporthoz vagy közösséghez tartoznak. Az új hatalom csapatai mindig lerabolják az elfoglalt térséget, függetlenül attól, hogy a területen esetleg nemzettársaik is nagy számban élnek, miközben semmilyen szolidaritást nem mutatnak irányukban.

Marcel Pulbere romániai tanulmányai alatt mélységesen kiábrándul az anyaország kulturális és társadalmi viszonyaiból, Turturică tévesen hiszi és reméli azt, hogy Romániában majd menedéket talál: idegenként kezelik, és még véletlenül sem segítenek rajta, mi több, kiszolgáltatják a tiraszpoliaknak. Más kontextusban elhangzott, de itt is érvényes konzekvencia: „A térségen úgy csörtet végig a történelem, hol lovon, hol harckocsin, hol biciklin, hogy végül senki hazája nem lehet, főleg nem az Ígéret földje jelentésében” (Bence 2024a).

Minden helyzetben és körülmények között érvényes magatartást és megoldást természetesen egyik regény, sem a disztópiák, sem a történelmi narratívák nem kínálnak fel. Rojtos Gallai István az *Ez a nap a miénk* című 1997-es Gion-regényben azt feleli felesége vádjaira, amiért együttműködik az új, háború utáni (szerb) hatalommal, hogy „néha az ember kénytelen patkánybajszot növesztetni” (Gion 1997, 256), de azt bármikor leborotválhatja. Legjobb helyzetben talán azok vannak, akik – noha idegen közegben kénytelenek élni – valamilyen módon (tudatos alkalmazkodással, átvétellel és a pozitív jelenségek kamatoztatásával), ha korlátozott terjedelemben is, de meg tudják őrizni anyanyelvi identitásukat, akik a különbözőség előnyeit képesek megélni. Ilyen küzdelemről szól Kun Árpád *Takarító férfi* című 2022-es regénye, illetve Nádasdy

Ádám *Londoni levelek – 2020–2024* című tárcakötete. Ehhez azonban a kelet-európai disztópiák világánál sokkal nyitottabb, kulturálisan és egzisztenciális értelemben is gazdagabb és toleránsabb társadalmi környezetre van szükség.

Irodalom

- Baróthy Zoltán. 2024. *Utolsó napok*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Bence Erika. 2018. Magyarország vulkanikus télben. Térey János: A Legkisebb Jégkorszak. In *Utazások Poszt-Monarchiában*. 142–146. Szabadka: Életjel.
- Bence Erika. 2023. Ex libris. *Élet és Irodalom* 67 (47): 2023. nov. 24.
- Bence Erika. 2024a. Volt egyszer egy 20. század: Gion Nándor Latroknak is játszott című tetralógiája a térségi történelmi narratíva tükrében. *Irodalmi Magazin* 12 (4): 13–19.
- Bence Erika. 2024b. A nemzet meztelen – Kritika Pető Péter *Olyan gyönyörű ez a szöveg, hogy csak pucéran olvasom* című regényéről. *Kortárs Online*, jan. 11.
- Bence Erika. 2024c. *Az árulás terve*. Horváth Viktor: *A Júdás-terv*. Kézirat.
- Bence Erika. 2024d. Bíró Péter: Hosszú árnyék. *Magyar Narancs* 2024. nov. 27., <https://magyarnarancs.hu/visszhang/biro-peter-hosszu-arnyek-272800>
- Bence Erika. 2024e. Mi történik a föld alatt? Baróti Zoltán: *Utolsó napok*. *Magyar Narancs*, 2024. dec. 11., <https://magyarnarancs.hu/kritika/mi-tortenik-a-fold-alatt-273121>
- Bence Erika. 2025a. Láng Zsolt: Az emberek meséje. *Kortárs* 69 (9): 79–91.
- Bence Erika. 2025b. Ex libris. *Élet és Irodalom* 69 (12): 2025. márc. 21. 19. <https://kortarsonline.hu/aktual/peto-peter.html> (2025. szept. 5.)
- Bence Erika. 2025c. Erdély mint történelmi tér: A térségi történelmi regények tükrében. *BárkaOnline*. <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/9395-erdely-mint-tortenelmi-ter--a-tersegi--tortenelmi--regenyek-tukreben> (2025. szept. 15.)
- Bíró Péter. 2024. *Hosszú árnyék*. Budapest: Kalligram.
- Ciocan, Julian. 2024. *És reggel jönnek az oroszok*. Ford. Koszta Gabriella. Budapest: Athenaeum.
- Erdei Lilla. 2019. Horror a disztópiában, disztópia a horrorban. *Korunk* 33 (2): 38–48.
- Gál Andrea. 2019. Kísérlet a magyar utópia vázlatos történetére. *Korunk* 33 (2): 32–38.
- Gion Nándor. 1997. *Ez a nap a miénk*. Budapest: Osiris.
- Gombos Péter. 2009. *Utópiák és disztópiák a magyar irodalomban, különös tekintettel a gyermeki irodalom antiutópiáira*. Tézisfüzet. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék. <https://pea.lib.pte.hu/server/api/core/bitstreams/54944dc0-99b6-4a70-9fde-b33c0d134675/content> (2025. szept. 1.)
- Gombos Péter. 2019. A disztópiák *Alkonyatjától* a disztópiák alkonyáig? *Korunk* 33 (2): 49–56.
- Hegedűs Orsolya. 2012. *A mágia szövedéke: Bevezetés a magyar fantasy olvasásába I*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. (Parazita könyvek 8.)

- Hegedüs Vera. 2024. *Mondass egy misét értem: Novellák*. Budapest: Kalligram.
- Horváth Viktor. 2024. *A Júdás-terv: Kurzusregény*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Houellebecq, Michel. 2015. *Behódolás*. Ford. Tótfalusi Ágnes. Budapest: Magvető.
- Károlyi Csaba. 2024. Ember tervez, ki végez? *Élet és Irodalom* 68 (46): 2024. nov. 15. <https://www.es.hu/cikk/2024-11-15/karolyi-csaba/ember-tervez-ki-vegez.html> (2025. szept. 6.)
- Kun Árpád. 2022. *Takarító férfi*. Budapest: Magvető.
- Láng Zsolt. 2024. *Az emberek meséje*. Budapest: Jelenkor.
- Molnár T. Eszter. 2025. *Tájkép lövés előtt*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Nádasdy Ádám. 2025. *Londoni levelek – 2020–2024*. Budapest: Magvető.
- Pető Péter. 2023. *Olyan gyönyörű ez a szöveg, hogy csak pucéran olvasom*. Budapest: Kalligram.
- Tóth Krisztina. 2022. *A majom szeme*. Budapest: Magvető.
- Végel László. 2015. *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja*. Budapest: Noran Libro Kiadó.
- Vida Gábor. 2023. *Senkiháza: Erdélyi lektűr*. Budapest: Magvető.

THE (CENTRAL-)EASTERN EUROPEAN MESSAGE OF IULIAN CIOCAN'S NOVEL *AND IN THE MORNING THE RUSSIANS WILL COME*

Moldovan author Iulian Ciocan presents a dystopia set in the present in his novel *And in the Morning the Russians Will Come*. The title is actually the title of the novel written and published by the main character, Marcel Pulbere. We are thus dealing with a dual narrative, whose episodes follow one another in turn, so that the fate of Pulbere, the novelist, and that of his hero, Nicanor Turturică, eventually become one in a kind of Eastern European cataclysmic vision. The dystopia's contemporaneity arises from the fact that both the frame novel and the novel within the novel depict events and behaviours that have never happened in the described form (e.g. Chişinău was not overtaken by Transnistrian troops) but could happen at any time and place – or, indeed, have already occurred in some form in this part of the world, just as the case of the writer who was put on trial for his book is also unprecedented. The research presented in the paper seeks to answer the question of what are the phenomena and stereotypes in Iulian Ciocan's novel that describe the Central-Eastern European way of life, and how do these relate to the literary tradition of European dystopias. The comparative study analyses several contemporary Hungarian dystopian novels in order to typify and contextualize the synchronous phenomena and functioning of contemporary Hungarian prose.

Keywords: dystopia, Iulian Ciocan, Franz Kafka, Central-Eastern Europe, frame novel

CENTRALNOEVROPSKA I ISTOČNOEVROPSKA PORUKA ROMANA JULIJANA ČOKANA *A IZJUTRA ĆE DOĆI RUSI*

Roman *A izjutra će doći Rusi* moldavskog pisca Julijana Čokana predstavlja distopiju smeštenu u sadašnjost. Njegov naslov poklapa se sa naslovom dela koje piše i objavljuje glavni protagonist romana, Marsel Pulbere. Pred nama je, dakle, dvostruka naracija, čiji se delovi sukcesivno ređaju, da bi se na kraju sudbine romanopisca Pulberea i njegovog junaka, Nikanora Turturike, slile u jednu, u nekoj vrsti istočnoevropske kataklizmičke vizije. Savremena priroda distopije proizlazi iz činjenice da nam i okviri roman kao i roman u romanu prenose događaje i postupke koji se nikada zapravo nisu odigrali u opisanom obliku (Kišinjev naime nisu okupirale pridnjestrovske trupe), ali se mogu dogoditi bilo gde i bilo kada. Štaviše, već su se u nekom obliku desili u ovom delu sveta, poput slučaja pisca koji je zbog svoje knjige izveden pred sud. Naše istraživanje nastoji da pruži odgovor na pitanje preko kojih fenomena i stereotipa Julijan Čokan u svom romanu opisuje srednjoevropski i istočnoevropski način života, i kako su oni povezani sa književnom tradicijom evropskih distopija. U okviru ove komparativne studije izvršena je analiza nekoliko savremenih mađarskih distopijskih romana, kako bi se tipizovali i kontekstualizovali sinhroni fenomeni savremene mađarske proze, uključujući tu i njeno delovanje.

Ključne reči: distopija, Centralna i Istočna Evropa, okviri roman, besperspektivnost, rukopis, roman u romanu

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. szept. 15.

Közlésre elfogadva: 2025. okt. 1.

ETO: 821.112.2-3BODROŽIĆ, M.
821.163.42-3BODROŽIĆ, M.
DOI: 10.19090/hk.2025.4.19-28

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

TOLDI Éva

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
eva.toldi@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0001-9278-1681

A TRANSZKULTURALITÁS MINT POÉTIKAI RENDEZŐELV

Marica Bodrožić Cseresznye fa asztal című regényének olvasata

Transculturality as a poetic organizing principle

A reading of Marica Bodrožić's The Cherrywood Table

Transkulturalnost kao poetski princip

Čitanje romana Marice Bodrožić Trešnjino drvo i stara osećanja

A tanulmány Marica Bodrožić *Cseresznye fa asztal* (*Kirschholz und alte Gefühle*, 2012) című regényét a transzkulturalitás poétikai működés módja felől vizsgálja, a nyelv, az emlékezet és az identitás összefüggéseire összpontosítva. Marica Bodrožić prózáját a migráció, a többnyelvűség és a kulturális átjárhatóság tapasztalata hatja át, amely az elbeszélés szerkezetét és nyelvhasználatát egyaránt meghatározza. A regény fragmentált narratívája és palimpszesztikus nyelvi rétegzettsége olyan poétikai rendezőelvet hoz létre, amelyben a transzkulturalitás nem csupán tematikai kérdés, hanem a szövegépítés alapeljárása. Az elemzés feltárja, miként válik a tárgyi világ – különösen a címadó cseresznye fa asztal – az emlékezet médiumává, és hogyan vonja be a szövegbe a nosztalgia életérzését. Magyar és szerb fordítási példái pedig a transzkulturális szöveg fordíthatóságának kérdésére reflektálnak. *Kulcsszavak:* transzkulturalitás, deterritorializáció, háború és narráció, identitás, fordítás

Az ezredforduló irodalmának egyik legizgalmasabb jelensége a kulturális és nyelvi határok elmosódása. Az irodalom már nem kizárólag nemzeti keretekben értelmezhető: az alkotások egyre gyakrabban több nyelv, több identitás és

több kulturális tapasztalat között helyezkednek el. A transzkulturális irodalmi korpusz megkülönböztető jegyei közé tartozik, hogy az idesorolható alkotások kifejezetten olyan célból jönnek létre, hogy a 20. század második felében és a 21. század elején kialakult migráció során létrejött változások következtében előállt identitáskérdéseket, hovatartozás-alakzatokat tematizálják, különböző csoportidentitások identifikációs szándékát és az egyén ebben elfoglalt helyét mutassák be. Emellett rákérdeznek transznacionális viszonyokra, a diszkurzív és egymással kapcsolatba kerülő terek viszonyrendszerére, nyelvek közötti transzferekre, miközben a határátlépések sorozatát mutatják fel (lásd még: Toldi 2024).

A transzlingválás az egyik olyan biztos közös jegy, amelynek alapján azonos korpuszban lehet vizsgálni az irodalmi műveknek azt a csoportját, amelyet transzkulturálisnak nevezhetünk. Marica Bodrožić *Cseresznyefa asztal* (*Kirschholz und alte Gefühle*, 2012) című regénye is ebbe a sorba illeszkedik. A szerző munkásságának kezdetétől fogva ilyen irányban gondolkodik, az elismerést és a szélesebb körű ismertséget pedig ez a regény hozta meg a számára, amellyel elnyerte az Európai Unió Irodalmi Díját 2013-ban. Marica Bodrožićot transzkulturális alkotónak tarthatjuk. Horvátországban, Dalmáciában született, és mint megannyi, a térségből elszármazott gyermek, később, ez esetben kilencéves korában, 1983-ban csatlakozott szüleihez, akik Németországba vándoroltak ki, addig nagyszülei nevelték. Előbb könyvkereskedőnek tanult, majd Frankfurtban kulturális antropológiát és szlavisztikát fejezett be. Németül iskolás éveiben tanult meg, második anyanyelvének tekinti, munkanyelve is ez lett. Regényeket, verseket, elbeszéléseket, valamint esszéket ír.¹

Szövegei úgyszintén magukon hordozzák a transzkulturalitás jellegzetes jegyeit, amelyek közül a nyelvi tudatosságot emelhetjük ki. *Sterne erben, Sterne färben: Meine Ankunft in Wörtern* című magánéleti indíttatású lírai nagyesszéjében a szerző nyelvtanulására való hivatkozással az önéletrajz műfaja találkozik a nyelvi életrajz dimenziójával. Marica Bodrožić megnyitja emlékeztének tereit, és hosszú monológba kezd, amely egyrészt a nyelv elsajátításának módozatára összpontosít, másrészt a nyelv mint totális tapasztalat feltételezésére irányul. Danilo Kiš idézi ekkor, aki minden, a térségből Nyugatra szakadt író szemében origónak számított:

¹ Koránt sincs minden könyve lefordítva horvát nyelvre, mindössze négy: a *Tito ist tot* (2002), a *Der Spieler der inneren Stunde* (2008), *Das Gedächtnis der Libellen* (2012) és a *Kirschholz und alte Gefühle* (2012). Magyarra pedig csak az utóbbi. A *Cseresznyefa asztal* kivételével az idézetek fordítása tőlem származik – T. É.

...minden ember a maga módján egy csillag. Ahhoz, hogy megértsük ezt a csillaglétet, készen kell állnunk arra, hogy kilépjünk saját életrajzunk szűk kereteiből, és gondolatban nyissunk a tágasság felé. A kozmosz a mi lakhelyünk, nem a lakásunk (Bodrožić 2007, 89).

Marica Bodrožićra nem jellemző a lineáris elbeszélésmód. Ennek ellenére érzékletesen bontakozik ki nyelvekhez való viszonya. A horvát nyelvet első nyelvének tartja, ami nem mutatkozik előtte egységesnek, nyelvjárásaival együtt tartja számon: „Dalmácia és Hercegovina között felnőve mindkét régió dialektusát megtanultuk” (Bodrožić 2017, 62). Az első nyelv inhomogenitásának, összetettségének tapasztalatát egy harmadik nyelv hívja elő, és felerősíti a nyelvre való odafigyelés készségét:

Amikor elkezdtem franciául tanulni, észrevettem, hogy a német [...] szavak finom rétege alatt, gondtalanul és minden képletességtől távol él közvetlen dalmát dialektusom, gondolataimban megjelentek egyes hercegovinai szavak, horvát, az egykori szerbhorvát, sőt anyám vidékéről [...] származó oszmán hangzású szavak is (Bodrožić 2007, 51).

A nyelvtanulás is foglalkoztatja, eközben a nyelv megélése, fizikai megtapasztalása, érzéki jelenléte kerül előtérbe:

Gyerekkoromban nagyon szerettem a szerb *voz* szót – mondja –, mert úgy tűnt nekem, [...] a vezetést is sugallja – *voziti se*. A horvát *vlak* szónak viszont szelíd aurája volt, mintha a *mrak* és a *mlad*, azaz a sötétség és a fiatalság keveréke lenne; így éltem át életem első vonatútját is, éjszaka, és még csak kilencéves voltam, mintha szükségem lett volna erre az utazásra, hogy megértssem a szót a testemmel és az értelmemmel is (Bodrožić 2007, 97).

A testiség és az intellektus egybeforrása, a szavak testi megélése a dialektusokkal egyidejűleg a nyelvnek azt a palimpszesztre hasonlító rétegzettségét fogalmazza meg, amely például Melinda Nadj Abonji regényeiben is megfigyelhető, és amelyet a transznyelvű szerző gyakran tudatosan alkalmaz. A recepció azonban nem regisztrálja a nyelvhasználatnak ezt a módját, csupán újító és szokatlan szóösszetételeit említi. Az új jelentésmezőkben a szavak tárgyasulnak, beszél például Buchstabebackpulverről (betűsütőporról), szókapuról, szórengésről, gyakran testmetaforákat is alkalmaz. A nyelvtanulás gyötrelmei betegségben manifesztálódnak: hangszálai felmondják a szolgálatot, a némaságba menekül, amit fenntart gyógyulása után is. A nyelv nem pusztán kommunikáció, hanem testi és lelki élmény: a hang, a csend, a beszéd és a hallgatás

mind a testiség leképződése. A gyermekkori élmények sorra testi lenyomatokat hagynak, a beszédképtelenség és a nyelvcsere traumái pedig fizikai és érzelmi síkon is érzékelhetők. A nyelvi palimpszeszt feltehetően csak a tudat eszköze, és legfeljebb a nyelvi metareflexiókban bontakozik ki.

A transzlingváló szerzők a deterritorizáció, a kimozdítottság tapasztalatát gyakran tematizálják. Amíg *Sterne erben*, *Sterne färben* című kötetében személyes élményeiről beszél, addig a *Cseresznye fa asztalnak* nincsenek önéletrajzi vonatkozásai vagy a szerzőre utaló referencializálható elemei. Ez azonban csak a cselekmény szintjén igaz. Az elbeszélő migrációs tapasztalata több ponton egybecseng az író ilyen jellegű élményével, az elbeszélő kivándorlásának leírását transzkulturális élettörténet-elbeszélésként olvassuk. A regény az itt és most perspektívájából beszél. Cselekménye 2011-ben játszódik. Főhőse, Arjeta Filipenko egyes szám első személyben mondja el életének eseményeit. Többkultúrájú beágyazottságát hivatott érzékeltetni, hogy édesanyja horvát, apja koszovói szerb. A regény hét nap története az új berlini lakásában, amelynek során Arjeta visszaemlékezik nomád életére: a múltjára, gyerekkorára és az egykori Jugoszlávia területén zajló háborúra Szarajevóban és Isztrián, fiatalságára Párizsban, továbbá berlini megérkezésére. A regényben saját emlékei és családjának története összefonódik, megjelenik anyjának, apjának, bátyjainak, nagybátyjának és nagynénjének a története, visszaemlékszik gyermekkori barátaira és ifjúságának fontos személyeire, szerelmére, Arikra, akivel boldogtalan kapcsolatban élt, úgyhogy lemondott a gyermekükről, és örökbe adta. Nagypapjának és nagyanyjának a történetei révén a cselekmény szálai a második világháborúig vezethetők vissza.

Arjetának még az ezernégyszázhuszonöt napig tartó szarajevói ostrom előtt sikerül elhagynia szülővárosát, s először Párizsba megy tanulni. Az emigráns-lét visszásságaként jelenik meg, hogy tanárai mindenáron azt akarják hallani, a háború elől menekült, holott ő már korábban elhatározta, hogy párizsi diák lesz. Arjetát ugyanakkor lelkiismeret-furdalás gyötri: a családjából ő az egyetlen, akinek lehetősége volt elmenekülni az ostromlott Szarajevóból, s „boldogan” majszolni a croissant-t, teljes biztonságban, miközben, ahogyan azt maga megfogalmazza, „az otthon maradtak éheznek. És szenvednek. És az életükért aggódnak. Leginkább gránátokat számolnak, és a halottak lajstromba vétele foglalkoztatja őket” (Bodrožić 2017, 45).

Nem közvetlen háborús élmény okozza Arjeta különös tudatállapotának kialakulását, mégis társadalmi-politikai eredőjű trauma a kiváltója. Amikor nagybátyja és nagynénje hirtelen eltűnt az életükből, mert politikai okokból emigrálniuk kellett, a kislányban egy lélektani folyamat indul be: elfárad a

beszédben, majd lyukak, szünetek keletkeznek az emlékezetében. Tudatállapota leginkább egy betegséghez, az epileptikus petit malhoz hasonlít – ez indokolja az egész regényen végighúzódo kihagyásos narrációs technikát és a linearitás kiiktatását. Az elbeszélésmód jellege és motivációja ily módon vezethető vissza transzkulturális eredőkre.

Az elbeszélésmód befolyásolja az emlékezés működésének mikéntjét is. A töredezettség narrációs technikájához jól illeszkedik a regény tárgyfeldfogása is, a *Cseresznyefa asztal* poétikájának meghatározó eleme a tárgyakhoz fűződő viszony, amely az emlékezet működésének mikéntjére világít rá. A háború befejeztével Arjetát anyja többször meglátogatja, és mindannyiszor egy-egy nejlonszatyornyi fotót hoz magával, hogy a lányt régi énjére emlékeztesse.

A fotó a transzkulturális irodalom jellegzetes tárgya, és szinte minden emigrációt tematizáló alkotásban feltűnik. Dubravka Ugrešić a fényképet tartja olyan elemnek, amelynek mélyebb értelme van, egyenesen a létbizonyosság dokumentuma. Ismert gondolata, hogy „kétfajta menekült létezik: az egyiknek vannak fényképei, a másoknak meg nincsenek” (Ugrešić 2000, 10). A fénykép a bizonyíték arra, hogy van múltja, vannak emlékei. Aki viszont mindezzel nem rendelkezik, mindenét elveszítette, csak a sivár jelenben él.

Arjeta esetében azonban mindhiába léteznek fényképek, azok nem segítik, inkább akadályozzák emlékezését. Az elbeszélő képtelen azonosulni azokkal a képekkel, amelyeken még a háború előtti önmaga látható. Identitásgondokkal küzd, a fényképeken nem ismeri fel önmagát, a fotókból nem tudja összeállítani saját énjét. Nem fedik a valóságot, nem azonosak vele. A fényképek – ahelyett, hogy igazolnák az identitást, az emlékek őrzőjévé és felidézőjévé válnának – idegenné teszik a múltat. A fotó a széttöredezett identitás megtestesítőjévé válik. A képekhez való viszony ebben a regényben nem a múlt megőrzését szolgálja, hanem az emlékezés ellehetetlenülését mutatja meg. Arjetának nemcsak a gyermekkori fotók jelentenek gondot, hanem a később készültek is, amelyeket barátja, Arik készít róla Párizsban.

A tárgypoétika elemei azon a ponton találkoznak, amikor Arjeta Berlinben a nagyanyjától megörökölt cseresznyefa asztalon próbálja meg a mozaikkockákat összerakni. Az asztal a regényben nem pusztán rekvizitum, hanem emlékezeti médium. Nem a fénykép, hanem a cseresznyefa asztal az a kapcsolódási pont, amely biztosítja számára a kapcsolatot a múlttal, felidézi énjének kontinuitását. Saját történettel bír, amely több nemzedék emlékezetét hordozza, attól kezdve, hogy Arjeta nagynénjéék éppen ezt az asztalt hozzák magukkal elhagyott szülőföldjükről. A testként viselkedő tárgy itt a kollektív emlékezet anyagi hordozója lesz: az asztal az, amely túlél háborút, költözéseket, és magában őrzi

a család múltjának töredékeit. Az asztalnak a legmegbízhatóbbak az emlékei, a fotókkal ellentétben az identitás stabilitását közvetíti, múltja Arjeta múltja is egyben, s ha a fiatal nő egy ponton megkarcolja, „akkor a cseresznyedeszka vérezni kezd és mesélni, előrukkol mindennel, amit a fa az utóbbi száz évben hallott és látott” (Bodrožić 2017, 32). A transzkulturális tapasztalat a tárgyak révén őrződik meg, és válik az elbeszélő számára hozzáférhetővé.

A regény címébe emelt tárgy nem csupán egy bútordarab, hanem a regény teljes emlékezetpoétikáját meghatározó, központi motívum. Az identitás és a múlt tapasztalatának hordozója, amelyben az egyéni és a kollektív emlékezet egymásra rétegződik. Nemcsak fizikai tárgy, hanem egyfajta térbeli archívum is. A vérző fa a traumatikus múlt fájdalmait mondja ki az átélők helyett, ami beleíródik a tárgyak anyagába. A cseresznyefa asztal az elbeszélő számára a származás helyettesítő tere. Mivel Arjeta számára a szülőföld elveszett, az asztal válik az „otthon” egyetlen újraépíthető formájává – egy mozdítható, mégis állandó ponttá. Az emlékezet helyei nem nemzeti vagy földrajzi, hanem érzelmi és tárgyi természetűek.

Hogy milyen összetett kérdés tárgyiasság és emocionalitás együtt láttatása, bizonyítja a regény címének fordítása is. A német eredetiben – *Kirschholz und alte Gefühle* (Bodrožić 2012) – mindkettő megjelenik. A magyar fordítás viszont már a címet is csak félig fordítja le, elmarad belőle a „régielemek” szókapcsolat, valójában az érzelmeket kihagyja, így lesz a cím *Cseresznyefa asztal* (Bodrožić 2017). A horvát kiadás ugyanígy jár el, a *Stol od trešnjevine* (Bodrožić 2016a) cím ugyanazt jelenti, mint a magyar. Mintha a tárgy és az érzelmek összekapcsolása nemkívánatos lenne. Hogy mégsem szükségszerű az érzelmek kiiktatása, azt a szerb cím érzékelteti: *Trešnjino drvo i stara osećanja* (Bodrožić 2016b). Ez a cím áll legközelebb az eredetihez, benne van anyagnévi értelemben a cseresznyefa is, az érzelmek is, de bár ellentmondásnak hangzik, mégis ez kerül a legtávolabbra tőle. A 'trešnjino drvo' a szerbben többjelentésű, jelenti egyrészt a faanyagot, másrészt a növényt. A jelentést végül a kötet fedőlapjának tervezője döntötte el: a fedőlapon hatalmas cseresznyevirágok láthatók. Az érzelmek így módon nem a tárgyhoz, hanem a fához kötődnek, ezt sugallja a képi ábrázolás.

Pedig az érzelmek kifejezése és a nosztalgia mélyen beivódik a regény szövetébe. A nosztalgia elválaszthatatlanul kapcsolódik a száműzetéshez és a migránsléthez. Svetlana Boym *A nosztalgia jövője* című könyvében úgy határozza meg a fogalmat, mint a már nem létező otthon utáni vágyakozást, mint „a veszteség és az elmozdulás érzését” (Boym 2005, 19). Szerinte az egyén kétféleképpen tekinthet a múltjára és az elképzelt közösségére. Az első típusba

a restauratív reflektálatlan nosztalgia tartozik, amely „szörnyeket szül” (Boym 2005, 21), nemzeti szimbólumokat és képeket hangsúlyoz, és veszélyes lehet, mivel szélsőséges nacionalizmust generál, míg a második típust a reflektív nosztalgia alkotja, amely az egyén és a kultúrák találkozására összpontosít, és sokkal inkább a részletekre, mint a szimbólumokra koncentrál.

Nem kétséges, hogy Marica Bodrožić nosztalgiafelfogását az utóbbi kategóriába sorolhatjuk. Eklatáns példaként első könyvének, a *Tito is tot* [’Tito halott’, 2002] című novelláskötetének címadó novelláját hozhatjuk fel, amely a kollektív történelmi trauma és az egyén emlékezésének határán mozog. A szövegben megjelenő Tito-kép a gyermeki tudat és egy háborút megjárt öregember emlékezetének egymásra csúsztatásával bontakozik ki. Tito a falról letekintő portréja a hétköznapi élet minden teréből, tantermekből, cipésműhelyekből, hentesüzletekből, hivatali folyosókról az állandóságot jeleníti meg, még akkor is, ha háttere a személyi kultuszban gyökerezik, amelyet a gyermek nem érzékel. A Tito-korszak Jugoszláviája a szövegben tárgyi mivoltában jelenik meg: pionírkendők, iskolai avatőünnepségek formájában. A világ, amely ezekből a részletekből összeáll, szabályozott és keretezett. Olyan tér, amelyben minden a helyén van. A nagyapa alakja jelenti a szövegben az összekötő szálát múlt és jelen között. Tito halálát ő – múltbeli háborús tapasztalatai miatt – fenyegetésként érzékeli. A test „előre megérzi” a bajt: a nagyapa nyugtalansága, sapkájának folytonos le- és feltétele, a ciccegő hangok nem a gyász gesztusai, hanem a félelem reflexei. A háborús emlékek – hűsz fogoly kivégzése, a parancsmegtagadás dilemmája, a parancsnok örülete – az ő tudatában nem múltként vannak jelen. Tito halálával újra aktiválódhatnak a lappangó háborús impulzusok. A nagyapa tudja, hogy nem hiába beszélnek a faluban, Tito arra kényszerítette az embereket, hogy együtt éljenek, halála után pedig ezért csakhamar bosszút állnak majd. Az együttélés kényszere azt jelenti, hogy a felszín alatt el nem rendezett ügyek, el nem beszélt sérelmek húzódtak. A háború előérzete tehát nem csupán jóslat, hanem olyan tapasztalat, amely régóta lappang, csak haláláig a Tito-portrék elfedték. A nagyapa nosztalgiája a béke szétfoslásától való félelemből táplálkozik, a gyermeki narrátor számára pedig az a világ hullik szét, amelyről azt gondolta, rendje sérthetetlen és harmonikus.

Sterne erben, Sterne färben című kötetében a gyermekkori idillhez nyelvi kontextus is kapcsolódik, a nosztalgia forrása az első nyelv lesz. A testét átjáró vágy lesz az a szó, amellyel jellemzi fiatalságának nyelvét: „első nyelvemet a *čežnja*, az emésztő vágyakozás alkotta, amely a bőrömben és a tekintetemben torlódott fel” (Bodrožić 2007, 97). Az egykori Jugoszlávia térségének emblematisztikus kulturális résztvevőiről is nagy érzelmi hőfokon beszél.

Jugosztalgiának nevezi az általa tapasztalt lelkiállapotot, amelyet a kivándorlók körében tapasztal.

Az „Ima neka tajna veza” című dal [...] az én Jugoszláviám része marad. A láthatatlan világgal való titkos kapcsolatról szól. Németre lefordítva a címe „Es gibt geheime Verbindung” (Van valami titkos kapcsolat), ami németül kicsit úgy hangzik, mintha a KGB jelmondata lett volna, de az én első nyelvemen egy misztikus pillanatot ír le, [...] ez a láthatatlan kapcsolat magával ragad bennünket, és a másik ember felé vezető útra terel (Bodrožić 2007, 49).

A *Cseresznyefa asztal* nem szépíti meg a múltat. Az isztiai gyermekkor történetei között ott vannak a negatív figurák is, a történelem árnyai is feltűnnek. Nem állítja, hogy a világ jobb volt, csupán azt, hogy a migrációnak, a térség elhagyásának meghatározó ereje van. A menekültek soha többé nem tudnak visszamenni egykor elhagyott szülőföldjükre, mert úgy érzik, „annak az országnak az új szerkezetében már nem volt meg a régi helyük” (Bodrožić 2017, 142). Ha háborús emigránsok, még inkább vonatkozik rájuk, hiszen a szétrombolt területek nem alkalmasak erre, csupán az emlékekben élnek tovább.

A *Cseresznyefa asztal* több generáció történelmi emlékezetét és nosztalgiáját is felvállalja, ugyanakkor – bár a regény több önéletrajzi motívumot is felhasznál –, szerkezete és poétikája egyértelműen fikcionális, hiszen a karakterek és az események nem a valóság rekonstrukcióját szolgálják. A fikciós szövegvilág működését a narratív logika szabja meg, nem pedig a referencialitás. A magyar fordítást kivéve. A regény gazdag kulturális hálót is felépít, ugyanakkor a történet logikájának megfelelően valóságvonatkozásai is vannak. A fordító pedig, érzékelve a főhős történetének kulturális sokszínűségét, lábjegyzetelésbe kezd. A szöveg a szokásosnál több intertextuális utalást tartalmaz (lásd Zobenica 2018), ezek némelyike idézet, de vannak jelöletlen parafrázisok is. A fordító a szerzők némelyikéhez magyarázatot fűz a lábjegyzetben, de korántsem mindegyikhez – az utalások száma és sokfélesége ezt nem is tenné lehetővé. Nem derül azonban ki, miért fűz jegyzetet egyik vagy másik névhez, miért kell odaírni, ki volt Mendelssohn, és például a nála a magyar olvasók körében kevésbé ismert Danilo Kiš vagy Njegoš kilétét miért nem kell felfedni. A kulturális utalások mellett a fordító általánosan ismert szavakhoz is magyarázatot fűz, mint amilyen például a palindrom. Vagy amikor a következőket olvassuk: „Mi maradt meg a régi kengyelből, kalapácsból és üllőből” (Bodrožić 2017, 103), ott a lábjegyzet: „Utalás a középfülre, amelynek részei: a dobüreg, annak melléküregei, a hallócsontok (kalapács, üllő, kengyel) és a fülkürt” (Bodrožić 2017,

103). A fordító megmagyaráz olyan referencializálható eseményeket, azonosít olyan politikusokat, harcosokat, közéleti szereplőket, akik a térségben a háború idején bukkantak fel, és akiknek a szerző is leírhatta volna a nevét, mégsem tette meg. Ráadásul gyakran téved a helyspecifikumok megnevezésében, magyarázatában. Nem tudni, milyen szándékkal teszi mindezt, és ha már megteszi, miért nem törekszik a teljességre, nem derül ki, minek alapján válogat. Annyi azonban bizonyos, magyar nyelven egy másfajta könyvet ad az olvasónak, mint az eredeti. Szembemegy a szerző elképzelésének, aki valójában emberekről, sorsokról és véletlenekről akart írni, nem határokról, nemzetekről és háborúról. Regényében Marica Bodrožić az ilyenfajta munkákra kevésbé jellemző alkotói eljárással, a petit mallal megokolt szaggatottsággal és kihagyásos technikával, a már idézett Bijelo dugme-dalszövegben megjelenő misztikus, a másik ember felé vezető utat írja a sehová sem tartozás transzkulturális terében.

Irodalom

- Bodrožić, Marica. 2002. *Tito ist tot*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Bodrožić, Marica. 2007. *Sterne erben, Sterne färben: Meine Ankunft in Wörtern*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Bodrožić, Marica. 2012. *Kirschholz und alte Gefühle*. München: Luchterhand.
- Bodrožić, Marica. 2016a. *Stol od trešnjevine*. Ford. Anda Bukvić Pažin. Zaprëšić: Fraktura.
- Bodrožić, Marica. 2016b. *Trešnjino drvo i stara osećanja*. Ford. Zobenica, Nikolina. Smederevo: Heliks.
- Bodrožić, Marica. 2017. *Cseresznye fa asztal*. Ford. Szalai Lajos. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút.
- Boym, Svetlana. 2005. *Budućnost nostalgije*. Ford. Zia Gluhbegović. Beograd: Geopoetika.
- Toldi Éva. 2024. *Hovatartozás-tudat, transzkulturalitás, poétikai tapasztalat*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Ugrešić, Dubravka. 2000. *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma*. Ford. Radics Viktória. Budapest: Európa.
- Zobenica, Nikolina. 2018. Intertekstualnost u romanu Marice Bodrožić *Trešnjino drvo i stara osećanja*. *Folia Lingustica et Litteraria* (20): 157–172.

TRANSCULTURALITY AS A POETIC ORGANIZING PRINCIPLE

A reading of Marica Bodrožić's The Cherrywood Table

This study examines Marica Bodrožić's novel *The Cherrywood Table* (*Kirschholz und alte Gefühle*, 2012) through the poetic dynamics of transculturality, focusing on the interrelations between language, memory, and identity. Bodrožić's prose is permeated by the experiences of migration, multilingualism, and cultural permeability, which determine both the narrative structure and the use of language. The novel's fragmented narration and palimpsestic linguistic layering establish a poetic organizing principle in which transculturality functions not merely as a thematic concern but as the fundamental mode of textual construction. The analysis explores how the material world – particularly the eponymous cherrywood table – becomes a medium of memory and how the text incorporates the affective dimension of nostalgia. Examples drawn from the Hungarian, and Serbian translations further reflect on the question of the translatability of transcultural texts.

Keywords: transculturality, deterritorialization, war and narration, identity, translation

TRANSKULTURALNOST KAO POETSKI PRINCIP

Čitanje romana Marice Bodrožić Trešnjino drvo i stara osećanja

Rad analizira roman Marice Bodrožić *Trešnjino drvo i stara osećanja* (*Kirschholz und alte Gefühle*, 2012) kroz prizmu poetičkog funkcionisanja transkulturalnosti i fokusira se na međusobnu povezanost jezika, sećanja i identiteta. Prozu Marice Bodrožić prožimaju iskustva migracije, višejezičnosti i kulturne prohodnosti, što oblikuje i strukturu pripovedanja i jezičku upotrebu spisateljice. Fragmentirana naracija romana i palimpsestne jezičke slojevitosti stvaraju poetski princip organizacije teksta, u kojem transkulturalnost nije samo tematsko pitanje, već osnovno načelo konstruisanja teksta. Analiza otkriva kako predmetni svet postaje medijum sećanja i kako se osećaj nostalgije unosi u tekst. Primeri prevoda na mađarski i srpski jezik ukazuju na problem prevodivosti transkulturalnog teksta.

Ključne reči: transkulturalnost, deteritorijalizacija, rat i naracija, identitet, prevod

TORDA Dorina

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Doktori Iskola
Újvidék, Szerbia
tordadorina123@gmail.com
ORCID 0009-0001-9865-5982

NÖVÉNY, ÁLLAT ÉS EMBERI TEST KAPCSOLATAI *Tolnai Ottó Rovarház című regényének biopoétikai értelmezése*

Relations among plant, animal, and human bodies
A biopoetic interpretation of Ottó Tolnai's novel Rovarház

Odnosi biljaka, životinja i ljudskog tela
Biopoetska interpretacija romana Kuća insekata Ota Tolnaja

A dolgozat Tolnai Ottó *Rovarház* című regényét vizsgálja a biopoétika elméleti keretében a növény, állat és emberi test irodalmi reprezentációira összpontosítva. A biopoétika az ember és a természet összefonódásának és kölcsönhatásainak mélyebb megértésére törekszik. Tolnai műveiben a rovarok, a növények, az emberi test és a bomló természet formájában megtestesülő élő anyag aktívan alakítja a szövegvilágot, újfajta, nem antropocentrikus értelmezési lehetőséget teremtve. Az elemzés célja feltárni, miként kapcsolódik össze a biológiai lét és az emberi tapasztalat, valamint hogyan kérdőjeleződnek meg az ember és környezete közötti hagyományos határvonalak. Az elemzés az ökokritika elméleti keretét is integrálja, amelynek alkalmazása különösen indokolt a kerttematikát érintő szöveghe-lyek vizsgálata során.

Kulcsszavak: Tolnai Ottó, biopoétika, növény, állat, antropocentrizmus

Bevezetés

Az ember és a természet közötti szoros kapcsolatok és az ezekből fakadó kérdések egyre hangsúlyosabbak a szépirodalomban és az irodalomtudományban. Tolnai Ottó művészete termékeny forrása a biopoétikai értelmezésnek. Jelen dolgozat *Rovarház* című regényén vizsgálja a biopoétika elméleti keretén belül. A munka célja annak feltérképezése, hogyan nyílik meg Tolnai művében

egy olyan újfajta érzékenység, amely túlmutat az antropocentrikus világlátáson. Az elemzés fókuszában az organikus létformák – növények, állatok és az emberi test – irodalmi reprezentációja áll, valamint az, hogy ezek miként járulnak hozzá az emberi tapasztalás, illetve az identitás és a környezet viszonyainak újragondolásához.

Tolnai Ottó *Rovarháza* a vajdasági magyar irodalom megújuló, intenzív periódusában jelent meg, a mű az újvidéki Forum Könyvkiadó 1968-as regény pályázatának egyik megvásárolt darabja lett (Ladányi 2020, 547). Tolnai Ottó regénye nemcsak a vajdasági magyar irodalomban, de az egyetemes magyar irodalomban is jelentős, Kulcsár Szabó Ervin az első olyan műnek tekinti, amely megkérdőjelezte a hatvanas évek magyar epikájának prózapoétikai hagyományát, ugyanis a téma és élmény újszerűsége itt együtt járt a formai újításokkal is (Kulcsár Szabó 1994, 149–153).

Tolnai pályája kezdete óta vonzódott a képzőművészeti megoldásokhoz, amelyek a *Rovarház*ban váltak igazán hangsúlyosakká. A könyvben a grafikai komponens úgy kap jelentést, hogy közben semmiféle elbeszélő jelleget nem hordoz, inkább a gondolati mag felé tereli az értelmezést (Kántor 1979, 326). A *Rovarház* tudatosan elveti a cselekmény építkezését, amely csupán szórva nyosan bukkan fel, például egy utazás, egy városi állatkert vagy a rovarház meglátogatásának motívumaiban (Kántor 1979, 327).

A regény a szenzualizmus korlátlan szabadságának bemutatását állítja középpontba. Ezt a hatást erősíti az írásjelek és a nagybetűk mellőzése, valamint a mondat- és tagmondathatárok elmosása. Míg a *Rovarház*ban a történetek egymásba fonódva, szinte összekapaszkodva jelennek meg, addig a *Gogol halála* (1972) és a *Virág utca 3* (1983) már önálló, nyomdatechnikailag is elkülönített epizódokból épül fel. Későbbi műveiben a történetek egyre nagyobb terjedelmet ölelnek fel (Szajbély 2004, 144).

A regény nem a hagyományos értelemben vett hősöket vonultatja fel, hanem egy baráti társaságot, akiknek életében az elveszettség, a ziláltság és a töredezettség válik meghatározóvá. Az alakok nem klasszikus epikai kidolgozottsággal jelennek meg, sokkal inkább Tolnai lírájából ismerős különös figurákra hasonlítanak. A regény nyelvezete abban is egyedi, hogy egyszerre épít az avantgárd technikákra és a helyi nyelvi sajátosságokra (Toldi 2021, 154). A *Rovarház* a beszélt nyelvet követi, nyelvezete a lélegzetvétel ritmusát, időnként a kifulladás jeleit is tükrözi, ami a ziláltság érzését erősíti. A regény mindezek által hangzó, érzékileg tapintható anyagként jelenik meg (Csányi 2009, 271).

A visszatérő motívumok Tolnai többi művéhez hasonlóan fontos szervezőelemek, amelyek a széthúzó szerkezeti elemek között teremtenek kapcsola-

tot, miközben a szöveg egészében a rendezetlenség és kuszaság érzetét keltik. A motívumok ismételt felbukkanása részben új jelentésréteget hoz létre, részben pedig megtartja a korábbi tartalmat, ezáltal sajátos metafora- és jelképláncolatot formál (Thomka 1994, 55–59). Az ily módon metaforizálódó motívumokból az improvizációs technika alkot szöveget, amely nem azonos a szürrealista automatikus írással. Asszociációs hálóként, rizomatikus szerkezetként írható le, megszűnik benne a kiinduló motívum és a hozzá kapcsolódó asszociációs szintek hierarchiája (Bányai 1970, 559).

A *Rovarház* különféle beszédmodok és információk „hangversenyét” idézi meg, ahol a valóság és a fikció határai folyamatosan elmosódnak. A regény szövegét egy központi motívum, a rovar szervezi: egyszerre jelenik meg idő-, szerelem- és halálszimbólumként, valamint a szöveg összekötő elemeként. A pók és az írógép alakzata pedig a szöveg hálószerű szerveződését hangsúlyozza, amelyben a rovar válik a galaktikus szöveg kibogozó központjává (Aćin 1976, 366–368).

Az önéletrajzi jelleg a naplóforma és az első személyű elbeszélés révén jelenik meg, amelyben az éppen zajló mindennapok apróságai és a korábbi események egymás mellett, párhuzamosan bontakoznak ki. Az első személyű nézőpont különös, kissé kibillent világot mutat be, amelyben a tárgyak, a jelenségek és az alakok szokatlan egységet alkotnak azt az érzést keltve, mintha ez a világ észrevétlenül kimozdult volna a megszokott tengelyéből (Thomka 1994, 55–59). A részletek olyannyira felnagyítódnak, hogy háttérbe szorítják annak felismerését, hogy a kert, az udvar vagy a jószág valójában a természet tágabb rendszeréhez tartozik. Ennek következtében nemcsak a formák, hanem maguk a tárgyak is kifordulnak megszokott jelentésükből (Thomka 1994, 95).

A biopoétika az élő test, a természetes anyagok, a testi tapasztalat és a nyelv organikus működésének összefüggéseit vizsgálja. Tolnai szövegeiben ezek a rétegek folyamatosan egymásba játszanak, a természet, az emberi test és az emlékezet nem választható el egymástól.

A biopoétika célja, hogy feltárja és kreatív módon elemezze, miként befolyásolják a biológiai jelenségek a művészeti alkotásokat. Az életet folyamatos változásként szemléli, amelyben minden élő szervezet aktívan részt vesz az identitás formálásában. Az irodalomban mindez sajátos képi világban, biológiai ihletésű ritmusban és organikus szövegfelépítésben jelenik meg, gyakran testhez, állatokhoz vagy növényekhez kapcsolódó motívumokkal és struktúrákkal (Pataky 2019). Így a természet nem pusztán szimbolikus vagy háttérelmeként van jelen.

Az emberről szóló tudományos diskurzusok – a természettudományok, az antropológia, a filozófia és más bölcséleti irányzatok – évszázadok óta arra törekednek, hogy megragadják azt a sajátosságot, amely fajunkat egyértelmű-

en megkülönbözteti bolygónkon, és elkülöníti az állatvilágtól. A poszthumanizmus (különösen kritikai formájában) az ember újraértelmezésére törekszik, elsősorban azoknak a kulturális reprezentációknak, hatalmi viszonyoknak és diskurzusoknak az elemzésével, amelyek történetileg az embert a többi életforma fölé helyezték, központi irányító szerepben. Érdeklődési körébe tartozik többek között a technológiailag módosított ember, a hibrid létformák, az állatok társadalmi életének új felismerései, valamint az élet fogalmának újragondolása. A kritikai poszthumanizmus a humanizmus radikális átalakításaként szakítani kíván az autonóm, önközpontú individuumra épülő hagyománnyal. Célja, hogy az embert olyan összetett elrendeződésként értelmezze, amely más életformákkal együtt fejlődik, és szervesen összekapcsolódik a környezetével és a technológiával (Nemes Z. 2018, 376).

Test és természet összeolvadása

Tolnai Ottó művében erőteljesen megjelenik a test és környezet határainak elmosódása. A *Rovarház* szövegeiben a test anyagi szétesése, áramlása és bomlása kerül fókuszba. A bőr, a vér, a nyál, az izzadság és a váladék érzéki, konkrét szinten tematizálódik: „kigyulladt mellemen égett csorgott mint egy narancs [...] nagy lyukat égetve a toalettpapíron” (Tolnai 1969, 16). A test itt egyfajta természetes anyagként jelenik meg, amely folyadékokat enged ki magából, ég, bomlik, párolog.

Luca mint egy fehér gázlómadár, a szabadságot, az elérhetetlenséget és a transzcendenciát szimbolizálja:

számomra luca egy távoli homokos parton magánosan sétáló fehér gázlómadár marad örökre és sosem fogok tudni belenyugodni abba hogy valaki megközelítse hozzáérjen pedig a parti bozót mögött látom a vadászok csapatát jelezni szeretnék repüljön fel fehérsége pikkelyes lábszára mosódjon el de nem jelezhetek tudom luca megfojtana egy kanál vízben és mit tudom én talán igaza is van mindig összerezzenem amikor hirtelen a mennyezet felé rúgta hosszú fehér lábait alacsony szobámban folyosóból kerítették el még most is látszanak nagy lúdtalpas lábnyomai üzekedés közben a mennyezeten sétált mint cellájában a rab türelmetlenül várva a földi kínoktól mert luca szenvedett megszabadító fehér golyót de ami késett állandóan (Tolnai 1969, 60).

A „fehérsége” és a „pikkelyes lábszára” kifejezések a tisztaságot, a szentimentális vágyat és a távoli, elérhetetlen ideált képviselik. Luca, mint egy „fehér

gázlómadár”, olyan tiszta és elérhetetlen, hogy nem csupán a biológiai, hanem a mentális és emocionális szinten is kívül esik az elérhető világon.

A *Rovarház*ban a virág sem egyszerűen a szépség megtestesítője, hanem túlérzékeny struktúra, egyfajta testi bizonytalanság: „törékenységet (engedje meg nekem a világ) csakis a virágéhoz hasonlíthatom” (Tolnai 1969, 40).

Ebben a szövegvilágban a fonal és a naptár nemcsak tárgyak, hanem élő anyagokként működnek: a fonal átköt, összekapcsol, a naptár pedig az idő szövetét jeleníti meg:

a fonalat leoldottam a gombról ismét átkötöttem vele a naptárt belső zsebembe csúsztattam felhúztam a nadrágom és kimentem a barlang elé az állatódobában gumiabroncsokkal játszottak a medvebocok a zerge még mindig nem szánta ugrásra magát keskeny magas lépcső vezetett a rovarházba félúton megálltam és végignéztam a lenti nyüzsgésen a piros pontot kerestem de nem találtam (Tolnai 1969, 123).

Az állatódoba képe még erőteljesebb biopoétikai töltettel bír, a medvebocok gumiabroncsokkal játszanak, azaz a természet (állatok) és az emberi civilizáció hulladékai (gumibroncs) összeolvadnak. A szeméthalmok nem egyszerűen az ember meghosszabbításai, hanem a liminalitás dinamikájában létezve formálják az ott élőket és a környezetüket (Bragard 2013, 460). A technikák végső soron mindig elvesznek valamit a természettől, legyen szó területkerítéstől, házépítéstől. A kultúra mindig benne foglaltatik a technében, hiszen a természetet átalakítva kultúrává formálja (Vismann 2017, 64).

Állati és növényi létformák

Az ember és állat közötti különbség kérdése már az ókorban is központi téma volt; Arisztotelész például az embert „beszélő állatként” (*zoon logon ekhón*) jellemezte. Ez a hierarchikus szemlélet mélyen beépült a nyugati gondolkodásba, és a 16. század elején Charles de Bovelles *Liber de Sapiente* (1509) művében is visszaköszönt: a lét piramisának alján a kövek, fölöttük a növények, majd az állatok helyezkedtek el, míg a csúcson az ember kapott helyet. Mára ez a rendszer jelentősen módosult; a modern természettudomány már nem csupán az állatok, hanem a növények érzelmi és érzékelési képességeit is vizsgálja (Pataky 2019). Hosszabb értekezésében Derrida arra mutat rá, hogy a nyugati gondolkodás hagyományában az állatokról szóló diskurzusoknak két, egymástól lényegileg különböző formája létezik. Az első típusba azok a szövegek tartoznak, amelyeket olyan szerzők írtak, akik bár látták, tanulmá-

nyozták és értelmezték az állatot, soha nem tapasztalták meg azt a helyzetet, hogy az állat tekintete visszairányul rájuk. A második típusba tartozó költők, próféták elismerik, hogy magukra vállalták az állat pillantását, nem volt se idejük, se hatalmuk kitérni előle, saját magát is ebben a helyzetben találta az állat nyomát követve (Derrida 2008, 13–15). Derrida szerint minden gondolkodás valamilyen módon „állati gondolkodás”, amennyiben az az állattal való találkozást követi, sőt abból a tapasztalatból származik. Úgy véli, éppen ezt a mozzanatot igyekezett a nyugati filozófia – saját lényege megőrzése érdekében – elfelejtetni. A szakirodalom szerint a „zoopoétika” kifejezést is elsőként Derrida említette, amikor röviden utalt „Kafka hatalmas állatkerti poétikájára” (Driscoll–Hoffman 2018, 2).

A *Rovarház* visszatérő eleme a galamb, a kutya, a macska. Ezek a lények részben emlékezeti motívumként, részben organikus jelenlétekként működnek: „nem kellett volna kifejtetni a megfojtott galambot [...] fehér csont maradna amit a macska nyal” (Tolnai 1969, 17). A madár holtteste többször megjelenik, ez az élővilág visszatérő ciklikusságára utal.

Lányi András úgy gondolja, hogy a biológiai és kulturális evolúció törvényei, bár sokkal rugalmasabbak, egy bizonyos határon túl már nem képesek elviselni azokat a beavatkozásokat, amelyek megszüntetik az életfolyamatok önszabályozó, dinamikus egyensúlyát (Lányi 2021, 21). Idézi Horkheimer és Adorno gondolatát a megzabolázhatatlan természet uralmáról, de hangsúlyozza, hogy az emberi uralom a természet felett mindig találkozik az életfolyamatok önszabályozó törvényeivel, amelyek nem engedik meg a teljes kontrollt: „Uralom, igen, de nem a természetén. Annak törvényeit ugyanis az ember nem változtathatja meg. Érti vagy félreérti ezeket, alkalmazkodik hozzájuk, vagy elpusztítja maga körül az életet – és vele pusztul” (Lányi 2021, 21).

A rovarház mintha egy élő organizmus lenne, családi ház alakjában jelenik meg, azaz emberi érzelmekkel, emlékekkel ruházódik fel. A leírásban a kaktuszok, a bőregér, a száradó magok mind az élővilág jelenlétére utalnak, ugyanakkor az emberi civilizáció jelei (papucs, alumíniumedények, nyugágy) már rozsdásodó, bomló, félig elhagyott formában tűnnek fel, ami a természet és kultúra közötti elmosódott határvonalat hangsúlyozza:

megpillantottam a rovarházat családi faházikóra emlékeztetett nyugalmat látszott nemigen zavarják a látogatók a házikó előtti teraszon kaktuszok nyugágy az ajtó előtt papucs az ablakban mosatlan alumíniumedények [...] a házikónak két kis sötét ablaka van az ajtófélfára friss bőregeret szögeztek alá pedig valami latin szöveget égettek az ajtón szúnyogháló csengő a nap már a teraszra süttött nemsokára dél (Tolnai 1969, 123).

A rovarház a rendetlenség, a kaotikus világ szimbóluma. A narrátor számára azonban a „van ház bőven” (Tolnai 1969, 66) kifejezés inkább arra utal, hogy a valóság zűrzavarával és bonyolultságával már annyira elfoglalt, hogy a rovarház kérdése – amit fontosnak találhatott volna – már teljesen mellékesé vált. A házak önálló entitásokként jelennek meg, mindegyikük egy-egy zárt világot képvisel.

A kert

Az ökokritika képviselőinek köre folyamatosan bővül, és különösen a kilencvenes évek elejétől mind jobban körvonalazható kritikai iskolába tömörül: faj, osztály és nem vizsgálata mellett az ökokritika új kritikai kategóriaként a hely szerepét is középpontba állítja. Különösen a 20. század második felétől az ezredfordulóig az ökokritikai vizsgálódások gyakran éppen a természet hiányát tekintik kiindulópontnak, amely témát ad számukra. Szinte minden elemzés kitér a korunkat fenyegető ökológiai katasztrófa árnyékára, amely mintha minden műben jelen lenne. Sok kutató keresi annak lehetőségét, hogyan alkalmazhatók a természettudományos módszerek az irodalmi elemzésben, és az új tudományos eredményeket felhasználva vizsgálja az irodalmi műveket (Horgas 2005).

Az ökokritikai kutatások egyik kiemelt témája a kert, e szó héber megfelelője, a *gan* megművelt földterületet jelent. Eredete a sumer nyelvre vezethető vissza, ahol a kifejezés eredetileg „kerítéssel körülvett földdarabot” jelölt. A Biblia a kert fogalmát három eltérő módon határozza meg. A mai értelemben vett kerthez legközelebb a profán tér áll. Az „édenkert” – melynek héber neve először pusztát, majd gyönyört jelentett – inkább a kert földrajzi elhelyezkedésére utalt. A „paradicsomkert” ezzel szemben kifejezetten szakrális jelentést hordozott. A Szentírásban e kiemelt jelentőségű helyek kezdetben többféle eredetűek és lazán hierarchizáltak voltak, későbbi értelmezések azonban kétpólusú rendszerré formálták őket, amelyben – a keresztény szemlélet szempontjából meghatározó – időbeli elkülönülés jelent meg a földi és égi kert között (Géczi 2001, 7). Az Édenkert a megszentelt, védett és határokkal körülvett tér jelképe, amely az emberi világot állítja szembe a körülötte lévő, fenyegető külvilággal. „A kert a saját terünk, egy általunk alkotott és ellenőrzött környezet. Egy rendezett, harmonikus univerzum, amely élesen különbözik a kívül lévő, kaotikus és rendezetlen világtól” (Hankiss 2006, 142).

A kert ökológiai szempontból jelentősen különbözik az erdőtől; gondozás hiányában elvadulhat, akár visszaalakulhat erdővé. Ezért is kiemelt jelentőségű a művészetekben betöltött szerepe, hiszen itt figyelhető meg leginkább a természet és az ember mindennapi együttélése. Bár ez a viszony alapvetően

hierarchikus: az ember dönthet arról, mit ültet vagy távolít el, elűzheti a madarakat, felszámolhatja a hangyabolyokat, ugyanakkor számos állatot is odavonzhat – ezzel együtt jelentős felelősséget is ró az egyénre, amely globális szinten az emberiség vállát nyomja. A kert egyfajta gyakorlótérként is felfogható: bár alakításánál számos szempontot kell mérlegelni, kisebb mérete miatt – még az angol arisztokrácia nagyszabású, bekerített vadasparkjai is eltörpülnek a föld méretéhez képest – nagyobb lehetőség nyílik a környezet formálására. Ez a lehetőség azonban együtt jár a felelősségvállalással: az elhanyagolt, elgyomosodott kert egyértelműen a gondatlan gondozó hibájára vezethető vissza, miközben az ökológiai katasztrófák kapcsán a személyes felelősség kérdése is kiemelten fontos. Így a kert nem csupán szakmai műhely, hanem erkölcsi terep is lehet, ezért értelmezhetők a reneszánsz korában a kertművelést az állam irányításának metaforájaként (Horgas 2005).

A kerttel körülvett telep a természet határvidékét jelöli, nem tartozik már a vadonhoz, de még nem is teljesen városi tér. Inkább egy átmeneti zóna, ahol az emberi kultúra megnyilvánulásai – mint a kertművelés és a háziasítás – összekapcsolódnak a természet alapvető ösztöneivel, például a szaporodással, a kóborlással vagy a túlélésért folytatott küzdelemmel. Radnóti Sándor szerint a kert és a táj között alapvető ellentét húzódik, amely abból fakad, hogy az ember a természethez viszonyulva hol aktív alakítóként, hol pedig passzív szemlélőként lép fel (Radnóti 2022, 151). Szerinte a tájélmény lényege abban rejlik, hogy a gyakorlati célú használat helyét a szemlélődés veszi át, amelynek során a természet önálló esztétikai élménnyé alakul. Úgy véli, a természetről szerzett tapasztalat mindig összefonódik a kulturális háttérrel, még abban az esetben is, ha maga a tárgy éppen a „nem kultúra” (Radnai 2022, 369–377). Robert P. Harrison értelmezésében a kert kezdettől fogva olyan térként jelenik meg, amely egyszerre szolgál a valóságból való menekülés és annak átalakításának helyszínéül. Mindenekelőtt azonban a kontroll, a rendteremtés és a káosz feletti uralom szimbóluma (Harrison 2008, 40). A kertek nem pusztán azért tekinthetők a civilizáció kiindulópontjának, mert itt jelent meg először a növénytermesztés és az állattenyésztés, hanem azért, mert bennük érhető tetten az a pillanat, amikor az ember először gyakorolt tudatos irányítást a természet fölött (Smid 2023, 52).

A kert egy jellegzetes típusa az állatkert, mely mint tér és motívum hosszú irodalmi és kulturális hagyományra tekint vissza. Németh S. Katalin rámutat arra, hogy az állatvilág rendszerezett, tudatos feltérképezése már Plinius munkásságában is megjelenik. A kultúrtörténetben az állatkert az idegenség tere is, olyan világ, ahol „sem ember, sem állat nem találja meg vágyott nyugalmát”, mert természetes közege a rabság (Németh S. 2020).

Az állatkertek intézményesülése annak az időszaknak a kezdetére esik, amikor az állatok elkezdtek eltűnni a hétköznapi életből. Az állatkertek, ahová az emberek azért mennek, hogy találkozzanak az állatokkal, valójában e találkozás lehetetlenségének, illetve az állatok eltűnésének emlékművei (Berger 1980, 19, 24).

A modern állatkert nem pusztán zoológiai gyűjtemény, hanem komplex kulturális jelenség. Ez a redukció összhangban áll Michel Foucault heterotópiaelméletével. Michel Foucault arra hívta fel a figyelmet, hogy a térnek is megvan a maga történetisége. A középkorban a terek még bináris módon tagolódtak – például szent és profán, városi és vidéki, mennyei és földi helyekre. Foucault szerint azonban Galilei munkássága után fordulat következett be, a hely kategóriáját felváltotta a kiterjedés fogalma, majd ezt a szerkezeti hely gondolata váltotta. A francia gondolkodó megkülönbözteti az utópiák és a heterotópiák tereit, de utal átmeneti, köztes zónákra is, amelyek az állapotok közötti határokhöz kapcsolódnak. Az utópia olyan képzeletbeli tér, amely minden társadalomban jelen van, ugyanakkor nem kötődik konkrét helyhez: „helynélküli” és idealizált, a társadalom eszményi állapotát tükrözi – mint például a paradicsom. Ezzel szemben a heterotópiák – mint a kert, a temető, az elmegyógyintézet, a bordélyház vagy a börtön – valóságos, konkrétan lokalizálható terek. Ugyanakkor ezek elkülönülnek a mindennapi térhasználat világától, saját szabályok és működési rend szerint léteznek. A heterotópia paradox jellege azonban abban rejlik, hogy a tér egyszerre realiztikus és irrális, a vadállatok itt ketrecekben, mesterséges környezetben élnek, a természet imitációjában (Lurcza 2024, 68–69). Foucault a kertet a világ legkisebb szeleteként kezeli, mely egyben a világ totalitását is magában hordozza. Meglátása szerint az antikvitás korától kezdve „valamilyen boldogságos és univerzalizáló heterotópia szerepét tölti be (állatkertjeink is e szerepből származnak)” (Foucault 2000, 152). A kert eredendően szakrális tér volt, amely a világ rendjét sűrítette magába; az állatkertek ugyan elveszítették ezt a szakrális dimenziót, de struktúrájukban továbbra is a heterotópia logikáját őrzik.

Lényegében az ember egyrészt teret biztosít a természet számára, másrészt beismeri, hogy rendelkezik olyan természeti igényekkel, amelyeket maga a természet nem képes kielégíteni. Így miközben közeledni próbálunk a természethez, azt olyan szabályozott módon tesszük, amely valójában ellentétben áll annak feltételezett önszervező működésével (Smid 2023, 43).

Tolnai Ottó *Rovarház* című regényében az állatkert e heterotóp logika mentén válik központi motívummá. Az állatkert így nem csupán háttérként, hanem szimbolikus térként funkcionál, amely a tudás rendszerezésének, a szabadság

korlátozásának és az idegenség tapasztalatának tere is. A narrátor úgy tekint a zoora, mint lehetséges visszavonulási térre: „két napot nyugodtan rászánhatok” – ez a nyugalom azonban illuzórikus, hiszen „már biztosan értesíteni fog valaki”, vagyis még itt is állandó a fenyegetettség érzése (Tolnai 1969, 64).

Biopoétikai szempontból a szöveg az ember és az állat közötti párhuzamokat emeli ki. A gyermekkori emlék – „tűkkel szurkáltuk az állatokat” (Tolnai 1969, 45) – az ember fölényeskedő, kegyetlen viszonyát mutatja, ugyanakkor az állatok éjszakai szabadságképe („eltűnnek a rácsok”, „istenien nyüzsögnek”) arra figyelmeztet, hogy a természet ösztönvilága elnyomhatatlan (Tolnai 1969, 142). A ketrecben ülő és a rácsok között sétáló alak egyaránt bezárt, a narrátor saját állapotára ismer rá az állatokban.

Ökokritikai szempontból az állatkert a természet mesterséges keretbe zárásának és elidegenítésének tere. A „vadbűz”, a „rovarház” vagy a „ketrecek” motívuma a civilizáció törekvését mutatja, amely kiállíthatóvá és fogyaszthatóvá teszi az állatvilágot. A narrátor ironikusan reflektál erre, amikor arról beszél, hogy inkább „beveszem magamat valamelyik büfébe, s úgy messziről nézem” – vagyis a közvetlen találkozás helyett a távolságtartó, fogyasztói szemléletet választja (Tolnai 1969, 66).

A szövegben a pisztoly motívuma („van nálam pisztoly vagy a pisztolyt itt kellene hagynom – nem semmi esetre sem”) feszültséget teremt (Tolnai 1969, 66), a narrátor a természethez való közeledést sem tudja elképzelni a fenyegetettség és az erőszak lehetősége nélkül. Az állatkert így az emberi lét allegóriája-ként is olvasható, az állatokhoz hasonlóan a narrátor is saját ketrecében él, ahol a szabadság és a bezártság, a menedék és a veszély tapasztalata összefonódik.

Anyag, emlékezet, érzékelés

A *Rovarház* egyik részlete a textilmetaforával dolgozik: a világ „horgolt”, a dolgok összefűzve, majd szétszálazva – biopoétikailag a testet szövetként látjuk (mindkét értelemben). A fonal összeköt, de ha elvágják, minden szétesik: „mintha horgolva lett volna az egész [...] a gombolyag már magától forgott [...] felgombolyította a macskát a réztégelyeket és végül a fehér galambot is” (Tolnai 1969, 16).

A *Rovarház*ban szereplő „vakondtúrás színe valahol a gyermekkor tágas rezervátumában” kifejezés a múlt emlékeit, az élő természet tapasztalatát és az idő múlását kapcsolja össze, ahol a gyermekkor mint „tágas rezervátum” egy védett, ártatlan, a természetes és társadalmi határok között meghúzódó világot idéz fel (Tolnai 1969, 147).

A „s a szívéből kifutná egy negyvenhármásra is [...] kérdeztem ki még poháralátétnek is maradna” (Tolnai 1969, 16) kifejezés azt a bizarr, komikus és nyersen konkrét átalakulást jeleníti meg, amelyben a szív anyaggá, horgolható és alakítható tárggyá válik. A test feldarabolása és újraszerelése a biopoétika egyik alapkérdése, mikor szűnik meg a test testnek lenni, és válik eszközzé: „kiöntöttem belőle a vért [...] mit teszünk most a szív helyére [...] fogsorát mondtam” (Tolnai 1969, 16). Ez szinte egy házi műtét, a vért ki lehet önteni, a szívet valamivel helyettesíteni kell, és itt a fogsor kerül a szív helyére. A test moduláris lesz, felcserélhető, szinte Frankenstein-szerű.

A kulturális és természeti elemek összefonódásával a vad gondolkodásban és a zabolátlan természetben is felfedezhetők a kultúra nyomai. Ugyanakkor az ember – mint széplélek – az általa létrehozott mesterséges környezetben is visszatükrözve láthatja a vágyott, organikus egészet. Így a természetben egyszerre ismer rá a kulturális ismerősségre, és tapasztalja meg annak idegenségét, sőt olykor a természet a teljes megismerhetetlenség jelképévé, totemmé válik (Morton 2007, 141): „szemeteskannáikban tengerbúzt fejlesztenek [...] boldogan [...] tengeribetegségtől szenvednének [...] a nap robbantgatja a sót a kő porusai-ban” (Tolnai 1969, 40). A tenger itt nem távoli kép, hanem szag, állag, fertőzés. A lakók tengerre vágnak, de csak szimulált búzt tudnak előállítani. A só, az algás szag, a nyálkás kő mind érzéki lenyomatok, és a test memóriája ezekből építkezik. A test emlékezik a sós vízre, sőt, az emberek maguk válnak tengerre: „akiknek a közelségétől [...] tengeribetegséget kapsz” (Tolnai 1969, 40).

A halál mint szerves folyamat

A halál nem zárja le a test történetét, hanem beépül az anyag körforgásába. A madarak eltűnése, a testek szétesése, a lebomlás mind a biopoétika kulcsmetaforái. A testek szétesnek, visszabomlanak a földre. A *Rovarház*ban a hullák, a csontok, a füst, a bőr, a haj is szerves folyamatként jelennek meg. A test nem pusztul el, csak más anyagállapotba kerül át.

Derrida szerint az élet és a halál folyamatos körforgásban létezik, amelyet sem természetesnek, sem pedig mesterségesnek nem lehet egyértelműen elkönyvelni. A biodegradáció, vagyis a szerves lebomlás Derrida számára az eldöntetlenség kiemelt példájaként is értelmezhető. Még az élettelen dolgok is részei lehetnek a körforgásnak, jöllehet a keringés fogalmát hagyományosan az élő szervezetek működéséhez kapcsoljuk (Smid 2023, 168).

Ez a test nem pusztul el, hanem metaforává: „fehér csont maradna amit a macska nyál” (Tolnai 1969, 17), majd szellemmé: „a megfojtott galamb márta

kavicsot dob az ablakra” (Tolnai 1969, 30), majd jelként visszatérő mozzanattá lényegül át.

Összegzés

Tolnai Ottó *Rovarház* című regénye a biopoétika jegyében olvasható olyan szöveggént, amely az emberi testet, a természetet, az érzékelést és a nyelvet egyetlen szerves rendszer részeként kezeli. A test határai fellazulnak, az élő és élettelen, emberi és állati, nyelvi és testi közti különbségek elmosódnak. Tolnai szövegei nemcsak tematizálják a biopoétikai kérdéseket, hanem formailag is ezek szerint szerveződnek: szövetszerűek, érzékiek, ciklikusak, akár egy élő organizmus mozgása. Ezzel párhuzamosan a biopoétika a szövegszervezés szintjén is érvényesül, amelyben az elemek hálózatszerűen, hierarchia nélkül kapcsolódnak egymáshoz. Ez a működésmód a rizóma elvén alapul, amely egy központ nélküli, nem hierarchikus rendszerként írható le, ahol minden elem kapcsolatban áll minden másikkal, és a folyamatos kapcsolódások dinamikája határozza meg a struktúrát (Deleuze–Guattari 1980, 15–16).

Irodalom

- Acín, Jovica. 1976. A regény mint pókháló, vagy Tolnai Ottó *Rovarháza*. Ford. Kerekes László. *Új Symposion* 138 (10): 366–368.
- Bányai János. 1970. Szöveg és írás. *Hid* 34 (5): 559.
- Berger, John. 1980. Why Look at Animals? In *About Looking*. 1–26. New York: Pantheon Books.
- Bragard, Veronique. 2013. “Introduction: Languages of Waste: Matter and Form in our Garbage”. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 20 (3): 459–463.
- Csányi Erzsébet. 2009. Mediális transzformációk: A zenei és a verbális kód közti átjárás lehetőségei Tolnai Ottó: *Rovarházában*. In *Thomka-szimpozion: Ünnepi kötet Thomka Beáta köszöntésére*, szerk. Kisantal Tamás. 267–271. Pozsony: Kalligram.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 1980. Rizóma. Ford. Gyimesi Tímea. *Ex-Symposion* (15–16): 1–17. https://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=rizoma_259 (2025. okt. 7.)
- Derrida, Jacques. 2008. *The Animal That Therefore I Am* (M.-L. Mallet, Ed.). New York: Fordham University Press.
- Driscoll, Kári – Hoffman, Eva. 2018. What Is Zoopoetics?: Texts, Bodies, Entanglement. *Palgrave Studies in Animals and Literature*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64416-5_1
- Foucault, Michel. 2000. Eltérő terek. Ford. Sutyák Tibor. In *Nyelv a végtelenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. 147–156. Debrecen: Latin Betűk.

- Géczi János. 2001. *Természet-kép: Művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest: Krónika Nova Kiadó. <http://mek.niif.hu/06600/06639/06639.pdf> (2025. szept. 15.)
- Hankiss Elemér. 2006. *Félelmek és szimbólumok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Harrison, Robert Pogue. 2008. *Gardens: An Essay on the Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Horgas Judit. 2005. Reneszánsz ökológia – az ökológia reneszánsza. *Liget*, júl. <https://ligetmuhely.com/liget/reneszansz-okologia-az-okologia-reneszansza/> (2025. szept. 15.)
- Kántor Lajos. 1979. *Korváltás: Kritikák, tanulmányok*. Bukarest: Kriterion.
- Kulcsár Szabó Ernő. 1994. *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest: Argumentum.
- Ladányi István. 2020. Tolnai Ottó *Rovarház* című regénye és kontextusai. In *A modern magyar líra/próza világirodalmi kontextusban*, szerk. Horváth Kornélia – Osztrólczyk Sarolta. 547–555. Budapest: Kijárat.
- Lányi András. 2021. *Együttéléstan: esszék*. Budapest: Liget Műhely Alapítvány. <https://mek.oszk.hu/22100/22156/22156.pdf> (2025. szept. 15.)
- Lurcza Zsuzsanna. 2024. Szubjektum és térhasználat a hatalom által strukturált térben. In *Köztes terek, megosztott életek*, szerk. Bognár László – Dobák Judit – Faragó László – Molnár Ágnes – R. Nagy József – Török Zsuzsanna. 68–86. Miskolc: Aldebaran Kutatóműhely.
- Morton, Timothy. 2007. *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nemes Z. Márió. 2018. Ember, embertelen és ember utáni: a poszthumanizmus változatai. *Helikon* 64 (4): 376–393. https://epa.oszk.hu/03500/03580/00012/pdf/EPA03580_helikon_2018_4_375-393.pdf (2025. szept. 15.)
- Németh S. Katalin. 2020. Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben. *Bárka*, febr. 25. <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/7125-allat-sag-ok-a-magyar-irodalom-es-m-vel-destortenetben> (2025. szept. 4.)
- Pataky Adrienn. 2019. A kortárs magyar líra elmúlt évtizedének biopoétikai irányáról. *Bárka*, ápr. 2. <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6681-a-kortars-magyar-lira-elmult-evtizedenek-biopoetikai-iranyarol> (2025. szept. 1.)
- Radnai Dániel Szabolcs. 2022. Ember a természetben – Radnóti Sándor. A táj keletkezéstörténete: „Ők, akik nézték Hannibál hadát”. *Mesteriskola*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó. *Literatura* 49 (3): 368–377. https://epa.oszk.hu/03600/03613/00023/pdf/EPA03613_literatura_2023_3_368-377.pdf (2025. szept. 1.)
- Radnóti Sándor. 2022. *A táj keletkezéstörténete*. Budapest: Atlantisz.
- Smid Róbert. 2023. *Az ökokritika dilemmái*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Szajbély Mihály. 2004. Tézisek Tolnai Ottó (prózaírói) munkásságának alakulástörténetéről. In *Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről*, szerk. Thomka Beáta. 133–144. Budapest: Kritikai Zsebkönyvtár 3.

- Thomka Beáta. 1994. *Tolnai Ottó*. Pozsony: Kalligram.
- Toldi Éva. 2021. Tolnai Ottó: Rovarház. In *Magyar irodalmi művek 1956–2016*, szerk. Pécsi Györgyi – Falusi Márton. 153–154. Budapest: MMA Kiadó.
- Tolnai Ottó. 1969. *Rovarház*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Vismann, Cornelia. 2017. Kultúrtechnikák és szuverenitás. Ford. Keresztes Balázs. *Tiszatáj* 71 (2): 64.

RELATIONS AMONG PLANT, ANIMAL, AND HUMAN BODIES

A biopoetic interpretation of Ottó Tolnai's novel Rovarház

The paper examines Ottó Tolnai's *Rovarház* (Insect House) within the theoretical framework of biopoetics, focusing on the literary representations of plant, animal, and human bodies. Biopoetics belongs to those approaches that seek a deeper understanding of the interconnections and interactions between humans and nature. In Tolnai's works insects, plants, the human body and living matter embodied in the form of decaying nature actively shapes the world of the text and creates a new, non-anthropocentric perspective. The aim of the analysis is to explore how biological existence and human experience are interconnected, as well as how traditional boundaries between humans and their environment can be put into question. The analysis also integrates the theoretical framework of ecocriticism, whose application proved particularly relevant when examining the garden-related passages of the texts.

Keywords: Ottó Tolnai, biopoetics, plant, animal, anthropocentrism

ODNOSI BILJAKA, ŽIVOTINJA I LJUDSKOG TELA

Biopoetska interpretacija romana Kuća insekata Ota Tolnaija

Rad analizira roman Ota Tolnaija pod naslovom *Kuća insekata* u teorijskom okviru biopoetike, sa fokusom na književne reprezentacije biljnog, životinjskog i ljudskog tela. Biopoetika spada u pravce koji teže dubljem razumevanju međuodnosa i međusobnih uticaja čoveka i prirode. U Tolnaijevim delima živa materija – insekti, biljke, ljudsko telo, raspadajuća priroda – aktivno oblikuje svet teksta, koji stvara nov, neantropocentričan pogled. Cilj analize je da se otkrije na koji način se povezuju biološko postojanje i ljudsko iskustvo, kao i kako se preispituju tradicionalne granice između čoveka i njegove okoline. Analiza takođe integriše teorijski okvir ekokritike, čija se primena pokazala posebno opravdanom u proučavanju delova teksta koji se odnose na tematiku vrta.

Ključne reči: Oto Tolnai, biopoetika, biljka, životinja, antropocentrizam

GELENCSEÉR Gábor

ELTE BTK MMI
Filmtudomány Tanszék
Budapest, Magyarország
gelencser.gabor@btk.elte.hu
ORCID 0000-0002-2462-0875

KENTAUROK

A BBS-kísérleti filmek nyelvi és politikai radikalizmusa I.

Centaurs

The linguistic and political radicalism of BBS experimental films I.

Kentauri

Jezički i politički radikalizam eksperimentalnih filmova SBB-a I

A Balázs Béla Stúdióban a kísérleti filmezés Bódy Gábornak köszönhetően az 1970-es években sorozat-, illetve csoportjellegűt ölt, s így módon – néhány további művel együtt – az intézmény keretén belül külön is „intézményesíti” az experimentalizmust. A *Filmnyelvi sorozat*, a *K/3* csoport darabjai, valamint a további kísérleti munkák kétféle változatot képviselnek: miközben valamennyi a médium új nyelvi lehetőségeit kutatja, az egyikben valóban a nyelvkeresés és maga a médium válik témává, a másikban a nyelvi radikalitás társadalmi-politikai kontextusba ágyazódik. A tanulmány első része a vizsgált korpusz filmtörténeti és elméleti hátterét mutatja be.

Kulcsszavak: magyar filmtörténet, Balázs Béla Stúdió, kísérleti film, *Filmnyelvi sorozat*, *K/3*¹

¹ Elhangzott a *Celluloidra revolverrel* című konferencián, 2024. augusztus 29-én, Esztergomban. A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFI) által támogatott, 147170 azonosítószámú, *A Balázs Béla Stúdió története* című kutatás része. Köszönöm Müllner András szakmai tanácsait és segítségét.

[...] a zár bonyolultabb, mint a kulcsok, amelyekkel pillanatnyi tudásunk szerint nyitogatni próbáljuk (Nádasy 1976, 22).

A magyarországi kísérleti (experimentális) filmezés legfontosabb, államilag támogatott, ugyanakkor autonómiát élvező műhelye a Balázs Béla Stúdió, a BBS ilyen műveket létrehozó legtermékenyebb, legmaradandóbb korszaka pedig – a hatvanas évek szórványos, irányzatot még nem teremtő előzményei után, illetve a nyolcvanas évektől elinduló, elsősorban videóra készült, jórészt a hetvenes évek örökségéből táplálkozó, a rendszerváltáson átívelő kísérletezése előtt – az 1970-es évek. Tanulmányomban ennek a korpusznak az áttekintésére és elemzésére vállalkozom.

Először a magyar filmtörténet egészében mutatom be e korszak helyét és jelentőségét, majd a BBS sajátos pozícióját vázoló fel. A kísérleti filmek vizsgálatával kapcsolatos legfőbb állításom, hogy azoknak legalábbis egy része elsősorban társadalmi-politikai kontextusban értelmezhető. Amiképpen Szentjóbý Tamás *Kentaurjának* (1975/1988/2009) címe a filmbeli kép és szöveg össze nem illésére utal – s fogalmazza meg ezzel a korszak hivatalos ideológiájának és társadalmi valóságának elszakítottaságát, a társadalom tudathasadásos állapotát –, úgy a kísérleti filmek egyes darabjaiban is megfigyelhető e látszólagos össze nem illés: a szigorúan a nyelvi kifejezés határait feszegető, a közvetlen, diskurzív jelentést nélkülöző kutatásé egyfelől és a társadalmi-politikai folyamatokra reflektáló, ha nem is direkt, de közvetett, jól körülhatárolható jelentést kifejező aktivizmusé másfelől. Az általam vizsgált filmek ily módon tehát nyelvi és politikai radikalitásuk miatt ugyancsak „kentauroknak” tekinthetők.

A BBS-hez kötődő kísérleti filmek e látszólagos ellentmondására Beke László is felhívja a figyelmet.

Ha a magam részéről úgy próbálnám meg definiálni az experimentális filmet, hogy az a film nyelvének radikális megújítására, másrészt a társadalmi problémák radikális feltárására törekszik, valószínűleg csak az ellentmondásokat szaporítanám. Ez a két tendencia ugyanis nem minden filmben jelentkezik egyidejűleg, másrészt sokszor csak tendenciaként jelentkezik, harmadrészt pedig – úgy tűnik – időszakonként más és más jelleget ölthet maga a kísérlet is. Célszerű tehát elméleti fejtegetések helyett inkább történeti folyamatában áttekinteni a magyar experimentális film két évtizedét [ti. az 1960–70-es évtizedet – G. G.] (Beke 1997a, 215).

Tanulmányomban nem fokozni, jóval inkább feloldani próbálom ezt az ellentmondást, viszont az elméleti fejtegetések helyett én is maradok a történelmi folyamatok vizsgálatánál.

A társadalmi-politikai kontextus kialakulása összefüggésbe hozható a kísérleti filmek első, jórészt külföldön, emigráns művészek alkotásaiban megvalósuló, az 1920-as évek klasszikus/történeti avantgárdjához kapcsolódó hagyományával, de alapvetően a Kádár-korszak szabadabb kultúrpolitikai légköréből következik, amelyen belül a Balázs Béla Stúdió még nagyobb, ám a filmek bemutatása terén korántsem teljes szabadságot élvez. A kísérleti filmek társadalmi-politikai értelmezési lehetősége ugyanakkor felveti az összefüggést a fősodor egész estés játékfilmjeivel, amelyeket a Kádár-korszakban egyértelműen és paradigmátikus módon hasonló beágyazottság és funkció jellemez.

A BBS megalapításának alapvető szándéka a friss filmes diplomával rendelkező alkotók számára lehetőséget biztosítani első egész estés játékfilmjük előtt saját témájuk és stílusuk kipróbálására, „bevezetésére”, hogy az majd a játékfilmstúdiók közegében bontakozzék ki, nyerje el végső, „felnőtt”, érett formáját. A kísérleti filmesek belépésével ez a folyamat megváltozik: a kísérlet immár nem előzmény, első lépés az úton, hanem maga a végcél. Ebből következően a kísérleti filmesek nagyobbik hányada nem a filmes diplomával rendelkező alkotók köréből kerül ki, illetve nem forgatnak fősodorbéli egész estés játékfilmet. A változást a hatvanas évekbeliekhez képest Pápai Zsolt így írja le:

A hetvenes évek generációja nem csupán politikai értelemben volt kevésbé konszenzuskész, mint a megelőző nemzedék, de a Stúdióban kikísérletezett eredmények esetleges szerzői életműépítést segítő hasznosítását sem tekintette annyira fontosnak. Ez abban is tükröződött, hogy míg a hatvanas években jobbra olyan alkotók dolgoztak a Stúdióban, akik kisebb munkáikkal is nagyjátékfilmre készültek fel, ekkor már számos, társművészetek területéről érkezett underground művész is tevékenykedett itt, akinek esze ágában sem volt nagyjátékfilmet forgatni [...] (Pápai 2009, 144).

Amíg a diplomás filmesek esetében tehát nyilvánvaló az összefüggés a BBS- (jellemzően rövid)filmek és az első egész estés munkák között – s e tekintetben irányzatokat megtermékenyítő hatásokat is kimutathatunk, például a hatvanas évek újhullámos stílusa, a hetvenes évek dokumentarizmusa vagy a nyolcvanas évek új érzékenysége esetében –, addig ez a kísérleti filmeknél nem magától értetődő, sőt, meglepő felvetésnek tűnhet. A feltételezésem mégis az, hogy ha nem a motívumok és a stílusok közvetlen szintjén, de a művészi struktúrák mélyebb összefüggéseiben, az alapvető formai konvenciók reflexiójában és felforgatásában mégis kimutatható a – jellemzően kritikai – kapcsolat a fősodor bizonyos törekvéseivel, méghozzá elsősorban a hetvenes évek dokumentarizmusával.

A kísérleti filmek egy részének politikai radikalizmusa tehát hat a fősodorra, illetve a fősodorbéli formatörekvések radikalizálódnak a kísérleti filmek egy részében. Tanulmányomban ezt a hatáskapcsolatot is igyekszem feltárni a társadalmi-politikai problémákat megfogalmazó kísérleti filmek elemzésével.

Előzmények és párhuzamok: a társadalmi problémák vonzásában

A magyar kísérleti filmezés párhuzamos folyamatot képez a nemzetközi trendekkel és a társművészeti avantgárd törekvésekkel egyaránt, csakhogy történetének intenzitása jelentős különbségeket, sőt, szélsőségeket mutat.

A kísérleti filmezés első hulláma a némafilm utolsó évtizedére, az 1920-as évekre esik, és szorosan összefonódik a korabeli avantgárd mozgalmakkal az expresszionizmustól a szürrealizmusig. A magyar filmművészet voltaképpen kimarad ebből: elenyészőek a hazai kísérletek (Gerő György); az e körbe tartozó munkák 1919 után a részben politikai, részben a hanyatló filmgyártás miatt gazdasági okokból emigráló művészek nevéhez fűződnek (Moholy-Nagy László, Fejős Pál), s Kassák Lajos 1916 és 1919 között Budapesten, de 1920 és 1925 között már Bécsben kiadott *MA* című irodalmi és művészeti folyóiratához kötődnek.² A kísérleti filmezés második, az ötvenes évektől kibontakozó neoavantgárd irányzatához, ha némi késéssel is, de a magyar film már csatlakozni tud. Az ötvenes évek, a szocialista realizmus szigorúan ellenőrzött filmgyártásában természetesen erre nincs mód, a kádári konszolidáció enyhülő kultúrpolitikája viszont megteremti a kísérletezés többé-kevésbé szabad, ám mindenképpen intézményesített formáit. A második világháború utáni megint csak rendkívül szórványos, mondhatni belső emigrációban megvalósított kezdemények után „[a] legfontosabb eseményeket 1959 körül a magyar amatőrfilmes mozgalom újjászervezésében és a Balázs Béla Stúdió megalakításában jelölhetjük meg” (Paternák 1991, 22). Az amatőr filmesekhez fűződő kísérletezésről ebben a tanulmányban nem ejtek szót,³ csak a Balázs Béla Stúdió kísérleti filmjeit tekintem át, arra azonban érdemes utalni, hogy a nyolcvanas évektől megfigyelhető az amatőrök átáramlása a BBS-be, egyrészt a dokumentarizmus terén (Gulyás Gyula és Gulyás János), másrészt a kísérleti filmesek körében (Szirtes András).

A BBS kísérleti filmezése – s ezt különösen „a társadalmi problémák radikális feltárása” miatt érdemes hangsúlyozni – egy államilag támogatott stúdió-

² A magyar avantgárd film történetéhez lásd Paternák Miklós szerkesztésében a *F.I.L.M.* című kötetet, illetve a rendkívül adatgazdag szerkesztői bevezetőt (Paternák 1991).

³ Lásd: Dékány 2025. Az amatőr film és a BBS neoavantgárd filmjeinek kapcsolatához lásd: Simonyi 2018.

ban valósul meg. Nem véletlenül emelik ki a szakemberek ezt a – főleg az Egyesült Államokban – nem magától értetődő körülményt a külföldieknek szóló publikációkban.⁴ A BBS alapító okiratában voltaképpen a pályakezdők számára nyújtott, szabadabb, bemutatási kényszer nélküli „kísérletezés” fogalmazódik meg a műhely feladataként, így felvethető a kérdés: „Mi értelme van elkülöníteni a »kísérleti« alkotásokat egy olyan filmstúdió terméséből, mely köztudomásúlag *egészében* a »kísérletezés« szerepét vállalja a többi – játékfilmgyártó – stúdióval szemben?” (Beke 1997b, 65, kiemelés az eredetiben – G. G.) Az alapszabály szerint ugyanis „*elvileg bárkinek* – nemcsak hivatásos filmeseknek – lehetőséget nyújtott az experimentalitásra, az *állami gyártás és forgalmazás keretein belül*” (Beke 1997c, 126, kiemelések az eredetiben – G. G.).⁵ Ám a BBS működésének leírása így folytatódik: „Ez a lehetőség azonban csak egy évtizeddel később vált valóban kihasználhatóvá” (Beke 1997c, 126). Azaz az 1960–70-es évtized fordulóján. A nyitás jelentőségét szinte valamennyi elemzés és visszaemlékezés kiemeli (vö. Peternák 1991, 26; Kovács 2010, 68).⁶ A műhely addig csak elvileg volt nyitott bárki számára, ekkortól viszont gyakorlatilag is. Így beáramolnak egyrészt a társművészetek képviselői (írók, képzőművészek, zeneszerzők), illetve a hatvanas évek közepétől formálódó neoavantgárd szcéná tagjai (Erdély Miklós, Szentjóby Tamás, Hajas Tibor, Najmányi László, Halász Péter és színháza), továbbá Bódy Gábor,⁷ aki az alkotómunka mellett a szervezője és teoretikusa lesz a kísérleti filmezésnek, s akit a BBS-tagsággal párhuzamosan, 1971-ben felvesznek a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, így afféle hídszerepet tölt be a „külsős” és a filmes diplomával rendelkező alkotók között. A neoavantgárd művészeti világhoz tartozó Najmányi László, aki 1975-ben *A császár üzenete* címmel forgat később részletesen vizsgálandó filmet a BBS-ben, pontosan írja le a nyitás taktikus kultúrpolitikai hátterét:

⁴ Az amerikaihoz képest „[a] legnagyobb különbség, hogy a magyar experimentális filmek szinte kizárólag állami támogatással készülnek” – írja a New York-i BBS-vetítés kiadványában Beke László (Beke 1997a, 214), Kovács András Bálint angol nyelvű írása a BBS-ről pedig már címében erre a sajátosságra utal: *The Experimental Cinema of the State: The Balázs Béla Studio* (Kovács 2010). Lásd még Ksenya Gurshtein tanulmányának bevezető fejezetét (Gurshtein 2022, 265–270).

⁵ Mint látható, Beke is kiemeli az államilag támogatott kísérletezést mint sajátos körülményt a magyar film történetében.

⁶ Az 1969-ben megválasztott vezetőség tagjai közül – Gazdag Gyula, Grunwalsky Ferenc, Magyar Dezső, Mihályfi László, Szomjas György – különösen Grunwalsky (Antal-Jeles 1981, 13–14; Grunwalsky 2002, 115) és Szomjas hangsúlyozta ennek fontosságát (Muhi 2001, 9).

⁷ Az „ajtónyitás” jelentősége Bódy írásaiban is megjelenik (lásd pl. Bódy 2006a, 113–114).

Kíváncsabbnak tűnt a rendszeren kívülről jövőkre kreativitási igényeit valamelyest kielégíteni, a szabad kezdeményezéseket ellenőrizhető csatornába irányítani, mint továbbra is tiltással élni, ami csak az elégedetlenek számát növelte volna és kiszámíthatatlan földalatti aktivitáshoz vezethetett. A politika az 1970-es évek elején engedélyezte, hogy a Balázs Béla Stúdió munkájába olyanok is bekapcsolódjanak, akik nem voltak hallgatói vagy végzett növendékei a Színház- és Filmművészeti Főiskolának, és nem dolgoztak az állami film- és televízióiparban. Bódy Gábor meghívására ezért kezdtem el a Balázs Béla Stúdió üléseire járni (Najmányi 2002, 86).

Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy az 1960–70-es évtized fordulóján lezajló nyitás a BBS harmadik megalapításának tekinthető,⁸ amikor is a friss diplomások gyakorlóterepe mellett a műhely a kísérleti filmezés legfontosabb intézménye lesz Magyarországon.

A BBS-be kívülről áramló alkotók a neoavantgárd művészet korabeli képviselőiből kerülnek ki, akik folytatják a mindenekelőtt Kassák nevéhez fűződő, az 1920-as években kibontakozó klasszikus avantgárdot.⁹ A klasszikus avantgárd hiányzó hazai munkái után a neoavantgárd tehát létrehozza a maga jelentős filmtörténeti korpuszát. Az experimentális film történetének vázlatában Bódy is felhívja erre a hatáskapcsolatra a figyelmet, továbbá jelzi a BBS-en belül az általa kezdeményezett két kísérleti filmsoport szerepét:

Ha elfogadjuk azt a felosztást, miszerint az experimentalizmusnak az alábbi nagy, befolyásos generációi alakultak ki:

20–30-as évek: francia, orosz, német kísérletezők,

50-es évek: az amerikai keleti- és nyugati-parti experimentalizmus,

60–70-es évek: a független kooperatív filmkészítők nemzetközi mozgalma, Magyarországnak az első és harmadik „évfolyamban” alakultak ki szellemi kapcsolatai. Az elsőben német közvetítéssel vettünk részt, Balázs Béla, Moholy-Nagy László, Mihály Dénes, László Sándor és a máig felfedezésre váró Gerő György révén, akit Kassák és Pán Imre még az 50-es évek végén is „az első és eddig egyetlen magyar avant-

⁸ A BBS ugyanis először 1959-ben alakul meg, majd új tagsággal 1961-ben szerveződik meg ismét, így születési időpontja két dátumhoz köthető (Udvarnok–Varga 2009, 19–28).

⁹ A klasszikus és a neoavantgárd kapcsolatához lásd: Derék 2004, 13–14; Müllner 2009, 131–135; György 1992, 5–46. Utóbbi szerző a neoavantgárd művészek filmjeiben külön kiemeli a BBS szerepét (György 1992, 34).

gardista film” alkotójának tartott. A másodiknak csak késői hatásairól beszélhetünk, s talán a privát filmtárakból rekonstruálható az 50-es évek magyar undergroundja. A harmadikhoz viszont egy relatív erős és mindenképpen jelentős, sajátos, magyar kooperatív experimentalizmus csatlakozott, amit a Balázs Béla Stúdió működése tett lehetővé. Ezen belül mindenekelőtt a *Filmnyelvi sorozat* és a *K/3* csoport létrejöttére gondolok (Bódy 2006b, 133).

Az 1920-as évek külföldön kibontakozó avantgárd és a hetvenes évek hazai neoavantgárd kísérleti filmjei közötti hatáskapcsolat tekintetében témánk szempontjából ki kell emelni a szemléleti hasonlóságot mutató, mindkét korszakban jelen lévő érzékenységet a társadalmi problémákra.¹⁰ Ha csak Moholy-Nagy első filmjére, a *Marseille, régi kikötőre* (1929–1932), illetve a németországi évekhez kötődő további némafilmjeire, a *Berlini csendéletre* (1931–1932) és a *Nagyvárosi cigányokra* (1932–1933) gondolunk, nyilvánvaló a korai kísérleti filmek társadalmi érdeklődése, amely, mint látni fogjuk, a hetvenes évek experimentalizmusára is érvényes, sőt, bennük szubverzív kritikai hanggal társul.

A korábban említett sajátos státus, a BBS-ben államilag támogatott kísérletezés, ha lehet, a neoavantgárd kísérleti filmek esetében még különlegesebb, kultúrpolitikailag is igen érzékeny helyzetet teremt. A neoavantgárd művészeti szcéná, különös tekintettel azok új formáira – happening, performansz, fluxus, concept, object, environmental art stb. – a hatvanas évek nem egyszerűen tiltott, hanem a korabeli kultúrpolitika számára nem létező, underground világában bontakozik ki, amelynek szinterei magánlakások, presszók, majd olyan ideig-óráig működő rendezvények, mint a balatonboglári kápolnatárlatok (Klaniczay–Sasvári 2003), illetve nyitottabb intézmények, mint az Egyetemi Színpad (Nánay 2007) vagy bizonyos művelődési házak (Havasréti 2006). Az előbb underground, majd alternatív szinterek sorában különleges helynek bizonyul a Balázs Béla Stúdió: a tagság által demokratikusan választott kollektív vezetőség dönt a forgatókönyvek elfogadásáról, így nincs előzetes politikai kontroll. A változás szintén a hatvanas-hetvenes évek fordulójához kötődik. Addig ugyanis a forgatókönyveket fel kell küldeni jóváhagyásra a Filmfőigazgatóságnak, így az előzetes cenzúra is érvényesül. A hetvenes évektől viszont már csak a filmek bemutatása kötődik engedélyhez, ekkortól tehát – szemben a többi filmstúdióval – kizárólag utólagos cenzúra létezik a BBS-ben. A bemutatási kötelezettség hiánya is szabadabb lehetőséget kínál a filmek megvalósítására – „legfeljebb”

¹⁰ Ezt taglalom *A MA meg a holnap (Filmelmélet és gyakorlat a klasszikus és a neoavantgárd-ban)* című tanulmányomban (Gelencsér 2022a).

nem kapnak forgalmazási engedélyt, de alkalmi vetítésekre, fesztiválszereplésre így is mód nyílhat. Mindennek tetejébe a BBS éves költségvetése egy korabeli átlagos magyar játékfilmével egyezik meg, vagyis anyagi források is rendelkezésre állnak. Ha mindehhez hozzávesszük a filmművészet korabeli, az újhullámoknak, a modernizmusnak köszönhető fellendülését, a filmesek és a filmek társadalmi súlyát és népszerűségét, akkor nem meglepő, hogy a föld alá szorított neoavantgárd művészek beáramlanak a stúdióba: egyrészt intézményre lelnek üldözöttségükben és otthontalanságukban, másrészt művészi kísérletezésüket szívesen érvényesítik a film médiumában. A helyzetet írásom központi gondolatára is utalva írja le Hornyik Sándor: „A mozgókép a valóság-hűség és a médium társadalmi-kulturális jelentősége okán is élénken foglalkoztatta a hetvenes évek avantgárd művészetének aktivistáit” (Hornyik 2009, 235). Mindazonáltal a cenzúra több esetben kivételes határozottsággal lép fel a kísérleti filmekkel szemben, így akadnak olyanok, amelyek nem az eredeti elképzelés szerint valósulnak meg, vagy leállítják őket, illetve évekkel később válnak vetíthetővé (ahogy ez például Erdély Miklós 1974-ben forgatott, de csak 1988-ban standardizált *Partitája*, illetve a *Kentaur* esetében történt). A kemény cenzurális beavatkozások ugyancsak a kísérleti filmek egy részének felforgató társadalmi-politikai tartalmára hívják fel a figyelmet.¹¹

A kísérleti filmezés összefonódása a neoavantgárddal ugyancsak felveti a művek politikai olvasatának a lehetőségét, hiszen az ötvenes-hatvanas évektől kibontakozó nemzetközi neoavantgárdban erőteljes a politikai szerepvállalás, az establishment-ellenesség. Mindennek csúcspontja az 1968-as diáklázadások, ellenállási mozgalmak világméretű folyamata, amelynek kelet-európai „változata” a prágai tavasz, a magyarországi pedig az 1968. január 1-jén bevezetett új gazdasági mechanizmus. A 68-as polgárjogi és diákmozgalmak számos sikert érnek el, forradalmi átalakulás, a politikai rendszer megváltoztatása azonban sehol sem következik be, a prágai tavasszal szembeni katonai fellépés pedig a szocializmus reformkísérletének a végét jelenti, így nálunk az új gazdasági mechanizmus intézkedéseit is lassan visszavonják. A politikai mozgalmak levonulásával a nyugati színtéren megszűnik a neoavantgárd felhajtó ereje, miközben Magyarországon éppen 1968 után indul el a Balázs Béla Stúdióon belül intézményesülő, a neoavantgárd művészek belépésének következtében lendületet kapó kísérleti filmezés. A nemzetközi trendekből következően a hazai

¹¹ Az egyik betiltott filmmel kapcsolatosan emeli ki Pólik József a következőt: „*A császár üzenetét* betiltották. Ez a körülmény arra utal, hogy Najmányi »politikai« filmet készített, amely veszélyeztette a Kádár-rendszer társadalmi stabilitását [...]» (Pólik 2024, 8–9).

neoavantgárdnak nélkülöznie kellene a politikai aktivizmust, ám ez mégsem történik így, legalábbis nem mondható el a kísérleti filmes korpusz egészéről. A 68-as határhelyzetben készült két Magyar Dezső-film, az *Agitátorok* (1969) és a *Büntetőexpedíció* (1970) még magán viseli ezt az aktivizmust (a két film a kísérletezés tekintetében is határon helyezkedik el, hiszen nem tekinthetők experimentális filmnek, miközben mindkettő tartalmaz a narrációt kikezdő, az avantgárd montázsfilmekre visszavezethető, a modernista esszéfilm határait feszegető formaeljárást).¹² Az ezt követő neoavantgárd kísérleti filmek, ha a 68-as aktivizmust nélkülözni fogják is, a társadalmi-politikai kritika megfogalmazásáról nem mondanak le. Csakhogy Magyarországon ez az időszak – legalábbis a progresszív művészek, a kritikai értelmiség számára – a reményvesztett, a reformlehetőségtől is megfosztott, mozdulatlanságra ítélt, kilátástalan pangás időszaka. Az érintett kísérleti filmek társadalmi-politikai kritikája ebben a művészértelmiségi közegben bontakozik ki, vagyis a művekben a (neo)avantgárd lázadás szelleme mellett a kiábrándultságra és reménytelenségre reflektáló tragikus, illetve ironikus látásmód is felismerhető. Mindezt majd az egyes filmek elemzésével és értelmezésével igyekszem bizonyítani.

Experealism

Mielőtt a BBS kísérleti filmes korpuszát bemutatom, érdemes kitekinteni egy olyan körülményre, amely különösképpen a művek társadalmi-politikai kontextusa tekintetében releváns, továbbá ennek összefüggésében vethető fel a szemléleti és formai kapcsolat a fősodorról.

A valóság fogalma a filmek módszertanától az elméleti írásokig sokféle módon megjelenik a Stúdió alkotóinak látóterében, különösképpen az 1960–70-es évek fordulójától. 1969-ben teszik közzé a *Filmkultúra* hasábjain a *Szociológiai filmcsoportot!* kiáltványt. Aláírói között – mások mellett – megtaláljuk a korabeli BBS-vezetőség tagjainak egy részét (Grunwalsky Ferenc, Magyar Dezső, Mihályfi László), továbbá íróként Ajtony Árpádot, Bódy Gábort, Dobai Pétert és Kardos Csabát. A szöveg nem csupán a társadalmi témákra irányítja a figyelmet, hanem kitér a film mint médium lehetőségére a valóság megismerésében. A szöveg zárómondata így hangzik: „A tudományos módszerekkel feldolgozott tényeket a dokumentarista módszerek továbbfejlesztésével megfogalmazni: ez újfajta dramaturgiát kíván, amely nem egyszerűen »dramatizálná a tényeket«, hanem magát a megismerő analízist tenné meg szerkesz-

¹² A két film elemzéséhez lásd: Gelencsér 2022b.

tési elvvé” (Szociológiai filmsoportot! 1969, 96). A kiáltvány útmutatásai a BBS-ben ekkor már formálódó újfajta dokumentarista módszereken hagynak nyomot, majd később a fősodorban, a Budapesti Iskola egész estés filmjeiben élnek tovább. A hetvenes évek egyik meghatározó filmtörténeti irányzatának, a dokumentarizmusnak tehát a Balázs Béla Stúdió az eredetvidéke. A valóság, illetve ábrázolásának kérdése azonban a neoavantgárd művészeket, a kísérleti filmeseket is foglalkoztatja. Ezt bizonyítja az aláírók között az akkor még a BBS-ben „külsősnek” számító Bódy Gábor neve, továbbá az ebben az időben ugyancsak kísérleti filmekben közreműködő Dobai Péteré.

Bódy filmelméleti, jelentéstani írásain végigvonul a „valóság” kérdésköre. Utolsó (1983-as) nagyobb lélegzetű teoretikus szövegében, a *Jelentéstulajdonítások a kinematográfiában* címűben, összefoglaló jelleggel tekinti át gondolkodásmódjának alakulását e téren. A folyamat kezdetét így írja le: „Egyszerűen rövidzárlat állt be az agyamban a »valóság« szó hallatán, amely egy napon egy másik szócskában, a »jelentés« kérdésében csattant ki” (Bódy 2006c, 140). A konklúzió pedig így hangzik: „Tehát: miután úgy éreztem, hogy hozzávetőleges választ találtam a »jelentés« kérdésre, nemcsak a »valóságra«, hanem az abból »nyomokat« merítő filmfelvételekre is kezdtem úgy tekinteni, mint titokzatos, felderítetlen tartományokra, amelyekbe a gondolkodás az artikuláció segítségével hatol be...” (Bódy 2006c, 156). A téma legteljesebb, a BBS-t érintő történeti folyamatokra is kitérő kifejtése (befejezetlensége ellenére) az 1977-es *Hol a „valóság”?* című írásban található. Ebben egyértelművé válik a valóságkutatás szociológiai (a hetvenes évek dokumentarizmusában kiteljesedő) és kísérleti ágának különbsége, amennyiben az experimentalisták a valóságra mint a filmi rögzítés alapjára, kiindulópontjára tekintenek, amely ugyanakkor a rögzítés pillanatában jellé válik, azaz nem tekinthető a valóság „tisztá”, hű, objektív rögzítésének, hiszen annak módja rögtön értelmezi is a valóságot, s jellé, jelentéssé alakítja azt. Ez a gondolat több, a hetvenes években kísérleti filmeket jegyző alkotó elméleti szövegében és gyakorlati munkásságában is nyomon követhető. Bódy a valóság-tanulmány *Minden film: kockánként „dokumentumfilm”* című alfejezetében így írja le film és valóság viszonyát: „Mintha minden vetítésen egyszerre két filmet látnánk: az egyik *dokumentum*, a másik, amit a felfogás és kifejezés már addig kialakult konvenciói sugallnak” (Bódy 2006d, 105, kiemelés az eredetiben – G. G.). Ezt követően a dokumentumfilm módszer alakulását tekinti át a Balázs Béla Stúdióban, s a hatvanas évek „első hulláma” kapcsán megemlíti Sára Sándor *Cigányokját* (1962), amelyben az objektív forma mögött „egy kifejezetten lírai – tehát személyes – attitűd áll, s ez a Stúdió első dokumentarista hullámára általában jellemző” (Bódy 2006d,

108), így – tehetjük hozzá – Sára következő BBS-filmjére, a *Vízkeresztre* (1967) vagy Gyöngyössy Imre *Férfiarckép* (1964), Elek Judit *Kastélyok lakói* (1966) és *Meddig él az ember?* (1967), Dobray György *Pékek* (1966), Kiss Gyula *Holtág* (1967) című munkájára. Ezt követően Bódy felteszi a kérdést: „Hogyan lehet a dokumentumot önmagán túlmutató kifejezéssé alakítani?” (Bódy 2006d, 108). A kérdésre a választ nézete szerint az *Elégia* (Huszárik Zoltán, 1965), az *Aréna* (Tóth János, 1970) és a *Pro Patria* (Sára Sándor, 1970) adja meg, s a példák sorát kiegészíthetjük még Bácskai Lauró István *Igézet* (1963), valamint Ventilla István *Strand* (1963) és *Testamentum* (1965) című filmjével (az *Igézet* és a *Testamentum*, ahogy az *Elégia* is, az *Arénát* rendezőként jegyző Tóth János operatőri munkája). E művek sajátossága, hogy rendkívül stilizált, költői képeik alapvetően dokumentumfelvételek, s készítőik ezeket alakítják át különféle filmnyelvi eszközökkel a montázstól a trükkökön át az utómunka-eljárásokig. Az *Elégiában* kizárólag természet- és városképekkel találkozunk, továbbá felvételeket különféle valóságos helyszínekről (lovarda, vidámpark, cirkusz, vágóhíd, múzeum); egyedül a parasztemberek portréi tűnnek beállítottaknak, de őket is saját közegükben látjuk. Az *Aréna* a korabeli Népstadion és Budapest képeinek anyagából dolgozik. A *Pro Patria* háborús archívok és emlékművek (fotó)montázsa. Az *Igézet*ben egy öntőműhelyt látunk, valamint egy előadást a Zeneakadémia színpadán. A *Strand* a címadó helyszínt mutatja be, a *Testamentum* pedig görögkeleti egyházművészeti kincseket ábrázol. Mindennek ellenére egyik film sem tekinthető leíró vagy ismeretterjesztő jellegű dokumentumfilmnek, hiszen kifejezőerejük jóval túlmutat a dokumentumon. A kifejezőerő a dokumentálást minden esetben jellel alakító forma-eljárásokból adódik, s annak valóban az „ereje”, a forma működési módja hozza létre azt a hatást, hogy a felvételt valószerűnek, így a dokumentumfilm fogalmához közeleink, avagy stilizálnak érezzük-e, amely szétfeszíti a forma konvencióit. Ám ezt úgy teszi, hogy a valóság képeiből építkeznek.

A kísérleti filmes alkotók lényegében a film mint médium ezen alapadottságára hívják fel a figyelmet. Ugyanezt teszik a fikciót dokumentarista módszerrel keverő Budapesti Iskola alkotói, hiszen ők is abból az alapadottságból indulnak ki, hogy nincs „tisztá” dokumentum és fikció, csak a kettő keveredése. S ha már ez így van, akkor e két formát a hitelesség és a hatásosság jegyében elegyítik: a dokumentum-játékfilmek szociológiailag hiteles módon ábrázolják a társadalmi körülményeket, ugyanakkor mindezt a (narratív) konstrukciónak köszönhetően hatásosan teszik. A kísérleti filmesek kevésbé pragmatista módon hajtják végre ugyanezt; náluk mindebben erőteljes a filmnyelvi reflexió, a film nyelvi természetének, jelentésképzésének demonstrálása. Ám nemcsak

az: a dokumentumképekből építkező kísérleti filmek nem mindegyik darabja távolodik el a képek által reprezentált társadalmi valóságtól (ahogy ez a fenti, hatvanas évekből vett példák többségére ugyancsak igaz), hanem megőrzi ezt a kapcsolatot, sőt, a radikális, a dokumentumkép valószerűségét különféle eszközökkel átalakító eljárások hasonlóképpen radikális társadalmi-politikai kontextust társítanak a valóság képeihez. Mindenesetre a hatvanas évek még nem neoavantgárd beállítottságú „protokísérleti” filmjeiben is tetten érhető ez a megoldás, így azok a hetvenes évek experimentalizmusának, azon belül a társadalmi problémákra érzékeny filmek előképeinek tekinthetők.

A BBS hetvenes években kibontakozó második dokumentarista hullámában Bódy különféle módszereket azonosít (szituacionista, eszkalációs), valamint a „kísérleti dokumentarizmusét”, amelyet analitikusnak nevez. A módszerek többsége folytatódni fog a Budapesti Iskola fősodorbéli alkotásaiban, míg a kísérleti dokumentarizmus jóval inkább szubverzív kritikával illeti a dokumentum-játékfilmek módszertanát – s ez a szubverzió gyakran elválaszthatatlan a politikai kritikától. A kísérleti dokumentarizmus – elnevezésének megfelelően – eltávolodik az egyéb dokumentarista módszerektől, s a kísérleti filmek tágabb csoportjaihoz csatlakozik (adott esetben a *Filmnyelvi sorozathoz* és a *K/3-hoz*). A BBS-en belüli kísérletezők („kívülállók”) és a dokumentaristák filmtörténeti pozíciójáról írja Pápai Zsolt: „A kívülállás programja nem a BBS-en kívüli filmgyártásba is hamar utat találó dokumentarista módszer alkalmazásában, hanem az 1972–73-tól megerősödő, és szinte kizárólag a Stúdió keretein belül maradó filmnyelvi kísérletezésben, illetve a neoavantgárd esztétikában radikalizálódott” (Pápai 2009, 144).

A „kísérleti dokumentarizmus” kapcsán Bódy utal saját munkájára és módszertanára (*Négy bagatell*, 1972–75),¹³ illetve az általa szervezett csoportokra (*Filmnyelvi sorozat*, *K/3*), az analitikus megoldás meghatározása pedig – miközben a hetvenes évek BBS-ének társművészeti kapcsolatrendszerét is szóba hozza – már a kísérleti dokumentarizmus eredményét fogalmazza meg:

Az analitikus megoldás nyilvánvalóan kevésbé alkalmas a publicisztikus vagy esemény rögzítő, híradó filmkészítésre. Annál inkább hivatott egy kutató jellegű, tudományos filmkészítés megalapozására. Azokon a pontokon, ahol az audiovizualitás átfogó összefüggéseit célozza, gyakran

¹³ Nem hozza szóba ugyanakkor a BBS-ben készített második munkáját, az 1972-es *Ifjúságokat*, amely hagyományos riport-dokumentumfilm kiöregedett, nosztalgizáló mozgalmárokról, s mint ilyen, politikai témával foglalkozik, de mivel nem tekinthető kísérleti filmnek, nem tartozik vizsgálatom tárgyához.

közös horizonton jelenik meg a társművészetek (zene, képzőművészet) konceptuális kérdéseivel. De általában is mércét állít a filmkészítés elé, amennyiben analitikusnak nevezhetünk minden olyan megoldást, amely a filmen rögzített tárgyi valóság és a filmkészítés tényének valamilyen kifejezett, együttes dokumentumát alkotja – amelyben tehát a „kettős vetítés” tudatos formát ölt (Bódy 2006d, 110).

A „kettős vetítés” a korszak kísérleti filmjeinek jellegzetes, nemcsak Bódy műveire jellemző módszertanára is utal: arra a „második tekintetre”,¹⁴ „kétszeres forgatásra”,¹⁵ amely úgy jön létre, hogy a hagyományosan leforgatott anyagot a trükkasztalon újra felveszik, s így születik meg a film végső formája. A trükkök megvalósításának praktikus technikája mellett szemléletileg is fontos ez az eljárás: a szalagon megörökített valóságképek után maga a filmszalag is „dokumentummá” válik, s annak újraforgatása során újabb effektusok kerülnek az anyagra, amelyek támogatják, fokozzák a dokumentumképeken „túlmutató” jelentést.¹⁶ Ebben ragadható meg a kísérleti dokumentarizmus különbsége a Budapesti Iskola fősodorbéli dokumentum-játékfilmjeihez képest. Utóbbiak a lefilmezés módjával és a snittek szerkesztésével értelmezik a dokumentum-anyagot, magának a képnek a fotografikus hűségéhez nem nyúlnak; előbbieik már a fotografikus valósághűségű kép manipulálásával jelzik a szükségszerű, ám a hagyományos dokumentarizmus által elleplezni kívánt konstrukciót, jelalkotást, formaeljárást. Emiatt tekinthető kísérleti filmnek – egész estés terjedelme ellenére – Lányi András *Segesvárja* (1974), Bódy Gábor *Amerikai anzixa* (1975) vagy Fábry Péter *Térmettség* (1979) című munkája.

A valóság és a film kapcsolatának elméleti és gyakorlati problémája, ahogy erre már utaltam, nemcsak Bódynál jelentkezik, hanem a neoavantgárd alkotók többségénél. Mivel művészetükben erőteljesen érvényesül a konceptualizmus, az elméleti reflexió az alkalmazott formamegoldásra, ezért teóriájuk gyakran filmterv vagy filmelemzés formájában fogalmazódik meg (a teóriából akció lesz és fordítva, hogy ezen a módon Jeles András később idézett írásának címére utaljak).

¹⁴ „Ekkor ébredtem rá arra a módszerre, amit »második tekintet«-nek nevezek és a későbbi filmjeimben aztán konzekvensen alkalmazok” (Bódy 1987a, 72).

¹⁵ „A film [*Amerikai anzix*] voltaképpen kétszer lett leforgatva. Egyszer a szokott módon, majd az összeállított anyagból az ún. »trükkasztalon« készült az »igazi« film” (Bódy 1987b, 96).

¹⁶ Bódy egy cím nélküli, a nyolcvanas évek elejéről származó jegyzetében így foglalja össze az *Amerikai anzix* módszerét: „Voltaképpen egy második forgatás történik, amelynek szereplője az első film” (Bódy 1987c, 292).

Szentjóbý Tamás *Az öntevékeny film (Vázlat a Balázs Béla Stúdió számára egy kísérleti film elkészítéséhez)* című szövegében a tervezett vállalkozás technikai feltételének leírása sokatmondóan cseng egybe Bódy „kettős vetítésével”: „Az öntevékeny film elkészítéséhez nincs szükség kamerára, stábra, ellenben szükség van mások által már leforgatott anyagra, főként dokumentumfelvételekre gondolok (ugyanis ezek őriznek leginkább ténny; így a vetített kép kettős tény, egyfelől a történelmi helyzeté, másfelől a self-conscious aspektusé)” (Szentjóbý 1989, 264). Az 1971-es terv egyúttal a BBS-kísérleti filmek másik, ugyancsak eredeti és politikailag radikális formamegoldására is felhívja a figyelmet, amelyet ma found footage-technikának, archív anyagok felhasználásának nevezünk. Ebben az esetben tehát nem az alkotó, hanem mások által forgatott dokumentumfelvételek újraszerkesztéséről, kontextualizálásáról van szó, aminek köszönhetően a régi felvételek új jelentésre tesznek szert, illetve újfajta jelentésképzésben vesznek részt. A BBS-ben több évtizedes történelmi ívet ír le az archívhasználat. Az első a hosszú sorban Magyar Dezső úttörő vállalkozása, az *Agitátorok* és a *Büntetőexpedíció* (előbbit Bódy Gáborral, utóbbit Dobai Péterrel írta). Mindkét filmben az archívok a történelmi kor illusztrációjától mozdulnak el az elvont jelentés felé, a hagyományos történetmondást képviselő egész estés *Agitátorok*ban még kevésbé, a történetet csak felvázoló, mikroszinten nem elbeszélő jellegű rövidfilmekben, a *Büntetőexpedíció*ban már jelentős mértékben. A forradalmiság gondolatának kiterjesztését a mindenkori elnyomó hatalmakra és az 1968-as diákmozgalmakra a korabeli kultúrpolitikai vezetés nem nézte jó szemmel, ezért az *Agitátorokat* (elsőként a BBS történetében) betiltották, a rendező emigrációja után pedig a *Büntetőexpedíciót* sem engedték vetíteni. Sára Sándor már említett *Pro Patriája* ugyancsak archívokból építkező montázs-film. Nem a BBS kötelékében, hanem főiskolai vizsgafilmként készült *Hogyan verekedett meg Jappe és Do Escobar után a világ* (1974) című Thomas Mann-adaptációjában Bódy a kor megidézésére archív anyagokat használ fel, illetve az általa forgatott anyagot is „archivizálja”, így nehéz elválasztani a filmben a kétféle materiát.¹⁷ Az *Amerikai anzixot* egy 1865-ös „talált film” stílusában forgatja, vagyis kváziarchívként (még a film feltalálását megelőző időszakból). Végül mintateremtő művet hoz létre Tímár Péterrel közösen a kizárólag két világháború közötti amatőr felvételek újraszerkesztésével és utószinkronizálásával megalkotott *Privát történelemben* (1978). A módszert 1988-tól – és jó

¹⁷ „Nem kis élvezetet szerzett nekem az archaikus stílusban való forgatás, valamint azt látni, hogy a nézők nem tudták megkülönböztetni az eredeti képeket az általam forgatottaktól” – írja filmjéről Bódy (Bódy 1987d, 87).

ideig a BBS-ben – Forgács Péter folytatja és teljesíti ki a *Privát Magyarország*-sorozattal. A dokumentumfelvételek tehát talált archív tekercsek formájában is megjelennek a korszak filmjeiben, s a kísérletibb darabokban túllépnek az archívok konvencionális, illusztratív alkalmazásán a jelentéstágítás felé – akár csak a dokumentumképekkel dolgozó experimentális filmek.

Hajas Tibor filmbevezető TIT-előadásaiba, egy-egy film elemzésébe szövi bele gondolatait a dokumentumfilmről. „A dokumentumfilm sosem dokumentumfilm, hanem dokumentum értékű elemeket tartalmazó vagy egy meghatározott szemléletű kollektíva dokumentatív szándékát reprezentáló film” – írja egy helyütt (Hajas 2005, 227). Ugyanebben az egyébként *A Mattei-ügy* (1972) című Francesco Rosi-filmről szóló elemzésében olvashatjuk még a következő gondolatot, amelyet majd egyetlen saját rendezésű filmjében, a BBS-ben forgatott *Öndívatbemutatóban* (1976) fordít át praxisba:

A becsületes dokumentumfilm – amely mind morálisan, mind valóságértékét tekintve megbízható üzenetet akar hordozni – ennél fogva először is helyét, szerepét, szándékát, eszközeit és módszereit tisztázza: láthatóvá teszi magát. Mielőtt a valóság vallomást tenne a médiumnak, ő tesz vallomást; leleplezi hipotetikus, modellalkotó jellegét, politikai elkötelezettségét és kényszerítéseit; tudatosítja mind a maga, mind a néző számára szemléletének és eszközeinek korlátait. Ez pedig már a fikció határait súrolja (Hajas 2005, 228).

Végül még egy, igen szellemes gondolat az iróniára amúgy is hajlamos Hajastól, *A praktikus képzelet* című, áttekintő igényű írásából: „Ami egy film-ben megtörténik, nem biztos, hogy a valóságban is megtörténhet; de a történelemben legalább egyszer biztosan megtörtént, mégpedig a film kedvéért” (Hajas 2005, 224).

Itt már a fikció a dokumentarizmusban, a dokumentarizmus pedig a fikcióban oldódik fel, jelezve a film médiumának alaptermészetét: a valóság fotografikus rögzítését, amely ugyanakkor mindig együtt jár e rögzítés mikéntjével, s az szükségszerűen magában rejt a valóság konstrukciójának, értelmezésének, „fikciójának” bizonyos mértékét. Hasonlóképpen jut el a két forma paradoxonáig Jeles András *Teória és akció* című filmtervében, amelynek nyomait az 1979-ben, a BBS-ben forgatott *Montázs* című filmjében ismerhetjük fel, s amelyben utal a kísérleti filmesek gondolatiságának összefüggéseire is: „Ezek a megfontolások lényegében már megvannak a *Kozmikus szem* c. filmtervben: Bódyt szintén a Nagy Tévedés inspirálhatta: ő is észrevette (e sorok írójánál nyilván előbb), hogy a »dokumentum«: fikció [...] a fikció viszont: dokumentum, indirekt, a

kortárs filmtudat számára többnyire rejtett és mély leleplezése a fikciót gyártó igényeknek” (Jeles 1993, 40).

A Jeles által említett *Kozmikus szem* Bódy befejezetlen vállalkozása: 1977-ben, a BBS-ben mintegy négy és fél órás anyagot forgatott, de a munka külső okok miatt félbeszakadt.¹⁸ A filmtervhez kapcsolódó, azonos című írás alcíme (a film játékosan talányos műfaji meghatározása) *Science non-fiction (-fiction)*, a második alfejezet címe pedig *Keretezett dokumentumok* (Bódy 2006e, 202). Bódy természetesen a megvalósult kísérleti filmjeihez is fűzött megjegyzéseket; ezekre majd az egyes művek bemutatásakor fogok utalni.

Végül még egy fontos alkotó, Erdély Miklós saját művével kapcsolatos, ám a BBS kísérleti filmjeinek egészére vonatkozó megjegyzését szeretném idézni a dokumentumfilmezést övező, alkotókhoz fűződő elméleti reflexiók sorából. Az 1974-ben készült, de csak Erdély halála után standardizált *Partitáról* írja a következőket: „Mikor a *Partita* elkészítésének elvi-elméleti indítékait felidézem, el kell ismernem, hogy a BB Stúdióban ez a tevékenység – mármint a hamis tudat kíméletlen feltárása – a dokumentumfilmek által vágott új csapáson egészségesen halad. Éppen ez bátorított fel, hogy mint nem idegen munkába bekapcsolódjam, és saját meglátásaimmal kiegészíteni, bizonyos pontokon korrigálni próbáljam” (Erdély 1995, 139).

A hamis tudat kíméletlen feltárása – alighanem ebben ragadható meg a társadalmi problémákra érzékeny BBS-kísérleti filmek legfontosabb aspektusa.

Irodalom

- Antal István – Jeles András. 1981. Sorozatok évtizede: Film a Balázs Béla Stúdió történetéről II. *Filmvilág* 24 (12): 12–15.
- Beke László. 1997a. A magyar experimentális film és a Balázs Béla Stúdió. In Uő. *Médium/elmélet: Tanulmányok 1972–1992*. 214–223. Budapest: Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia.
- Beke László. 1997b. A Balázs Béla Stúdió kísérleti filmjei. In Uő. *Médium/elmélet: Tanulmányok 1972–1992*. 65–69. Budapest: Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia.
- Beke László. 1997c. A magyar experimentális film mint torzó. In Uő. *Médium/elmélet: Tanulmányok 1972–1992*. 126–130. Budapest: Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia.
- Bódy Gábor. 1987a. A harmadik. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 72. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.

¹⁸ Szerkesztői jegyzet Bódy *Kozmikus szem* című szövegéhez (Bódy 1987e, 278).

- Bódy Gábor. 1987b. Amerikai anizs. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 96–97. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.
- Bódy Gábor. 1987c. [cím nélküli jegyzet]. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 292. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.
- Bódy Gábor. 1987d. Hogyan verekedett meg Jappe és Do Escobar után a világ. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 87. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.
- Bódy Gábor. 1987e. Kozmikus szem. In *Bódy Gábor 1946–1985: Életműbemutató*, szerk. Beke László, Peternák Miklós. 271–278. Budapest: Műcsarnok – Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatóság.
- Bódy Gábor. 2006a. A fiatal magyar film útjai. In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 111–116. Budapest: Akadémiai.
- Bódy Gábor. 2006b. A „kísérleti film” Magyarországon: Vázlat és történet. In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 131–135. Budapest: Akadémiai.
- Bódy Gábor. 2006c. Jelentéstulajdonítások a kinematográfiában. In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 140–156. Budapest: Akadémiai.
- Bódy Gábor. 2006d. Hol a „valóság”? In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 105–110. Budapest: Akadémiai.
- Bódy Gábor. 2006e. Kozmikus szem: Science non-fiction (-fiction). In Uő. *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince. 202–208. Budapest: Akadémiai.
- Dékány István. 2025. Nagylátószög: Hiányzó képek a magyar film történetéből. *Amatőrfilm 1945–1989*. Budapest: MMA Kiadó.
- Derék Pál. 2004. A magyar neoavantgárd irodalom: Jelentéstelenítés, szabadság, levegő (lélegzet). In Derék Pál, Müllner András szerk., *Né/ma?: Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*. 11–38. Budapest: Ráció.
- Erdély Miklós. 1995. A *Partita* című film átdolgozásáról. In Uő. *A filmről*, 137–141. Budapest: Balassi – BAE Tartóshullám – Intermedia.
- Gelencsér Gábor. 2022a. A *MA* meg a holnap (Filmelmélet és gyakorlat a klasszikus és a neoavantgárdban). In Uő. *Közelkép: Portrék, témák, formák a magyar film történetéből*. 299–308. Budapest: Gondolat.
- Gelencsér Gábor. 2022b. A „3 T” esete a „3 P”-vel. Egy formatörténeti invenció kiiktatása (*Agitátorok, Büntetőexpedíció*). In Uő. *Közelkép: Portrék, témák, formák a magyar film történetéből*. 332–344. Budapest: Gondolat.
- Grunwalsky Ferenc. 2002. Vetítés előtt. In Antal István, Deák László, Kodolányi Sebestyén szerk., *Balázs Béla Stúdió 1961–2001*. 115–124. Budapest: BBS, Orpheusz.
- Gurshtein, Ksenya. 2022. Conceptual Artist, Cognitive Film: Miklós Erdély at the Balázs Béla Studio. In Gurshtein, Ksenya, Simonyi, Sonja eds., *Experimental Cinemas in State-Socialist Eastern Europe*. 265–291. Amsterdam: University Press.

- György Péter. 1992. Az elsüllyedt sziget. In Uő. *Az elsüllyedt sziget*. 5–46. Budapest: Képzőművészeti Kiadó.
- Hajas Tibor. 2005. Filmbevezető TIT-előadások / Ganz-előadások. In Uő. *Szövegek*, szerk. F. Almási Éva. 219–280. Budapest: Enciklopédia.
- Havasréti József. 2006. *Alternatív regiszterek: A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban*. Budapest: Typotex.
- Hornyik Sándor. 2009. A valóság visszanyerésének paradoxonai: Képzőművészet és film „poétikai” kapcsolatai a BBS-ben. In Gelencsér Gábor szerk., *BBS 50. A Balázs Béla Stúdió 50 éve*. 235–248. Budapest: Műcsarnok, Balázs Béla Stúdió.
- Jeles András. 1993. Teória és akció. In Fodor László, Hegedűs László szerk., *Töredékek Jeles András Naplójából*. 39–44. Budapest: Fodor László – 8 és fél Bt.
- Klaniczay Júlia – Sasvári Edit szerk. 2003. *Törvénytelen avantgárd: Galántai György balatonboglári kápolnaműterme 1970–1973*. Budapest: Artpool, Balassi.
- Kovács, András Bálint. 2010. The Experimental Cinema of the State: The Balázs Béla Studio. In Benjamin Meade ed., *Experimental Film: The Missing Frames*. 65–88. Kansas City: Avila University Press.
- Muhi Klára. 2001. Gettó, egyetem, politikai csatatér. *Filmvilág* 44 (12): 6–11.
- Müllner András. 2005. Vérlátomás. Erdély Miklós: *Verzió*. In Kisantal Tamás, Menyhárt Anna szerk., *Művészet és hatalom: A Kádár-korszak művészete*. 108–115. Budapest: JAK, L'Harmattan.
- Müllner András. 2009. Montázspolitiká: Neoavantgárd nyomok a magyar experimentális filmben. In Gelencsér Gábor szerk., *BBS 50. A Balázs Béla Stúdió 50 éve*. 129–142. Budapest: Műcsarnok, Balázs Béla Stúdió.
- Najmányi László. 2002. A Balázs Béla Stúdió: Egy magyar film. In Antal István, Deák László, Kodolányi Sebestyén szerk., *Balázs Béla Stúdió 1961–2001*. 85–95. Budapest: BBS, Orpheusz.
- Nádasy László. 1976. Kell-e kísérletezni?: Beszélgetés Bódy Gáborral. *Filmvilág* 19 (9): 18–22.
- Nánay István. 2007. *Profán szentély: Színpad a kápolnában*. Budapest: Akadémiai.
- Pápai Zsolt. 2009. Mellérendelő kapcsolatok: Az intézményesülés kérdései és a nyilvánosság problematikája a magyar új érzékenység filmjeiben. In Gelencsér Gábor szerk., *BBS 50. A Balázs Béla Stúdió 50 éve*. 143–155. Budapest: Műcsarnok, Balázs Béla Stúdió.
- Peternák Miklós. 1991. A magyar avant-garde film. In Uő. szerk., *F.I.L.M. A magyar avant-garde film története és dokumentumai*. 5–51. Budapest: Képzőművészeti Kiadó.
- Pólik József. 2024. *Vetített démon*. Budapest: Prae.
- Simonyi, Sonja. 2018. Artists as Amateurs: Intersections of Nonprofessional Film Production and Neo-Avant-Garde Experimentation at the Balázs Béla Stúdió in the Early 1970s. *Film History* 30 (1): 114–137. <https://doi.org/10.2979/filmhistory.30.1.06>. (2025. febr. 02.)

- Szentjóbý Tamás. 1989. Az öntevékeny film: Vázlat a Balázs Béla Stúdió számára egy kísérleti film elkészítéséhez. In Papp Tamás szerk., Szógettó. *Jelenlét* (1–2): 263–265.
- Szociológiai filmsoportot! 1969. *Filmkultúra* 5 (3): 95–96.
- Udvarnoký Virág – Varga Balázs. 2009. Variációk egy stúdióra: A BBS megalakulásai és a kora-kádári kultúrpolitika. In Gelencsér Gábor szerk., *BBS 50. A Balázs Béla Stúdió 50 éve*. 15–28. Budapest: Műcsarnok, Balázs Béla Stúdió.

Filmográfia

- Bácskai Lauró István: *Igézet* (1963)
- Bódy Gábor: *Négy bagatell* (1972–75)
- Bódy Gábor: *Hogyan verekedett meg Jappe és Do Escobar után a világ* (1974)
- Bódy Gábor: *Amerikai anizs* (1975)
- Bódy Gábor – Tímár Péter: *Privát történelem* (1978)
- Dobray György: *Pékek* (1966)
- Elek Judit: *Kastélyok lakói* (1966)
- Elek Judit: *Meddig él az ember?* (1967)
- Erdély Miklós: *Partita* (1974/1988)
- Fábry Péter: *Térmetszés* (1979)
- Gyöngyössy Imre: *Férfiarckép* (1964)
- Hajas Tibor: *Öndivatbemutató* (1976)
- Huszárik Zoltán: *Elégia* (1965)
- Jeles András: *Montázs* (1979)
- Kiss Gyula: *Holtág* (1967)
- Lányi András: *Segesvár* (1974)
- Magyar Dezső: *Agitátorok* (1969)
- Magyar Dezső: *Büntetőexpedíció* (1970)
- Moholy-Nagy: *Marseille, régi kikötő* (1929–1932)
- Moholy-Nagy: *Berlini csendélet* (1931–1932)
- Moholy-Nagy: *Nagyvárosi cigányok* (1932–1933)
- Rosi, Francesco: *A Mattei-ügy* (1972)
- Sára Sándor: *Cigányok* (1962)
- Sára Sándor: *Vízkereszt* (1967)
- Sára Sándor: *Pro Patria* (1970)
- Szentjóbý Tamás: *Kentaur* (1975/1988/2009)
- Tóth János: *Aréna* (1970)
- Ventilla István: *Strand* (1963)
- Ventilla István: *Testamentum* (1965)

CENTAURS

The linguistic and political radicalism of BBS experimental films 1.

Thanks to Gábor Bódy, experimental filmmaking at the Balázs Béla Studio took on a series or group character in the 1970s, and thus – together with a few other works – “institutionalised” experimentalism within the institution. The *Linguistic Series*, the *K/3* group pieces and the other experimental works represent two different versions: while all explore the new linguistic possibilities of the medium, in one the search for language and the medium itself becomes the subject, while in the other linguistic radicalism is embedded in a socio-political context. The first part of the study presents the film history and theoretical background of the corpus under examination.

Keywords: Hungarian Film History, Balázs Béla Studio, experimental film, *Linguistic Series*, *K/3* group

KENTAURI

Jezički i politički radikalizam eksperimentalnih filmova SBB-a I

Eksperimentalna kinematografija u Studiju Bele Balaža sedamdesetih godina prošlog veka, zahvaljujući Gaboru Bodiju, poprima karakteristike serijala, te se na taj način, unutar same institucije – s još nekoliko drugih ostvarenja – na poseban način i „institucionalizuje“ eksperimentalizam. *Serijal filmskog jezika*, dela grupe *K/3*, kao i kasniji eksperimentalni radovi, predstavljaju dve vrste pristupa: dok sva istražuju nove jezičke mogućnosti medijuma, u jednoj se varijanti tema zaista zasniva na traganju za jezikom i samom medijumu, dok se u drugoj jezička radikalnost smešta u društveno-politički kontekst. Prvi deo studije prikazuje filmskoistorijsku i teorijsku pozadinu analiziranog korpusa.

Ključne reči: istorija mađarskog filma, Studio Bele Balaža, eksperimentalni film, *Serijal filmskog jezika*, *K/3*

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. szept. 2.

Közlésre elfogadva: 2025. okt. 1.

PÁSZTOR-KICSI Mária

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
manyi@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0002-2266-5105

TÉR SZAVUNK EREDETE, JELENTÉSE ÉS SZÁRMAZÉKAI

The origin, meaning, and derived forms of the word “*tér*”

Poreklo, značenje i derivati reči *tér*

Tér szavunk származását illetően a magyar szókészlet ősi rétegébe sorolható. Eredeti alakja feltételezhetően az igenévszók (nomenverbum) kategóriájába tartozott, tehát egyidejűleg rendelkezett főnévi és igei jelentéssel. Ezek azonban később jelentésmegoszláson estek át, a nyelvváltozás során pedig számos új jelentésárgyalatot fejlesztettek ki. A dolgozat célja a *T-É-R* szóalak jelenleg ismert jelentéseinek kognitív szemantikai feltárása és elemzése, valamint a közöttük fennálló szemantikai viszonyok vizsgálata. Ezzel egyidejűleg megkíséreljük feltérképezni a homonim (névszói és igei jelentésű) szóalakok származékait (képzett szavakat, szóösszetételeket) is, amihez a Czuczor–Fogarasi-féle gyökelmélet kognitív adaptációját is segítségül hívjuk. A vizsgálandó szó- és kifejezésanyag korpuszát különböző nyomtatott szótárak alapján és a speciális webhelyeken fellelhető nyelvi anyag¹ segítségével állítjuk össze.

Kulcsszavak: a *tér* szó, nomenverbum, kognitív szemantikai interpretáció, gyökök, származékok

¹ Források rövidítése: *ÉrtSz* (Bárczi–Ország 1959–1962); *TESz* (Benkő 1967–1984); *CzF* (Czuczor–Fogarasi 1862–1874); *ÉrtSz+* (Eöry 2007); *ÚESzWeb* (Gerstner 2011–2024); *DCSz* (Kálnási 2005); *EtimSz* (Zaicz 2006).

Bevezető

A magyar szókészlet milliós nagyságrendű halmazát még ma sem könnyű megnyugtatóan rendszerezni. Érvényes ez annak ellenére, hogy immár a 21. század első negyedének vége felé, a számítógépes adatbázisok és mesterséges intelligencia általános térhódításának korában járunk. A szavak élete ennek ellenére még mindig állít kérdőjeleket kutatói elé, még ha egy kiragadott szót is veszünk szemügyre.

A szavak lényege ugyanis éppen az, hogy önmagukban nem tanulmányozhatóak. Valójában csak a rendszer egészében elfoglalt helyük, funkciójuk alapján, kölcsönhatásban ítéelhetjük meg őket, maga a rendszer viszont természetét tekintve folyamatosan lüktető dinamikus viszonyhálózat, amelynek valamely csomópontját képezi a szemlélt szó. Nagy az esélye annak, hogy a megfigyelés pillanatában jellemző vonásai és relációi már meg is változtak, hasonlóan a Heisenberg-féle határozatlansági elv működéséhez, melynek értelmében a *hullám – részecske kettősség* következtében egy részecske helye és impulzusa egyidejűleg nem vizsgálható.

A magyar nyelv rendszere (és ezen belül szókészlete is) egyfolytában ellenáll azoknak a nyelvleírásoknak, formális nyelvelméleteknek, amelyeket az indoeurópai nyelvek tipológiai jellemvonásainak megfelelően alkottak meg. A magyar nyelv agglutinatív természete ugyanis (amelyet a helyesírás szóelemző elve is támogat), sokkal nagyobb mértékben őrzi a szóalakok kompozíciós mechanizmusai révén a jelentés motiváltságát, mint a flektáló nyelvek teszik, sokkal átláthatóbbak benne azok a fonológiai, szemantikai, morfológiai sémák, amelyek alapján a szókészlet hálózati mintázatai is követhetőbbé válnak, s amelyek végső soron a mondatba (és szövegbe) integrálódás szabályait is meghatározzák. A fogalmi sémák uralják lényegében mind a szóalkotást, mind pedig a mondatok/megnyilatkozások szintaktikai-kommunikatív szerkezetét, transzparens fonoszemantikai kompozíciójuk révén motiválva a megértés folyamatát.

Ilyen szempontból pedig a magyar nyelv működése sokkal inkább tetten érhető a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti-módszertani interpretációja révén, mint a saussure-i, illetve chomskyánus absztrakt nyelvfelfogás formális/strukturális/generatív apparátusával.

A funkcionális kognitív paradigma ugyanis lényegében megállapítja a *jelentés* (a kifejezendő tartalom) *elsődlegességét* a kifejező szerkezettel szemben, amelyet a formális/strukturális felfogás viszont primárisnak tekint, továbbá a generatív grammatikusokkal ellentétben a *szintaxist és lexikont* nem külön modulként, hanem *kontinuumként kezdte vizsgálni*, valamint a nyelv önkényes volta helyett leszögezte annak *ikonikus és szimbolikus motiváltságát* (Tolcsvai

Nagy 2021, 15). Ez viszont a magyar nyelv esetében a hangutánzó, hangulatfestő és ikerszavak ikonikusságán túl többek között a hangrendi perspektivizációra is kiterjed, mégpedig a distancia (*ez/az; ilyen/olyan; itt/ott* stb.), az intenzitás (*döng/dong; ringat/rángat* stb.), illetve a dimenzió (*döböz/doboz; külön/kolonc* stb.) jelölésében, a palatális – veláris párok polarizációja révén.

Mindezek kapcsán pedig még a *nyelvspecifikus* jellemzők fontosságát is hangsúlyoznunk kell, ugyanis a nyelv rendszerjellegét a funkcionális kognitív szemlélet „nem csupán az egyetemes és nyelvtipológiai jellemzők kutatásában mutatja be, hanem nyelvspecifikus szinten is. A nyelvtipológiai és egyedi nyelvi különbségeket a megismerésben lehetséges kulturális különbségekkel hozza összefüggésbe” (Tolcsvai Nagy 2013, 57), minek folytán elkezdtek kibontakozni azok a kognitív szemantikai irányzatok, amelyek a nyelvek specifikus vonásait, a bennük rejlő világméretet és jelentéshálózatokat kezdték vizsgálni elsősorban (vö. Bańcerowski 1999).

A kognitív nyelvészet így nem zárja ki annak a nyelvgenetikai módszernek a tarthatóságát sem, amelyet a 19. századi pozitivista alapállású újgrammatikusok, majd a formális/strukturális módszereket követő 20. századi nyelvészeti irányzatok tudománytalannak nyilvánítottak, jóllehet a magyar nyelv szerves működésének lényegére tapintott. Ez pedig a gyökelmélet, amelyet az 1862 és 1874 között készült hatkötetes nagyszótár (*A magyar nyelv szótára*) szerzői, Czuczor Gergely és Fogarasi János alkalmaztak. Kövecses Zoltán szerint:

A kognitív nyelvészet nézőpontjából tekintve Czuczor és Fogarasi legértékesebb hozzájárulása az, hogy feltételeznek egy több mint kétezres „gyök-állományt”, amely a magyar fogalmak rendszerét egy új perspektívából tárja eléink. Ennek újdonsága abban áll, hogy a fogalmak nemcsak egy hierarchikus rendben és mentális keretekbe szerveződve jelennek meg, hanem a gyökök által meghatározott szócsaládokban (vagy szóbokrokban). Az egyes szócsaládokat meghatározó gyökök nagyfokú jelentéstani átláthatóságot kölcsönöznek a magyar fogalmak rendszerének. Ez az intuitíven nagyfokú szemantikai átláthatóság egyik specifikuma lehet a magyar nyelvnek. Viszont további kiterjedt és részletes összehasonlító vizsgálatokra lenne szükség intuíciónk igazolására (Kövecses 2012, 191).

A gyök lényegében egy alaktanilag már tovább nem bontható produktív vagy improduktív (passzív/fiktív) tömorfémával azonosítható, amelynek hangalaki alapsémái a *CzF*-nagyszótár mintegy 2300 gyököt számláló rendszerében: *V* (19 esetben), *VC* (335 esetben), *CV* (146 esetben), illetve *CVC* (1500 esetben). A hármas alak tehát a leggyakoribb, mintegy 75%-nyi részesedéssel az állományban (Marác 2014, 120). A gyökök részben affixációs (szuffixációs), részben

kompozíciós eljárás (igekötőzés, szóösszetétel, ikerítés) útján produkálnak új lexikai egységeket (direkt származékokat), illetve – az ikerszavak produkciós eljárásaival rokon – fonematikus transzformációs szabályoknak megfelelően alkotnak újabb klasztereket (oldalági származékokat/bokrokat), azzal, hogy a szócsaládokon belül a szemantikai (sematikus) kapcsolatok megőrződnek, és motiváltak, transzparenssek maradnak (Marác 2014, 123).

T-É-R szavunk szemantikai és derivációs tanulságai

T-É-R hangalakú szavunkhoz 20–21. századi értelmező szótáraink szerint 2-3 homonim (két igei és egy névszói) jelentésviszony rendelhető, amelyek közül kettő ma már nem használatos. Egyik ilyen – az *ÉrtSz* szerinti második (igei) alak – *népiesként* címkéződik, és lényegében kiegyenlíthető a standard *fér* ige jelentésével (pl. *Nem tér a fejembe.*). A másik – az *ÉrtSz* szerinti harmadik (melléknévi) alak – jelentése ('tágas, téres') pedig szintén elavult (pl. „*Ropogással csap le a szent mennykő a tengernek tér vizébe*” [Csokonai]). Így a 2007-es *ÉrtSz*+ mindkettőt mellőzi, s már csak két homonimát tárgyal, melyek közül mindkettő poliszém, azaz több fogalomra, folyamatra is kiterjesztette jelentését.

Ezek közül az *ÉrtSz* 9 főnévi (*tér* [3]) és 7 igei (*tér* [1]), míg az *ÉrtSz*+ 6 főnévi (*tér*²) és 3 igei (*tér*¹) jelentést tüntet fel. Lássuk hát itt az *ÉrtSz*+ aktuálisabb értelmezéseit!

Főnévi jelentések:

- (1) 'háromirányú kiterjedés'
– pl. *Térben mozgunk, időben létezünk.*
- (2) 'ennek vmitől kitöltött, ill. vmivel körülhatárolt része'
– pl. *A világűrben légüres tér van.*
- (3) 'terület, térség' – pl. *Az ázsiai pusztákon tágasak a terek.*
- (4) 'épületekkel határolt (nagyobb) közterület'
– pl. *A téren tegnap egy együttes zenélt.*
- (5) 'üresen maradt hely, hézag' – pl. *A lapon hagyj elég teret az aláírásoknak!*
- (6) 'tevékenységre való lehetőség, alkalom'
– pl. *Adjunk teret a kreativitásnak!*

Igei jelentések:

- (1) 'valamely más irányba kezd haladni' – pl. *A kereszteződésnél térj jobbra!*
- (2) 'megérkezik, visszatér v hova'
– pl. *Világ körüli útja után végre otthonába tér.*
- (3) 'valakihez csatlakozik, szegődik'
– pl. *A hosszú gyalogtúrán egy külföldi csoporthoz tért.*

Mivel a vizsgált szó igei és főnévi jelentéseinek is *zöme* elvont, elég nehéz megállapítani kiinduló jelentésüket. Ez még a főnevek (dologjelentések) esetében is érvényes, ahol már az elsőként megadott jelentés is absztrakt, holott a jelentésképzés természetes folyamata az emberközeli (és -központú) konkrét fogalmakról terjed az absztrakciók irányába. Ahol pedig a *tér* ige (mely folyamatot/eseményt jelöl), a jelentésszerkezet még elvontabb, sematikusabb. Olyannyira, hogy a szó mondatbeli önállóságát is elveszítette, és specifikus vonzatai nélkül nem is szerepelhet. Az „**Ő tér.*” alakú mondat például teljesen elképzelhetetlen beszédünkben, s ilyen szempontból a *tárgyra tér, őseihez tér, magához tér* stb. idiomatikus vonzatszerkezeteknek tekinthetők, amelyekben az igei alaptag mellőzhetetlen, a vonzat esete pedig az ige sematikus jelentésszerkezetének függvénye.

Mindez pedig nyilván a szó ősi, alapnyelvi voltára enged következtetni, amit a rendelkezésünkre álló etimológiai szótárak (*TESz, EtimSz, ÚESzWeb*) részben igazolnak is, holott az irányváltoztatást jelölő igealakot ótörök származéknak tekintik, melynek rekonstruált kiindulási alakja nyelvünkben a **tāwār-*, ennek feltételezett jelentése pedig a 'forgat, fordít, megfordul, visszatér, körbejár stb.' cselekvés lehetett, bár latolgatják egy ősi nomenverbumhoz köthető belső keletkezés eshetőségét is, mely jelentésmegoszlással jött létre, viszont ezt kevésbé valószínűnek tartják, és inkább elvetik.

Mindazonáltal a mai beszélő számára a szó történeti alakulása már közömbös, hisz a magyar szókészlet specifikumának tekinthető, hogy a nyelvbe beemelt idegen elemeket végül teljes mértékben asszimilálja (l. Bokor 2007, 180), szócsaládjukat eszerint indokolt „belhasonításnak” alávetni, azaz úgy vizsgálni, mintha eleve a magyar szókészlet szerves részét képezték volna, ezt pedig leghatékonyabban a Czuczor–Fogarasi-féle gyökelmélet segítségével kísérelhetjük meg.

T-É-R szavunk a Czuczor–Fogarasi-féle nagyszótár tükrében

A szó alapértelmezéseit tekintve a *CzF* nem mond mást, mint a 20. századi szótárak, azzal, hogy az *ÉrtSz*-től és a *TeSz*-től eltérően nem három, hanem két szócikket (egy névszót és egy igeit) szentel a kifejtésnek, mindkettőt még két-két részre tagolva. Ezekbe természetesen beletartoznak a mára már elavult jelentések is: a melléknévi 'tágas, sík, egyenes' (*tér föld, tér mező, tér völgy*), valamint az igei 'fér, elfér' (pl. „*Szobámban több bútor el nem tér.*” stb.). Az utóbbi kapcsán a szótár konstatálja a szó *nomenverbum* jellegét, amit az etimológiai szótárak is fontolóra vesznek, és lényegében alapnyelvi szava-

ink ősi tulajdonságának mondható. Ebben az értelemben a CzF szerint az ige „egy a *tér* főnévvel, s oly viszonyban áll vele, mint a *nyom* (premit) és *nyom* (vestigium), *zár* (elaudit) és *zár* (sera, clausura), *les* (insidiatur) és *les* (insidiae), *nyit* (aperit) és *nyit* (apertúra). Vagyis azon szók osztályába tartozik, melyek ugyanegy alakban nevek és igék” (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, VI/230).

De míg a 20. századi szótárakban említése dacára is homályos marad az igenévszói karakter indoka (ami a főnévi ’kiterjedés’ és az igei ’elfér’ vagy ’irányt változtat’ értelmezések alapján nem is csoda), a CzF főnévi alapértelmezését szemlélve (amelyet azután a kiterjesztett jelentések is követnek), derengeni kezd a jelentéshasadást megelőző esetleges kapcsolat természete. A szótár szerint ugyanis a *tér* főnévi jelentése „kisebb nagyobb széledésű, szétnyúlású, körözetű, öblözetű, s bizonyos határok közé szorult, vagy olyannak képzelt hely, mennyiben fölötte vagy benne valami elfér, állhat, ülhet, fekehtik, elnyúlhatik stb.”, tehát egyaránt tartalmazza a ’két- vagy háromdimenziós kiterjedés’ *lehatárolatlan*, illetve *körülhatárolt* vonatkozási körét, és ugyanezen körülhatárolt hely azon képességét, hogy belső tartományában valamiket bennfoglaljon, illetve külső felületén dolgokat megtartsion. A szótár definíciója tehát sokkal sematikusabb az *ÉrtSz* meghatározásainál, e tekintetben pedig lényegesen közelebb áll a kognitív nyelvészet által alkalmazott sémákhoz, így többek között a Lakoff által kidolgozott idealizált kognitív modellekhez (Tolcsvai Nagy 2021, 48), amelyeken a kognitív metafora és metonímia működési mechanizmusa is alapul. Eszerint pedig a *tér* főnévi meghatározásának alapját egyfelől a CENTRUM-PERIFÉRIA séma alkotja, melynek lényege „az a leképezés, hogy egyes dolgoknak van középső, központi, ill. szélső részük” (Tolcsvai Nagy 2021, 50), másrészt viszont a TARTÁLY séma, amelynek alapja „az a leképezés, amely szerint egy körülhatárolt háromdimenziós tér tartályként (konténerként) működik, a szóba jöhető dolgokra pedig az jellemző, hogy vagy benne vannak a tartályban, vagy azon kívül” (Tolcsvai Nagy 2021, 48–49). Mint láthattuk, a CzF-féle definíció teljes mértékben megfeleltethető az említett két sémának, s ugyancsak észrevehetjük, hogy a TARTÁLY séma ilyen szempontból kompatibilis a szó igei jelentésének ’fér, elfér’ értelmezésével is, még ha a $t > f$ transzformáció az etimológiai szótárak szerint problematikusnak is látszik.

Ugyancsak a TARTÁLY sémára vezethető vissza a *tér* főnév CzF-szótár által említett mély hangrendű *tár* változata (jelentésmegoszlás) – mivel a *tér* a CzF szerint „általán valamely helynek kisebb nagyobb szélesedésére, szétnyúlására vonatkozik” – s ez esetben a ’dolgok elhelyezésére alkalmas (konkrét vagy elvont) körülhatárolt belső tér(ség)’-ként fogható fel. Viszont a *tér* úgyszintén gyökmódosulással keletkezett melléknévi változatának, a *gyér*nek esetében,

amely a vizsgált alak 'széles, tág' jelentésének ellentéte, a KAPCSOLAT sémát érhetjük tetten, minthogy a CzF szerint *gyér*nek nevezhető az <olyan dolog>, „melynek egyes gyűrési között rések, üres helyek tátonganak, vagyis melynek részei egymástól némi távolságban terjednek el”, fogalmi alapja ugyanis „az a leképezés, amely szerint egy dolog egy másik dologgal való kapcsolatában mutatkozik meg” (Tolcsvai Nagy 2021, 49), amilyen a melléknév által jelzett 'két dolog (A és B) közötti távolság' relációja.

Visszatérve pedig a szó második igei jelentésére ('bizonyos ponttól valamely irányban és iránypont felé lehajlik, eltávozik') – amelyet az etimológiai szótárak az ótörök rekonstruált **tāwār*- alakból eredeztetnek, illetőleg kevésbé valószínű lehetőségként az iménti 'fér' alaktól való jelentésselkülönüléssel magyaráznak, és amelynek sematizálódását megállapítottuk – felfedezhetjük, hogy az idealizált kognitív modellek közül a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémának feleltethető meg. Ennek alapja „az a leképezés, hogy minden mozgó dolog valahonnan valahová tart”. Eszerint értelmezve pedig a *tér* ige sematikus leírása: 'egy adott ponttól [FORRÁS] valamely irányban [ÖSVÉNY] és iránypont felé [CÉL] történő *lehajlás*, *eltávozás*', minek hatására az ige „távolító vagy valahova beható, közelítő vagy fölható viszonyragu neveket vonz” (CzF). A szótár tehát egyben definiálja a sémának megfelelő ige vonzatkeretét is.

Mai terminológiával élve a „távolító” esetnek az elatívusz (*kitér az útból*) vagy ablatívusz (*eltér a tervétől*); a „beható”-nak az illatívusz (*betér a csárdába*); a „közelítő”-nek az allatívusz (*magához tér*); a „fölható”-nak pedig a szublatívusz (*jobb útra tér*) feleltethető meg. Az adott esetekben tehát az elatívuszi és ablatívuszi példák az ÖSVÉNY, az illatívuszi, allatívuszi, valamint a szublatívusziak viszont a CÉL, illetve IRÁNY sematikus részleteinek feleltethetők meg. Mindez pedig tanúsítja a CzF-szótár sematikus transzparenciáját is, amely messze megelőzi korát, és konceptuális megalapozottságával a kognitív szemantika elveit előlegezi meg.

T-É-R szavunk névszói és igei jelentéseinek áttekintése után pedig még azt is meg kell említenünk, hogy a CzF-szótár készítői a vizsgált szavak összefüggését (egyezését) expliciten is leszögezik, vagyis szerintük a *tér* ige utóbb tárgyalt jelentése egyébként

alapfogalomban egyezik a *tér* főnévvel, és a helyfoglalásra vonatkozó *tér* igével, de azon különbséggel, hogy ez különösen bizonyos közepontot környező helyszéledésre, amaz pedig valamely pontból bizonyos irányban kiinduló távozásra, félrehajlásra mutat. Ezen eszméjatránál fogva valószínűnek látszik, hogy az elhajlást jelentő *tér* öszvehúzott ige, s eredetileg *te-v-er*, vastaghangon *ta-v-ar*; a *te ta* (té to) gyóktól, mely

tekintetben hasonló képzésűek: a *csa* gyökből *csavar*, öszvehúzva *csór*; *csúr*; *csűr*; a *za* gyökből *zavar*; öszvehúzva *zúr*; *zűr*; a *sza* gyöktől *szavar*; *szór*; mennyiben t. i. az elsorolt gyökök oly származékok gyökhangjai, melyek félre irányzó mozgásra vonatkoznak, s nem egyebek, mint ugyanazon alapgyökhang változatai (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, VI/230).

Most pedig részletesebben is vegyük szemügyre a fenti idézetben említett *te/ta*, illetve *té/to* gyököket, amelyek a *tér* szóalak családjának *tV* alapsémájú gyökét (vagy mai kifejezéssel élve *passzív tövét*) alkotják! A *V* rövidítés a megfelelő magánhangzók helyett áll, azzal, hogy a gyökvégi/-belseji időtartam-változás – akárcsak a mai morfológia allomorfjai esetében – szokásosan működő mechanizmus.

Ilyen szempontból a vizsgált gyökök mindegyikénél megállapítható egy meghatározott jelentéselem, amely később töbesugárzással kihat összes származékukra, tehát családjukból eleve kizárja azokat a derivációs példányokat, amelyek ezt a szemantikai jegyet nélkülözik.

Így tehát a feljebb említett *te/ta*, illetve *té/to* gyököket áttekintve a *CzF*-szótár gyökkészlete alapján (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, I/66–118) megállapíthatjuk, hogy azok minimális szemantikai jegyei és származékai a következők:

Gyök:	Minimális jelentés:	Minimális származékok ² a <i>CzF</i> szerint:
<i>ta</i> v. <i>to</i>	'messzeség'	taa v. toa, tova; tahát; táv, távol; táj; tól (től); tova; túl, tal(-iga), tol; tasz(-ít), tosz(-ít); tács (dajkanyelv: 'pá megy'); taval ('tavaly')
<i>tá</i>	'felnyitott száj'	tát, táté ('szájtató, együgyű') v. tájbász, tácsó; tátogat, táttri; tábértos ('tág, terjedt, terepes')
<i>te</i>	'távolító <i>ta</i> '	tehát, tahát; tege ('minap') v. tegnap, tegent, tegett
<i>té</i>	hely- v. irányjelölő gyökelem	tév, téved, téveszt, tévelyeg, tébolyog, tétova; vö. táv, távol

Az áttekintett kételemű gyökök közös szemantikai jegye a 'distancia', tehát a centrum-periféria vagy a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémának feleltethetők meg, attól függően, hogy a 'távolság/távolítás' mint *entitás* vagy *tulajdonság*, illetve mint *folyamat* konceptualizálódik. Eszerint pedig tetten érhető az idő fogalmának metaforikus értelmezése is AZ IDŐ MÚLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA kognitív modell alapján (Kövecses–Benczes 2010, 89), amit úgy is egyszerűsíthetünk,

² A felsorolt származékokat a szótárban szereplő alakjukban tüntetem fel, némelyek közülük máig alakilag változtak, mások teljesen elavultak.

hogy AZ IDŐBELI TÁVOLSÁG TÉRBELI TÁVOLSÁG. Ez a gyökök feltüntetett származékai között az időhatározószókra érvényes (pl. *tavaly*, *tegnap* és alakváltozataik, illetve részint a grammatikalizálódott *túl* határozószó/névutó esetében). Ugyanakkor még absztraktabb grammatikai/logikai viszonyt észlelhetünk a *tehát/tahát* következtető kötőszó példájában (a *te/ta* gyök és a *hát* következtető kapcsolóelem szervesen összeforrásából), ahol a KAPCSOLAT séma érhető tetten előzmény (ok) és következmény (okozat) – *ha* > *akkor* (tehát) – között, amelyet metonimikusan egy TÉRBELI TÁVOLODÁSKént is konceptualizálhatunk, amelyet a két pont között megteszünk (GONDOLATI LÉPÉS A TÉRBELI LÉPÉS HELYETT), amely azonban mélyen implicit marad.

Mindezek után nem kell túlzottan fejtegetnünk az összefüggést a *tér/ter* esetében, amelyet a CzF külön (hármás) gyökként is feltüntet, mégpedig a mély hangrendű *tár* párjaként (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, I/113–114), miközben a vizsgált szóval történő szemantikai egyeztetés szempontjából a gyökrendszer *ter* (2), illetve *tár* (1) és (2) variánsai jöhetnek számításba (a többiekkel vagy csak igen távoli, vagy semmilyen kapcsolatot nem feltételezhetünk).

Gyök:	Minimális jelentés:	Lehetséges származékok ³ a CzF szerint:
<i>tér</i>	1. <i>tár</i> (1)	
<i>ter</i> (2)	’tér’	tereb, terebély, terep, terepély, tereget, térít, terület; térj, terjed, terjeszt; terp, terped, terpeszt, terpeszkedik; terty, tertyed; terv, tervez; terem (fn.)
<i>tár</i> (1)	’terjedtség, nyílás’	tárol, tárad, táraszt, tároгат, tároгатó. Vö. ta, táv
<i>tár</i> (2)	’terem, térhely, lak, ház’	kincstár, társzekér, tárnok

A hármás alakokban az *r* hang hozzáadását dinamizáló szemantikai elemként foghatjuk fel (a pergő képzési mozzanata miatt) a távolodás képzetének fokozásában. Az *EtimSz* szerint az *-r* gyakorító igeképző az ősi finnugor **-r* toldalékból, a CzF szerint viszont az *-r* „erős mozgásra, különösebben terjedésre vonatkozik ezekben: *ár*, *ér*, *er* (ered), *ir* (irány, iramlík); *t* előtéttel: *ter* (terít, terület), *terj* (terjed, terjeszt), sőt magára a terjedtségre is: *tár*, *tér* stb.” (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, V/388).

Mint észlelhetjük, a „gyökség” állapotában a szóelemek szófajilag még csak hozzávetőleg pontosíthatóak, potenciálisan többféle jelentésmagot (-csírat/-kezdeményt) is hordozhatnak magukban, majdani alakulásuk pedig azoktól

³ A felsorolt származékokat a szótárban szereplő alakjukban tüntetem fel, némelyek közülük máig alakilag változtak, mások teljesen elavultak.

a derivációs elemektől (képzőktől, igekötőktől, egyéb gyököktől/lexémáktól) függ, amelyekkel a szóalkotási folyamat során kompozícióba lépnek. Ezzel magyarázható a már említett alapnyelvi nomenverbumok, illetve a ma passzív/fiktív töveknek nevezett morféimák szófaji ambivalenciája is, amely azonban már a legelső képző hozzáadásával feloldódik.

Most pedig még a teljességre törekvés nélkül vizsgáljuk meg *tér* szavunk ma is használatos derivátumainak néhány progresszióját! Mivel azonban a szóképzés esetében a tömorfémának (v. gyöknek) csak sematikus jelentése állapítható meg, nem mindig dönthetjük el, hogy az első képzett származék denominális vagy deverbális képzés útján keletkezett-e, azaz csak a derivátum szófaját dönthetjük el biztosan a képző funkciója alapján.

Képzett alakok

<i>ter-eget</i> >	<i>ter-eget-és</i> <i>ter-eget-ő</i>
<i>tér-i</i> >	<i>tér-i-es</i> > <i>tér-i-es-ség</i> <i>tér-be-l-i</i>
<i>ter-ít</i> >	<i>ter-ít-ő</i> > <i>ter-ít-ő-s</i> <i>ter-ít-ék</i> > <i>ter-ít-ék-es</i> <i>ter-ít-ék</i> > <i>ter-ít-ék-ű</i> <i>ter-ít-és</i> > <i>ter-ít-és-es</i> <i>ter-ít-etlen</i> > <i>ter-ít-etlen-ség</i>
<i>tér-ít</i> >	<i>tér-ít-ő</i> > <i>tér-ít-ő-i</i> <i>tér-ít-ő-s-köd(ik)</i> > <i>tér-ít-ő-s-köd-és</i> <i>tér-ít-get</i> > <i>tér-ít-get-ő</i> <i>tér-ít-és</i> > <i>tér-ít-és-es</i>
<i>ter-j⁴</i> >	<i>ter-j-ed</i> > <i>ter-j-ed-ő</i> <i>ter-j-ed-és</i> > <i>ter-j-ed-és-es</i> <i>ter-j-ed-elem</i> > <i>ter-j-ed-elem-es</i> <i>ter-j-eng</i> > <i>ter-j-eng-ő</i> > <i>ter-j-eng-ő-s</i> <i>ter-j-eszt</i> > <i>ter-j-eszt-és</i> > <i>ter-j-eszt-és-i</i> <i>ter-j-eszt-és-ű</i> <i>ter-j-eszt-ő</i> > <i>ter-j-eszt-ő-s-di</i> <i>ter-j-esz-ked(ik)</i> > <i>ter-j-esz-ked-ő</i>

⁴ A *j* elem az *EtimSz* szerint „másodlagos járulékhang lehet, mely *r* hang után meglehetősen gyakori” (Zaicz 2006).

<i>ter-el</i> >	<i>ter-el-ő</i> > <i>ter-el-ő-i</i> (mn) <i>ter-el-és</i> > <i>ter-el-és-i</i>
<i>ter-em</i> >	<i>ter-m-ecs-ke</i> <i>ter-em-nyi</i> <i>ter-m-es</i> <i>ter-m-etlen</i> > <i>ter-m-etlen-ség</i>
<i>ter-ep</i> >	<i>ter-ep-ű</i> (<i>ter-ep-ély</i>) > <i>ter-eb-ély</i> > <i>ter-eb-ély-es</i> > <i>ter-eb-ély-es-ség</i> <i>ter-p-esz</i> > <i>ter-p-esz-t</i> > <i>ter-p-esz-t-és</i> > <i>ter-p-esz-t-és-es</i> <i>ter-p-esz-t-ő</i>
<i>tér-ség</i> >	<i>tér-ség-nyi</i>
<i>ter-ül</i> >	<i>ter-ül-et</i> > <i>ter-ül-et-i</i> <i>ter-ül-et-nyi</i> <i>ter-ül-ő</i>
<i>tér-ül</i> >	<i>tér-ül-és</i>

Mint láthatjuk, az elsődleges képzett alakok közül 7 igei, 3 főnévi és 1 melléknévi származékot sikerült összegyűjteni, amelyek ezután további képzett szavak megalkotásában játszanak szerepet. Ezek közül megállapítható, hogy a *tér* alakból elsődlegesen névszót eredményező képzésekben a többelseji magánhangzó két alkalommal nem rövidül (*téri/térbeli* [mn], *térség* [fn]), míg a *terem* ('egy épület belterében elhelyezkedő helyiség' – TARTÁLY séma) és *terep* ('sík mentén radiálisan szétterjedő terület, talajforma' vö. *terebélyes* mn. – CENTRUM-PERIFÉRIA séma) főnevek esetében a megrövidült *ter-* alak aktiválódik. Az igeik esetében viszont a hét elsődleges akakból öt képződik a rövid (*tereget*, *terít*, *terjed*, *terel* és *terül*) alternánsból, míg csak kettő (a *terít* és a *terül*) a hosszúból.

Eszerint, ha megvizsgáljuk az igei származékokat, észlelhetjük, hogy a rövid tőváltozatok esetében sorra a 'térbeli kiterjedés' jelentésmozzanata (tehát a névszói jegy) érhető tetten, amely a *terít*, a *tereget* és a *terel* esetében ágens szerepű cselekvő alanyt, míg a *terjed* és *terül* esetében valamilyen *centrum* (paciens vagy experiens) jellegű passzív szubjektumot feltételez. Első esetben a deriváció az *-ít* képző kauzatív operátori hatására valósítja meg a 'kiterjesztés' műveletét valamilyen élettelen tárgy felett (pl. ruha), a *-VgVt* képző ugyanezt a műveletet gyakorító akcióminőségben hajtja végre ('huzamosabb ideig többszöri egymásutánban terít'), míg a *terel -Vl* operátora esetében az ágens élő objektumo(ka)t (pl. jószágot) vesz rá (kauzatív műveltetés útján) a síkmentén történő irányított mozgásra, tehát ez esetben a tő igei 'vmilyen (más) irányba

kezd haladni' jelentésmozzanata is aktiválódik. A mediális *terjed* esetében ezzel szemben egy centrum szerepű elvont szubjektum térbeli extenzióját/expenzióját fejezi ki a derivátum egy hozzá képest kívül álló aktív tényező hatására ('vmi/vki által terjed'), a *terül* esetében viszont a térbeli kiterjedés oka nem szükségyszerűen külső tényező, lehet belső indíték ('magától'), de természeti erő is.

A változatlan időtartamú tőalternánsból képzett származékok (a *térít* és a *térül*) esetében viszont a töelem jelentése nem a névszói CENTRUM-PERIFÉRIA, hanem az igei FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémához igazodik, hiszen mindkét esetben egy meghatározott útirány megváltoztatásáról van szó, azonban az *-ít* képzős alak esetében az objektum egy ágens hatású kauzatív műveltetés eredményeképpen kezd másik pályán haladni, míg az *-ül* esetében a mozgás iránya visszafordul kiindulópontja felé, de a fordulat – akárcsak a *terül* esetében is – nem okvetlenül egy külső ágens hatására, hanem passzívan megy végbe.

A derivációs paradigma további alakjai esetében hasonló mechanizmus útján történik a jelentés transzformációja a kompozitumszerkezetek elemeinek függvényében.

Összetételek

A szóösszetétel a szóképzés mellett – és korunkban még fokozottabb mértékben – a legproduktívabb szóalkotási mód a magyar nyelvben.

A szóösszetétel alapja a mondatban szorosabban összetartozó szavak egybetapadásának mechanizmusa. Az integrálódás akkor jön létre, amikor a szókapcsolat tagjainak együttes jelentése mást, többet kezd jelenteni, mint egyedi jelentésük pusztá összege (pl. *hegyes szög* – *hegyesszög*).

Ha az összetétel elő- és utótagja között szemantikai és szintaktikai viszony állapítható meg, szerves összetételekről beszélhetünk, ha nem, szervetlenekről. Ha az összetétel elő- és utótagja közötti viszony az alaptag-bővítmény relációra épül, szintaktikai típusú alárendelő (alanyos, tárgyas, határozós, jelzős, illetve jelentéssűrítő) összetételről van szó, ha pedig a tagok viszonya egyenrangú, mellérendelő (appozíciós) viszonyt állapíthatunk meg. Eközben mind az elő-, mind az utótag lehet képzett, vagy maga is összetett szó. Ha viszont a tagok közül valamelyik viszonszó (igekötő, névutó, kopula vagy képzőszerű utótag), az összetétel morfológiai típusú szerves összetétel lesz.

A szerves összetételek „mind szemantikailag, mind grammatikailag kompozitumszerkezetek, amelyeknek az összetételi tagok a komponensei”, belső viszonyára pedig „a tagok (különböző fokú) fogalmi közelsége és integráltsága jellemző” (Ladányi 2017, 597).

A továbbiakban tekintsünk meg néhány összetételt, amelyben *tér* szavunk szerepel! (Esetükben azonban produktivitásuk miatt még kevésbé törekedhetünk teljességre, mint a képzett alakoknál.)

Ezek értelemszerűen szervesek és alárendelők, mivel a *tér* alak appozíciós csekély kivételt képeznek (pl. *téridő*, *térül-fordul*). Az alárendelő összetételekben részt vevő *tér* ezenkívül csak főnév lehet, mert igei párja csak morfológiai típusú (igekötős) összetételekben vehet részt ilyen minőségben.

Így pedig láthatjuk, hogy amikor a *tér* az összetétel alaptagja, az előtag az általa jelölt *külső* vagy *belső* lokáció (terület, városrész, épületbeli helyiség, illetve valamilyen konkrét dolog vagy elvont fogalom belső tartománya/része) specifikációját szolgálja, megnevezve annak például:

- a) rendeltetését: *gyakorlótér*, *vívótér*, *nézőtér*, *játszótér*, *repülőtér*, *rakodótér* stb.
- b) városrendészeti jellegét: *főtér*, *köztér*, *körtér*, *sétátér*, *piactér*, *vásártér* stb.
- c) pozícióját: *előtér*, *háttér*, *tetőtér*, *beltér*, *kültér* stb.
- d) eszközök belterét: *hűtőtér*, *tűztér* (kályhában/kemencében), *csomagtér* stb.
- e) föld- vagy vízrajzi jellegét: *ártér*, *légtér* stb.
- f) absztrakt vonatkozását: *erőtér*, *élettér*, *színtér* stb.

Eközben a szintaktikai kapcsolat az elő- és utótag között általában minőségjelzősnek (is) tekinthető (pl. *főtér*, *köztér*, *körtér* stb.), vagy birtokviszonyt fejez ki (pl. *erőtér*, *élettér* stb.), de többnyire jelentéssűrítő jellegűnek tekinthetjük (pl. *sétátér*: 'sétára fenntartott tér'; *tűztér*: 'tűzgyűjtásra alkalmas kályhaüreg'; *légtér*: 'az égnek az a része, ahol a légi járatok közlekednek' stb.).

Az absztrakt viszony pedig még kifejezettebb, amikor a *tér* főnév szerepel viszonyító előtagként, többnyire birtokosként (pl. *térerő*, *térköz*, *térfogat*, *térhatás*, *térfél* stb.), és ilyenkor a származékok szinte kizárólag a szaknyelv regiszterébe sorolhatók.

De még komplexebb szerkezetek keletkeznek, amikor az összetételek elő- vagy utótagja önmagában véve is képzett vagy összetett szó. Ilyenkor egy-egy származék is komoly szemantikai elemzést igényelne. Itt csak a produkciós potenciál illusztrálására hozunk fel néhány példát:

- terep > *terepjáró*, *terepszemle*, *terepszínű* stb.
- terem > *teremőr*, *teremőrkiképző* – *bálterem*, *bálterem-felvigyázó*; *étterem*, *étterem-tulajdonos* stb.
- terület > *területgondozó*, *területfelvigyázó* – *felsőterület*, *szakterület*, *nyelvterület* stb.
- térkép > *térképész*, *térképgyűjtemény*, *térképalbum* – *városterkép*, *turistatérkép*, *turistatérkép-eladó* stb.

Igekötős származékok

Az ige, amely prototipikusan folyamatot fejez ki, lényegében komplex jelentés hordozója, amely összes megnyilatkozásunknak esszenciális összetartó és irányító tényezőjét képezi. Jelentése „több alszerkezetből (összetevőből) álló szemantikai szerkezet”, amelyben az ige „két vagy több szereplő egymáshoz való viszonyát temporálisan, időben fejezi ki. Magát az időbeli viszonyt, a folyamatot vagy az eseményt [pedig] az ige szemantikai szerkezete tartalmazza” (Tolcsvai Nagy 2015, 72 – beékelés tölem).

A mai igekötők létrejöttét hosszú nyelvtörténeti folyamat előzte meg. Előzményeik ősi határozószók voltak, amelyek elsősorban térvizonyt fejeztek ki, e vonatkozásukat pedig az igekötők mindmáig megőrizték. Viszont erős grammatikalizációs folyamaton estek át, s mára már viszonyzókká váltak, jelentésük sematizálódott, ugyanakkor derivációs funkciót is nyertek, s ezáltal aktívan befolyásolják az ige vonzatkeretét és aspektualitását. Mindeközben azonban leválási képességükkel megőrizték viszonylagos szófaji önállóságukat is a kizárólagos affixumokkal szemben, amelyek egykor maguk is nagyrészt különálló szavak voltak.

Az igekötőknek „általában több jelentésük van, ezek a jelentések poliszém hálózatot alkotnak” (Tolcsvai Nagy 2015, 72). Az igekötő elsődleges jelentése pedig „sematikus [...] térvizonyt tartalmaz; fogalmi rendszere topológiai”, s emellett „dinamikus, a viszonyt összegző feldolgozással képezi le” (Tolcsvai Nagy 2015, 72). Az idealizált kognitív modell pedig, amelynek megfeleltethető, a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL séma, mely szerint „egy figura egy ösvényen irányul egy kezdőpontból a cél felé” (Tolcsvai Nagy 2015, 75).

Az igével kombinálódva szerves morfológiai összetételt, azaz összetett szimbolikus szerkezetet (kompozitumszerkezetet) alkot, amely ugyanakkor nyelvi egység is, mely esetenként lexikalizálódhat is. Ősi igekötőink (*ki, be, fel, le, el, meg*) közül (J. Soltész 1959 – idézi: Tolcsvai Nagy 2015, 72) a *tér* a *fellel* nem társul, a többiekkel viszont a következő sémákat alkotja:

Alak:	Jelentésszerkezet:	Példa – séma:
<i>betér</i>	vki <i>bemegy, beállít</i> vhová vmiért	<i>Hazafelé betért a barátjához egy kávéra.</i> – [FORRÁS]-ÖSVÉNY-CÉL
<i>kitér</i>	vki <i>megváltoztatja</i> az <i>útvonalát</i> vki/vmi miatt	<i>A kerékpáros kitért a busz útjából.</i> – FORRÁS-ÖSVÉNY-[CÉL] Átv. vki <i>kitér a válasz elől</i> ('elkerüli a válaszadást') – séma: A KOMMUNIKÁCIÓ EGYMÁS FELÉ TARTÓ ÚT

<i>letér</i>	vki lekanyarodik az addigi útvonaláról	<i>Topolyánál letértünk az autópályáról.</i> – FORRÁS-ÖSVÉNY-[CÉL] Átv. vki <i>letér az egyenes útról</i> ('többé nem becsületes') – séma: A BECSÜLET EGYENES ÚT
<i>megtér</i>	vki visszatér eredeti útvára v. kiinduló- pontjára (meg: 'hátra, vissza')	<i>A vándor megtért otthonába.</i> – FORRÁS-[ÖSVÉNY]-CÉL Átv. vki felvesz egy vallást, milyen hitre tér (<i>Megtért kereszténynek</i>) – séma: A VALLÁS AZ ÖSVÉNY, ISTEN A FORRÁS ÉS A CÉL
<i>eltér</i>	vki/vmi vhonnan eltávolodik, elhajlik v. vmitől különbözik	<i>A következő fánál az út eltér jobbra.</i> – FORRÁS-ÖSVÉNY-[CÉL] Átv. <i>Eltér az álláspontjától/elvétől</i> – AZ ELV/ÁLLÁS- PONT MEGSZABOTT ÚTVONAL <i>Eltér az ízlésük.</i> – séma: AZ ÍZLÉSEK ELÁGAZÓ ÚTVONALAK

Mint láthatjuk, az igekötős alakok jelentésszerkezetében is elatíviszi (-*bVl*) és ablatíviszi (-*tVl*): 'ösvény'; illetve illatíviszi (-*bV*), allatíviszi (-*hVz*), valamint szublatíviszi (-*rV*): 'cél/irány' sematikus részleteket (vonzatokat) fedezhetünk fel. Az újabb alakok közül viszont az *áttér*, *rátér*, *visszatér* és *hazatér* lényegében az előbbi sémákat ismétlik.

Összegzés

Mint láhattuk, *T-É-R* hangalakú szavunk, melynek névszói, illetve igei jelentéseit az etimológiai szótárak eltérő (finnugor, ugor, ótörök) forrásokból eredeztetik (bizonytalanul latolgatva eközben egy ősi nomenverbumhoz köthető belső keletkezés eshetőségét is), nyelvemlékeink tanúsága szerint idestova fél évezrede dokumentálható nyelvünkben.

Ezalatt – bármilyen rekonstruált formá(k)ban is létezett hajdanán – alakjai mára azonossá (homonimmá) váltak, és a magyar szókészlet specifikus „szokásához” híven teljes mértékben idomultak a magyar szóalakok fonotaktikai sémáihoz, minek folytán mára már tetemes nagyságú szócsaládot hoztak létre. Ennek egy részét (képzett alakokat, összetételeket és igekötős származékokat) láthattuk is a dolgozatban, azzal, hogy korántsem merítettük ki a lehetséges származékok leltárát.

A szócsaládok szemantikai és derivációs mechanizmusainak feltárása a funkcionális kognitív nyelvészet módszereinek alkalmazásával történt, részben segítségül hívva a 19. század hosszan mellőzött szótáríróinak, Czuczor

Gergelynek és Fogarasi Jánosnak „belhasonlító” módszerét és az alapjául szolgáló gyökelméletet is, némi kognitív szemantikai adaptációval.

A gyökelmélet segítségül hívása annyiból látszott indokoltnak, hogy a hangalakokkal és jelentéssel rendelkező, tovább már nem bontható szóelemek (gyökök), melyek lényegében képi sémák, az agglutináló típusú magyar nyelvben mintegy „közös nevező” minőségében járulnak hozzá a szavak motiválttá, átláthatóbbá tételéhez, mely transzparencia jelenségét a kognitív nyelvészeti vizsgálatok szempontjából is hasznosnak tekinthetjük (Kövecses 2012).

A *tér* főnév és ige, valamint származékaiknak ilyen szempontú vizsgálata kimutatta, hogy eredeztetésüktől és szófajuktól függetlenül a gyökökben foglalt képi sémák végig kimutathatók származékaikban, és párhuzamba állíthatók a kognitív nyelvészetben többek között Lakoff nevéhez köthető idealizált kognitív modellekkel.

Irodalom

- Bañcerowski, Janusz. 1999. A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv* 95 (2): 188–195.
- Bárczi Géza – Országh László főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bokor József. 2007. Szókészlettan. In *A magyar nyelv könyve* (nyolcadik kiadás), szerk. A. Jászó Anna. 164–196. Budapest: Trezor Kiadó.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János. 1862–1874. *A magyar nyelv szótára I–VI*. Pest: Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál.
- Eöry Vilma főszerk. 2007. *Értelmező szótár+*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Gerstner Károly szerk. 2011–2024. *Új magyar etimológiai szótár*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. <https://uesz.nyttud.hu> (2025. aug. 25.)
- J. Soltész Katalin. 1959. *Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kálnási Árpád. 2005. *Debreceni cívis szótár*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete.
- Kövecses Zoltán. 2012. A Czuczor–Fogarasi szótár „gyökelmélete” kognitív nyelvészeti megközelítésben. In *II. Czuczor–Fogarasi-konferencia: „Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni”*, szerk. Horváth Katalin. 183–193. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Ladányi Mária. 2017. Alaktan. In *Nyelvtan*, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. 501–660. Budapest: Osiris Kiadó.
- Marác, László. 2014. Root and Recursive Patterns in the Czuczor–Fogarasi Dictionary of the Hungarian Language. In *The making of the humanities. Vol. 3: The modern humanities*, ed. Bod, Rens – Maat, Jaap – Weststeijn, Thijs. 113–126. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2015. *Az ige a magyar nyelvben: Funkcionális elemzés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2021. *Kognitív szemantika*. Budapest: DiAGram Könyvek 4.
- Zaicz Gábor főszerk. 2006. *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

THE ORIGIN, MEANING, AND DERIVED FORMS OF THE WORD “TÉR”

Regarding its origin, the Hungarian word “tér” (‘space; to turn in a different direction’) can be classified in the ancient layer of Hungarian vocabulary. Presumably it originates from a verbal noun which used to have both substantive and verbal meanings; later these meanings have split, so during the language development the examined word has gained numerous new shades of meaning. The aim of the present research is a cognitive semantic interpretation of the word form “T-É-R” by exploring both its substantive and verbal meanings, and finding the probable semantic relations between them. At the same time, we also attempt to map the derivatives (derived or compound words) of the homonymous (nominal or verbal) word forms, using the cognitive adaptation of Czuczor–Fogarasi’s root pattern method. The corpus of examination will be based on the lexical and phraseological material gathered from different printed dictionaries or examples taken from available specialised online dictionaries.

Keywords: Hungarian word “tér”, verbal noun, cognitive semantic interpretation, roots, derivatives

POREKLO, ZNAČENJE I DERIVATI REČI TÉR

Etimologija reči *tér* (‘prostor/krenuti u drugačijem smeru’) svrstava se u drevni sloj mađarske leksike. Njen originalni oblik je, po svemu sudeći, pripadao kategoriji tzv. nomenverbuma, dakle istovremeno je posedovala semantičke karakteristike imenske reči i glagola. Ove funkcije su se, međutim, vremenom razdvojile, a tokom istorijskog razvoja jezika uz njih su se priključile i brojne nove semantičke nijanse. Cilj rada je otkrivanje i analiziranje trenutno poznatih značenja reči *tér* pomoću kognitivno-semantičkih metoda, kao i upoređivanje postojećih semantičkih odnosa među njima. Istovremeno će se uz pomoć kognitivne adaptacije etimološkog pristupa Cucora i

Fogarásiya razmatrati i derivati (složene i izvedene reči) nastali putem derivacionih i kompozicionih procesa od prvobitnog imenskog i glagolskog značenja (homonima). Građa korpusa analiziranih primera nastao je na osnovu postojećih izdanja štampanih rečnika i onlajn baze podataka.

Ključne reči: mađarska reč *tér*, nomenverbum, kognitivno-semantička interpretacija, koreni, derivati

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. szept. 2.

Közlésre elfogadva: 2025. szept. 25.

SZABÓ LAKI Boglárka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

boglarka.laki@ff.uns.ac.rs

ORCID 0000-0001-7168-1024

EMLÉK(TÉR)(KÉP) – A BESZÉLT NYELVI ÉLETTÖRTÉNETEK TÉRSZERKEZETE

Memory map – spatial structure in oral life stories

Mapa sećanja – prostorna struktura u usmenim
životnim pričama

A szöveg térrendszere mezo- és makroszintű szövegtani jellemző, nyelvi kifejezőeszközei azonban a mikroszinten jelentkeznek, hozzájárulva a szövegösszefüggés megteremtéséhez. A dolgozat a *Vajdasági magyar nők élettörténetei* című kötetben megjelent beszélt nyelvi élettörténetek, dialogikus narratívák térszerkezetét tanulmányozza az emlékezés-sel összefüggésben. Az elbeszélt 'én' térben való elhelyezése a szövegvilág fontos eleme. A terek megannyi emlék őrzőiként olykor segítik az élettörténeti narratíva előrelendülését. Az emlékek által felidézett terekből kirajzolódik az egyén önéletrajzi tere, emléktérképe. A dolgozat a térjelölés vizsgálatát is érinti, a kognitív nyelvészeti elméletekre jellemzően a nézőpont felől közelítve meg.

Kulcsszavak: beszélt nyelvi élettörténetek, női élettörténetek, térszerkezet, térjelölés, szövegtan

Emlékképek, terek, élettörténetek

A dolgozat beszélt nyelvi élettörténetek térszerkezetét, térvizonyait vizsgálja az emlékezéssel összefüggésben. A korpuszt a *Vajdasági magyar nők élettörténetei*¹ című kötetben (Savić–Mitro 2006) megjelent dialogikus formá-

¹ E kötet cím rövidítése a továbbiakban: VMNÉ.

jú élettörténeti narratívák képezik. Az élettörténetek interjú keretében jöttek létre, vagyis e szövegek kérdések által előhívott, hosszabb terjedelmű válaszok, monologikus egységek sorából tevődnek össze.

Míg a mindennapi párbeszéd során a beszélői szerepek felcserélődnek, hol az egyik, hol a másik beszédpartner ragadja magához a szót, vagyis „szimmetrikus” a társalgás, addig a vizsgált élettörténetekben nem történik váltás a beszélői pozíciók között. A történetmesélő egyén a beszélő, aki közvetve az olvasó elé tárja élete történetét, míg a beszédpartner, aki a hallgató szerepét tölti be, nem válaszol az elmondottakra, csupán kérdéseivel segíti a történetmesélés folyamatát. Vagyis a történetmondó tevékenység a beszélgetőpartnerek egyikéhez köthető, hiszen csak ő az, aki a szövegvilágot, illetve a történetvilágot kibontakoztatja (Schegloff 2001; Tátrai 2002, 29). E szövegek tehát nem tekinthetők prototipikus párbeszédnek, a beszédpartner szerepe a történetmondás fenntartására korlátozódik.

Az elbeszélt élettörténet az egyén visszaemlékezése gyermekkorára, felnőtté válására, életének meghatározó eseményeire, áttekintés arról az útról, amelyet bejárt eddigi élete során. Az élettörténetek középpontjában egy egyén élete áll, a megélt életesemények pedig a jelenből reprezentálódnak úgy, ahogyan az egyén átélte és értelmezi azokat.

Az önéletrajzi emlékezet² és az élettörténeti narratívák szerveződése szorosan összefügg. E szövegekben az élettörténet és az emlékezés összefonódása nyilvánul meg. Az emlékezés folyamata, működése, az életünk történéseire, élményeinkre való visszaemlékezés meghatározza élettörténetünk konstruálódását (Laki 2020, 81). Az élettörténeti narratíva valójában „az önéletrajzi emlékezetre támaszkodó önreflexió terméke” (Pataki 2001, 246). Kónya Anikó pszichológus az emlékezés és a történet kapcsán így fogalmaz: „A történetstruktúra alatt ott mozog az emlékezeti struktúra [...]” (Kónya 1997/1998, 546).

Minden szövegtípus létrehozásában bizonyos mentális struktúrák játszanak szerepet: az élettörténet is kognitív (történet- és emlékezeti) sémák alapján jön létre (Laki 2011, 156; 2020, 81). Az élettörténetek struktúráját az emlékezés hozza létre, vagyis az emlékezés a kognitív sémák mozgatórugóját képezi, hiszen nélküle nem tudnánk elsajátítani, majd felidézni, aktiválni az ismeretmintázatokat. Az emlékezés során a történetmesélő egy bizonyos sémát követ, annak segítségével rendszerezi emlékeit. A séma Bartlett meghatározása szerint „múltbeli reakciók, múltbeli tapasztalatok aktív szerveződését jelöli” (Bartlett 1985, 293), amely azonban az újabb tapasztalatok, ismeretek alapján módosít-

² Az önéletrajzi emlékezet és az emlékezés fogalmáról lásd bővebben: Laki 2012; 2020.

ható, kiegészíthető, aktualizálható (Laki 2012, 45). Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a vizsgált élettörténetek dialogikus beszédsszituációban, interjúhelyzetben születtek. A beszédpartner igyekszik háttérben maradni, azonban az élettörténet-mesélés során a hallgató kérdések által valamelyest befolyásolja a beszélő történetmondói tevékenységét, vagyis a kérdező személy közvetett módon részt vehet a szövegalkotás folyamatában. A beszélt nyelvi élettörténetekben egyfajta tematikus-asszociatív szerveződés mutatkozik meg (Laki 2011; 2020), amelyhez az interjúszituáció is hozzájárul.

Az élettörténetek nemcsak egyéni sorsok és emlékezetlenyomatok hordozói, hanem a (földrajzi) helyekhez való kötődéseken, térbeli mozgásokon keresztül is értelmezhetők. A narratívákban a tér nem statikus háttérként szolgál: a tájhoz, a településekhez való viszony emocionális, kulturális és társadalmi töltettel telítődik.

A térbeli tájékozódás alapvető fontosságú az ember számára. A térben való eligazodás alapját a térészlelés képezi, vagyis az ember képes érzékelni és értelmezni saját maga elhelyezkedését a térben, illetve a környezetében levő tárgyak helyzetét, irányát, egymástól való távolságát stb. A környezetünkről egy mentális térképet alkotunk meg az elménkben, vagyis minderről egy belső képet, térképet hozunk létre, amely útvonalakat, helyek közötti viszonyokat, irányokat, távolságokat, de helyhez kötődő érzelmeket, élményeket is tartalmazhat. A téri reprezentációk mentális hálózattá szerveződnek, s az egyén téri ismereteinek összessége alkotja a mentális térképet (Düll 2007, 120–121; Reszegi 2018, 170).

A térészlelés és a mentális térkép rendkívül szorosan összefügg. Egy-egy terület, település nem korlátozódik csupán az őt alkotó terek, építmények összességére, az elmében létrejön ennek belső reprezentációja, amely magában foglalja a tér megélését, de az egyén benne élőkkel való kapcsolatát is. A térről kialakult kép orientációs, kulturális és identitáshoz kapcsolódó elemekkel is kiegészülhet.

Az élettörténeti narratívákban az elbeszélő a történeteket, a felidézett emlékeket általában térben is elhelyezi, melyről hol tágabb, hol szűkebb perspektívából fest képet. Az elbeszélt 'én' térben való elhelyezése, a tér meghatározása a szöveg fontos eleme. A gyermek-, fiatal- és felnőttkori emlékek, éleetek felidézése előremozdítja az élettörténetet.

Az élettörténet az emlékek tere, emlékképek sokaságának felfűzése. Mivel e beszélt nyelvi szövegek vajdasági nők élettörténeti narratívái, minden élettörténet helyszíne Vajdaság. A szövegekből kirajzolódik a vajdasági lét, a vajdasági tér, az egyén által érzékelt, megélt terek, környezet belső reprezentációja.

Olykor felelevenednek az egyes helyekhez kapcsolódó emlékek, történetek, emléktöredékek, élmények, hangulatok, érzések.

Az élettörténetek terét az elbeszélő E/1. személyű volta határozza meg: a múlt és a jelen eseményei, azok színtere az elbeszélő nézőpontjából prezen-tálódnak, vagyis a narrátor szemszögéből értelmezhetők. Az én térbeli pozi-cionálása minden élettörténet része. A legtöbb szöveg a születési idő és hely meghatározásával kezdődik, ez utóbbihoz értékítélet is kapcsolódhat.

- (1a) „Adán születtem, ezerkilencszázhuszban” (VMNÉ, 31).
- (1b) „Belgrádban születtem, egy munkáscsaládban” (VMNÉ, 91).
- (1c) „Görög Gabriella vagyok, ezerkilencszáznegyvenhárom szeptembe-rében születtem egy nagyon kellemes kis falucskában, Bácspalánkán” (VMNÉ, 172).

Minél régebbre nyúlnak vissza a korai gyermekkori emlékeink, annál nehe-zebben tudjuk felidézni őket. Végül pedig eltűnnek az emlékeink, a születésünk utáni időszakra és általában az azt követő néhány évre nem emlékszünk, ezt nevezzük kisgyermekkori amnéziának. A vizsgált narratívák is arról tanúskod-nak, hogy a korai gyermekkori emlékek sokszor töredékesek. Az élettörténe-tek kisgyermekkori szakasza, amennyiben megjelenik a narratívában, jobbra emlékfoszlányok felvillanásaiból tevődik össze, amelyek nem szerveződnek történetté, illetve inkább körülmények elmesélésére korlátozódnak (Tófalvy 2002, 347; Laki 2012, 47). Az elbeszélő olykor nem saját emlékeit idézi fel, hanem a családtagok által elmesélt és az emlékezetbe beépített emlékekre épít, pl. a család, az életkörülmények bemutatása során (Laki 2012, 48).

Egyes élettörténeti narratívákban a gyermekkori emlékekhez fűződően feltűnik a gyermek-én természettel való kapcsolatának leírása. Ez általában a szülőfaluhoz, illetve a szülőházhoz kötődik. A természethez különböző emlé-kek, érzések társulnak. A természet olykor idealizált környezetként beszélődik el, a vidám, boldog gyermekkor, a játék tere ez. A gyermek életében gyakran fontos szerepet töltenek be a természet részeként az állatok is. Egy-egy törté-netmesélő reflektál is a természettel való kapcsolat fontosságára.

- (2a) „A szülőházunk körül is szép kis kert volt. A bátyámmal nagyon sok időt töltöttünk kint a kertben. Más környezetben nőttünk fel az emele-ti lakásokban nevelkedett gyerekekhez képest, s akiknek semmilyen közelebbi kapcsolatuk nem volt a természettel. Minden reggel éneklő madarak üdvözöltek bennünket” (VMNÉ, 119).

- (2b) „A gyerekkorom nagyon szép volt. Rengeteget játszottunk, a természetben csavarogtunk. Volt a közelben egy elhanyagolt kendergyár, meg Zobnatica is, a híres ménestelep. [...] Néha megengedték a lovaglást is, aminek nagyon örültünk. [...] Létezett egy Krivaja nevű ér, ahol fürödni is lehetett, meg apró halacskákat is fogni. Gombostűből csináltunk horgot, rákötöttük az akácfa botra, de többnyire béka akadt a horogra. Az egész nyári vakáció nagyon élvezetes volt” (VMNÉ, 191).

Vera (1935)³ élettörténetében a gyermekkori emlékek fő motívuma a zene iránti szeretet, s egyben a karrier alakulásának csírája. Ehhez kapcsolódóan számol be egy gyermekkori kedves emlékeről, mely részben a szülői házhoz kötődik:

- (3) „A házunk a város szélén volt, ott építettek a szüleim. Volt rajta egy külső lépcső, és a bátyámmal, aki három évvel idősebb nálam, de nagyon jó basszus hangja volt, mindig kiültünk oda. Azelőtt ugyanis alig volt rádió, tévéről meg még szó se volt. Nyáron mi ketten minden este a lépcsőn ülve énekeltünk. Az egész környék népe kiült a házak előtti padokra, és hallgatta az éneklésünk” (VMNÉ, 91).

A szülőház a gyermekkori évek, a család, a múlt meghatározó helyszíne, amely erős érzelmi kötődéssel bír. Olykor megjelenik a ház, lakás belső tereinek mint élettérnek a nem túl részletes leírása, azonban a bútorokhoz, tárgyakhoz fűződő emlékek felidézése általában nem jellemző. A szülőházhoz kötődően gyakran az életkörülmények bemutatása kerül előtérbe.

- (4) „Bérházban laktunk, s többször változtattunk lakást, de mindig Zomborban éltünk. Volt olyan otthonunk is, ahol nem volt villany. Annak idején, első és második koromban volt egy szép petróleumlámpánk, és mellette tanultam, de én akkor azt nem bántam. Akkor még se hűtőszekrény, se mosógép nem volt, mindent egyedül, kézzel végzett el anyám. Mi szerény, kis lakásban éltünk, de mindig volt két szobánk. A kisebbik szoba volt az enyém. Voltak olyan nádas házak is, ahol középen volt a konyha, s az egyik és a másik oldalon voltak a szobák. Akkor az udvari szoba volt a kisebb, az volt az enyém, a szüleim pedig az utcai szobában voltak” (VMNÉ, 53).

A zárt terek mellett a félig zárt terek, pl. utcák, utcarészletek, terek, mint ahogyan településnevek és településrészek, városrészek nevei is megjelen-

³ A zárójelben levő évszám az adott személy születési évét jelöli.

nek az élettörténeti események helyszínéként. Gyakran az adott kor egy-egy társadalmi rétegének életkörülményeiről, életmódjáról is tudomást szerzünk a visszaemlékezésekből. Az alábbiakban egy 1927-ben, Újvidéken született nő emlékeinek felidézését olvashatjuk.

- (5) „Hat elemit végeztem, az iskola nagyon messze volt. Egy órába tellett, mire a Telepről beértem Újvidékre, a Njegoš utcába, ott volt az iskola. Gyalog tettem meg ezt az utat, mert nem volt pénz villamosra, akkoriban a sokgyerekes középosztályba tartozó családoknak villamosra nem futotta. Délelőtt is és délután is volt tanítás, nem sokáig tartott, de kétszer kellett menni” (VMNÉ, 62).

Az elbeszélők közül többen a második világháború idején voltak gyermekek. Ezekben a narratívumokban a gyermekkori emlékeket alapjaiban meghatározzák a háború körülményei, annak átélése, következményei.

- (6a) „Hozzánk a háború alatt oroszok voltak elszállásolva. Pozitív élményeink voltak velük kapcsolatban, igaz, hogy ők tisztek, orvosok, ápolónők voltak. Elrekvirálták az összes szobánkat, mi pedig, az egész család, a konyhában szorongtunk. Az egyik szobában volt a kötözőhely, oda a sebesülteket hozták, a másikban laktak a tisztek, a harmadikban is volt valami, de már nem emlékszem pontosan a rendeltetésére. Apám egyszer véletlenül benyitott, s látta, hogy a szalonzsuttalunkon éppen egy disznót trancsíroznak” (VMNÉ, 141).
- (6b) „Azt az időszakot, a pincékben töltött éjszakákat nagyon nehezen viseltem el, a gyermekkorom legcsúnyább része volt az. [...] Szép gyermekkorunk nekünk nem volt” (VMNÉ, 77).
- (6c) „Borzasztó látvány volt, ezek a sebesült katonák az agyonszagga-tott ruhácskáikban. Mert nagyon sokan sebesültek voltak, csak úgy cammogtak botokra támaszkodva, és vonultak Magyarország felé” (VMNÉ, 78).

Egyes élettörténetekben a szülőház és környezete, valamint a szülőfalu adja az élettörténeti események terét. A történetmesélők közül azonban többen gyermekként vagy felnőttként, akár több alkalommal is, más településre költöztek. A lakóhelyváltás gyakran „térbeli fordulópontként” is értelmezhető a narratívákban. Minden településhez, minden térhez, egészen kicsi kortól kezdődően, különböző emlékek párosulnak, olykor sorsdöntőek is. Az új terekkel, környezetekkel való ismerkedés révén az önéletrajzi, narratív tér lassanként tovább bővül, kitágul. Ezt példázza Vera (1935) élettörténete is.

- (7) „Hároméves voltam, és Belgrádban olyan moziterem volt, hogy a közönség az asztal mellett ült, a filmet pedig állandóan pörgették, néhányszor is végignézhettem az ember. Emlékszem, Jeanette MacDonald és Nelson Eddy énekespár szerepelt az egyik filmben, s nekem annyira megtetszett, hogy még egyszer végig kellett nézni, nem akartam hazamenni. Akkor eldöntöttem, hogy én énekesnő leszek, és folyton csak énekeltem” (VMNÉ, 91).

Miután kitört a második világháború, a család Becsére költözött, ahol az elbeszélő elsajátította a magyar nyelvet, s ezen a nyelven fejezte be az általános iskolát. Ekkor indult útjára pályája. Felnőttként Újvidékre költözik családjával, ahol életének egy következő, meghatározó korszaka veszi kezdetét.

Egy-egy településhez kifejezetten negatív élmények is kapcsolódhatnak. Egy másik elbeszélő, Anna (1946) így nyilatkozik:

- (8) „Belgrádban nem éreztem jól magamat. Sosem barátkoztam meg a környezettel, és alig vártam a pénteki napot, hogy hazatérjek!” (VMNÉ, 204)

A városok utcái és terei mellett a város mint kulturális tér is megjelenik az élettörténetek lapjain. Ezt példázzák a következő szövegrészek Újvidékre (9a) és Topolyára (9b) vonatkozóan.

- (9a) „Színházba, operába, balettelőadásokra, kiállításokra és irodalmi rendezvényekre elég gyakran jártam. Utána esténként gyalog baktattam át a hídon és fel a várba a sötét lépcsőkön” (VMNÉ, 147).
- (9b) „Topolyán aránylag gazdag művelődési élet zajlott, a moziban mindig volt matiné [...]. A bábszínház is jól működött, és a sport is meglehetősen színvonalas volt” (VMNÉ, 192).

Egyes élettörténetekben a térleírás helyett a terek közti mozgás, a közlekedés, az utazás válik hangsúlyossá. Rózsa (1939) így idézi fel diákkori haza-utazásait, amelyeket kalandnak tekintett:

- (10) „Rossz kis sínbuszok döcögtek velünk, hidegek voltak, rosszul zártak, föl is fáztam [...]. Megálltunk Becskerek mellékállomásán, Zrenjanin poljén, ott átszálltunk, de előbb sokszor órákig várakoztunk a csatlakozásra. Egy szutykos kis váróterme volt, a szenes kályha füstölt, ki kellett nyitni ajtót, ablakot, mert nem lehetett meglenni mellette, akkor meg jött, áradt be a hideg. [...] Az én vonatomban mindig éjjel ért be Versecré. Az állomás nagyon messze volt a mi házunktól” (VMNÉ, 146).

Az élettörténet előrehaladtával, a történetmesélő felnőtté válásával egyre jobban távol a szövegtér. Az egyik elbeszélőnek a munkahelye révén lehetősége nyílik megismerni Európa államait, habár a szövegbe csak az említés szintjén kerülnek be az országok:

- (11) „Húsz évig dolgoztam a Jó Pajtásban. Szerettem ott. Rengeteget utaztam. Akkoriban minden jugoszláv gyermeklappal fölvevük a kapcsolatot, barátkoztunk, látogattuk egymást, anyagot cseréltünk, de külföldre is jártunk: voltam Görögországban, Németországban, Lengyelországban, Magyarországon többször is a testvérlapoknál, de Bulgáriában, Romániában, Kolozsvárott a Napsugárnál, Bukarestben a Jóbarátnál. Sokat utaztam és sokat írtam” (VMNÉ, 148).

Lidia (1960) élettörténetében a külföldi államok már élettérként beszélődnek el, melyek különböző emlékeket idéznek fel. Pl.:

- (12a) „A követség épületében kaptunk egy garzonlakást. Minden hihetetlenül szép volt, olyan, mint egy filmben. Bogdant időnként elfogta a honvágy, nekem nem hiányzott semmi és senki, boldog voltam, hogy vele lehetek. Ritkán volt szabadnapos, olyankor róttuk Stockholm utcáit, és barátkoztunk az ottani fiatalokkal” (VMNÉ, 228).
- (12b) „[E]zerkilencszázkilencven augusztusában útnak indultunk. A koppenhágai nagykövetség nekünk szánt lakása az ígéretek ellenére üresen várt bennünket. Még fekhely, evőeszköz sem volt benne. Azonnal előleget kértünk, és megvásároltuk a legszükségesebb dolgokat. Hétvégéken felgyűrekeztünk, és a piciny kis lakást tágassá alakítottuk, meleg otthont teremtettünk” (VMNÉ, 229).

A terek közti mozgás szövegszervező erőként is működhet. A térbeli mozgás a szöveg narratív dinamikájához is hozzájárul, s a narratívák térbeli szerkezetét is alakítja, de személyiségfejlődési ívvel is társulhat.

Az egyén életét egy adott térben és időben, társadalmi közegben éli, így az nem lehet mentes a társadalmi hatásoktól: az élettörténetekben kirajzolódnak annak a társadalomnak a lenyomatait, amelyben az egyén él. Minden élettörténet „az adott történelmi kor egy aspektusát jeleníti meg – az élettörténet az adott történelmi tér-idő struktúráját az egyén nézőpontjából láttatja” (Laki 2012, 51). A történelmi eseményeket vagy azok töredékét, illetve a társadalmi jelenségeket olykor gyermeki vagy női nézőpontból ismerjük meg (pl. az elbeszélő kislányságként hogyan élte át a háborús eseményeket).

Az eseményeket egy-egy történetmesélő narrációjában ismerjük meg a saját élményei, a megélt történelmi pillanatok, korszakok, emlékfoszlányok, a kollektív emlékezetben megszilárdult emlékek alapján. A legtöbb élettörténet a 20. század első felétől, illetve közepétől az ezredfordulót követő néhány évig ível, ezáltal a korszak sokszínű tapasztalati és értelmezési rétegeit tárják fel. Mivel a történetmesélők születési éve változó, egy időszakot olykor a gyermek, olykor a középkorú vagy épp az idős korosztály szemüvegén keresztül látunk.

Brown és Kulik az olyan múltbeli eseményeket, amelyek megtörik a mindennapi tevékenységek sorát, a nagy érzelmi hatást előidéző eseményeket vakuemléknek nevezi, ekkor kiemelkedő fontosságú emlék keletkezik (Brown–Kulik 1977). Neisser szerint a vakuemlék jellemzője a személyes és a külső (történelmi, társadalmi, politikai stb.) események összefonódása, s amikor fontos eseményekre emlékezünk vissza, gyakran megjelenik a hely, ahol tartózkodtunk, a tevékenység, amit folytattunk az adott pillanatban stb. (Neisser 1993).

(13a) „Magam előtt látom édesanyámat, amint az állomás irányába nézett, ahová a bombák potyogtak. Az óvóhely ajtajában állt, és annyit mondott, hogy biztos a mi házunkat is eltalálták” (VMNÉ, 121).

(13b) „A második bombázás szintén itt ért. Palacsintát készítettem” (VMNÉ, 171).

Vajdaság nem csupán földrajzi értelemben vett tér, hanem történelmi, társadalmi és kulturális dimenzióval is rendelkező régió. A narratívákban lépten-nyomon feltűnik Vajdaság multietnikus volta, családi, munkahelyi vagy más kapcsolatok révén.

(14) „Különböző nemzetiségű személyekkel voltam körülvéve, de nagyon jól megegyeztünk. Mindenki azt a nyelvet akarta tanulni, amelyiket nem beszélte, mivel voltak szlovák kollégáim is, nekem nem volt nehéz a szlovák nyelvet megtanulnom, annál is inkább, mert apai nagytatám szlovák származású volt” (VMNÉ, 193).

Az élettörténetek lapjain képet kapunk a vajdasági falusi és urbánus/városi környezetről egyaránt, mint ahogyan dokumentálódna a falusi és a városi életmód egyes jellemzői is. A térbeli meghatározottság természetesen összefüggést mutat az identitással is, hiszen az egyént meghatározza a tér, amelyben él. A téridentitás magában foglalja az egyén kapcsolatát a térrel, a helyekhez való viszonyát, azokhoz fűződő élményeit, tapasztalatait. Az elbeszélésekben többször megjelenik a haza, a szülőföld iránti szeretet, a szülőföldhöz való kötődés

narrációja. A tér, a lokális elhelyezkedés, illetve beágyazódottság identitásképző, -alakító szereppel bír.

- (15) „Amikor a nővérem férjhez ment, a hatvanas években tömegesen vándoroltak ki az emberek Németországba, ők is kimentek. Hívott, hogy menjek én is. Nekem azonban nem volt kedvem elmenni, mert én a szülőföldemet nagyon szerettem” (VMNÉ, 198).

Térjelölés az élettörténetekben

Tolcsvai Nagy Gábor kifejti, hogy a térjelölés kérdését a magyar nyelvtanok általában az egyes nyelvi szintek tárgyalásakor érintik, pl. a morfológiában a határozóragok bemutatásakor, hangsúlyozva az irányhármasságot, a szófaji rendszerben a határozószók, míg a mondatban a határozók ismertetésekor (Tolcsvai Nagy 2001, 132). A különböző nyelvtanok megegyeznek abban, hogy a térre vonatkozó nyelvi adatokat olyan mondatkeretben vizsgálják, amely a mondatot zárt, a mondat szerkezetéből és jelentéséből következő proposíciónak fogja fel, valamint nyelvileg kifejtett egységekből vezeti le a térbeli viszonyokat, amelyek ennek következtében elbeszélt viszonyok, nem pedig jelölt helyviszonyok (Tolcsvai Nagy 2001, 132).

A pragmatika és a kognitív nyelvészet újabb szempontokat bevonva, más megközelítésben kutatja a térbeliség nyelvi jelölésének kérdését. Tolcsvai ezekre az elképzelésekre alapozva tárgyalja a térjelölés vizsgálatát és eszközeit (Tolcsvai Nagy 1999; 2001; 2021). A térbeli relációkat elemezve hangsúlyozza, hogy minden állítás valakitől származik. A távolra és a közelre mutató, valamint a beszédhelyzetben elhelyezkedő vagy azon kívül eső személyek megállapítása valamilyen nézőpontból, kiindulópontból történik. A viszonyítás alapja a mindenkori beszélő elhelyezkedése a térben és az időben. A központi nézőpont a beszélő nézőpontja. Ez az origó, az a kiindulópont, ahonnan reprezentálódnak a szövegben a térben elhelyezkedő dolgok. Ezt Bühler (1934) fogalmazta meg először: a beszédben a térbeli tájékozódás középpontja az ego, minden eltávolítás, irány, nézőpont, távolság, kiterjedés ehhez viszonyítható (Tolcsvai Nagy 2001, 133). Tolcsvai tehát a térjelölés vizsgálatát is a nézőpont felől közelíti meg, s kiemelt szerepet tulajdonít annak, mint ahogyan ez általában jellemző a kognitív nyelvészeti elméletekre.

A szöveg térrendszere mezo- és makroszintű szövegtani jellemző, amelynek szerepe van a szöveg értelemszerkezetének kialakításában is, nyelvi elemei azonban a mikroszinten jelentkeznek, hozzájárulva a szövegösszefüggés megte-

remtéséhez. „A szövegbeli térjelölés [...] a beszélő vagy a hallgató szövegértésében a térjelölések bizonyos térbeli pontok vagy tartományok deiktikus vagy referenciális és fogalmi kijelölései, amelyek egymással meglévő kapcsolataikkal egy térszerkezetet alkotnak mint reprezentációt” (Tolcsvai Nagy 2001, 146). A térviszonyok vizsgálatakor Tolcsvai kiemeli az elhelyezés és az irányadás kategóriáinak elkülönítését, amit fontosabbnak tart az irányhármasságnál.

A térjelölést illetően csak néhány megállapítást teszek, valamint nem célom a térjelölés nyelvi kifejezőeszközeinek áttekintő vizsgálata, mivel mindez szétfeszítené a dolgozat kereteit. A térbeli kiindulópont változik a beszélőváltással, minden beszélő a saját térbeli kiindulópontját érvényesíti (Tolcsvai Nagy 2001, 134), ezt figyelhetjük meg az élettörténetek esetében is, ahol a monologikus egységekből összeálló élettörténetekben a történetmesélő nézőpontjának megfelelő térjelölés érvényesül. A tér jelölésében különböző nyelvi eszközök vehetnek részt, pl. fogalmi jelentésű lexikai elemek, határozói esetragok és névutók, határozószók, névmások, igekötők (de igei személyragok és birtokos személyjelek is, amelyek a mindenkori origót jelölik). A nyelvi interakció résztvevői egy térben helyezkednek el. A térbeli viszonyokat jelölő nyelvi kifejezőeszközök gyakran a szövegvilágban nyerik el értelmüket a beszélő és a hallgató számára.

A tér alapvető megjelölése általában a település meghatározásával történik, amelynek leggyakoribb kifejezőeszköze a ragos névszó, pontosabban tulajdonnév (pl. *Adán, Újvidéken, Bácsstopolyán*). Természetesen a szövegekben további tulajdonnevek is előfordulnak, az élettörténeti események, esetleg a családtagokkal kapcsolatos történetek színhelyének megjelölése is gyakran településnevekkel történik, de egy-egy településrész (pl. *Liman*), utcák (pl. *Pašić utca*), országok (pl. *Németország*), régiók, tájegységek (pl. *Vajdaság*) stb. megnevezései is előfordulnak. E konkrét helynevek igen fontos szerepet töltenek be a térmeghatározásban, referenciális pontként szolgálnak, segítik a befogadót az események térbeli elhelyezésében. Előfordul, hogy egy helynév használata az idővel is összekapcsolódik, vagyis egyszerre van térbeli és időbeli vonatkozása. Pl. a *Jugoszlávia* megnevezés esetében a név nemcsak helyet jelöl, hanem időintervallumot is, de történelmi, társadalmi, érzelmi és más kontextust is hordozhat. Számtalan köznévvvel megjelölt helyet is találunk az élettörténetekben, amelyek zömében zárt (*lakás, szoba, konyha* stb.) és félig zárt terek (*kert, utca, lépcső, híd* stb.). A határozóragok elhelyezést és irányadást is jelölhetnek (pl. *kertben, utcán, Kúlára, házba*). Egyes kifejezések dimenzionális térkijelölést hozva létre névutós szerkezetet is alkothatnak (pl. *az asztal alatt*), amelyek a térbeli elhelyezkedést valami máshoz viszonyítják.

Az alábbiakban néhány példa erejéig röviden kitérek a térjelölés kérdésére a nézőponttal összefüggésben. A térjelölés egyik alapvető, mikroszintű szövegtani formája a helydeixis,⁴ amely mindig az elbeszélőhöz viszonyítva értelmezhető, a beszélő nézőpontjából reprezentált térviszonyokat jelöl (és koreferenciával is kombinálódhat).

Határozószók és határozószói névmások is betölthetik a térmeghatározás szerepét. Mivel a térjelölés a beszélő nézőpontjából történik, s a térbeli viszonyokat kifejező nyelvi elemek az origóhoz képest válnak értelmezhetővé, az alábbi példában az *itthon* a beszélő történetmesélés közbeni tartózkodási helyére utal (a beszélőhöz viszonylag közeli helyet jelölve meg), jelen példában tágabban értelmezve az *itthon* fogalmát.

- (16) „Akkor még mindenhol szép volt, de a legjobb volt *itthon*, mert mindenhol idegenben éreztem magam” (VMNÉ, 112).

Több nyelvi kifejezőeszköz egyben az origót, a beszélő kiindulópontját is jelzi, utalva arra, hogy a jelölt dolog a beszélőhöz közel(ebb) vagy távol(abb) található, amelyen természetesen relatív távolságot értünk. Pl. a mutató névmások is az origóhoz viszonyítva nyelik el referenciális értelmezésüket. A magas, illetve mély hangrendű alakpárok segítik a térszerveződés értelmezését, jelölik a beszélő térbeli elhelyezkedését, vagyis használatuk összefüggésben áll a nézőponttal. A (17a) példában az *itt* határozószói névmás (a szövegkörnyezet és a beszédhelyzet ismeretében) arra utal, hogy a történetmesélés Vajdaságban történik, az első előfordulás után értelmező pontosítja referenciáját (amelyhez azonban szintén szükséges a szövegkörnyezet ismerete; a névmás és a birtokos személyjellel ellátott névszó a beszélő személyére is utal). A (17b)-ben a kommunikációs interakció helyszínként egy kifejtett helydeixis keretében az elhelyezkedést jelölő mutató névmás után a narrátor megadja annak referenciális értelmezését, teljesen kifejtett fogalommal. Az *itt* mindkét példában a beszélőhöz képest relatív közeli helyet jelöl (amelyek azonban tágabban értelmezendők). A (17c)-ben a térbeli nézőpont arról árulkodik, hogy a megjelölt hely a beszélőhöz képest távol van, vagyis a beszélő térbeli elhelyezkedésétől eltérő helyen van, illetve nem a beszédhelyzet fizikai terére utal.

- (17a) „Nagyon örülök, hogy sok országba is eljutottam. Valamikor nekünk nagyon jó volt *itt*, a mi hazánkban [...]. Függetlenül attól, hogy édesapám vajdasági sváb, a gyökereim *itt* vannak” (VMNÉ, 112).

- (17b) „*Itt* Újvidéken a munkatársak kedvesek voltak” (VMNÉ, 193).

⁴ A deiktikus nyelvi elemek jellemzőit a beszélt nyelvi élettörténetekben lásd: Laki 2014.

(17c) „Az iskola befejeztével visszatértünk Topolyára, és azonnal munkába léphettünk. [...] *Ott* felnőttekkel dolgoztam” (VMNÉ, 193).

A mutató névmások egyébként diskurzusbeli viszonyokat is kifejezhetnek (Tátrai 2010), amelyek szintén jelölhetnek helyet (pl. *ebben a történetben*). A személyes névmások is utalhatnak térvizszonyokra (a személyes névmások ragozott alakjai: *tőlem, nálad, hozzá* stb., de egyes névutók személyragos alakjai is: *alattam, előtted* stb.), amelyek szintén az origóhoz viszonyítva nyerik el referenciális értelmezésüket, pl.

(18) „Az unokáim mindig *hozzám* jönnek tanácsért” (VMNÉ, 188).

Az igekötőknek (*baktattam át, bevisz, áradt be* stb.) és egyes igepárokknak (pl. *jön, megy*) is fontos szerepük lehet az iránymeghatározásban, vagyis igekötők és igék is jelölhetnek térvizszonyokat. A (19) példamondatban az ige helyváltotatást, irányt jelöl, de egyúttal magát a helyet is meghatározza az előtte álló főnév. Mivel a *jöttem* ige a beszélőhöz viszonyítva értelmezhető, annak a történetmesélés pillanatában való megközelítőleges térbeli elhelyezkedését is jelzi.

(19) „Később, mikor Újvidékre *jöttem*, dolgoztam gyerekosztályon meg gerontológiai intézetben is, ahol idősek voltak” (VMNÉ, 193).

A dialogikus szövegekben a térjelölés elsősorban nem fogalmi jelentésű szavak segítségével történik, és kifejezetten nagy szerepe van a rámutatásnak (Boronkai 2008, 172–180). Ezzel szemben a formailag dialogikus élettörténeti narratívákban (jelen esetben atipikus dialógusokról van szó) a fogalmi jelentésű szavak bizonyulnak a térjelölés elsődleges elemeinek, míg a (sematikus fogalommal kifejezett) helydeixisek talán valamivel kisebb szerepet játszanak a térmeghatározásban (l. Laki 2014).

Összegzés

Az élettörténetek tere a szöveg előrehaladtával folyamatosan változik, s végezetül kirajzolódik a narrátor önéletrajzi emléktérképe. Elbeszélődik a szülőfalu, a szülőház, a természet, a város mint tér, melyek megannyi emlék örzőiként egyben segítik az élettörténeti narratíva előrelendülését. A narratívák tere a vajdasági települések: falvak, városok. Az élettörténetek révén élénk tárul az egyén által érzékelt, megélt terek, környezet belső reprezentációja. A múlt, a személyes és a történelmi emlékek archívumává válnak e szövegek, amelyek a vajdasági különböző terek megjelenítői, s amelyek kordokumentumként is olvashatók.

Irodalom

- Bartlett, Frederic C. 1985. *Az emlékezés: Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest: Gondolat.
- Boronkai Dóra. 2008. *A dialógus szövegtani jellemzői drámai művek és beszélt nyelvi társalgások alapján*. Doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/boronkaidora/diss.pdf> (2024. dec. 3.)
- Brown, Roger – Kulik, James. 1977. Flashbulb Memories. *Cognition* 5 (1): 73–99.
- Bühler, Karl. 1934. *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.
- Dúll Andrea. 2007. A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In *Általános pszichológia 2. Tanulás – emlékezés – tudás*, szerk. Csépe Valéria – Györi Miklós – Ragó Anett. 111–153. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kónya Anikó. 1997/1998. A személyes emlékek társas természete. *Magyar Pszichológiai Szemle* 37 (5–6): 545–558.
- Laki Boglárka. 2011. Vajdasági magyar nők beszélt nyelvi élettörténetének vizsgálata kognitív és funkcionális szempontok alapján. *Hungarológiai Közlemények* 42 (1): 155–169.
- Laki Boglárka. 2012. Önéletrajzi emlékezet és időszerkezet a beszélt nyelvi élettörténetekben. *Hungarológiai Közlemények* 43 (3): 42–62.
- Laki Boglárka. 2014. Deiktikus nyelvi elemek a beszélt nyelvi élettörténetekben. *Hungarológiai Közlemények* 45 (3): 171–186.
- Laki Boglárka. 2020. *Vajdasági magyar nők beszélt nyelvi élettörténetének szövegtani vizsgálata*. Doktori értekezés. Újvidéki Egyetem, BTK. Kézirat.
- Neisser, Ulrich. 1993. Pillanatfelvételek vagy magaslati pontok? In *Az emlékezet ökológiai megközelítése*, szerk. Kónya Anikó. 449–456. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pataki Ferenc. 2001. *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris.
- Reszegi Katalin. 2018. Helynevek – térszemlélet – mentális térkép: A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései. *Magyar Nyelv* 114 (2): 169–184.
- Savić, Svenka – Mitro, Veronika szerk. 2006. *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Újvidék: Futura Publikációk és Női Stúdiumok és Kutatások.
- Schegloff, Emanuel Abraham. 2001. A beszélgetés néhány kérdéséről és kétértelműségéről. In *Nyelv – kommunikáció – cselekvés I.*, szerk. Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás. 436–457. Budapest: Osiris.
- Tátrai Szilárd. 2002. *Az 'ÉN' az elbeszélésben: A személyes narráció szövegtani megközelítése*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Tátrai Szilárd. 2010. Áttekintés a deixisről (funkcionális kognitív kiindulópontból). *Magyar Nyelvőr* 134 (2): 211–233.
- Tófalvy Tamás. 2002. A múlt emlékezete és az emlékezet leírása avagy mit mondhatnak a kognitív tudományok az önéletrajzi kutatásoknak? *Helikon* 48 (3): 344–352.

Tolcsvai Nagy Gábor. 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 95 (2): 154–166.

Tolcsvai Nagy Gábor. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor. 2021. *Kognitív szemantika*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

MEMORY MAP – SPATIAL STRUCTURE IN ORAL LIFE STORIES

The spatial organization of a text is a meso- and macro-level textual feature, whereas its linguistic expressions appear on the micro-level, contributing to the creation of textual cohesion. This paper studies the spatial structure of oral life stories or dialogic narratives in relation to memory as published in the volume *Life Stories of Hungarian Women in Vojvodina*. Positioning the narrated ‘self’ spatially is a key element of the text world. Spaces, as keepers of memories, also help propel the life-narrative forward. The spaces evoked by memories outline an individual’s autobiographical space, their memory map. The paper also touches on spatial markers, approaching them from the perspective typical of cognitive linguistic theories.

Keywords: oral life stories, women’s life stories, spatial structure, spatial markers, text linguistics

MAPA SEĆANJA – PROSTORNA STRUKTURA U USMENIM ŽIVOTNIM PRIČAMA

Prostorna struktura teksta je tekstualna karakteristika na mezo- i makronivou, dok se jezička sredstva izražavanja javljaju na mikronivou, doprinoseći stvaranju tekstualne koherentnosti. Rad proučava prostornu strukturu životnih priča, dijaloških narativa objavljenih u zbirci *Životne priče vojvođanskih Mađarica*, i to u kontekstu sećanja. Prostorno pozicioniranje pripovedača važan je element tekstualnog sveta. Prostori kao čuvari brojnih uspomena istovremeno podstiču tok životne naracije. Iz prostora evociranih sećanjem oblikuje se autobiografski prostor pojedinca, njegova mapa sećanja. Rad se osvrće i na analizu označenog prostora, pristupajući temi sa aspekta tačke posmatranja, karakterističnog za kognitivnolingvističke teorije.

Ključne reči: usmene životne priče, životne priče žena, prostorna struktura, označavanje prostora, tekstualna lingvistika

ETO: 81'373.7

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

821.135.2(4-191.2)

811.112.2

811.163.41

811.511.141

DOI: 10.19090/hk.2025.4.96-129

KOBETITS Dénes

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Német Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

denes.kobetits@gmail.com

ORCID 0009-0002-1951-6763

A *DISZNÓ* A MAGYAR, A SZERB ÉS A NÉMET FRAZEOLÓGIÁBAN

The lexeme *disznó* (pig) in Hungarian, Serbian
and German phraseology

Disznó (svinja) u mađarskoj, srpskoj
i nemačkoj frazeologiji

A *disznó* a magyarok egyik rendkívül jelentős háziállata, amely gazdaságilag, de a kultúra és a hétköznapi élet szempontjából is releváns. A magyar kultúrán kívül más nemzetek is fontos állatnak tartják a *disznót*, így hát nem meglepő, hogy fontos szerep jutott neki a frazeológiában is. A magyar, a szerb és a német nyelvterület és kultúra között fennálló kölcsönhatások miatt különösen érdekes megvizsgálni, hogy ez az állat miként jelenik meg e nyelvek frazémáiban. Kutatásommal azt mutatom be, hogy a magyar szótárakból gyűjtött *disznó* vezérszavú frazeológiai egységek megfeleltethetők-e a szerb és a német nyelvben, és ha igen, milyen fokú ekvivalenssel rendelkeznek. Kontrasztív vizsgálódásom által illusztrálom, hogy milyen különbségek és hasonlóságok léteznek az említett frazémák jelentésében és használatában a három nyelvben. A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy a teljes megfelelések aránya alacsony, ugyanakkor a frazémák csaknem felénél valamilyen fokú ekvivalencia figyelhető meg.

Kulcsszavak: kontrasztív frazeológia, magyar frazeológia, szerb frazeológia, német frazeológia, *disznó*

A disznó mint szimbólum

A disznó valószínűleg spontán domesztikálódott, mégpedig a települések szélén található hulladékhalomoknak köszönhetően, így szegődött az ember mellé. Házasítása csaknem 10 000 évvel ezelőtt kezdődött, először Kelet-Ázsiában, majd Európában is – az utóbbi kontinensen az első nyomai nagyjából i. e. 4000-ig nyúlnak vissza. A magyarság már a honfoglalás előtt ismerte a disznót (Magyar néprajzi lexikon).

A disznó, illetve a sertés sok más nép kultúrájában is nagy szerepet játszott, elsősorban az állattenyésztésben. Talán ez lehet az oka annak, hogy a disznót fontos árucikknek, élelemnek és ünnepi ételnek tekintik. A háziállatként nevelt disznó a bőség jele; Japánban például a bátorság és a hősiesség megtestesítője (Pál–Újvári 1997, 85). Ezenkívül a termékenység jelképeként is számontartják (Vígh 2019, 73–76). Ezekről a pozitív konnotációktól eltekintve azonban a szakirodalom nem tulajdonít túl sok előnyös attribútumot a disznó szimbólumának.

Noha bizonyos források felhívják a figyelmet arra, hogy a házasított disznó és a vaddisznó motívuma külön kezelendő, több lexikonban is egyetlen szócikk alatt szerepel mindkettő. Így a vaddisznóhoz hasonlóan, amely főként a féktelenség és az erőszakosság jelképe (Pál–Újvári 1997, 85), a házasított disznó is túlnyomórészt negatív jelentéssel bír. A disznó a tisztátalanság, a mocskok, a szenny, az ostobaság, a butaság, a falánkság és az elzüllés jelképe; az ikonográfiában gyakran visszataszító emberek ábrázolására használták. Ezenfelül démoni erőkkel is összefüggésbe hozzák, és a Bibliában a bujaság megtestesítőjeként szerepel (Vígh 2019, 73–76).

Az elemzésemben azzal foglalkozom, hogy a magyar *disznó* vezérszavú frazémák milyen fokú ekvivalenssel rendelkeznek a szerbben és a németben. Emellett arra is kitérek, hogy a disznó szimbólumának jelentései miképpen jutnak kifejezésre a vizsgált frazémákban, valamint arra, hogy a három nyelvben adódnak-e esetleges különbségek (vagy hasonlóságok) a pozitív és negatív jelentéssel rendelkező frazeológiai egységek gyakoriságát illetően. A dolgot kiinduló nyelve a magyar.

A magyar, szerb és német nyelv kontrasztív frazeológiai vizsgálata e három kultúra közötti interakciók miatt releváns. A magyarok és a szerbek évszázadok óta szomszédságban élnek, Vajdaság területén pedig egyazon országban. Szoros a kapcsolat a német nyelvterülettel is, hiszen Magyarország és Ausztria szomszédos országok, az Osztrák–Magyar Monarchia idején pedig egy államot képeztek. Emellett a főként a 18. század derekán délebbre vándorló ún. Duna menti svábok mind a magyarokkal, mind a szerbekkel évszázadokon keresztül együtt éltek. A magyar–német frazeológiai párhuzamokra például már Földes

is felhívta a figyelmet német–magyar kontrasztív vizsgálataiban (Földes 1990, 169). Érdekes megfigyelni, hogy ezek a sokrétű érintkezések miként nyilvánulnak meg a frazeológiában.

A kutatásról

A forrásanyag begyűjtéséhez öt magyar, négy szerb, öt német és négy kétnyelvű frazémagyűjteményt használtam. A magyarban Bárdosi Vilmos (2004), Forgács Tamás (2004), T. Litovkina Anna (2005), O. Nagy Gábor (2010), valamint Erdélyi János (1862) gyűjtéseire támaszkodtam. A szerbben Josip Matešić (1982), Đorđe Otašević (2012), Antica Menac, Željka Fink-Arsovski és Radomir Venturin (2003), valamint a Matica srpska szerb szótárát (2011), a németben pedig Wolf Friedrich (1966), Lutz Röhrich (2004), Hans Schemann (2011), Karl Friedrich és Wilhelm Wander (1876) gyűjteményét, valamint Peter Udem online frazéma-adatbázisát konzultáltam. Ezenkívül két német–szerbhorvát frazeológiai szótárát, mégpedig Pavica Mrazović és Ružica Primorac (1991), valamint Helmut Weinberger (2012) gyűjteményeit, továbbá Vajda József és Mirjana Burzan (1984) magyar–szerbhorvát és Andrić Edit (2024) magyar–szerb frazeológiai szótárát használtam.

A vizsgált szótári anyag begyűjtése során a magyarban összesen 114 frazémát találtam a *disznó*¹ vezérszóval: 11-et Forgácsnál, 20-at Bárdosinál, 11-et T. Litovkinánál, 37-et Erdélyi és 75-öt O. Nagy gyűjteményében. Ezekből mind az öt gyűjteményben csupán egyetlen frazéma található meg, 3 frazéma három szótárban, míg 10 két szótárban fordul elő. Ami az egyes gyűjtéseket illeti, 3 frazéma kizárólag Forgácsnál, 6 csak Bárdosinál, 4 csak T. Litovkinánál, 24 csak Erdélyinél és 42 csak O. Nagynál fordul elő; ezáltal az összes begyűjtött frazéma több mint egyharmada (36,8%) csak az utóbbinál szerepel. Csupán 14 olyan frazeológiai egységet azonosítottam, amelyek egynél több szótárban szerepelnek (12,3%).

A szerb forrásanyag a magyarhoz – de a némethez képest is – jóval szegényesebb, mindössze 11 frazeológiai egységre akadtam, amelyek a *disznót* (szerb: *svinja*) tartalmazzák. Ezek közül 3 a Matica gyűjteményéből, 4 Matešić, 5 Otašević, és csupán egyetlenegy Menac, Fink-Arsovski és Venturin szótárából származik.

A németben összesen 234 példát gyűjtöttem össze, amelyekben a *disznó* (német: *Schwein*) szerepel: 18 Schemann szótárából, 23 Röhrich gyűjtémé-

¹ A forrásanyag olyan frazémákra is kiterjed, amelyekben a *disznó* valamilyen szóösszetétel részét képezi, pl. *disznóól*, *disznósajt*, *disznóláb* stb.

nyéből, 9 Friedrichtól, 169 Wandertól² és 16 az Udem-féle online frazémadatbázisból származik.

Annak érdekében, hogy a forrásanyag lehetőleg nagyszámú frazeológiai egységet ölelhessen fel, a kutatásom a tágabb értelemben vett frazémadefinícióból indul ki. Ebből kifolyólag frazeológiai egységnek olyan állandósult szókapcsolatokat tekintek, amelyek a polilexikalitás és a lexikális rögzültség tulajdonságával rendelkeznek: legalább két szóból állnak, szókészleti egységet alkotnak, nagyrészt kötöttek és lexémákhoz hasonlóan használatosak. Az idiomatikusság, amin azt értjük, hogy a szerkezet jelentése nem vezethető le az összetevők jelentéseinek összegzése révén, nem játszott szerepet a frazémák begyűjtése során (Forgács 2007, 20–21).

A kijegyzett frazeológiai egységeket először aszerint csoportosítottam, hogy a vizsgált nyelvek közül hányban van jelen olyan azonos vagy hasonló jelentésű frazéma, amelyben a *disznó* (szerb: *svinja*, német: *Schwein*) vezérszó szerepel. A példák további kategorizálásához Forgács Tamás (2007, 247–268) megfeleléstípusait alkalmaztam, így a vizsgált frazeológiai egységeket a teljes, a részleges, a jelentésekvivalencia, valamint a nulla ekvivalencia kategóriák alapján írtam le.

Teljes ekvivalensnek azokat a frazémákat tekintem, amelyek mindhárom nyelvben ugyanazokkal a szintaktikai és lexikológiai tulajdonságokkal rendelkeznek, megegyező jelentés mellett. Ezek a frazémák esetleg minimálisan térnek el egymástól, például egy-egy elem vagy tulajdonság tekintetében, ha azok alapvető nyelvtipológiai különbségekből fakadnak.³ A részleges ekvivalenciánál szerkezeti vagy lexikai különbségek figyelhetők meg. Jelentésekvivalenciáról akkor beszélhetünk, ha a frazéma szerkezete és a lexikai kitöltöttsége is teljesen különbözik a magyaréhoz képest, azonban a jelentése megegyezik vagy hasonló. A nulla ekvivalenciánál pedig egy frazéma jelentése egyáltalán nem létezik valamilyen frazeológiai egység formájában. Ezeket a frazémákat csak körülírással, parafrázis segítségével lehet kifejezni a másik nyelvben.

² Wander gyűjteményében valójában ennél több frazeológiai egység található a *disznó* (német: *Schwein*) címszó alatt. Számos frazémát azonban nem vettem fel a forrásanyagba, mivel egyesek nyelvjárásokból származnak (62), továbbá akadtak olyan szólások is, amelyeket maga Wander rekonstruált frazémaként jelölt meg (86), így kódoltságuk a németben nem egyértelműen bizonyítható.

³ Pl. *Úgy eszik, mint a disznó* (szerb: *Jesti kao svinja*, német: *Er frisst wie ein Schwein*). Ezek a frazémák teljes ekvivalensek (lásd az 1-es számú táblázatot), de különbözik a névelő használata: a magyarban határozott névelő szerepel, a szerbben nincs névelő, míg a németben az *ein* (magyar: *egy*) határozatlan névelő használatos. A *disznók elé gyöngyöt szór valaki* szerb megfelelésében (*bacati/baciti biser pred svinje*) pedig más a szórend, ettől függetlenül teljes ekvivalenciáról beszélhetünk (lásd a 4-es számú táblázatot): *bacati/baciti* = *dobni*; *pred svinje* = *disznók elé*.

A magyar, szerb és német nyelvben előforduló frazémák

Az első csoportba azok a frazémák tartoznak, amelyek mindhárom nyelvben tartalmazzák a *disznó* vezérszót, illetve annak szerb és német megfelelőjét. Ezek között azonban az ekvivalencia különböző fokozatait figyelhetjük meg.

Teljes ekvivalencia a szerbben és a németben

Az első alcsoportban azok a frazémák találhatók, amelyek teljes ekvivalensekkel rendelkeznek a szerbben és a németben is. Azonban vannak olyan frazeológiai egységek is, amelyek a teljes ekvivalens mellett más fokú megfeleléssel is rendelkeznek. Ezeknél a példánál az ekvivalenciájuk foka szögletes zárójelben szerepel: teljes ekvivalencia [T], részleges ekvivalencia [R].

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Részeg/bevedel, mint a disznó.</i>	Részeges, alkoholiista.	<i>Pijan kao svinja.</i>	<i>Voll [R] / besoffen sein wie ein Schwein⁴ [T]; Das Schwein läuft mit dem Fasshahn weg.⁵ [R]</i>
<i>Részeg disznó.</i>	Részeges, alkoholiista.	<i>Pijana svinja.</i>	<i>Ein besoffenes Schwein.</i>
<i>Nem őriztünk együtt disznót!</i>	Nem vagyunk annyira jóban, hogy így bizalmaskodj(on) velem.	<i>Nije netko s kim svinje čuvao [T]; Nismo zajedno svinje čuvali [T]; Nije netko s kim svinje pasao⁶ [R]; Nismo zajedno svinje pasli⁷ [R]; Nismo zajedno ovce/koze čuvali (pasli).⁸ [R]</i>	<i>Noch keine Schweine miteinander gehütet haben.⁹</i>

⁴ 'Tele van/ittas, mint egy disznó.'

⁵ 'A disznó elfut a csapolóval.'

⁶ 'Nem legeltettünk együtt disznókat.'

⁷ 'Nem legeltettünk együtt disznókat.'

⁸ 'Nem őriztünk/legeltettünk együtt birkákat/kecskéket.'

⁹ 'Még nem őriztünk együtt disznókat.'

<i>Kövé</i> r disznó valaki.	Nagyon kövér.	<i>Debela svinja.</i>	<i>Ein fettes Schwein</i> [T]; <i>Eine fette Sau</i> . ¹⁰ [R]
<i>Úgy eszik, mint</i> <i>a disznó.</i>	Csúnyán eszik.	<i>Jesti kao svinja</i> . ¹¹	<i>Er frisst wie ein</i> <i>Schwein</i> ¹² [T]; <i>Haben</i> <i>wir Schweine am</i> <i>Tisch</i> ? ¹³ [R]

1. táblázat

A *disznó* minden bizonnyal hasonlóképpen mutatkozik a magyarban, a szerbben és a németben, ugyanis a mindhárom nyelvben megegyező frazeológiai egységek túlnyomóan negatív jelentéssel bírnak, negatív emberi tulajdonságokat fejeznek ki. Az első példánál a német variánsban minimális eltérés figyelhető meg, mégpedig a *voll* (‘tele’) melléknév és a *besoffen*, a német *sich besaufen* ige (‘piálni/vedelni’) befejezett melléknévi igenévi alakjából levezetett melléknév esetében, amelyek alternatívan használhatóak. Ezek a németben az igénytelen stílusréteghez tartoznak – a magyar *részeg* megfelelője a németben inkább a *betrunken* lenne. A feltüntetett frazémák viszont egyik német gyűjtemény alapján sem sorolandóak az igénytelen stílusréteghez, emiatt nem vélek stílári különbséget felfedezni. A jelzős szerkezetet képező rokon értelmű *részeg disznó* szintén teljes ekvivalenciát mutat.

A harmadik példánál az ekvivalencia mértéke attól függ, hogy a magyar és a szerb frazémát mely német megfelelővel hasonlítjuk össze. A teljesen ekvivalens *ein fettes Schwein* német frazémának van egy másik változata is, amelyben a *disznó* helyett a *kocával* példálózunk (német: *Sau*), ami – mint ahogyan a dolgozatból ki fog derülni – nem egyedüli eset.¹⁴ Ennek köszönhetően ez a frazéma csak részleges ekvivalensnek tekinthető.

Több frazémához tartozik más olyan megfelelés is, amelyeknél teljes ekvivalencia nem állapítható meg. Az első példa második német részleges megfe-

¹⁰ ‘(Valaki) egy kövér koca.’

¹¹ ‘Enni, mint a disznó.’

¹² ‘Úgy eszik/zabál, mint egy disznó.’

¹³ ‘Disznók vannak az asztalnál?’

¹⁴ A *Sau* elsődleges jelentése „nőstény disznó”, másodlagosan azonban egyes értelmező szótárak szerint általánosan vonatkozhat a házi disznóra is (német: *Schwein*). Az utóbbi jelentés azonban inkább a tájnyelvre jellemző (Dudenredaktion). Mivel a *Sau* elsődleges konnotációja a *koca* (DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache; Götz 2015, 932), a dolgozatban a német *Schwein* (disznó) és *Sau* (koca) lexémákat nem kezeltem szinonimaként.

lelésénél csupán a *disznó* vezérszó a közös elem, ettől eltekintve a lexikális kitöltöttség különbözik. Az ötödik példa esetében a lexikális kitöltöttség csaknem teljesen megegyezik a magyar frazémáéval, viszont a kijelentő mondat helyett kérdő mondat is kifejezhető az adott frazeológiai egység, ami szintaktikai eltéréshez vezet.

Teljes ekvivalencia az egyik és részleges ekvivalencia a másik nyelvben

A második alcsoporthoz azok a frazémák tartoznak, amelyek az egyik nyelvben teljes, míg a másikban részleges ekvivalenssel rendelkeznek:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>(Olyan) kövér, mint a (egy) disznó.</i>	Nagyon kövér.	<i>Debeo kao svinja.</i> ¹⁵ [T]	<i>Ein fettes Schwein</i> [R]; <i>Eine fette Sau.</i> ¹⁶ [R]
<i>Hol őriztünk együtt disznót?</i>	Nem vagyunk annyira jóban, hogy így bizalmaskodj(on) velem.	<i>Nije netko s kim svinje čuvao (pasao)</i> [R]; <i>Nismo zajedno svinje (ovce/koze) čuvali (pasli).</i> [R]	<i>(Wo) haben wir zusammen Schweine gehütet?</i> ¹⁷ [T] <i>(Wo) haben wir zusammen Säue gehütet?</i> ¹⁸ [R]

2. táblázat

A szerb *debela svinja* mellett (lásd az 1-es számú táblázatot) létezik egy szóláshasonlat is a szerbben, amely teljesen megegyezik az első magyar frazémáéval, a németben azonban erre nincs példa. A második példa pedig rokon értelmű az 1-es számú táblázat második frazémájával, azonban más a szerkezete: a magyarban ez a frazeológiai egység kérdő mondatként is létezik ugyanúgy, mint a németben. A *hol* (német: *wo*) kérdőszó opcionális a németben, azonban az azzal rendelkező variáns is előfordult a forrásanyagban. Ebben a megfelelésben az egyedüli minimális eltérés a magyarhoz viszonyítva a többes szám: *Schweine* = *disznók*.

¹⁵ 'Kövér, mint a/egy disznó.'

¹⁶ '(Valaki) egy kövér disznó/koca.'

¹⁷ '(Hol) őriztünk együtt disznókat?'

¹⁸ '(Hol) őriztünk együtt kocákat?'

Részleges ekvivalencia a szerbben és a németben

A harmadik alcsoportban azok a frazémák találhatók, amelyek szintén mindhárom nyelvben tartalmazzák a *disznó* vezérszót, azonban a szerb és a német megfeleltetések csupán részleges ekvivalensek:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Pizsok disznó valaki.</i>	Szemtelen, arcátlan, pimasz.	<i>Biti svinja (prema nekome).</i> ¹⁹	<i>Ein Schwein sein</i> ²⁰ ; <i>Sich wie ein Schwein benehmen.</i> ²¹
<i>Disznóbőr az orcája.</i>			
<i>Olyan, mint a (egy) disznó.</i>	Nagyon piszkos, mocskos személy.	<i>Prljav kao svinja.</i> ²²	
<i>Olyan, mint aki (talán) disznókkal hált.</i>			
<i>Kövére valaki, mint a barátok disznaja.</i>	Nagyon kövér.	<i>Debeo kao svinja. Debela svinja.</i>	<i>Ein fettes Schwein; Eine fette Sau.</i>
<i>Olyan, mint a (egy) disznóól.</i>	Nagyon piszkos, rendetlen (helyiség).	<i>Kao u svinjcu.</i> ²³	<i>Wie ein Schweinestall aussehen</i> ²⁴ ; <i>Wie in einem Schweinestall / Saustall</i> ²⁵
<i>Nem ketten őriztük a disznócsordát!</i>	Nem vagyunk annyira jóban, hogy így bizalmaskodj(on) velem.	<i>Nije netko s kim svinje čuvao (pasao). / Nismo zajedno svinje (ovce/koze) čuvali (pasli).</i>	<i>Noch keine Schweine miteinander gehütet haben; (Wo) haben wir zusammen Schweine (Säue) gehütet?</i>
<i>Kivel voltál disznópásztor?</i>			

¹⁹ 'Egy disznó (valakivel szemben).'

²⁰ 'Valaki disznó.'

²¹ 'Úgy viselkedni, mint egy disznó.'

²² 'Piszkos, mint a disznó.'

²³ 'Mint a disznóólban.'

²⁴ 'Úgy néz ki, mint egy disznóól.'

²⁵ 'Mint egy disznóólban/kocaólban.'

<i>A disznó sem tudja, mitől hízik.</i>	Mindent megeszik.	<i>Od čega je svinja sita, od tog je i debela²⁶; Jesti sve što mu pod ruku dođe.²⁷</i>	<i>Das Schwein weiß nicht, woher es fett wird.²⁸</i>
---	-------------------	--	---

3. táblázat

Az első két rokon értelmű példánál a szerbben és a németben is lexikai hiány figyelhető meg a magyarhoz képest. A harmadik és negyedik magyar frazéma jelentése szintén megegyező, azonban lexikai kitöltöttség szempontjából jelentősen eltérnek egymástól ugyanúgy, mint a szerb és német megfelelőik. A német ekvivalensek különösen érdekesek, mivel az első négy magyar frazéma jelentését ötvözik – tehát vonatkozhatnak egy szemtelenül viselkedő személyre, ugyanakkor kifejezhetik azt is, hogy valaki olyan piszkos és rendetlen, mint egy disznó. Ha azonban a szerb *biti svinja* és a német *ein Schwein sein* frazémákat vetjük össze, ezek formailag teljesen megegyeznek – a különbség egyedül a németben fellépő jelentéstöbbletben rejlik.

Az ötödik frazéma ekvivalensei már korábban előfordultak a teljes ekvivalenciánál (lásd a 2-es számú táblázatban), ugyanakkor a magyarban ennek a szóláshasonlatnak az esetében létezik egy variáns, amelyben hozzáadódik a *barátok* komponens. Ezáltal a szerb és német szólások csak részleges ekvivalensek.

A hatodik példánál a szerbben és a németben morfoszintaktikai eltérés is megfigyelhető (előljárószós szerkezet az egyszerű főnévi szerkezet helyett), valamint az utóbbi egyik variánsában lexikális különbség is adódik (*kocaól* a *disznóól* helyett).

A hetedik és nyolcadik példa megfeleltetéseiről is szó esett már a dolgozatban (lásd az 1-es számú táblázatban), azonban ezek a frazémák több rokon értelmű variánssal rendelkeznek. E két példának a szerb és a német szólások csupán részlegesen felelnek meg.

Az utolsó magyar frazéma két szerb részleges ekvivalenssel is rendelkezik, a német megfeleltetésnél pedig csupán kisebb lexikális eltérések jelentkeznék: *nicht* = *nem* (a *sem* helyett); *wird fett* = *kövérré lesz* (a *hízik* helyett).

²⁶ 'Amitől a disznó jóllakik, attól kövér is.'

²⁷ 'Mindent megeszik, ami a keze alá kerül.'

²⁸ 'A disznó nem tudja, honnan lesz kövér.'

Disznó vezérszavú frazémák a magyarban és valamelyik másik nyelvben

A második csoportba azok a frazémák tartoznak, amelyek a magyar mellett csupán a vizsgált nyelvek egyikében tartalmazzák a *disznó* vezérszó megfelelőjét, a harmadik nyelvben pedig részleges, szemantikai vagy nulla ekvivalenssel rendelkeznek.

A disznó vezérszó a szerbben

Az első alcsoportban csak a szerbben szerepel a disznó:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Annyit zabál, mint a disznó.</i>	Sokat eszik.	<i>Najesti se kao svinja</i> [T]; <i>Jesti kao svinja</i> ²⁹ [T]; <i>Jesti kao mečava/gladna godina</i> . ³⁰ [R]	<i>Essen (futtern) wie ein Scheunendrescher</i> . ³¹
<i>Disznók elé gyöngyöt szór valaki.</i>	Olyanokra pazarol (szellemi) értékeket, akik azokra méltatlanok, azokat nem tudják kellően értékelni.	<i>Bacati/baciti biser pred svinje</i> [T]; <i>Bacati/baciti biser pred krmke</i> . [R]	<i>Perlen vor die Säue werfen</i> . ³²
<i>Gyöngyöt nem szokás a disznó elé szórni.</i>			
<i>Hazug disznó.</i>	Hazudozó személy.	<i>Lažljiva svinja</i> [T]; <i>Lagati kao pas</i> ³³ [R]; <i>Debelo/masno lagati</i> . ³⁴ [R]	<i>Lügen wie gedruckt</i> . ³⁵

²⁹ 'Eszik, mint a disznó.'

³⁰ 'Eszik, mint a hóvihar/az éhes év.'

³¹ *Eszik, mint a cséplő*. Ez a frazéma létezik a magyarban is.

³² 'Kocák elé gyöngyöt dobni.'

³³ 'Hazudik, mint a kutya.'

³⁴ 'Kövérén/zsírosan hazudni.'

³⁵ 'Úgy hazudik, mintha nyomtatná.'

<i>A szomszéd/más disznaja kövérebb.</i>	A másé rendszerint szebbnek, jobbnak tűnik fel, mint a magunké.	<i>Komšijina svinja uvek deblja [T]; Kod komšije je trava uvek zelenija [R]; Trava je uvek zelenija na drugoj strani.</i> ³⁶ [R]	<i>Das Gras ist grüner auf der anderen Seite (des Zaunes).</i>
--	---	---	--

4. táblázat

A szerbben mind az öt frazéma esetében teljes egyezés figyelhető meg, azonban mindegyikhez találtam néhány részleges ekvivalenst is. A német frazémák mindegyike csupán részleges ekvivalens.

Az első példában a németben csak egy minimális lexikai különbség figyelhető meg, mégpedig éppen a vizsgált vezérszónál: a *disznó* helyett a *cséplő* (német: *Scheunendrescher*) szerepel; a szerkezet teljesen megegyezik.

Hasonlóan kicsi a különbség a második példában, ami nem is meglepő, hiszen bibliai eredetű frazémáról van szó (Bárdosi 2015, 115; T. Litovkina 2005, 103), amely számos nyelvben előfordul (pl. angol: *cast pearls before swine*). Itt a németben a *disznók* helyére a *kocák* lépnek (német: *Säue*) – erről a jelenségről már szó esett a dolgozatban (lásd a 14. számú lábjegyzetet). A szerb ekvivalensben szintén alternatívaként használható a *krmk*e (magyar: *kocák*, német: *Säue*). Ami fejtörést okozott, az az, hogy Bárdosi frazeológiai etimológiai szótárában ennél a frazémánál a német nyelvű megfelelés a *disznó* vezérszóval is szerepel: *Perlen vor die Säue/Schweine werfen* (Bárdosi 2015, 115). Mivel a német frazeológiai szótárak egyikében sem akadtam rá erre az alakra, ezt a frazémát nem soroltam azok közé a frazémák közé, amelyeknél mindhárom nyelvben szerepel a *disznó* vezérszó.

A harmadik példa rokon értelmű frazéma, azonban az előző magyar frazeológiai egységhez képest lexikai eltérés figyelhető meg, továbbá csak a magyarban létezik tagadó változat. Emiatt ennek a variánsnak a szerb és a német megfelelői csupán részleges ekvivalensei.

³⁶ Az utolsó szerb szemantikai ekvivalens teljesen megegyezik a német frazémával. Valószínűleg egy angolból származó tükörfordításról lehet szó: *the grass is greener on the other side (of the fence/hill)* ('a fű zöldebb a másik oldalon/a kerítés/a domb másik oldalán') (Warren–McCaig 1994, 99). A német frazemaszótárban is megtalálható (DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache), a szerb megfelelőjét viszont sem frazémagyűjteményben, sem értelmező szótárban nem találtam. Megbízható forrás híján kérdéses, hogy kodifikált frazeológiai egységről van-e szó, mivel a szerb ekvivalens leginkább újságcikkekben vagy internetes oldalakon fordul elő.

A disznó vezérszó a németben

A második alcsoportozhoz tartozó frazémák csupán a németben tartalmazzák a *disznó* vezérszót:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Lusta disznó.</i>	Nagyon lusta.	<i>Lenja buba/mrcina.</i> ³⁷	<i>Ein faules Schwein.</i>
<i>Lusta (rest), mint a disznó.</i>			
<i>Disznó szerencséje van.</i>	Nagyon szerencsés személy.	<i>Imati ludu/vrašku, đavolsku sreću</i> ³⁸ ; <i>Biti srećne ruke</i> ³⁹ ; <i>Puna šaka brade.</i> ⁴⁰	<i>Schwein haben.</i>
<i>Disznója/disznaja van.</i>			
<i>Aki korpa közé vegyül, megeszik a disznók.</i>	Ha valaki rossz társaságba keveredik, ő is bajba kerül.	<i>Skim si, takav si</i> ⁴¹ ; <i>S kim te vide s tim te i pišu.</i> ⁴²	<i>Wer sich unter die Kleie mischt, den fressen die Schweine.</i>
<i>Sok lúd disznót győz.</i>	Ha sokan összefognak, még az erősebb ellenfelet is legyőzhetik.	<i>Kad se slože, i slabi su jaki</i> ⁴³ ; <i>Gde je sloga tu je i pobeda</i> ⁴⁴ ; <i>Ljubav i sloga nemoguće omoguće</i> ⁴⁵ ; <i>Jača su dvojica nego sam Radojica</i> ⁴⁶ ; <i>Dva lešnika orahu su vojska.</i> ⁴⁷	<i>Ein Schwein sei noch so kühn, viel der Hunde richten es zu Grunde.</i> ⁴⁸

5. táblázat

³⁷ 'Lusta bogár/döglött állat.'

³⁸ 'Örült/ördögi szerencséje van.'

³⁹ 'Szerencsés a keze.'

⁴⁰ 'Teli maroknyi szakáll.'

⁴¹ 'Olyan vagy, mint akivel vagy.'

⁴² 'Olyannak írnak le, mint azt, akivel látnak.'

⁴³ 'Amikor összefognak, a gyengék is erősek.'

⁴⁴ 'Ahol egység van, ott győzelem is van.'

⁴⁵ 'A szerelem és az egység a lehetetlent is lehetségessé teszik.'

⁴⁶ 'Ketten erősebbek, mint Radojica egyedül.'

⁴⁷ 'Kettő dió a mogyorónak hadsereg.'

⁴⁸ 'Bármilyen bátor legyen is a disznó, a sok kutya elbánik vele.'

E csoport első négy példája két-két rokon értelmű frazéma, amelyek egymáshoz képest szerkezetükben különböznek. A németben már megfigyelhettük, hogy a teljes ekvivalencia gyakran egyetlen elemen múlik. Több szólásban is más állattal vagy valamilyen tárggyal példálózunk, mint a magyarban (lásd a 4. táblázat első és második példáját). Ez a jelenség előfordul a szerbben is: az első példánál a *disznót* a *bogár* (szerb: *buba*) helyettesíti, míg a német frazéma teljes mértékben megfelel a magyar *lusta disznó* frazeológiai egységnek. A *lusta (rest), mint a disznó* szóláshasonlat szerb és német megfelelései azonban csupán részleges ekvivalensek.

A harmadik példának az első szerb frazéma részleges megfelelője, míg a második és harmadik szerb megfelelés csupán szemantikai ekvivalens. A negyedik magyar és a német frazéma között viszont teljes ekvivalencia figyelhető meg, hiszen a *disznója/disznaja van* a német *Schwein haben* tükörfordításaként került a magyar nyelvbe. Eredete talán az erős disznó ütőlapra vezethető vissza egyes kártyajátékokban. Más nézetek szerint azonban a disznó eredetileg fokozó, nyomatékosító szereppel rendelkezett, ami más állatokra is jellemző, mind a magyarban, mind a németben (pl. *kutya meleg* – *Hundehitze*, *állati nagy* – *tierisch groß*, *disznó szerencse* – *Schweineglück*). Így társulhatott a disznó a szerencséhez, ami a frazéma második változatánál jól látható. Valószínűbb azonban, hogy a kifejezés egy középkori szokásra vezethető vissza: a német lovászünnepeken és versenyeken azok, akik nem nyertek semmilyen díjat, vigasztként általában egy disznót kaptak – így kezdték el használni a szófordulatot az érdemtelenül szerencsés emberekre (Bárdosi 2015, 114–115; Röhrich 2004, 1441).

Az ötödik példa szintén érdekes: Forgács szerint a német megfelelés valószínűleg a magyar frazéma tükörfordítása, mivel a német frazeológiai szótárak nem ismerik ezt a kifejezést (Forgács 2005, 105). A német változat valóban szó szerinti fordításnak tűnik, és nehéz fellelni szótárakban. Ugyanakkor rábukkantam egy frazémagyűjteményben, amely közmondásként jelöli (Zentner 2003, 394).

A *sok lúd disznót győz* számos szemantikai ekvivalenssel rendelkezik a szerbben, de a németben létezik egy részleges megfeleltetés is, amely ugyan ezt a gondolatot fejezi ki. A jelentésen kívül ebben az esetben a *sok* (német: *viel*) és a *Schwein* vezérszó a közös elemek, azonban a *lúd* helyett a németben a *kutyák* (*Hunde*) győzik le a disznót.

A disznó vezérszó a németben és nulla ekvivalencia a szerbben

A harmadik alcsoport frazémái csak a német nyelvben rendelkeznek olyan megfeleléssel, amely tartalmazza a *disznó* vezérszót, a szerbben viszont nem feleltethetők meg semmilyen szólásnak. Fordított példákat nem találtam:

Magyar	Jelentés	Német
<i>A disznónak meg a fősvénynek holta után van haszna.</i>	A fősvény vagyónához az örökösök csak holta után jutnak, a disznónak csak a disznóvágás után veszik hasznát.	<i>Schweine und Geizhalse nützen erst nach ihrem Tode.</i>
<i>Ki disznó után indul, pocsétába kerül/vezettetik.</i>	Aki hitvány ember tanácsára hallgat, vagy példáját követi, bajba kerül.	<i>Wer Schweine streichelt, fällt leicht in Dreck.</i> ⁴⁹
<i>Ki disznó után indul, mocsárba jut.</i>		
<i>Ha a disznónak szarva volna, kanászt sem lehetne mellé fogadni / egy kazal sem maradhatna.</i>	Ha a disznónak szarva volna, a világ összeomlana.	<i>Wenn die Schweine Hörner hätten, möchte der Teufel Sautreiber sein.</i> ⁵⁰
<i>Okos (eszés) disznó mély gyökeret ránt.</i>	Aki okos, az ügyesen intézi a dolgait.	<i>Das blöde Schwein wühlt die tiefen Wurzeln auf</i> ⁵¹ ; <i>Stille Schweine wühlen die größten Wurzeln auf.</i> ⁵²
<i>Nem döglik meg a disznó bor nélkül.</i>	A disznótorhoz a borozás is hozzátartozik.	<i>Wenn gebraten ist das Schwein, so gehört dazu ein guter Wein.</i> ⁵³

6. táblázat

Míg az első példában a német ekvivalens teljesen megegyezik a magyar frazeológiai egységgel (attól eltekintve, hogy a *Schweine* és a *Geizhalse* a németben többes számúak), addig a második és harmadik, rokon értelmű példák egy közös, részleges ekvivalenssel rendelkeznek. A negyedik példa német

⁴⁹ 'Aki disznókat simogat, könnyen pocsolyába/pocsétába esik.'

⁵⁰ 'Ha a disznónak szarva volna, az ördög kocapásztor szeretne lenni.'

⁵¹ 'A hülye/buta disznó feltúrja a mély gyökereket.'

⁵² 'A csendes disznók túrják fel a legnagyobb gyökereket.'

⁵³ 'Ha megsült a disznó, ahhoz egy jó bor is hozzátartozik.'

megfelelője szintén részleges ekvivalens, hiszen a frazéma második része eltér a magyar változattól.

Az ötödik szólás azért érdekes, mert az első német részleges ekvivalens ellentétes jelentést hordoz: a németben a mély gyökeret rántó disznó nem okos, hanem *hülye/buta* (német: *blöd*). A második variáns jelentése a magyar frazémához viszonyítva hasonló, ugyanakkor lexikailag jelentősen eltér.

Ezenkívül találtam egy olyan frazémát is, amely a szerb és a német nyelvben tartalmazza a *disznó* vezérszót, a magyarban viszont más állat szolgál példaként:

Szerb	Jelentés	Német	Magyar
<i>Znojiti se kao svinja.</i> ⁵⁴	Nagyon izzad.	<i>Schwitzen wie ein Schwein.</i> ⁵⁵	<i>Izzad, mint a ló.</i>

7. táblázat

A szerbben és a németben is valaki úgy „izzad, mint a disznó”, így a frazémák tökéletesen megfelelnek egymásnak, míg a magyarban a *ló* szerepel.

Ekvivalencia a disznó vezérszó szerb és német megfelelői nélkül

A harmadik csoportba azok a frazémák tartoznak, amelyek ugyan nem tartalmazzák a *disznó* vezérszó megfelelőjét sem a szerbben, sem a németben, azonban vagy részleges, vagy szemantikai ekvivalensekkel rendelkeznek.

Részleges ekvivalencia a szerbben és a németben

Az első alcsoportba tartozó frazémák szerb és német megfeleltetései részleges ekvivalensek:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Itt a kezem, nem disznóláb.</i>	Kezet rá, megegyeztünk.	<i>Evo ruke, dogovoreno!</i> ⁵⁶ ; <i>Dlanom o dlan udariti.</i> ⁵⁷	<i>Jemandem die Hand reichen.</i> ⁵⁸

⁵⁴ 'Izzad, mint a disznó.'

⁵⁵ 'Izzad, mint a disznó.'

⁵⁶ 'Kezet rá, megbeszéltük!'

⁵⁷ 'Kézzel a kézbe csapni.'

⁵⁸ 'Kezet nyújtani valakinek.'

<i>Hallgat, mint a (süket) disznó a búzában (rozsban).</i>	Érzi, hogy bűnös, ezért hallgat, lapít.	Ćutati kao riba/ grob/zaliven/uš pod krestom. ⁵⁹	<i>Stumm sein wie ein Fisch</i> ⁶⁰ ; <i>Schweigen wie ein Grab.</i> ⁶¹
<i>Hallgat, mint a hugyó disznó.</i>	Hallgat, lapul.		
<i>Minden disznó megleli a maga dörzsölőfáját.</i>	Minden ember, még a leghitványabb is, megtalálja a hozzá illő társát.	<i>Svaka vreća nađe zakrpu.</i> ⁶²	<i>Jeder Topf findet seinen Deckel.</i> ⁶³

8. táblázat

A második és harmadik példánál egyrészt az a különbség, hogy mivel történik az összehasonlítás, a második frazémánál pedig a jelentés sem teljesen egyezik meg, mivel a szerb és a német frazémákban nem feltétlenül azért hallgat valaki, mert valamiben bűnös. A negyedik példa esetében pedig mindhárom nyelvben megegyezik a frazéma szerkezete, csupán a lexikális kitöltöttség tér el.

Részleges ekvivalencia a szerbben és szemantikai/nulla ekvivalencia a németben

A második alcsoporthoz olyan frazémák tartoznak, amelyek a szerbben részleges ekvivalenssel rendelkeznek, a németben viszont vagy csupán szemantikai ekvivalenst találtam, vagy nem létezik semmilyen megfelelő szólás. A szerb megfeleléseknél néhány szemantikai ekvivalensre is akadtam [SZ]:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Mindent orrára vesz, mint a disznó.</i>	Mindenért megsértődik.	<i>Obesiti/spustiti/pokunjiti nos (do poda) [R].</i> ⁶⁴	<i>Etwas in die falsche Kehle kriegen</i> ⁶⁵ ; <i>Die beleidigte Leberwurst spielen.</i> ⁶⁶
<i>Felhúzza a disznóbőrt.</i>	Megharagszik, megsértődik valamiért.		

⁵⁹ 'Hallgat, mint a hal/sír/akit leöntöttek/a tetű a taréj alatt.'

⁶⁰ 'Néma, mint egy hal.'

⁶¹ 'Hallgat, mint egy sír.'

⁶² 'Minden zsák megtalálja a maga foltját.'

⁶³ 'Minden edény/fazék/lábas megtalálja a maga fedelét/fedőjét.'

⁶⁴ 'Felhúzza/leengedi/lefejt az orrát (a földig).'

⁶⁵ 'Valamit rossz torokba kapni.'

⁶⁶ 'Eljátssza a sértődött májas hurkát.'

<i>Mese a zöld disznóról/ disznórul.</i>	Valami igazság-tartalmának a megkérdőjelezése.	<i>Priča o crvenom vrapcu</i> [R] ⁶⁷ ; <i>Prazne priče</i> ⁶⁸ ; <i>Pričaj ti to kome drugom</i> [SZ] ⁶⁹ ; <i>Pričaj to tvojoj babi</i> [SZ]. ⁷⁰	<i>Mir kannst du viel erzählen</i> ⁷¹ ; <i>Das kannst du deiner Großmutter erzählen.</i> ⁷²
<i>Füél, mint a (süket) disznó a búzában.</i>	Nagyon figyel (rendszerint azért, hogy megszök-hessen, mielőtt rajtakapják).	<i>Načuliti uši kao zec u travi</i> [R] ⁷³ ; <i>Otvorenih očiju</i> [SZ] ⁷⁴ ; <i>Baciti antenu</i> [SZ]. ⁷⁵	<i>Mit offenen Augen.</i> ⁷⁶
<i>Zöld disznóról mesét mondok.</i>	Olyant mondok, amiről még nem hallottál.	<i>Da ti pričam priču o crvenom vrapcu?</i> [R] ⁷⁷	–
<i>Éhes disznó makkal álmodik.</i>	Mindenki arról ábrándozik, amire vágyik.	<i>Gladan pas o komadu sanja</i> ⁷⁸ [R]; <i>Šta je babi milo, to joj se i snilo</i> [SZ]. ⁷⁹	–
<i>Mennél koszosabb a disznó, annál inkább vakarózik.</i>	Minél hitványabb valaki, annál többnek akar látszani.	<i>Što je čovek isprazniji/ bezvredniji, to se više šepuri</i> [R] ⁸⁰ ; <i>Što su kola praznija, ona su sve glasnija</i> [R]. ⁸¹	–

9. táblázat

⁶⁷ 'Mese a piros verébről.'

⁶⁸ 'Üres mesék.'

⁶⁹ 'Valaki másnak meséld ezt.'

⁷⁰ 'Ezt az öreganyádnak meséld.'

⁷¹ 'Nekem sokat mesélhetsz.'

⁷² 'Ezt elmesélheted az öreganyádnak.'

⁷³ 'Hegyezi a fülét, mint a nyúl a fűben.'

⁷⁴ 'Nyitott szemekkel.'

⁷⁵ 'Hegyezi a fülét, mint a nyúl a fűben'; 'Nyitott szemmel'; 'Feltenni az antennát.'

⁷⁶ 'Nyitott szemekkel.'

⁷⁷ 'Mondjak-e mesét a piros verébről?'

⁷⁸ 'Éhes kutya csontról álmodik.'

⁷⁹ 'Ami az öregasszonynak tetszik, az álmaiban is megjelenik.'

⁸⁰ 'Minél üresebb/értéktelenebb az ember, annál inkább kérkedik.'

⁸¹ 'Minél üresebb a koci, annál zajosabb.'

Az első és második példa nagyon hasonló jelentést hordoz. Ezek szerb megfelelői lexikailag csupán lazán kötődnek a magyar frazémákhoz, jelentésük azonban ugyanaz. A táblázat többi magyar frazémája igencsak hasonló szerkezetű, részleges megfelelésekkel rendelkezik, amelyek lexikális kitöltöttsége csupán kisebb mértékben tér el.

Részleges ekvivalencia a németben és nulla ekvivalencia a szerbben

A harmadik alcsoport példái csak a németben rendelkeznek megfeleléssel, méghozzá részleges ekvivalenssel:

Magyar	Jelentés	Német
<i>Kevés (vagy), mint disznóságban a rőfögés.</i>	Nem ért hozzá.	<i>Zu etwas taugen wie der Ochse zum Seiltanzen.</i> ⁸²
<i>Turkál a becsületes emberben, mint a jóllakott disznó a makkban.</i>	Felelőtlenül belegázol más becsületébe.	<i>In etwas herumstochern.</i> ⁸³
<i>Turkál benne, mint jóllakott disznó a makkban.</i>	Turkál az ételben.	

10. táblázat

Az első frazéma a magyarban és a németben egyaránt szóláshasonlatként szerepel. Ebből kifolyólag szerkezeti hasonlóság áll fenn, azonban a lexikális kitöltöttség teljesen eltér. A második és harmadik szólásnak ugyanaz a német frazéma felel meg, mivel annak szó szerinti és átvitt értelme is lehet – vonatkozhat az étel tényleges piszkálására, azonban metaforikusan valaki múltjába, életébe vagy becsületébe történő belegázolásra is utalhat.

Szemantikai ekvivalencia a szerbben és/vagy a németben

A negyedik alcsoportba azokat a frazémákat soroltam, amelyek valamely nyelv(ek)ben legalább egy szemantikai ekvivalenssel rendelkeznek.

Szemantikai ekvivalencia a szerbben és a németben

Az első alcsoporthoz összesen öt frazéma tartozik; ezekhez a szerbben és a németben is társítható szemantikai ekvivalens:

⁸² 'Alkalmas rá, mint az ökör a kötéláncra.'

⁸³ 'Valamiben turkálni/kotorászni. / Valamit bökdösni.'

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>Disznón gyapjat keres.</i>	Mindenből hasznót akarna húzni.	<i>I mačku/bika bi pomuzao⁸⁴; Iz jalove bi krave tele izmamio.⁸⁵</i>	<i>Der würde sogar seine Großmutter verkaufen!⁸⁶</i>
<i>Disznóról is gyapjat nyír.</i>	Minden vállalkozása (valószínűtlenül) szerencsés.	<i>Sve što dohvati pozlati mu se⁸⁷; Imati više sreće nego pameti.⁸⁸</i>	<i>Mehr Glück als Verstand haben⁸⁹; Ein Glückspilz sein.⁹⁰</i>
<i>Nem erőszak/kötelező/kényszer a disznótor.</i>	Nem kötelező/nem kell erőltetni.	<i>Široko ti polje⁹¹; Kako ti volja⁹²; Dve ti volje i četiri čudi⁹³; Nije pod moraš⁹⁴; Nije moranje⁹⁵; Silom baba u raj ne uđe.⁹⁶</i>	<i>Niemand muss müssen.⁹⁷</i>
<i>(Meglesz az) disznónyíró szombaton.</i>	Sohasem (lesz az meg).	<i>Kad na vrbi rodi grožđe.⁹⁸</i>	<i>Eher friert die Hölle zu!⁹⁹; Nie und nimmer¹⁰⁰; Da kannst du lange warten!¹⁰¹</i>

⁸⁴ 'Még a macskát/bikát is megfejné.'

⁸⁵ 'A meddő tehénből borjút csalna elő.'

⁸⁶ 'Még az öreganyját is eladná!'

⁸⁷ 'Akármit megfog, arannyá válik.'

⁸⁸ 'Több a szerencséje, mint az esze.'

⁸⁹ 'Több a szerencséje, mint az esze.'

⁹⁰ 'Ő egy szerencsegomba.'

⁹¹ 'Széles a mező.'

⁹² 'Ahogy a kedved tartja.'

⁹³ 'Két akaratom és négy természeted van.'

⁹⁴ 'Nem muszáj.'

⁹⁵ 'Nem muszáj.'

⁹⁶ 'Az öregasszony erővel nem megy a mennybe.'

⁹⁷ 'Senkinek semmit nem muszáj.'

⁹⁸ 'Amikor a fűzön szőlő terem.'

⁹⁹ 'Előbb fog befagyni a pokol!'

¹⁰⁰ 'Soha semmiképp.'

¹⁰¹ 'Arra sokáig várhatsz!'

<i>Disznóvályúnál esküdött.</i>	Nem kötött házasságot az élettársával.	<i>Divlji brak.</i> ¹⁰²	<i>Eine wilde Ehe.</i> ¹⁰³
---------------------------------	--	------------------------------------	---------------------------------------

11. táblázat

Az első példához két szerb és egy német szemantikai ekvivalens tartozik. A második példában a második szerb frazéma teljesen megegyezik a német *Mehr Glück als Verstand haben* megfeleléssel. Az utolsó frazeológiai egység szerb és német megfelelői pedig egymáshoz képest teljes ekvivalensek, amelyeknek jelentése a magyarban *vadházasság*.

Szemantikai ekvivalencia a németben

Több olyan frazémát találtam, amelyek csak a németben rendelkeznek szemantikai ekvivalenssel:

Magyar	Jelentés	Német
<i>Disznó orrára arany perez(z).</i>	Értékes tárgy nem való avatatlan kézbe.	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i> ¹⁰⁴
<i>Nem disznó orrába(ra) való az aranypercz.</i>		
<i>Nem disznónak való a gyömbér.</i>	Fölösleges arra vesztegetni valami jót, aki nem tudja megbecsülni.	
<i>Ebre korpát, lúdra szénát, disznóra gyömbért ne vesztegess.</i>		
<i>Emberre makkot, disznóra gyömbért.</i>		
<i>Disznóólra cserép földél.</i>		
<i>Disznót ebért nem adok.</i>	Rossz cserét/vásárt nem csinállok.	<i>Kein faules Ei kaufen.</i> ¹⁰⁵

¹⁰² *Vadházasság*. Létezik a magyarban is.

¹⁰³ *Vadházasság*.

¹⁰⁴ 'Illik hozzá, mint kocához a nyaklánc.'

¹⁰⁵ 'Záptojást nem vesz.'

<i>Éhes disznó moslékosceberbe is beleváj.</i>	Aki nagyon vágyik valamire, nem válogat azokban az eszközökben, amelyekkel célját eléri.	<i>Der Zweck heiligt das Mittel.</i> ¹⁰⁶
--	--	---

12. táblázat

Az első két példa a salamoni *Példabeszédek* könyvéből származik, ahol a következő hasonlat található: „Mint a disznó orrába az aranyperec, olyan a szép asszony, akinek nincs okossága” (11:22). Ebből az idézetből vezethető le az ezeket követő három magyar frazéma is, így ezek rokon értelmű frazeológiai egységeknek tekinthetők (T. Litovkina 2005, 103–104). Az imént feltüntetett idézet, vagy annak valamilyen átfogalmazott változata azonban nem szerepel a szerb és német frazémagyűjtemények egyikében sem, így arra következtethetünk, hogy ezek az egységek nem állandósultak a nyelvhasználatban. A vizsgált német frazéma viszont nagyon hasonló jelentést hordoz. Az utolsó előtti frazéma nem bibliai eredetű, jelentése azonban megegyezik az előzőekben tárgyalt frazémákéval.¹⁰⁷

Két frazéma esetében a szerbben és a németben is lexikális ekvivalenseket találtam, azaz a megfelelés csupán egyetlen lexéma, amely egyszerű vagy összetett:

Magyar	Jelentés	Szerb	Német
<i>A disznóalmot is eladná; (Még) a disznóalmot is el akarja/akarná adni.</i>	Fukar, igencsak fősvény személy.	Škrtica.	Ein Geizhals / Geizkragen.
<i>Megdöglött a disznó, beleesett a késnyavalya.</i>	Disznóvágás.	Svinjokolj. ¹⁰⁸	Schweine-schlachtung. ¹⁰⁹

13. táblázat

¹⁰⁶ 'A cél szentesíti az eszközöket.' *A cél szentesíti az eszközt* szólást egyik szótárban sem találtam.

¹⁰⁷ Hasonló jelentéssel rendelkezik a *disznók elé gyöngyöt szór valaki* frazéma, amely szintén bibliai eredetű, és mindhárom vizsgált nyelvben létezik (lásd a 4. táblázat második példáját).

¹⁰⁸ 'Disznóvágás.'

¹⁰⁹ 'Disznóvágás.'

Nulla ekvivalencia

A negyedik csoporthoz azok a frazémák tartoznak, amelyek sem a szerbben, sem a németben nem rendelkeznek teljes, részleges vagy szemantikai ekvivalenssel. Ezek főleg a régies, táji és népi jellegű közmondások,¹¹⁰ amelyek többnyire O. Nagy és Erdélyi gyűjtéséből származnak:

Magyar	Jelentés
<i>Csalással disznó sem hízik.</i>	Ha a disznó kevesebb ételt kap, mint amennyire szüksége van, nem fog meghízni.
<i>Disznó is megeszi a makkot, de föl nem néz a fára.</i>	Rossz tulajdonság a hálátlanság. / Bizonyos emberek úgy szeretnék élvezni az élet kiváltságait, hogy azokért ne kelljen semmit tenniük.
<i>Ha tudná a disznó, mire hízalják, megdöglenek bujában.</i>	Attól, hogy valakinek jól megy, még lehet szomorú vége.
<i>Később kopik el a disznóorr; mint a szántó vas.</i>	A szántó vasat sűrűn meg kell élezni, míg a disznó orra mindig túr.

14. táblázat

Összegzés

Összesen 17 olyan frazémát találtam a *disznó* vezérszóval, amelyek mindhárom nyelvben léteznek, viszont ezek között az ekvivalencia különböző fokai figyelhetők meg. Teljes megfelelés csupán 5 frazeológiai egység esetében áll fenn. Mint ahogyan az a forrásanyagból kiderül, a németben a *disznó* vezérszót jóval több frazéma tartalmazza (234), mint a szerbben (11). Ennek ellenére a magyar szótári anyagban szereplő frazeológiai egységek hasonló számban rendelkeznek *disznó*t tartalmazó megfeleléssel mindkét nyelvben. A szerb forrásanyag ugyan szegényes, azonban szinte minden idetartozó frazéma megfelel valamilyen frazeológiai egységnek a magyarban, amely tartalmazza a *disznó*t (10), mindössze egy kivételt találtam. A német *disznó* vezérszavú frazémák közül (234) pontosan duplaennyi, azaz 20 felel meg valamely magyar szólásnak. A németben tehát számos olyan frazeológiai egység található, amelyekhez nem tartozik *disznó* vezérszóval rendelkező megfelelés a magyarban vagy a szerbben. Ezenkívül több német frazémában a *disznó* helyett gyakran a *koca*

¹¹⁰ Általában mondat formájú, ítéletet tartalmazó állandósult megnyilatkozások (Forgács 2007, 16).

(is) szerepel. Egy kis utánajárást követően megállapítható, hogy a németben a *koca* vezérszó nem sokkal ritkább (179), mint a *disznó* (234). A szerbben csupán egyetlen frazémánál bukkantam erre a jelenségre, míg a magyarra nem jellemző. Ha azt vizsgáljuk, hogy a 114 frazémát felölélő magyar forrásanyag mekkora része rendelkezik megfelelővel az analizált nyelvekben – akár részleges, akár szemantikai ekvivalenssel, amely nem feltétlenül tartalmazza a *disznó* vezérszót –, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a magyar és a német frazémák között valamelyest több a hasonlóság, mint a magyar és a szerb között, azonban nem figyeltem meg lényegesebb különbséget. A németben 41, a szerbben pedig 29 magyar *disznó* vezérszavú frazémánál találtam azonos vagy nagyon hasonló jelentésű megfelelőket. Meglepő azonban, hogy ennek ellenére a szerbben összesen kicsivel több olyan frazémát találtam (57), amely valamilyen fokú ekvivalenciát mutat fel a magyar forrásanyag valamely frazeológiai egységével, mint a németben (50). Ez főleg amiatt érdekes, mivel a németben sokkal több és minőségesebb frazémagyűjtemény létezik, mint a szerbben. Ezenkívül viszonylag magas a nulla ekvivalencia eseteinek száma: összesen 47 frazéma sem a szerbben, sem a németben nem rendelkezik megfelelő frazeológiai egységgel, ami a vizsgált magyar szótári anyag majdnem felét (41,2%-át) teszi ki. Ezekből a legtöbb (29) egyedül O. Nagy gyűjtésében szerepel.

A frazémák jelentését illetően szembevetendő, hogy a *disznót* tartalmazó frazémák – annak szimbolikus jelentésének megfelelően – mindhárom vizsgált nyelvben túlnyomórészt valamilyen negatív jelentéssel bírnak. Különösen gyakoriak a szóláshasonlatok, amelyekben a *disznó* az emberrel kerül összehasonlításra, valamint az olyan állandósult, metaforikus kifejezések, amelyek rosszálló jelleggel negatív emberi tulajdonságot fejeznek ki, pl. *Kövé, mint egy disznó.* – *Ein fettes Schwein; Részeg disznó.* / *Részeg, mint a disznó.* – *Pijan kao svinja.* – *Voll / besoffen wie ein Schwein; Lusta, mint a disznó.* – *Ein faules Schwein; Úgy eszik, mint a disznó.* / *Annyit zabál, mint a disznó.* – *Najesti se kao svinja.* – *Er frisst wie ein Schwein; Olyan, mint egy disznó.* / *Piszok disznó valaki.* – *Biti svinja.* – *Sich wie ein Schwein benehmen / Ein Schwein sein; Hazug disznó.* / *Lažljiva svinja* stb. Az elemzett magyar frazeológiai egységek 66,67%-a (76/114), a szerb frazémák 100%-a (11/11), míg a német frazémák 73,9%-a (173/234) valamilyen negatív konnotációval rendelkezik, ha csak azokat a frazeológiai egységeket vesszük figyelembe, amelyek tartalmazzák a *disznó* vezérszót. Az az öt frazéma, amelyik mindhárom nyelvben teljes megfeleltetéssel rendelkezik, szintén negatív jelentésű.

Irodalom

- Andrić Edit. 2024. *Magyar–szerb frazeológiai szótár – Mađarsko-srpski frazeološki rečnik*. Újvidék: Forum.
- Bárdosi Vilmos. 2004. *Magyar szólástár*. Budapest: Tinta.
- Bárdosi Vilmos. 2015. *Szólások, közmondások eredete*. Budapest: Tinta.
- Dudenredaktion. „*Sau*” auf Duden online. https://www.duden.de/rechtschreibung/Sau_Schwein (2025. márc. 29.)
- DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://www.dwds.de/> (2025. márc. 29.)
- Erdélyi János. 1862. *Válogatott magyar közmondások*. Pest: Heckenast Gusztáv. <https://mek.oszk.hu/07700/07767/07767.htm#5> (2025. márc. 29.)
- Forgács Tamás. 2004. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta.
- Forgács Tamás. 2005. A *disznó*-val kapcsolatos szólások a magyarban és más nyelvekben. *Nyelvtudomány* 42 (1): 103–114. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Általános Nyelvészeti Tanszéke, Finnugor Tanszéke és Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- Forgács Tamás. 2007. *Bevezetés a frazeológiába: a szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta.
- Földes Csaba. 1990. Zur Äquivalenz ungarischer und deutscher Phraseologismen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 49 (1–3): 169–187. Helsinki: Finnisch-ugrische Gesellschaft.
- Friedrich, Wolf. 1966. *Moderne deutsche Idiomatik: systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen*. München: Max Hueber Verlag.
- Götz, Dieter. 2015. *Langenscheidt Großwörterbuch: Deutsch als Fremdsprache*. München–Wien: Langenscheidt.
- Magyar néprajzi lexikon*. <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1606.html> (2025. márc. 29.)
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, Antica – Fink-Arsovski, Željka – Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Ljevak.
- Mrazović, Pavica – Primorac, Ružica. 1991. *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik: nemački idiomatski izrazi sa srpskohrvatskim ekvivalentima*. Beograd: Naučna knjiga.
- O. Nagy Gábor. 2010. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Akkord.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Pál József – Újvári Edit. 1997. *Szimbólumtár: jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából*. Budapest: Balassi.
- Rečnik srpskog jezika*. 2011. Novi Sad: Matica srpska.

- Röhrich, Lutz. 2004. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Bd. 3. Salamander-Zylinder*. Freiburg: Herder.
- Schemann, Hans. 2011. *Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext*. Berlin [etc.]: De Gruyter.
- T. Litovkina Anna. 2005. *Magyar közmondástár: közmondások értelmező szótára példákkal szemlélítve*. Budapest: Tinta.
- Udem, Peter. *Redensarten-Index*. https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=schwein&bool=relevanz&gawoe=an&sp0=rart_ou&sp1=rart_varianten_ou (2025. márc. 29.)
- Vajda József – Burzan, Mirjana. 1984. *Magyar–szerbhorvát frazeológiai szótár*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Délszláv Nyelvek Intézete: Magyar Nyelv-, Irodalom- és Hungarológiai Kutatások Intézete: Tankönyvkiadó Intézet.
- Vígh Éva. 2019. *Állatszimbólumtár: A–Z*. Budapest: Balassi.
- Wander, Karl Friedrich Wilhelm (Hrsg.). 1876. *Deutsches Sprichwörter-Lexikon*. Bd. 4. Leipzig.
- Warren, Helen – McCaig, Isabel R. 1994. *Learner's dictionary of English idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Weinberger, Helmut. 2012. *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch*. Wien: Facultas.
- Zentner, Christian. 2003. *Zitate: Sprichwörter und Redensarten*. St. Gallen: Otus Verlag AG.

MELLÉKLET¹¹¹: A magyar *disznó* (szerb *svinja*, német *Schwein*) vezérszavú frazémák és azok szerb és német megfelelői.

Magyar	Szerb	Német
<i>A disznó is a piszokban hízik.</i>	Izraz za debelo i prljavo dete.	Bezeichnung für ein dickes und schmutziges Kind.
<i>A disznónak a szájában van az esztendő.</i>	Svinja ne raste zbog godina, već zbog svog apetita.	Das Schwein wächst nicht dank seinem Alter, sondern wegen seines Appetits.
<i>A disznó is azért hízik, mert nem dolgozik.</i>	Podrugljiv izraz za debelog i lenjog čoveka.	Spöttische Phrase, die einen dicken und faulen Menschen bezeichnet.

¹¹¹ A dőlt betűs megfelelések frazémát jelölnek, míg a normál betűs szöveg parafrázis, körülírás esetében használatos.

<i>A disznó sem tudja, mitől hízik.</i>	<i>Od čega je svinja sita, od tog je i debela; Jesti sve što mu pod ruku dođe.</i>	Alles durcheinanderessen.
<i>A disznóalmot is eladná; (Még) a disznóalmot is el akarja/akarná adni.¹¹²</i>	Škrtica.	Ein Geizhals/Geizkragen.
<i>A disznónak meg a fősvénynek holta után van haszna.</i>	Od svinje i od škrtrice tek nakon smrti ima koristi (zato što nasleđe prelazi na naslednika posle njegove smrti, a od svinje se tek nakon svinjokolja može jesti).	<i>Schweine und Geizhälse nützen erst nach ihrem Tode.</i>
<i>A disznótor otthon, a lakodalom máshol jó.</i>	Posle svinjokolja nam mnogo ostaje, dok svadba donosi samo troškove.	Bei der Schweineschlachtung bleibt viel übrig, die Hochzeit zieht aber nur Ausgaben mit sich.
<i>A jó disznó is fekvé eszik.</i>	Podrugljiv naziv za čoveka koji zbog lenjosti jede u ležećem položaju.	Spöttische Bezeichnung für einen Menschen, der aus Faulheit liegend isst.
<i>A moslékot disznóra hagyd.</i>	* Loši zadaci ostaju lošim ljudima. / Svako treba da se bavi svojim poslom. ¹¹³	* Die schlimmen Aufgaben bleiben den schlimmen Menschen. / Jeder soll sich mit seinen eigenen Aufgaben befassen.
<i>A nagy disznók mellett apraja is elkél.</i>	Među mnogim vrednim stvarima i one manje vredne nađu kupca.	Unter vielen wertvollen Dingen finden auch die weniger wertvollen ihren Käufer.
<i>A szomszéd/más disznaja kövérebb.</i>	<i>Komšijina svinja uvek deblja; Kod komšije je trava uvek zelenija. (Trava je uvek zelenija na drugoj strani.)</i>	<i>Das Gras ist grüner auf der anderen Seite (des Zaunes).</i>

¹¹² A rokon értelmű frazémákat a szerkezetüktől függetlenül egy cellában csoportosítom.

¹¹³ A régebbi, Erdélyinél talált frazémáknál többnyire nem szerepel azok jelentése. A * szimbólummal ellátott parafrázisok feltételezett jelentést fejeznek ki, mivel nem találtam biztos adatokat.

<i>Aki korpa közé vegyül, megeszik a disznók.</i>	<i>S kim si, takav si; S kim te vide s tim te i pišu.</i>	<i>Wer sich unter die Kleie mischt, den fressen die Schweine.</i>
<i>Akkor volt szép a disznó, mikor még malac(z) volt.</i>	<i>* Lepši smo u mladosti.</i>	<i>* In der Jugend ist man schöner.</i>
<i>Annyit zabál, mint a disznó.</i>	<i>Najesti se kao svinja; Jesti kao mečava/gladna godina/svinja.</i>	<i>Essen (futtern) wie ein Scheunendrescher.</i>
<i>Csalással disznó sem hízik.</i>	<i>Ako se svinji daje manje hrane nego potrebno, ona se neće ugojiti.</i>	<i>Wenn man dem Schwein weniger Nahrung gibt als nötig, wird es nicht zunehmen.</i>
<i>Csúnya nagyon: részeg asszony, rongyos pap, görhes disznó.</i>	<i>Jako su ružni: pijana žena, jadan sveštenik, mršava svinja.</i>	<i>Sehr hässlich: eine betrunkene Frau, ein zerlumpter Priester, ein dürres Schwein.</i>
<i>(De) jó, hogy a disznónak nincs szarva.</i>	<i>Sreća je što bezvredni ljudi ne mogu toliko da naškode koliko bi želeli.</i>	<i>Zum Glück können wertlose Menschen nicht so viel Schaden anrichten, wie sie möchten.</i>
<i>Disznó is a szájáról szép.</i>	<i>Neko/životinja je debeo/debela zato što mnogo jede.</i>	<i>Jemand/ein Tier ist dick, weil er/es viel isst.</i>
<i>Disznó is gyakorta búzalisztet eszik.</i>	<i>I svinja jede pšenično brašno ako vlasnik ne obrati pažnju.</i>	<i>Auch das Schwein isst Weizenmehl, wenn sein Eigentümer nicht aufpasst.</i>
<i>Disznó orrára arany perez(z).</i>	<i>Vredan predmet nije za onoga koji nije vešt.</i>	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Disznó is megeszi a makkot, de föl nem néz a fára.</i>	<i>Nezahvalnost je loša osobina. / Neki ljudi žele da uživaju u pogodnostima života, ali ne žele da se potrudu.</i>	<i>Die Undankbarkeit ist eine schlechte Eigenschaft. / Manche möchten die Annehmlichkeiten des Lebens genießen, ohne dafür etwas unternehmen zu müssen.</i>
<i>Disznója/disznaja van. / Disznó szerencséje van.</i>	<i>Imati ludu/vrašku/đavolsku sreću; Biti srećne ruke; Puna šaka brade.</i>	<i>Schwein haben.</i>

<i>Disznók elé gyöngyöt szór valaki; Gyöngyöt nem szokás a disznó elé szórni.</i>	<i>Bacati/baciti biser pred svinje (krmke).</i>	<i>Perlen vor die Säue werfen.</i>
<i>Disznón gypjat keres.</i>	<i>I mačku/bika bi pomuzao; Iz jalove bi krave tele izmamio.</i>	<i>Der würde sogar seine Großmutter verkaufen!</i>
<i>Disznónak zsákban az esztendeje.</i>	<i>Količina kukuruza u džaku određuje vreme klanja svinje.</i>	<i>Die Maismenge im Sack bestimmt, wann das Schwein geschlachtet wird.</i>
<i>Disznóólra cserép fődél.</i>	<i>Vredan predmet nije za onoga ko nije vešt.</i>	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Disznópásztor, fakanásztor.</i>	<i>Šaljiva psovka.</i>	<i>Spaßiges Schimpfwort.</i>
<i>Disznópásztor haragszik, s a falu nem tudja.</i>	<i>Ne treba da nas tiče ljutnja čoveka koji nam ne može ništa uraditi/koga se niko ne boji.</i>	<i>Vor dem Zorn eines Menschen, der einem nichts anhaben kann/ vor dem niemand Angst hat, soll man sich nicht fürchten.</i>
<i>Disznóról is gypjat nyír.</i>	<i>Sve što dohvati pozlati mu se; Imati više sreće nego pameti.</i>	<i>Mehr Glück als Verstand haben. / Ein Glückspilz sein.</i>
<i>Disznót ebért nem adok.</i>	<i>Ne prihvatiť lošu zamenu/ loš posao.</i>	<i>Kein faules Ei kaufen.</i>
<i>Disznóvályúnál esküdött.</i>	<i>Divlji brak.</i>	<i>Eine wilde Ehe.</i>
<i>Ebre korpát, lúdra szénát, disznóra gyömbért ne vesztegess.</i>	<i>Uzalud trošimo nešto lepo na onoga ko ne ume da to ceni.</i>	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Emberre makkot, disznóra gyömbért.</i>	<i>Vredan predmet nije za onoga ko nije vešt.</i>	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Éhes disznó makkal álmodik.</i>	<i>Gladan pas o komadu sanja; Šta je babi milo, to joj se i snilo.</i>	<i>Jeder träumt davon, wonach man sich sehnt.</i>
<i>Éhes disznó moslékoscseberbe is beleváj.</i>	<i>Cilj opravdava sredstvo.</i>	<i>Der Zweck heiligt die Mittel.</i>

<i>Felhúzza a disznóbőrt; Mindent orrára vesz, mint a disznó.</i>	<i>Obesiti/spustiti/pokunjiti nos (do poda).</i>	<i>Etwas in die falsche Kehle kriegen; Die beleidigte Leberwurst spielen.</i>
<i>Fülel, mint a (süket) disznó a bűzában.</i>	<i>Otvorenih očiju; Načuliti uši kao zec u travi; Baciti antenu.</i>	<i>Mit offenen Augen.</i>
<i>Ha a disznónak szarva volna, kanászt sem lehetne mellé fogadni / egy kazal sem maradhatna.</i>	<i>Da svinje imaju rogove, svet bi propao.</i>	<i>Wenn die Schweine Hörner hätten, möchte der Teufel Sautreiber sein.</i>
<i>Ha repülni tudna, legjobb szárnyas állat volna a disznó.</i>	<i>Tvrđnje koju nemaju realnu osnovu nemaju smisla.</i>	<i>Behauptungen ohne realistische Grundlage sind sinnlos.</i>
<i>Ha tudná a disznó, mire hizlalják, megdöglenék bujában.</i>	<i>Iako nekome dobro ide, može da dođe do tužnog kraja.</i>	<i>Auch wenn es bei jemandem gut läuft, kann es noch zu einem bösen Ende kommen.</i>
<i>Hallgat, mint a (süket) disznó a bűzában (rozsban); Hallgat, mint a hűyó disznó.</i>	<i>Ćutati kao riba/grob/zaliven; Ćutati kao uš pod krestom.</i>	<i>Stumm sein wie ein Fisch; Schweigen wie ein Grab.</i>
<i>Hazug disznó.</i>	<i>Lažljiva svinja; Lagati kao pas; Debelo/masno lagati.</i>	<i>Lügen wie gedruckt.</i>
<i>Itt a disznó, hol a bagoly.</i>	<i>Tako ismejavaju čoveka koji puši.</i>	<i>So wird ein rauchender Mensch verspottet.</i>
<i>Itt a kezem, nem disznóláb.</i>	<i>Evo ruke, dogovoreno!; Dlanom o dlan udariti.</i>	<i>Jemandem die Hand reichen.</i>
<i>Később kopik el a disznóorr; mint a szántó vas.</i>	<i>Plugu treba često naoštiti, a svinjska njuška uvek radi.</i>	<i>Die Pflugschar muss häufig geschärft werden, während die Schweinenase immer am Schnüffeln ist.</i>
<i>Kevés (vagy), mint disznósajtban a rőfögés.</i>	<i>Ne razumeti se u nešto.</i>	<i>Zu etwas taugen wie der Ochse zum Seiltanzen.</i>
<i>Ki disznó után indul, mocsárba jut/pocsétába kerül/vezettetik.</i>	<i>Ako slušamo savete odvratnog čoveka, bićemo u nevolji.</i>	<i>Wer Schweine streichelt, fällt leicht in Dreck.</i>

<i>Kicsi az ól, nagy a disznó.</i>	* Hteti/prihvatati više (zadataka) nego što možemo da odradimo.	* Mehr wollen/auf sich nehmen als man stemmen kann.
<i>Könnyű volna megnyírni a disznót, ha malackorában rászoktatták volna.</i>	* Lakše je da naviknemo nekog na nešto dok je mlad.	* Man kann leichter an etwas gewöhnt werden, wenn man noch jung ist.
<i>Kövér disznó valaki. / Kövér valaki, mint a barátok disznaja. / (Olyan) kövér, mint a (egy) disznó.</i>	<i>Debeo kao svinja.</i>	<i>Ein fettes Schwein / Eine fette Sau.</i>
<i>Lé táplálja a disznót, kolbász a rossz szolgát.</i>	* Svinja se hrani splačinom, a loši sluga kobasicom (zato što ju je ukrao).	* Das Schwein ernährt sich vom Spülicht, der schlechte Diener von der Wurst (die er gestohlen hat).
<i>Lusta disznó. / Lusta (rest), mint a disznó.</i>	<i>Lenj kao buba/mrcina.</i>	<i>Ein faules Schwein .</i>
<i>Magyar ökör; német kutya, oláh disznó.</i>	Najlepši su mađarski vo, nemački pas i vlaška svinja. / Mađar je kao vo, Nemač kao pas, a Vlah kao svinja.	Am schönsten sind der ungarische Ochse, der deutsche Hund und das Walacher Schwein. / Der Ungar ist wie der Ochse, der Deutsche wie der Hund und der Walache wie das Schwein.
<i>Megdöglött a disznó, beleesett a késnyavalya.</i>	Svinjokolj.	Schweineschlachtung.
<i>(Meglesz az) disznónyíró szombaton.</i>	Kad na vrbi rodi grožđe.	<i>Eher friert die Hölle zu!; Nie und nimmer; Da kannst du lange warten!</i>
<i>Mennél koszosabb a disznó, annál inkább vakarózik.</i>	Što je čovek isprazniji/bezvredniji, to se više šepuri; Što su kola praznija ona su sve glasnija.	Je schmutziger das Schwein, desto mehr muss es sich kratzen.
<i>Mese a zöld disznóról (disznórul).</i>	<i>Priča o crvenom vrapcu; Pričaj ti to kome drugom; Pričaj to tvojoj babi.</i>	<i>Mir kannst du viel erzählen.; Das kannst du deiner Großmutter erzählen.</i>

<i>Mi atyánk, isten, disznóláb.</i>	Duši je potrebna molitva, telu hrana.	Unsere Seele braucht das Gebet und unser Körper das Essen.
<i>Minden disznó megleli a maga dörzsölőfáját.</i>	<i>Svaka vreća nađe zakrpu.</i>	<i>Jeder Topf findet seinen Deckel.</i>
<i>Mindennek/mindenbe/mindenhez/mindennel jó, mint a disznóhús.</i>	Nešto što se uklapa u sve. / (Preterano) laskav ili licemeran čovek.	Etwas passt zu allem. / Ein Schmeichler oder Heuchler / ein übertrieben netter Mensch.
<i>Mindig kapunk disznót korpára.</i>	Za dobro plaćen posao uvek ima zainteresovanih.	Für eine gut bezahlte Aufgabe gibt es immer Interessenten.
<i>Mohón esik valaminek (neki), mint a disznó a makknak.</i>	Baciti se halapljivo na nešto (kao svinja na žira).	Sich begierig auf etwas stürzen (wie das Schwein auf die Eichel)
<i>Mosolyog, mint a disznó a moslékra.</i>	Osmehivati nečemu žudno i blesavo.	Blöd und sehnsüchtig etwas anlächeln.
<i>Ne legyetek mint a kutyák, hanem mint a disznók.</i>	Psi se razilaze u nevolji, dok se svinje drže zajedno.	Hunde lassen sich in der Klemme zurück, aber Schweine halten zusammen.
<i>Nem disznó orrába(ra) való az aranyperc.</i>	Vredan predmet nije za onoga ko nije vešt.	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Nem disznónak való a gyömbér.</i>	Uzalud trošimo nešto lepo na onoga koji ne ume da to ceni.	<i>Passen wie der Sau das Halsband.</i>
<i>Nem döglük meg a disznó a maga almátul.</i>	— ¹¹⁴	—
<i>Nem döglük meg a disznó bor nélkül.</i>	Vino je sastavni deo svinjokolja.	<i>Wenn gebraten ist das Schwein, so gehört dazu ein guter Wein.</i>
<i>Nem erőszak/kötelező/kényszer a disznótör.</i>	<i>Široko ti polje; Kako ti volja; Dve ti volje i četiri čudi; Nije pod moraš; Nije moranje; Silom baba u raj ne uđe.</i>	<i>Niemand muss müssen.</i>

¹¹⁴ A – szimbólum olyan frazémákat jelöl, amelyeknél a hiányos szótári adatok mellett nem tudtam feltételezni, hogy mi lehet a jelentésük.

<i>Nem érzi meg a disznó, ha egy szál sörtejét kihúzzák.</i>	Grubi ljudi po pravilu nisu osetljivi.	Skrupellose, grobe Menschen sind in der Regel nicht empfindlich.
<i>Nem őriztünk együtt disznót! Nem ketten őriztük a disznócsordát! Kivel voltál disznópásztor? Hol/mikor őriztünk együtt disznót?</i>	<i>Nije netko s kim svinje čuvao (pasao); Nismo zajedno svinje (ovce/koze) čuvali (pasli).</i>	<i>Noch keine Schweine miteinander gehütet haben; (Wo) haben wir zusammen Schweine (Säue) gehütet?</i>
<i>Néha (még) a disznóláb is elsül.</i>	Ne možemo da znamo kakva opasnost nas čeka.	Man kann nie wissen, was für Gefahren auf einen lauern.
<i>Okos (eszes) disznó mély gyökeret ránt.</i>	Koji ima pameti, taj pametno rešava svoje zadatke.	<i>Das blöde Schwein wühlt die tiefen Wurzeln auf; Stille Schweine wühlen die größten Wurzeln auf.</i>
<i>Olyan, mint a (egy) disznó; Olyan, mint aki (talán) disznókkal hált.</i>	<i>Prljav kao svinja.</i>	<i>Ein Schwein sein; Sich wie ein Schwein benehmen.</i>
<i>Olyan, mint a (egy) disznóól.</i>	<i>Kao u svinjcu.</i>	<i>Wie ein Schweinestall aussehen; Wie in einem Schweinestall/Saustall.</i>
<i>Olyan, mint a disznószar.</i>	Pleteni kanap nejednake debljine.	Ungleichmäßig dickes geflochtenes Seil.
<i>Ördög vigye a káposztát, ha a disznó eldöglött.</i>	—	—
<i>Összeröffennek, mint a disznók.</i>	Okupljaju se da bi nekoga oštetili ili da se dogovore o tajnom planu.	Zusammenkommen, um jemandem zu schaden, oder um einen geheimen Plan zu besprechen.
<i>Összeveri a bokáját, mint a disznó.</i>	Neko kome se članci dodiruju dok hoda.	Jemand, dem sich beim Laufen die Knöchel berühren.
<i>Piszok disznó valaki; Disznóbőr az orcája.</i>	<i>Biti svinja (prema nekome).</i>	<i>Ein Schwein sein; Sich wie ein Schwein benehmen.</i>
<i>Rekessz össze két vén disznót, marakodik az, rekessz össze két malacot, összeszokik az.</i>	Stari ljudi se mnogo teže naviknu jedan na drugog nego mlađi.	Alte Menschen gewöhnen sich viel schwerer aneinander als junge.

<i>Részeg disznó; Részeg/ bevedel, mint a disznó.</i>	<i>Pijan kao svinja; Napiti (opiti) se kao svinja.</i>	<i>Voll / besoffen sein wie ein Schwein; Besoffenes Schwein; Das Schwein läuft mit dem Zapfhahn weg.</i>
<i>Sodrófa nem disznóláb.</i>	<i>Od batine niko neće biti sit.</i>	<i>Durch Prügel wird niemand satt.</i>
<i>Sok lúd disznót győz.</i>	<i>Kad se slože, i slabi su jaki; Gde je sloga tu je i pobjeda; Ljubav i sloga nemoguće omoguće; Jača su dvojica nego sam Radojica; Dva lešnika orahu su vojska.</i>	<i>Die Schwächeren können die Stärkeren besiegen, wenn sie zusammenhalten.</i>
<i>Sütkérezik, mint a szegény ember koszos disznaja.</i>	<i>Leži na suncu i uživa.</i>	<i>Er liegt in der Sonne und faulenz.</i>
<i>Szereti/megszokta, mint a disznó a pocsettát.</i>	<i>Voli nešto što drugi prezire.</i>	<i>Er liebt etwas, was die anderen verachten.</i>
<i>Szuszog, mint süket disznó a búzában.</i>	<i>Zadovoljno, duboko diše zato što se najeo.</i>	<i>Zufrieden schnaufen, weil man satt ist.</i>
<i>Turkál a becsületes emberben, mint a jóllakott disznó a makkban.</i>	<i>Neodgovorno urušavati čast druge osobe.</i>	<i>In etwas herumstochern.</i>
<i>Turkál benne, mint jóllakott disznó a makkban.</i>	<i>Čačkati po jelu.</i>	
<i>Úgy áll a haja, mint a disznóserte.</i>	<i>Kosa sa debelim vlasima koja ukrućeno stoji.</i>	<i>Dickes, steif abstehendes Haar.</i>
<i>Úgy áll a szájában, mint a disznó seggében a szalmaszál.</i>	<i>Ne stoji mu cigara/tompus.</i>	<i>Ihm steht die Zigarette/ Zigarre nicht.</i>
<i>Úgy eszik, mint a disznó.</i>	<i>Jesti kao svinja.</i>	<i>Er frisst wie ein Schwein.; Haben wir Schweine am Tisch?</i>
<i>Úgy él, mint a süket disznó a búzában.</i>	<i>Neko ko je dobro snabdevan hranom.</i>	<i>Jemand, der gut mit Essen versorgt ist.</i>
<i>Úgy élt, mint a disznó, úgy halt meg, mint az eb, és úgy temettetett el, mint a szamár.</i>	<i>Živeo je u bogatstvu, a umro je kao jadnik.</i>	<i>Er hat im Wohlstand gelebt und ist als armer Mensch gestorben.</i>
<i>Zöld disznóról mesét mondok.</i>	<i>Da ti pričam priču o crvenom vrapcu?</i>	<i>Ich werde etwas sagen, wovon ihr noch nie gehört habt.</i>

THE LEXEME *DISZNÓ* (PIG) IN HUNGARIAN, SERBIAN AND GERMAN PHRASEOLOGY

The pig is one of the most important domestic animals of Hungarians, which is relevant economically, but also from the point of view of culture and everyday life. In addition to Hungarian culture, other nations also consider the pig an important animal, so it is not surprising that it also played an important role in phraseology. Due to the rich history of language contact between the Hungarian-, Serbian- and German-speaking regions, it is of great interest to examine how the pig appears in the phraseology of these languages. The main objective of this paper is to analyze whether the idioms containing the lexeme *disznó* (pig), extracted from Hungarian idiom dictionaries, have adequate counterparts in Serbian and German, and if so, to determine the level of equivalency there is between them. Furthermore, this contrastive research highlights the differences and similarities in the meaning and usage of these idioms across the three languages. Based on my research, the proportion of complete equivalence is low, while nearly half of the idioms exhibit some degree of equivalence.

Keywords: contrastive phraseology, Hungarian phraseology, Serbian phraseology, German phraseology, pig

DISZNÓ (SVINJA) U MAĐARSKOJ, SRPSKOJ I NEMAČKOJ FRAZEOLOGIJI

Svinja je od velikog značaja za privredu i kulturu, ali i za svakodnevni život Mađara. Pored mađarske kulture, ona je značajna životinja i u drugim zemljama, zbog čega nije iznenađujuće što ima bitnu ulogu i u frazeologiji. Zbog dugogodišnjih kontakata između mađarskog, srpskog i nemačkog naroda, zanimljivo je posmatrati na koji način se svinja pojavljuje u frazeologizmima predstavnika ovih jezika. Glavni cilj ovog istraživanja jeste da se analizira da li frazeološke jedinice sa komponentom *disznó* (svinja), prikupljene iz frazeoloških rečnika mađarskog jezika, imaju ekvivalente u srpskom i nemačkom jeziku, i ukoliko ih imaju, koji stepen ekvivalencije postoji među njima. Takođe, ova kontrastivna analiza ilustruje koje se razlike i sličnosti pojavljuju u značenju i upotrebi tih frazeologizama u pomenutim jezicima. Na osnovu rezultata istraživanja utvrđeno je da je udeo potpune ekvivalentnosti nizak, dok skoro polovina frazeologizma ipak pokazuje izvestan stepen ekvivalentnosti.

Ključne reči: kontrastivna frazeologija, mađarska frazeologija, srpska frazeologija, nemačka frazeologija, svinja

ETO: 81'282(498.4)

82-193.6:718

DOI: 10.19090/hk.2025.4.130-146

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

CZÉGÉ Réka

Arany János Emlékmúzeum

Nagyszalonta, Románia

czegereka@gmail.com

ORCID 0009-0001-1297-1205

A NAGYSZALONTAI TEMETŐ SÍRFELIRATAI

Gravestone inscriptions in the cemetery of Salonta

Natpisi na nadgrobnim spomenicima groblja
u mestu Salonta

Jelen tanulmány célja a nagyszalontai temető szemiotikai, valamint nyelvészeti megközelítésű vizsgálata a következő szempontok alapján: (a) milyen etnikai és vallási kifejezőeszközöket találunk a mai sírok esetében, (b) hogyan szerveződik a temetőkép a szakrális és a profán jelek függvényében, (c) melyek azok az eszközök, amelyek reprezentatív jellegűek a különböző temetőbeli hatalmi játszmák létrejöttében, (d) hogyan reflektál a temető képe a jelértelmezések függvényében a 2022-es romániai népszámlálási eredményekre? A fenti problematizáló kérdések válaszaiból egyértelműen kiderül, hogy a sírkert tökéletes terepet nyújt a településen zajló társadalmi – vagy akár technikai – változások követésére, hiszen hű tükröt mutat a városban zajló folyamatokról.¹

Kulcsszavak: temető, sírfelirat, szemiotika, nyelvi tájkép

Bevezető

A modern nyugati társadalmak számára a halál, az elmúlás mára tabutémává vált. A média és a társadalmi környezet leginkább az örök fiatalságra – és ezzel együtt az örök életre – való törekvést sugallja. Az élet végességének ténye és az ahhoz tartozó rítusok (búcsú az elhunyttól, virrasztás, temetés, halotti tor) a

¹ MTA Domus szülőföldi ösztöndíj 2024. Cím: Városi temetők jelei – a népszámlálás tükrében. Kutatásvezető: Magyarai Sára.

mindennapi beszédben is háttérbe szorulnak. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezzel együtt a temetők látogatása is egyre ritkábbá és idegenebbé válik. E folyamat következménye, hogy a temetőkben levő jelzések – legyenek ezek motívumok vagy akár írott szövegek –, amelyek korábban világos és egyértelmű üzenetek voltak az odalátogatók számára, mára fokozatosan elveszíthetik jelentésüket, hiszen egyre kevesebben rendelkeznek az értelmezésükhöz szükséges tudással. Ezt a kulturális hagyatékot a mai ember, valamint a jövő nemzedéke csak akkor őrizheti meg, ha feltárjuk a sírkertekben levő jelentéseket és összefüggéseket, s ezáltal ismét értő szemmel tekinthetünk az ott található jelzésekre. E tanulmány célja a nagyszalontai temető jelrendszerének feltárása, illetve tanulmányozása – melynek alapját Kunt Ernő meghatározása adja, mely a temetőt egy vizuálisan dekódolható kódrendszerként határozza meg (Kunt 1975, 479).

Miért éppen Nagyszalonta?

Nagyszalontát – mint kutatási terepet – a földrajzi elhelyezkedése, a történelmi múltja, a jelenlegi nemzetiségi összetétele és a személyes kötődésem miatt választottam.

A mai Nagyszalonta Románia Bihar megyéjében található municípium, vagyis megyei jogú város.

A legutóbbi, 2022-es romániai népszámlálás adatai szerint a lakosság száma 15.792 főre tehető. A nemzetiségi hovatartozást vizsgálva megállapítható, hogy a térség városai közül Nagyszalonta kiemelkedő helyzetben van, hiszen a lakosság többsége (53,11%) magyar nemzetiségűnek vallja magát. Ezt az arányt Margitta közelíti meg 34,82%-kal, viszont a környékbeli nagyobb településeken ez az arány jóval kisebb: Nagyváradon 18,21%, Élesden 11,43%, Aradon 6,94%, Lugoson 3,83%, Temesváron 3,31%, Lippán pedig 1,69%.

Ez azt jelenti, hogy ebben a régióban mindössze Nagyszalonta és Margitta az a két olyan város, amelyre vonatkozik a 20%-os kisebbségi küszöb: a romániai jogszabályok kimondják, hogy azokon a közigazgatási területeken, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó lakosság aránya meghaladja a 20%-ot, a helyi közigazgatási hatóságok kötelesek biztosítani a kisebbségi nyelv használatának lehetőségét a közigazgatási intézményekben. A hivatalos jogszabály Románia Közigazgatási kódexének 2019. évi 94. cikkelyének 2–4. bekezdésében található meg. Ennek a jogszabálynak köszönhetően a városban sok helyen magyar nyelvű táblák, jelzések és kiírások találhatók – a későbbiekben kitérek arra is, hogy ez a jelenség érvényesül-e a helyi temetőben.

A kutatási terep

A konkrét kutatási terep az 1917. július 16-án megnyitott nagyszalontai Aradi úti temető (Székely 1917, 2). Bár a településen több sírkertről maradt fenn írásos emlék, mára már ez az egyetlen fellelhető és használatban levő temetkezési hely. A terület jelenlegi tulajdonosa a város önkormányzata.

A partiumi temetőkről elmondható, hogy túlnyomó többségben kétnyelvűek (Magyari–Balázs 2023, 33), s ez a jellegzetesség megfigyelhető Nagyszalontán is. A sírok többségén magyar, valamint román nyelvű feliratokat találunk. A fellekezeti hovatartozást vizsgálva megállapítható, hogy vegyes temetőről van szó: református, katolikus, ortodox és roma sírok is fellelhetők benne.

A kutatás módszertana

A kutatási módszer alapját a terepmunka adja, ezen belül a fényképes adatgyűjtés (a sírkertben 548 digitális fénykép készült), illetve az interjúkészítés (sírtulajdonosokkal, sírásókkal, a temetőgondnokkal, a helyi temetkezési vállalkozóval, valamint olyan személyekkel, akik a felmenőiktől származó információkkal rendelkeztek a temetőt illetően).

A temető szemiotikai vizsgálatánál Abousnnouga és Machin (2010) a *War Monuments and the Changing Discourses of Nation and Soldierly* című tanulmányának egyszerűsített módszertanát követem. A szerzők Barthes (1973) kétlépcsős jelentéselemzését (denotáció és konnotáció) veszik alapul, viszont az elemzési hangsúlyokon változtatnak (Abousnnouga–Machin 2010, 221–223). Az első szinten a temetőben készített képek konkrét elemeit dokumentálom, sűrű leírást használva. Nagy figyelmet fordítok az emlékművek megjelenésének pontos felvázolására (szín, forma, elrendezés), valamint jelentős részt képez a rajtuk, illetve a sírokon található szövegek pontos idézése. A második elemzési szinten az ábrázolt elemekhez kapcsolódó metaforikus asszociációkat vizsgálom, illetve mindez kiegészül a sírokon található szimbólumok jelentéseinek feltárásával.

Munkám során kulcsfontosságú szerepet tölt be a temető nyelvi tájképének feltérképezése, hiszen ennek segítségével megvilágításra kerül a településen élő nyelvi közösségek ereje és státusza. A táblák, felhívások, feliratok „tükrözik az adott területen jelen levő nyelvi csoportok sokszínűségét”, illetve rámutathatnak a domináns és a kevésbé domináns nyelvi csoportokra is (Landry–Bourhis 1997, 23–26).

Ahogy azt Landry és Bourhis az 1997-es tanulmányában kifejti, a nyelvi tájkép kutatásánál megkülönböztethetünk magánjellegű, valamint az önkormányzatok által kihelyezett táblákat, feliratokat. Erre alapozva a kutatás korpuszának

részét képezik a magánjellegű feliratok (sírfeliratok, hirdetések), valamint az önkormányzatok által használt feliratok (az emlékművek feliratai, különböző felhívások, eligazítások vagy hivatalos közlemények).

Jelen tanulmány elméleti keretében a szemiotikai és a nyelvészeti megközelítés mellett a proxemika szempontjai is hangsúlyos részt kapnak. Tudjuk azt, hogy a települések, városok és épületek elrendezése nem véletlenszerű, ezek csoportosulását vagy felosztását pedig a kultúra határozza meg (Hall 1990, 106). Ez a térrendezés a temetőben is megfigyelhető, hiszen az ott jelen levő sövények, falak vagy utak nemcsak térbeli, hanem társadalmi, vallási, illetve egyéb határjelölőként funkcionálhatnak (Jedan et al. 2020).

A sírkertet a következő pontok alapján térképezem fel: (a) milyen etnikai és vallási kifejezőeszközöket találunk a mai sírok esetében, (b) hogyan szerveződik a temetőkép a szakrális és a profán jelek függvényében, (c) melyek azok az eszközök, amelyek reprezentatív jellegűek a különböző temetőbeli hatalmi játszmák létrejöttében, (d) hogyan reflektál a temető képe a jelértelmezések függvényében a 2022-es romániai népszámlálási eredményekre.

Az emlékhelyeken, valamint a sírokon található szövegek idézésekor kiemelt szempont az íráskép pontos rögzítése. A feliratokat az eredeti helyesírás szerint idézem. A sírokon levő nyomtatott, illetve írott betűk a tanulmányban is megkülönböztetésre kerülnek, a tördelést pedig / (perjel) jelzi. Az idézett feliratokat dőlt betűvel írom.

Etnikai, vallási kifejezőeszközök

Az első részben azt vizsgáljuk, milyen etnikai és vallási kifejezőeszközöket találunk a mai sírok esetében. Etnikai jelölő a nyelvhasználat (táblák, feliratok, sírfeliratok), a díszítés, a térhasználat és az építkezés. A vallási jelölők esetében ugyanezeket az elemeket figyeljük meg, viszont a nyelv helyett ekkor a vallási szimbólumokra helyezük a hangsúlyt (Magyari 2017, 160–164).

Táblák és feliratok. A nagyszalontai temető tábláin és kiírásain kétnyelvű feliratok olvashatók. A sírkerthez tartozó gondnoki ház ajtaján mindössze egy darab hivatalos közleményt találunk, amely a sírmegváltási illeték összegét, valamint befizetési lehetőségeit tünteti fel. A közlemény román és magyar nyelven is kifüggesztésre került. Egy kihelyezett hirdetőtáblán megtaláljuk a temető gondnokának névjegykártyáját, amely ugyancsak kétnyelvű. A magánjellegű közlemények (gyászjelentés, hirdetés egy eladó sírhelyről) nyelvhasználatára úgyszintén jelzésértékkel bír, hiszen ezek sokszor egynyelvűek. Ebből arra lehet következtetni, hogy csak a saját (magyar vagy román) közösségükhöz szólnak.

Ha a főbejáratától indulunk a temető központja felé, egyetlen nagyobb magyar nyelvű, felhívó jellegű tábla fogad minket, ezzel a szöveggel: A VIRÁG A MIENK / AZ ÉLET A TIETEK / A VIRÁGOT RÓLUNK / EL NE VIGYÉTEK. A felirat román fordítása a hátoldalon olvasható. Ugyanilyen felszólító jellegű táblát állítottak a temető centrumában levő keresztúthoz, viszont itt már fordított tájolásban: a román nyelvű felirat a szembetűnőbb, s a magyar nyelvű kiírás van a hátoldalon.

Nagyszalontán 2024-ben adták át az új kegyeleti házat, a Pietát. Az épület bejárata mellett a hivatalos evakuálási (román) és a tűzvédelmi (román, angol) tervet láthatjuk. Ravatalozásra két termet alakítottak ki. A termek neveit a bejáratuk fölé helyezték, feljebb román, majd alatta magyar nyelven, itt is ügyelve arra, hogy a betűtípus és a betűméret egyforma legyen.

A fent említett, az önkormányzat által kihelyezett hivatalos közlemények, illetve a közösség által használt épületek/termek elnevezésének nyelve és egymáshoz való pozicionálása arra enged következtetni, hogy a sírkertben ügynelnek a kiegyensúlyozott nyelvi reprezentációra.

Sírfeliratok. A nagyszalontai temetőben túlsúlyban magyar és román nyelvű sírfeliratokat találunk. A temető legkorábbi centrumában – mely a bejáratú kapu és a hozzá tartozó főút – leginkább magyar család- és keresztnevekkel találkozzunk. A román és ortodox sírok döntő többségben a régi ravatalozó mögötti részen vannak. A temető megnyitásakor, majd a rá következő években még szempont volt a felekezet szerinti temetkezés: külön rész jutott a katolikus, külön a református, illetve az izraelita vallásúak részére (Székely 1917, 2). A legtöbb esetben ma már nem ragaszkodnak a terület vallási vagy etnikai felosztásához. A mai sírok helyének és kialakításának megválasztásánál a fő szempontot a szabad parcellák, terek, illetve a családi sírok bővítésének lehetőségei adják.

A magyar nemzetiségre utaló neveket jellemzően magyar nyelvű feliratok kísérik (pl. *Nyugodjon békében* vagy különböző idézetek), viszont néhol beszivárognak román mellékszövegek is (*Aici odihnesc* = itt pihennek). Ezt a jelenséget fordítva is megtalálhatjuk, amikor román nemzetiségre utaló nevet kísér magyar szöveg (pl. *és neje*). Az ilyen jellegű kettős nyelvhasználat leginkább azokban az esetekben jelenik meg, amikor a sírkövön levő nevek vegyes házasságra utalnak.

A nyelvi-etnikai elosztást vizsgálva megállapítható, hogy a sírfeliratok jól tükrözik Nagyszalonta sírkertjének heterogén jellegét, mely összhangban áll a település lakosságának összetételével. A román és magyar nyelvű feliratok, valamint a nevek egyértelműen megmutatják a két nagy nyelvi csoport jelenlétét. A köztáblákkal, feliratokkal ellentétben, amelyek nem mutatnak nyelvi

dominanciát, a magánjellegű sírfeliratoknál már szembetűnő az arányok eltolódása: több magyar etnikumhoz tartozó sírt találhatunk, mint román.

Etnikai és vallási központoknak számítanak a temetőben felállított emlékhelyek. A Nagyszalontán található legrégebbi ilyen obeliszk *A magyar hősök sírkertje* nevet viseli, amely az első világháborúban elesett katonáknak állít emléket. Az 1942-ben állított, 245 cm magas fehérmárvány oszlop (Dánielisz 2013, 107) a temető főútján található, amely rövid távon kettéválk – mintegy külön szigetet képezve – ezzel adva helyet az emlékműnek. Maga a faragott obeliszk nem nagyobb, mint egy magánjellegű sír, kiemelkedését a pozicionálása, az azt szegélyező kovácsoltvas kerítés, illetve a megemelt talapzat biztosítja. Szövege magyar nyelvű: *1914–18 HŐSEINEK / EMLÉKÉRE / NAGYSZALONTA / 1940 / 1944*. Ehhez közel alakították ki *A magyar hősök temetőjét*, amely a második világháborúban elesett nagyszalontai magyar katonák emlékét őrzi. Ez a rész jól elhatárolt: szegélye sövénykerítés, bejárata közepes méretű faragott kapu, *Nagyszalonta Hősei* felirattal. Az 1945-ben létrehozott, majd 2000-ben felújított terület középpontjában egy 240 cm magas fehér obeliszk áll (Dánielisz 2013, 108), melynek tetejére stilizált turulmadarat helyeztek. Tábláján a következő feliratot olvashatjuk: *A II. VILÁGHÁBORÚ / NAGYSZALONTAI / HŐSEINEK / EMLÉKÉRE „Nem a mi dolgunk / igazságot tenni, / A mi dolgunk csak / igazabbá lenni / Reményik”. Emeltette a Nagyszalontai RMDSZ 2000. DÍSZKAPUVAL, / TURULMADÁRRAL, / ÖRÖKLÁNGGAL / FELÚJÍTOTTA A / TÖRTÉNELMI VITÉZI REND / HAJDÚSÁGI SZÉK. / NAGYSZALONTA / 2009* (Czégé 2023, 98). Az 1989-ben felavatásra került *román hősök nyughelye* térben nagyobb helyet foglal el, mint a magyar emlékművek. Talapzata több négyzetméteres lebetonozott sík, melynek közepén már megemelt magasságban egy hat méter magas, fehér, modern obeliszk áll. Tetején Románia címere, az obeliszk közepén zászló, katonai rohamsisak és babérág látható (Dánielisz 2013, 112). Szövege román nyelvű: *GLORIE ETERNĂ / OSTAȘILOR ROMÂNI / DIN DIVIZIA 1 / INFANTERIE – INSTRUCTIE / CARE AU LUPTAT / PENTRU ELIBERAREA / ORAȘULUI SALONTA, / ÎN LUNA SEPTEMBRIE 1944, / DE SUB DOMINANȚIA / FASCISTO – HORTHYSTĂ* (Örök dicsőség a román katonáknak az 1. gyalogos kiképzőhadosztályból, akik 1944 szeptemberében Szalonta városának a fasiszta–horthysta uralom alóli felszabadításáért harcoltak – a szerző fordítása).

A szovjet harcosok temetője, amely bár fizikailag a temető közepén áll, mégis nehezen megközelíthető, 1945-ben létesült. Bejáratához ösvény vezet, oldalról nagy méretű fák, cserjék övezik. Kapuja zárva, szegélye alacsony betonkerítés, így csak alternatív módon lehet bejutni. A sírkert közepére robusztus, öt méter magas fekete obeliszket helyeztek, melynek legfelső pontján vörös

csillag áll, alatta pedig a sarló és kalapács motívumok kerültek elhelyezésre (Dánielisz 2013, 110–111). Az emlékmű oldalán álló főszöveg háromnyelvű: orosz, román és magyar: *СЛАВА ГЕРОИЧЕСКОЙ / СОВЕТСКОЙ АРМИИ / ОСВОБОДИВШЕЙ РУМЫНИЮ / ОТИ ГИ ФАШИСТСКИХ / ЗАХВАТЧИКОВ / SLAVĂ EROICEI ARMATE / SOVIETICE CARE A ELIBERAT ROMÂNIA DE SUB JUGUL COTROPITORILOR FASCISTI / DÍCSŐSÉG A HŐSIES / SZOVJET HADSEREGNEK, / MELY FELSZABADÍTOTTA / ROMÁNIÁT A FASISZTA / HÓDÍTÓK IGÁJA ALÓL*, a két oldalán pedig cirill betűs felsorolás, amely a hadnagyi és főhadnagyi rangú katonák neveit közli.

A három emlékhely mind megjelenésében, mind az általuk közvetített üzenetekben más-más jelentést hordoz. A magyar emlékművek könnyen megközelíthetőek, nem monumentális méretűek, a szemlélődőhöz képest a szövegeket szemmagasságban vagy ahhoz közel találjuk. Az átlagos méretű obeliszk használata a látogatót nem idegeníti el, a megjelenített motívum (turul) az etnikai összetartozást hangsúlyozza. A magyar emlékművek inkább érzelmi oldalról közelítenek az emlékezéshez, lehetővé teszik a személyesebb kapcsolódást. Mindezzel ellentétben a román emlékmű hatalmas méretei és letisztultsága miatt leginkább távolságtartó tiszteletadást vált ki a látogatóból. A magasság és a terjedelmesség egyértelmű státuszjelző, a jelképek (román címer, zászló, katonai sisak, babérág) pedig lehetővé teszik a tisztelet, a hazaszeretet, vagy a hősiek önfeláldozás magasztos eszméinek megjelenítését. A szovjet harcosok temetője az elzártságával szinte egy elrejtett, elfeledett részt képez a temetőben. Ezt jól illusztrálja az odavezető mellékösvény, a zárt kapu, továbbá a mellette levő magas növényzet. A központi obeliszk robusztus mérete és a rajta található szimbólumok – hasonlóan a román műemlékhez – tiszteletadást vált ki az odalátogatóból, valamint az általa képviselt magasztos eszméket prezentálja.

Az emlékművek feliratai egyértelműen jelzik, mely etnikai csoportot szeretnék megszólítani: a magyar emlékhelyek a magyar, a román obeliszk a román, a szovjet műemlék pedig megcélozza mindhárom nyelvcsoporthoz (orosz, román és magyar).

Fontos vallási jelölőnek számíthatnak a sírokon megjelenő szimbólumok. Ezeket vizsgálva megállapítható, hogy „a síron fő- és mellékjeleket különböztetünk meg. Főjel a halott adatait kifejező vagy tartalmazó tárgy a síron [...]: kereszt, fejfa, tábla, obeliszk stb. [...]. Mellékjelek: a lábtól való fák, kivívó fák, a virágok, mécs stb. [...]. A sír főjele alakjával mindenkor szembetűnően jelzi a halott vallási hovatartozását” (Kunt 1975, 480–483).

„A legismertebb református sírjel a szomorúfűz, amely a gyászt, a lemondást, a fájdalmat jelenti” (Dukrét 1999, 11). Takács Béla 1986-os művében megjegyzi, hogy „a szomorúfűz csak a múlt század közepén lett a halál, a gyász

szimbóluma a biedermeier stílus érzelgős hatására. Rávették a református temetők fejfáira, a sírkövekre falun és városban egyaránt, rákerült a gyászjelentésekre” (Takács 1986, 107). „A másik ismert református szimbólum a kehely” (Kordics 1998, 22–23).

A katolikus sírjelekhez sorolhatjuk a keresztet, vagy a feszületet: „a keresztet az egyház a megváltás eszközének, az üdvözülést kifejező jelnek tekintette. Általában a halál és az élet jelképe egyszerre. [...] A múlt század második felében a liturgia előírta a főkereszt felállítását, kápolnák építését és a sírok kereszttel való megjelölését a katolikus temetőkben” (Kordics 1998, 19).

A sírkertben többször találkozhatunk a szív motívumával is. „A szív a szeretet, a szerelem szimbóluma. A temetőkben a családi összetartozást jelenti, és vallásos jelentése is van. [...] A városi polgárság a 16. században kezdi használni, síkban ábrázolva a köveken. A katolikus vallásban a »Jézus szíve«. A szimbolikus értékkel bíró szív alakú sírkövek magyar nyelvterületen a 18. század második felében terjedtek el. A református temetőkben kereszt nélkül szintén megtalálhatók” (Kordics 1998, 20–21).

A kereszt nemcsak a katolikus, hanem az ortodox sírok jelképe is. Ebben az esetben általában nem a letisztult, hanem egy díszesebb, ortodox kereszt formát használnak.

Terepmunkám során kirajzolódott, hogy a nagyszalontai sírkertben elsődlegesen a klasszikus, hagyományos szimbólumok az elterjedtek. Megtalálható a katolikus vallásra jellemző rózsza, kereszt, szív, feszület; esetenként imádkozó angyalok, vagy Szűz Mária alakja. A református szimbólumok között leggyakoribb a szomorúfűz, valamint a kehely használata. Az ortodox vallást legtöbb esetben az ortodox kereszt, helyenként pedig a feszület jelzi. Nem ritka az sem, hogy a sírokon halmozott szimbólumokkal találkozunk. Együtt jelenítik meg a fűzfát a kereszttel vagy a feszülettel, a kehely szimbólumot az angyalokkal, vagy az ortodox keresztet a katolikus vagy a református jelekkel. Az esetek egy részében ennek oka abban keresendő, hogy az ott nyugvó házaspárok vagy családtagok különböző vallásúak és nemzetiségűek voltak.

A sírkert szimbólumai között legnagyobb arányban a rózsza fordul elő, ami nem véletlen, hiszen „a polgárság a rózsza motívumot a múlt század közepétől egyre gyakrabban használta, ennek hagyománya szinte a mai napig fennmaradt” (Kordics 1998, 24). A főgondnokkal készített interjúból kiderül, hogy Nagyszalonta közössége előszeretettel használja a rózsza szimbólumát – felekezeti és etnikai hovatartozástól függetlenül. A régebbi sírokon kőből faragott változatot találunk, ami egy bizonyos sablont követ, viszont az újabb sírokon levő rózsák már leginkább festettek vagy géppel gravírozottak.

Etnikai jelölőnek számíthatnak a sírokon levő állat- és növényábrázolások is. A nagyszalontai temetőben a galamb szimbóluma több formában is jelen van: sírkőbe vésve, valamint kőből faragva. Ezen jelkép a magyar közösségekben terjedt el, és általában szerelmespárt, hűséges házasságot vagy a lélek szárnyalását, a Szentlelket jelöli (Magyari 2018, 326). „A galamb a gyöngédség, ártatlanság és szelídség szimbóluma is” (Kordics 1998, 25). A növénytípusok közül a tölgyfa az erős hitet szimbolizálja. A tölgy legtöbbször a magyar sírok szimbóluma, de néhány esetben román fejfákon is megtalálható.

A sírkert sírkövei leggyakrabban gránitból vagy márványból faragottak, mégis felfedezhetők önálló, egyszerűbb kovácsoltvas sírkeresztek is. Ezeken általában csak az elhunyt nevét vagy becenevét tüntetik fel, az évszám sokszor hiányos, vagy egyáltalán nem jelenik meg. Egyes esetekben a pontos adatok hiányában csak az elhunyt életkorát tüntetik fel (pl. élt 58 évet). A temető gondnoka rámutatott arra, hogy ezek az egyszerű fejfák könnyen kivehetők és elvihetők, ennek következtében ezek a sírhantok idővel eltűnnek (hiszen sok esetben a hozzátartozók nem helyettesítik őket alappal rendelkező sírkövekkel).

Építkezés tekintetében megfigyelhető, hogy a mai sírok esetében divatos lett egy új anyag használata, mely modernebb megjelenést ad az ebből készült nyughelyeknek. Ezekben az esetekben sokszor nemcsak magát a sírkövet faragják ki, hanem annak talapzatát is, ezáltal a teljes nyughely ebből kerül kialakításra. Ennek az arculatnak a kialakítása magasabb árkategóriába tartozik, ezáltal státuszjelölő funkciót is betölthet.

A temetőkép szakrális és profán jelek függvényében

Az alábbi részben azt vizsgálom, hogyan szerveződik a temetőkép a szakrális és a profán jelek függvényében. A térhasználat arra enged következtetni, hogy jelenleg a főkapuval szembeni szélesebb, aszfaltozott út képezi a temető centrumát. Ez a főút egyenesen a terület tényleges geometriai központja felé vezet, vagyis a magyar hősök sírkertje felé. Ezen központ része volt az út bal oldalán található régi ravatalozó, viszont az épület működése 2024-ben megszűnt. Helyét egy új, erre a célra felépített kegyeleti ház vette át, melyet Pietának neveztek el. A Pietá a temető déli periferiáján kapott helyet.

Az utak fontos térelválasztó szereppel bírnak: több esetben is elhatárolják a különböző felekezetekhez és etnikumokhoz tartozó nyughelyeket. Szerkezetét tekintve a nagyszalontai temető egységesnek tűnik, viszont figyelmesen vizsgálva a kezdetekben kialakított körzeteket különböztethetünk meg. A főkapuhoz közeli sírok tájolása a temetővel párhuzamosan futó Aradi utat követi. Itt állnak a régebbi, nevesebb nyughelyek. Ezzel ellentétben a legtöbb hant kelet–nyugati,

nyugat–keleti tájolású, szabályos parcellákba, utcákba rendeződve. A területet két irányból – főleg a hátsó, nyugati oldala felől – kisebb fák, bokrok határolják. A növényzet a belső részen is megjelenik: különböző bokrok, kisebb-nagyobb fák, füves területek kapnak helyet. A főút mellett – a város utcaképéhez hasonlóan – hárs, akác, néhol fenyők állnak, ezen elemek mégsem a polgári térhasználatot juttatják egyértelműen eszünkbe. A történelmi Nagyszalonta leginkább polgáriasodó mezővárosként jellemezhető, a temető képe pedig ennek megfelelően inkább egyszerűbb, természetközelibb jelleget mutat.

A térrendezést tovább vizsgálva feltűnik, hogy igen kis mértékben, de az élő város modern elemei lassan beszivárognak a nagyszalontai temetőbe is. Már itt is találunk olyan nyughelyet, ahol a hozzátartozók utcai lámpára hasonlító, napelemmel működtetett reflektort állítottak a sír mellé, azzal a céllal, hogy az esti sötétségben megvilágításra kerüljön a hant és annak környéke. Ennek egy visszafogottabb változata, amikor kisebb napelemes világítótesteket, égőket, mécseket helyeznek el a sírhelyet körülvevő kordonra, kerítésre, vagy magára a nyughelyre. Más, látható technikai eszközt (világítás) csak a főút mentén, a régi és az új ravatalozó környékén fedezünk fel. A Pietá és a hozzá tartozó újonnan kialakított terület már a mai időkhöz igazodik: van parkolója, és folyamatos éjjeli világítást biztosítanak a modern stílusú közvilágítási lámpaoszlopok.

A sírkövek főjelei között nemcsak vallási jelölőket találunk, hanem sokszor profán jelentéssel bíró szimbólumokat is. A nagyszalontai temető újabb nyughelyeinél megjelenik a ló, kutya, fényképezőgép, festőkészlet, autó, vagy a vadászkutyát vezető vadász képe – utalva az elhunyt szakmájára, érdeklődési körére. Bár egyre ritkábban, de a mai napig láthatunk olyan újabb nyughelyeket, ahol feltűntetik az ott nyugvók egykori foglalkozását is. Ilyen szakmák például a kőfaragó, óvónő, tanárnő, képzőművész, sakkmester, agrármérnök, közgazdász, tanítónő, gyógyszerész, főorvos. Ugyanilyen jel az is, amikor a sírkőből faragnak különleges, szokatlan formát, például könyvet vagy valamilyen modernebb alakzatot. Gyakran a sírkőbe vésik, vagy a kőbe illesztik az ott nyugvók arcképét, ezzel segítve a rájuk való emlékekezést. Arra is találunk példát, amikor egy elhunyt képzőművész vagy költő sírkövére a saját munkája kerül fel, kép vagy idézet formájában.

A sírköveken található feliratok és idézetek mind a szakrális, mind a profán jelek közé sorolhatók, és „gyakran tükrözik az ott élő emberek gondolatvilágát, szokásrendszerét, sőt kapcsolatrendszerét is” (Dukrét 1999, 12).

Szakrális jellegű feliratok általában a bibliai idézetek, a vallásos hitrendszeren alapuló feliratok, parafrázisok. Néhány példa: *A. B. F. R. A.* (a boldog feltámadás reménye alatt), *B. F. R.* (boldog feltámadás reménye), *Munka és szorga-*

*lom volt életed / legyen áldot a pihenésedek. / zsoltár 37.4.5.6, PIHENÉSE
FELETT ÖRKÖDJ / Ó ISTENEM HOGY CSENDES / ÁLMÁT NE ZAVARJA
SEMMI SEM. / BÉKE PORAIRA. Értünk éltél és dolgoztál. / Fenn az égben
értünk imádkozzál [...], AKI HISZ ÉNBENNEM / SOHA MEG NEM HAL /
JÁN 11:25:26.*

Profán jellegű szövegek lehetnek az irodalmi idézetek, valamint az elhunyt-
nak vagy az élőknek szóló üzenetek: *A sors könyvében / így volt ez megírva /
Az erős tölgyet / derékon törte / az élet vihara!, Soha el nem múlt / szeretettel /
Őrizzük pihenésedet, Égő könnycsepp / Mondd neki hogy / Szeretünk / Soha
el nem / Feledünk!, ÁLMAITOKAT ŐRIZZE / BÉKE ÉS SZERETET., Csak
az hal meg, / akit elfelejtene, Szívünk őrizi emlékedet!, Szerettünk míg éltél /
Siratunk míg élünk.*

Temetőbeli hatalmi játszmák, a hierarchia

A következőkben vizsgálódásunk tárgyát azon eszközök képzik, amelyek
reprezentatív jellegűek a különböző temetőbeli hatalmi játszmák létrejöttében.
Nagyszalontán az újabb sírok esetében a függőleges és a vízszintes térfogla-
lás is tetten érhető. A temető egykori ravatalozójának környékén több újonnan
faragott obeliszket emeltek, amelyek stílusukban illeszkednek a régebbiek-
hez. A „réghez” való ragaszkodás szimbolikus státuszjelölő – a régi, magas
obeliszk nemesebb rangot, valamint magasabb társadalmi helyzetet tükröz.
Az obeliszk mellett idesorolhatók még a korábban említett új, modernebb
stílusú márványból kialakított nyughelyek. E hantok a fényességük – és egyes
esetekben magasságuk – miatt kitűnnek a többi közül. Feltűnő megjelenésük,
valamint a magasabb árkategóriába sorolható anyaghasználatuk miatt ezen
arculatok is a gazdagságra és a magasabb rangra reflektálnak.

A városi térkialakítás mintájára, a sírok körül megjelentek a járólapokból
kirakott utak, járdák, illetve egyre gyakrabban láthatunk olyan nyughelyeket is,
amelyek láncos kordonnal vannak körbekerítve. A gazdagság szimbólumaként
sokszor különböző díszítőelemeket használnak, amelyek túlsúlyolják a teret.
Ilyen például a fémről kialakított boltív (melyre akár növényzetet is futtathatnak),
az oszlopokon levő angyalszobrok, különböző színű és méretű világítótestek.

A térbeli terjeszkedést vizsgálva megfigyelhető, hogy egyre több ortodox
sír jelenik meg a magyar nyughelyek között. Az egyik legfeltűnőbb szakasz
a temető északi része. Az utóbbi időben ezen a területen kiirtották az elvadult
növényzetet, majd ide leginkább román sírokat állítottak. Arra is találunk példát,
amikor a régi nyughelyek eladásra kerülnek, és az új tulajdonos átíratja, vagy

kicserélteti az egész sírkövet. Néhol a régebben ott nyugvók tiszteletben tartása miatt meghagyják az eredeti feliratot, esetleg azt lejjebb vagy a talapzatra helyezik, de már ekkor is az új szöveg lesz vizuálisan a fókuszban. Ez a jelenység együtt járhat etnikai vagy vallási jellegű térfoglalással is.

A hatalmi játszma jellegzetes példája a temető mint üzlet megjelenése (Magyari 2016, 285), melyet jól ábrázolnak a területen kifüggesztett névjegykártyák. A városban két temetkezési vállalat működik, illetve a lakosság több sírkőkészítő közül választhat.

Az emlékművek környezetének kialakítása, térbeli kiterjedtsége, továbbá magassága a hatalmi játszmák egyik legszembetűnőbb példája. A nagyszalontai temetőben található emlékművek az előző fejezetben már részletes bemutatásra kerültek, így most csak a fenti pontokat vetném vizsgálat alá. A legkorábban felállított *magyar hősök sírkertje* a főút közepén kiemelkedő helyet foglal el, magassága 245 cm, összterülete csupán pár négyzetméter. Ennél kiterjedtebb területtel rendelkezik a mellette kialakított *magyar hősök temetője*, melynek központi obeliszkje 240 cm magas. Központi helyen áll, viszont magas sövénykerítés övezi, amely segíti a tájba való beilleszkedést és beolvadást. A *szovjet harcosok* temetőjének pozicionálása központi, térbeli kiterjedtsége többszöröse a magyar emlékhelyeknek, a centrumban levő fekete obeliszk öt méter magas – mégis a környezet kialakítása (magas fák, három oldalról magánsírok övezik) és nehéz megközelíthetősége miatt (kis füves ösvény vezet hozzá) sokkal rejtettebb és státuszvesztettebb résszé vált. A *román hősök nyughelye* elkerítetlen. Szabadon, egy nagyobb parcella sarki részében áll, a betonból öntött alapját pedig az idők folyamán folyamatosan bővítették. A maga hat méterével a sírkert legmagasabb obeliszkje, melynek célja, hogy a legmagasabb státuszú emlékmű szerepét töltsse be. A fenti információkat összegezve: a hierarchiai viszonyokat tekintve a magyar emlékművek – visszafogottságuk, természetközeli kialakításuk miatt – a legszerényebb pozicionálást kapják, ezeket követné a szovjet temető – de a tudatos kialakítás révén státuszvesztett pozícióba került –, a legkiemelkedőbb helyre pedig a román emlékművet tehetjük.

A temető képe és a népszámlálási eredmények

A következőkben megvizsgáljuk, hogyan függ össze a városi temető etnikai és vallási képe a népszámlálási eredményekkel. Az elmúlt tíz évben a nagyszalontai összlakosság száma csökkenő tendenciát mutat. A népszámlálási adatok szerint 2011-ben 17.735 személy élt a városban, ez a szám 2022-ben 15.792-re csökkent, vagyis már 1.943 lélekszámmal laknak kevesebben a településen. Ez 10,96%-os esést jelent.

A 2022-es népszámlálás nemzetiségi hovatartozást kimutató adatai szerint Nagyszalonta lakosságának 53,11%-át a magyarság, 36,06%-át a románság, 1,92%-át a romák, 0,36%-át a szlovákok és az elenyésző 0,05-0,05%-át a németek, illetve olaszok adják. 8,37%-ról nincs adat. A felekezeti hovatartozást vizsgálva a lakosság nagy része református (44,91%), majd ezt követik az ortodox (33,16%), a római katolikus (6,34%) és a baptista (3,20%) vallásúak. Kismértékben, de jelen vannak a pünkösdisták (1,17%), a görögkatolikusok (0,63%), Jehova tanúi (0,20%), az evangélikus-lutheránus egyház tagjai (0,13%), az evangéliumi-keresztény hívők (0,08%), a magyar unitáriusok (0,07%), a hetednapi adventista egyház tagjai (0,06%) és az ágostai hitvallású evangélikusok (0,02%). 9,07%-ról nincs adatunk, 0,46% vallás nélküli, 0,25% más vallású, 0,13% ateista, illetve 0,05% agnosztikus.

A fenti adatokra vonatkozó jeleket a temetőben is könnyedén megtaláljuk. Ebben az esetben az elsődleges, vagyis a főjeleket érdemes figyelembe vennünk, amelyek megmutatják, ki nyugszik a sírban, és milyen felekezethez tartozott.

Terepmunkám során összesen 1635 elhunytat dokumentáltam, akiket 2011 és 2021 között helyeztek örök nyugalomra. Az adatok rögzítésénél fontos szempontot képzett az elhunyt etnikai és vallási hovatartozása: ezeket a név, a feliratok nyelve és a megjelenített szimbólumok mutatták meg.

A fenti információkat figyelembe véve 1141 (69,78%) esetben magyar, 494-ben (30,20%) pedig román etnikumra utaló jeleket jegyeztem fel. A református szimbólumokból 276 füzfát (266 magyar, 7 román, 3 vegyes sír) és 15 kelyhet számoltam meg. Ez összesen 17,80%-ot tesz ki. A katolikus sírokat legnagyobb arányban az egyszerű kereszt jelöli, melyből 144 darabot rögzítettem (ebből 78 magyar, 63 román, 3 pedig vegyes etnikumú sírhoz tartozik), de jelen van a feszület – 36 esetben, illetve 8 alkalommal Szűz Mária megjelenítése is. Ez 11,50%-os előfordulást mutat. Az ortodox vallás szimbólumaként fő jelölő az ortodox kereszt, melyből 365 darabot számoltam. Ez 22,33%-ot jelent. 799 alkalommal a rózsza szimbóluma jelenik meg a sírköveken, melyet – ahogy azt az *Etnikai és vallási kifejezőeszközök* részben kifejtettem – leginkább a polgári nyughely jelölésére használnak. A sírkövek 318 (295 magyar, 23 román) esetben jelöletlenek, vagyis nem tartalmaznak semmilyen szimbólumot.

A sírokon található jelek visszatükröződnek a népszámlálási adatokban: a legtöbb 2011 és 2021 között elhunyt személy a magyar (népszámlálás: 53,11%, temető: 69,78%), illetve a román (népszámlálás: 36,06%, temető: 30,20%) közösség tagja volt. A vallási jelölők eloszlási arányát tekintetbe véve az ott nyugvók dominánsan az ortodox (népszámlálás: 33,16%, temető: 22,33%), a református (népszámlálás: 44,91%, temető: 17,80%), majd a katolikus (népszámlálás:

6,34+0,63%, temető: 11,50%) felekezethez tartoznak. Ezek a számok azt mutatják, hogy arányaiban az ortodox sírok vannak túlsúlyban a temetőben, miközben a népszámlálási adatok alapján a településen a református vallás az elterjedtebb. Ezen látszólagos ellentmondásra magyarázatot adhat a jel hiánya is: mivel a 318 jelöletlen sírköből 295 magyar, 23 pedig román – a különbséget itt kell keresni.

Összegzés

Nagyszalonta ma is működő egyetlen városi sírkertje, az Aradi úti temető a nyelvi-etnikai, illetve a felekezeti hovatartozást vizsgálva heterogén jelleget mutat.

A temető kétnyelvű, hiszen a sírok többségén magyar, valamint román nyelvű feliratokat találunk: mindez összhangban áll a település lakosságának etnikai összetételével. A fejfákon található vallási jelölők rávilágítanak a domináns vallási csoportok jelenlétére. Megjelennek mind a református, mind a katolikus, vagy az ortodox szimbólumok.

Az önkormányzat által kihelyezett hivatalos közlemények, feliratok nyelve és egymáshoz való pozicionálása arra mutat rá, hogy a sírkertben ügyleknek a kiegyensúlyozott nyelvi reprezentációra, valamint érvényesül a 20%-os kisebbségi küszöb is.

A temetőbeli hatalmi játszmák tetten érhetők a magánsírok kialakításánál (beszédes a méret, a magasság, az anyaghasználat), vagy a térbeli terjeszkedésüknél (egyre több ortodox sír jelenik meg a magyar nyughelyek között). A hierarchia megjelenítése az emlékművek tekintetében a legszembetűnőbb: a román emlékmű jóval magasabb és kiterjedtebb, mint a magyar emlékhelyek, ezzel nagyobb státuszt jelöl.

A térrendezést vizsgálva szembetűnik, hogy az élő város modern elemei lassan beszivárognak a temetőbe is. Megjelennek az elektronikai eszközök, pl. a napelem, a reflektor, a közvilágítás, valamint a városi terek kialakításának mintájára a sírok körül feltűnnek a járólapokból kirakott járdák és láncos kordonok.

Mindez azt mutatja, hogy maga a temető egy dinamikusan fejlődő tér, amely – ahogyan azt a város is teszi – folyamatosan alakul. A településeken bekövetkezett változások leolvashatók a sírkertek arculatáról, de mindez csak akkor valósulhat meg, ha értő szemmel vizsgáljuk az ott levő jeleket és szimbólumokat. A tanulmány célja ezen értelmezési lehetőségek skálájának bemutatása volt, mindezt egy konkrét, vagyis a nagyszalontai temető terepén bemutatva.

Irodalom

- A 2022-es romániai népszámlálás (román nyelven): <https://populatia.ro/populatie-municipiul-salonta-judetul-bihor/>. (2025. jan. 12.)
- Abousnnouga, Gill – Machin, David. 2010. War monuments and the changing discourses of nation and soldiery. In *Semiotic landscapes: Language, image, space*, szerk. és a szövegeket gondozta Adam Jaworski – Crispin Thurlow. 219–240. London: Routledge. https://www.academia.edu/2063894/Machin_D_and_Abousnnouga_G_2010_War_Monuments_and_the_changing_discourses_of_nation_and_soldiery_in_Jaworski_and_Thurlow_Semiotic_Landscapes (2025. okt. 2.)
- Czégé Réka. 2023. Társadalmi mobilitás a síron túl. In *A Bihari Múzeum Évkönyve XXVIII.*, szerk. és a szövegeket gondozta Török Péter. 83–114. Berettyóújfalu: Berettyó Kulturális Központ.
- Dánielisz Endre. 2013. *Nagyszalonta sírkertjei*. Nagyszalonta: Prolog Kiadó.
- Dukrét Géza. 1999. Bevezető. In *Hol sírjaink domborulnak*, szerk. és a szövegeket gondozta Dukrét Géza. 9–12. Nagyvárad: Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság. https://adatbank.ro/html/cim_pdf2600.pdf (2025. szept. 15.)
- Hall, Edward T. 1990. *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Books.
- Jedan, Christoph – Kmec, Sonja – Kolnberger, Thomas – Venbrux, Eric – Westendorp, Mariske. 2020. Co-Creating Ritual Spaces and Communities: An Analysis of Municipal Cemetery Tongerseweg, Maastricht, 1812–2020. *Religions*, 11. <https://www.mdpi.com/2077-1444/11/9/435> (2025. szept. 21.)
- Kordics Imre. 1998. *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*. (Sorozat: Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely, sorozatszerkesztő: Dukrét Géza.) Nagyvárad: Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság. https://adatbank.ro/html/cim_pdf2595.pdf (2025. szept. 15.)
- Kormányrendelet a nemzetiségi kisebbségek nyelvének használatának szabályozásáról: O.U.G. nr. 57/2019 privind Codul administrativ, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 555/2019, art. 94, alin. (2)–(4) (<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/215925>) (2025. szept. 15.)
- Kunt Ernő. 1975. A magyar népi temetők szemiotikai elemzése. In *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV.*, szerk. Bodó Sándor. 475–507. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. https://epa.oszk.hu/02000/02030/00013/pdf/HOM_Evkonyv_13-14_475-507.pdf (2025. jan. 10.)
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, march. 16 (1). <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0261927X970161002> (2025. szept. 20.)

- Magyari Sára. 2016. Hatalmi játszmák a temetőben. In *A hatalom jelei, képei és terei*, szerk. és a szövegeket gondozta Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit. 275–286. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Magyari Sára. 2017. Multikulturalitás a temetőben. In *Multikulturalitás: Kultúraköziség a tudományban, művészetekben, médiában, mindennapokban*, szerk. és a szövegeket gondozta Balázs Géza – Minya Károly. 157–171. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Magyari Sára. 2018. Állatfigurák a temetőben. In *Állati jelek, képek és terek*, szerk. és a szövegeket gondozta Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit. 323–331. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Magyari Sára – Balázs Lajos. 2023. Temetőben üldögéltem – a szívemben kíváncsiság. *Újvárad*, okt. 30–34. 33.
- Székely József. 1917. Julius 16-án nyílik meg az új köztemető. *Szalontai Lapok* 29 (158): 2.
- Takács Béla. 1986. *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*. Budapest: Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya.

GRAVESTONE INSCRIPTIONS IN THE CEMETERY OF SALONTA

The aim of this study is to examine the semiotic and linguistic approach of the cemetery in Salonta from the following points of view: (a) which ethnic and religious expressive devices can be found on contemporary graves, (b) how the cemetery image is organized in relation to sacral and profane signs, (c) which devices are representative in the creation of various power plays in the cemetery, (d) which contributions can the cemetery in Salonta provide for cultural or cemetery tourism, (e) how the image of the cemetery reflects the results of the 2022 Romanian census in view of the interpretations of the symbols, (f) what interpretative potentials does the online presentation of the cemetery offer. From the answers to the above problematising questions, it is clear that the cemetery provides a perfect platform for tracing social – or even technical – changes in the municipality, as it is a faithful mirror of the processes taking place in the living world.

Keywords: Salonta, cemetery, epitaph

NATPISI NA NADGROBNIM SPOMENICIMA GROBLJA U MESTU SALONTA

Cilj studije je da izvrši semantičku i lingvističku analizu natpisa nadgrobnih spomenika na groblju u Salonti na osnovu sledećih kriterijuma: a) koji etnički i verski znakovi se nalaze na grobnim mestima, b) na koji način se slika groblja oblikuje u zavisnosti

od sakralnih ili sekularnih znakova, c) koja su sredstva reprezentativna u stvaranju raznih „igara moći” na groblju, d) kakvu ponudu može pružiti groblje u Salonti za potrebe kulturnog i grobljanskog turizma, e) kako se slika groblja reflektuje u semiotičkom smislu na popis stanovništva u Rumuniji koji je sproveden 2022. godine, f) koje mogućnosti tumačenja pruža online pojavljivanje groblja u Salonti? Iz odgovora na gorenavedena pitanja nedvosmisleno se ispostavlja da groblje pruža izvanredno područje za svođenje zaključaka u vezi sa društvenim, pa čak i tehničkim promenama koje se javljaju u okviru naselja, jer predstavlja veran odraz o procesima koji se dešavaju u živom svetu.

Ključne reči: Salonta, groblje, natpisi na nadgrobnim spomenicima

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. ápr. 5.

Közlésre elfogadva: 2025. szept. 15.

ETO: 81'282(498.5)

2-523

27-28

DOI: 10.19090/hk.2025.4.147-159

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

TÓTH-GLEMBÁ Klára

Tartományi Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Titkárság

Újvidék, Szerbia

klara.glemba@gmail.com

ORCID 0009-0003-6700-8197

KÖZÉP-BÁNÁT SZABADTÉRI, SZAKRÁLIS KISEMLÉKEI DEDIKÁCIÓS SZÖVEGEINEK VIZSGÁLATA

An analysis of inscriptions on open-air small sacral monuments
in Central Banat District

Analiza natpisa i posveta na sakralnim objektima krstova
krajputaša u Srednjem Banatu

A szabadtéri szakrális kisémlékek hozzátartoznak a települések mindennapjaihoz; számon-tartásukkal nyomon követhetők az adott közösség vallásosságának sajátosságai, valamint a vallási identitás kialakulása és továbbélése. Vizsgálatuk során megfigyelhetjük a társadalmi és erkölcsi értékrendet, illetve az emberek közötti viszonyokat a hagyományok függvényében. Jelen kutatás a Közép-Bánát településein található szabadtéri szakrális kisémlékeket és dedikációs felirataikat veszi számba. Nemcsak a katolikus magyar nemzetiségű és anyanyelvű lakosok és hívők által állítottakat foglalja magában, hanem a katolikus német, valamint a pravoszláv szerb, román és orosz hívők által létesített kegyhelyeket és dedikációkat is, így eredményei tükrözik a régió többvallású, többnemzetiségű és többnyelvű jellegét. A kutatás kiterjedt a dedikáció nélküli szakrális kisémlékekre is, amelyeket a hozzájuk kapcsolódó népi emlékezet tesz különösen érdekessé.

Kulcsszavak: Közép-Bánát, szabadtéri szakrális kisémlékek, dedikáció, többnyelvű, többnemzetiségű

Egy település életében fontos szerepet játszanak a szabadtéri szakrális emlékek, amelyek a lakosok vallási hovatartozásáról és identitásáról tanúskodnak, ugyanakkor hatással vannak a közösség megmaradására is. A vallási kisé-

lékek állíttatása a történelem során mindig üzenetközvetítő szereppel bírt. Önigazolásként szolgált, ugyanakkor üzenetet küldött a nyilvánosság felé is: a hely, amelyen a szakrális emlék áll, az állíttató és a településen élő lakosok vallásosságáról tanúskodott. A szakrális emlékek állíttatása eredhetett fogadalomból, hálából vagy vallási buzgóságból, Isten dicsőítésének hirdetése céljából (Silling 2001, 8). A szakrális kisemlékek és az útszéli keresztek a vallási objektumoktól többnyire távol épültek, de megtaláljuk olyan helyen is, ahol baleset vagy megmenekülés történt, vagy éppen valamely szerencsét hozó helyen (Tóth-Glemba 2013, 72). Az emlékezések színhelyei összekötik a jelent az elképzelt, átgondolt és eltervezett jövővel (Kuljić 2006, 184). A szakrális kisemlékek azért is jelentősek, mert a térhez kötött vizuális megélés, átélés és tapasztalat sokkal erősebb érzéseket vált ki, mint amilyeneket az olvasás vagy a hallás vált ki (Kuljić 2006, 184). Ily módon nagy hatással vannak a vallási identitás kialakulására, erősödésére és megtartására is.

A szabadtéri emlékek, kegyhelyek, keresztek és egyéb vallási jelképek majdnem mindegyikét a hívők emeltették, a megszentelést pedig az egyház végezte. Megszentelésükkor a körülöttük levő tér is megszentelt lett, ezért vált hagyománnyá egyes helyeken, hogy temetéskor a Nagykereszt vagy Mindenki Keresztje előtt letették a koporsót, néhány percnyi szertartás következett, majd a sírba helyezték (Silling 2002, 157). A Mindenki Keresztjének megkülönböztető szerepe is volt, köré temetkeztek a település elöljárói is (Silling 2002, 157). A keresztekhez és a szakrális kisemlékekhez kellő tisztelettel viszonyultak, illetéltük keresztet vetni, kalapot emelni, meghajolni, valamint dicsérettel köszönni. Ráadásul a szabad ég alatt olyan érzése támad a hívőnek, hogy lenéz rá a Jóisten, s így nem kell neki hangosan imádkoznia, elég egy sóhaj, egy köszönés (Paraczký–Németh 2018, 7). Mindez hozzájárult a vallási identitás kialakulásához és megtartásához, amelyben nemcsak a vallási intézmények, hanem a család is nagy szerepet játszott. A vallási szokásrendszer keretén belül kialakult vallási hagyományokat nemzedékről nemzedékre adták tovább, beépült a család mindennapi életébe.

A kutatás menete

A kutatás Közép-Bánátot ölelte fel, amely Nagybecskerek, Begaszentgyörgy, Magyarcsérnye, Szécsány és Törökbecse körzetből áll. A körzetek településein még ma is álló kisemlékeket és útszéli kereszteket dokumentáltam. Megtalálhatóak itt római katolikus és a pravoszláv vallású lakosok által emeltetett kisemlékek, amelyek nemcsak a vallásos lakosság jelenlétét hirdetik a

településen, hanem az anyanyelvükről is tanúskodnak: a dedikációk magyar, szerb, román, német és orosz nyelven íródtak, valamint találunk angol nyelvű emléktáblát is. Vannak olyan szakrális kisemlékek, amelyeknek dedikáció hiányában a nép adott nevet. Ilyenek a román kereszt, orosz kereszt, meglőtt Jézus, fakereszt, nagykereszt stb. népi elnevezések. Mindezek azt bizonyítják, hogy ebben a régióban is találhatók olyan értékek, amelyeket a nép számontart, nevet ad nekik, és időről időre gondolja, felújítja őket. A kutatás a nagybecskereki körzetből hat, a begaszentgyörgyiből három, a magyarcsernyeiből négy, a szécsányi körzetből egy települést ölelt fel. Ily módon összesen negyvenhat feliratot, dedikációt és dedikáció nélküli keresztet, kisemléket dokumentált. A dedikációkat olyan írásmóddal jegyeztem le, ahogyan a keresztteken és a kisemlékeken is olvashatók, még az ékezet- vagy egyéb helyesírási hibákat sem javítottam.

A talált anyagot annak érdekében csoportosítottam, hogy megkönnyítsem a terepen talált anyag gyűjtését, elemzését és prezentálását. Eszerint megkülönböztetünk:

1. dedikációs/feliratos szakrális kisemlékeket, keresztet,
2. dedikáció nélküli, valamint
3. dedikációs, de a népi emlékezet által is ismert és megnevezett szakrális emlékeket.

Dedikációs/feliratos szakrális kisemlékek, kereszt

A dedikációs/feliratos ajánlásokkal ellátott szakrális kisemlékeket és keresztet az állítató szöveggel, dátummal látta el. Ezek között vannak olyanok, amelyek ismétlődnek: Isten dicsőségére emeltette, állította, valamint helyet kapott a név és az évszám. Néhol megjelenik az emeltetés oka is, másutt az ajándékozó neve is fel van tüntetve.

A muzslyai Szűz Mária Szent Neve római katolikus templom bejárata előtt keresztben a következő felirat található: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE emelte a Felső–muzslyai Közönség 1902.” A nagybetűk minden bizonnyal Isten dicsőségét nyomatékosítják. Ezenkívül a Közönség szó is nagy kezdőbetűvel íródott, megszemélyesítve a hívőközösséget, ami ebben az esetben feltehetően közösséget jelent, vagy pedig elírásról van szó. A templom oltárának bolthajtásán a templom felszentelésekor (1902-ben) a következő szöveg volt olvasható: „MÁRIA KERESZTÉNYEK SEGÍTSÉGE KÖNYÖRÖGJ A TE HÚ NÉPEDÉRT”, majd később egy felújítás alkalmával a szöveg már lerövidült,

és „MÁRIA KERESZTÉNYEK SEGÍTSÉGE KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK” maradt. Ugyanezt a feliratot megtaláljuk a templom udvarában felállított, újabb keletű Mária-kiskápolna talapzatán elhelyezett fehér márvány táblán is: „MÁRIA KERESZTÉNYEK SEGÍTSÉGE KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK. EMELTETTE: RADOVÁNOV KAZI MÁRIA MUZSLYA. 1998.” Radovanov (született Kazi) Mária helybeli lakos volt. A teljes szöveg nyomtatott nagybetűvel íródott, hangsúlyozva ezzel is nemcsak a hitet, hanem az állítató vallásosságát is.

A falu bejáratánál álló kereszten az „URAM HISZEK BENNED” felirat olvasható. Mind nagybetűvel, kiemelve ezzel is az állítató és az újraállítató vallásosságát.

A Muzslyáról a Tiszára vezető út bal oldalán áll a deonikai kereszt. Deonica (Dajnica) terület az 1890–1891-es években még majorság volt, ahol a muzslyaiak béreskedtek. A település (*részvény = deonica*) 1930-ban jött létre, amikor árveréssel földeket adtak el a kincstári területekből. Deonican harmincöten telepedtek le, iskolát is építettek, és ezt a keresztet 1937-ben a saját költségükre emelték. A kereszten ez a felirat áll: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE EMELTÉK A DEONICAI HIVEK 1937”. A nagybetűs szöveg is azt jelképezi, hogy az Istent dicsőítve a hívők is fontosak. Mivel a szöveg öntöttvas táblán helyezkedik el, feltételezhető, hogy a „DICSŐSÉGÉRE” szóban a helyesírási hiba, a rövid ő az öntöde hibája.

A muzslyaiak által a falu Partnak nevezett részén 2010-ben keresztet emeltek a hívek, rajta írott betűkkel a következő olvasható: „*Én vagyok a feltámadás és az élet. Aki hisz bennem, még ha meghal is élni fog (Jn. 11, 25.). Emeltette 2010-ben*”. A partiak elmondása szerint a felirat megalkotásában a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Nagybecskerek Leánykollégiumából egy nővér segített, aki a kereszt dedikációjául evangéliumi idézetet választott.

A Szűz Mária születésére felszentelt lukácsfalvi Kisboldogasszony katolikus templom előtti kereszten két dedikációs szöveget találunk. A fehér márvány kereszt emeltetője és annak családja nevét örzi, valamint az évszámot is: „CSORTO GYÖRGY ÉS NEJE FAZEKAS ANNA, CSORTÓ FERENCZ ÉS NEJE CSORTÓ ROZA ÉS FIA ISTVAN 1927”. A szöveg nagybetűvel íródott. A felújításának is szenteltek néhány szót: „FELÚJÍTOTTÁK CSORTO ISTVAN”. A szöveg többi része olvashatatlan.

Écskán megfigyelhető a többnyelvűség, a településen német, latin és román nyelvű dedikáció is olvasható. A falu bejáratának bal oldalán levő kereszt román nyelvű, és a következő szöveg került rá. „MUNIFICENTIA D.GREGORH HUJDITS FUNDATUM 1818 REVOVATUM 1911” (EMLÉKMŰ GREGORI HUJDITS ÚR EMELTETTE 1818 FELÚJÍTOTTA 1911 – a szerző fordítása).

A felirat végig nagybetűs. A katolikus templom előtti feszületen levő vaslemez nyomaton német nyelvű a felirat: „Gewidmet von Victorino LÁZÁR de Écska 1868” ([Fel]ajánlja Lázár Victorino Écska 1868 – a szerző fordítása). A hátlapján pedig a cégjelzés áll: „Erste WIENER Grabkreuz Hall von August Lovrek” (Első BÉCSI sírkereszt August Lovrek műhelyéből). A feliratból érzékelhető a személy, az állítató fontossága, hisz nagybetűvel írták a nevét. A település központi részén latin nyelvű szöveggel találkozunk. Hatalmas betonkereszt tanúskodik arról, hogy ez adakozók által állíttatott emlékhely. A betonkereszt alapzatán levő fehérmárvány emléktáblán a következő latin nyelvű felirat olvasható: „IN MEMORIAM MISSIONIS MCMXII EPIIS OBLATIS...”, majd következik a névsor (A misszió emlékére 1912 kegyes adakozók – a szerző fordítása). A szöveg nagybetűs. A valamikor német, később már csak katolikus temetőként emlegetett sírkert bejáratánál a hatalmas boltíves kőépítményben kovácsoltvas kapu és beillesztett feszület látható. A feszület alatt a következő német nyelvű felirat: „MA TH ORT DER RUHE”. (MA TH A CSEND HELYE – a szerző fordítása.) A kapu alsó részén évszám (1935) és kezdőbetűk (FR JO) vannak. Ez is nagybetűs.

A Nagybecskerekéről kivezető út jobb oldalán, az aradáci úton álló pravoszláv kereszten szerb nyelvű dedikációt találunk, cirill írásmóddal: „У СЛАВУ БОЖИЈУ ПОДИГЛИ ВАСА И ЈУЛКА АДАМОВ НА СВОЈОЈ ЊИВИ 1911 ГОДИНЕ” (Isten dicsőségére emelték Vasa és Julka Adamov saját szántóföldjükön 1911-ben – a szerző fordítása). A népi emlékezet szerint az Adamov házaspár gyermektelen volt, de hogy mégis maradjon utánuk valami, ezt a keresztet emeltették. A gradnlicai városrész központi helyén áll egy betonból készült kereszt, amelynek mindkét oldalán szerb nyelvű szöveget látunk: „ОВАЈ КРСТ У СЛАВУ БОЖИЈУ И СВЕТЕ СРПСКЕ ПРАВ.ЦРКВЕ ПОДИГЛИ СУ.МИЛИВОЈ И ВАТА БЕРБЕРСКИ И ПРЕДАЛИ ГА СРП. ПРАВ. ЦРКВЕНОЈ ОПШТИНИ У СОПСТВЕНОСТ. 1937. ГОД” (Ezt a keresztet Isten és a pravoszláv egyház dicsőségére állíttatták Milivoj és Vata Berberski és a szerb pravoszláv egyházközségnek a rendelkezésére bocsátották 1937-ben – a szerző fordítása). Ugyancsak szerb nyelvű dedikáció látható a nagybecskereki Ljubljanska és Takovska utca sarkán álló fakeresztben a következő ajánlással: „ДАРОВАЛИ СВОМЕ ЗРЕЊАНИНУ РАДОВИ ПРЕРАДОВИЋ ВЕЉКО СПОНЗОР СУБИЋ ПЕТАР УМЕТНИК ЧОКУЛОВ СТОЈАН” (Zrenjaninjuknak ajándékozták munka Preradović Veljko támogató Subić Petar művész Čokulov Stojan – a szerző fordítása). Nagybecskereken a Kálváriatemető vagy katolikus temető egyik szeglete lett katonatemetővé alakítva az 1914-ben elesett katonák örök nyughelyéül. 1963-ban ezt az ún. Hósi teme-

tőt felszámolták, de a kereszt megmaradt a következő német nyelvű felirattal: „Dem Andenken der Helden des Weltkrieges. Die hier in Ihre die Auferstehung erwarten. Errichtet zur Erfüllung des Vorhabens Josef Heinermann durch die Tochter Hermine vereh. Koreck. 1932.XI.1” (A világháború hőseinek emlékére. Akik itt várják a feltámadásukat. Josef Heinermann tervei alapján építtette leánya, Hermine férj. Koreck 1932. XI. 1 – a szerző fordítása). 2019-ben a felújítás alkalmával az emléktáblákon az elesett katonák nevét is feltüntették, a táblán pedig magyar nyelvű szöveg áll: „A keresztet újraállította SZENT GYÖRGY LOVAGREND BÁNÁTI PRIORÁTUSA 2019. 10. 12”.

A begaszentgyörgyi körzethez tartozó Torda római katolikus temploma Nepomuki Szent János tiszteletére lett felszentelve. A templom jobb oldali kerítésében felújított kereszt áll. Kettős keresztnek is hívják, azért, mert mindkét oldala egyformán fontos feliratokat tartalmaz. A kettős kereszt alsó, az utca felőli részén egy évszám található: 1803. Ez a plébánia megalakulásának éve. Az udvar felőli részén, az óra járásával egy irányban ez olvasható: „BENNÜNK MINDIG EGY LÁNG FÖLFELÉ TÖR.” A hívek szerint ezt a keresztet az akkori tordai plébános, msgr. Bú András emeltette abban az évben, amikor a templomot felújították, 1998-ban. A bejárata előtti téren áll a kereszt, amelynek állíttatói a következőket írták rá: „EZT A FESZÜLETET EMELTETTE PÁLINKÁS ANTAL ÉS NEJE ILONA 1992-BE.” A dedikáció nagybetűkkel íródott, állíttatójának és nejének a nevén van a hangsúly. A temetőben álló keresztben a plébánosokra emlékeztek a tordaiak: „Emlékezzünk főtisztelendő PRÉM PETER pápai kamarás, plébánosunkra 1920–1935. Hálás kegyelettel hívei”. A főtisztelendő nevének nyomtatott nagybetűvel való írása a személy jelentőségére hívja fel a figyelmet, hisz a település lakosai büszkék voltak főtisztelendőjük megszerzett címére. A falu kijáratánál, a Boris Kidrič és a Kiss Ferenc utca kereszteződésénél, a Banatsko Karađorđevóra vezető út jobb oldalán álló keresztben csak egy dátum van, feltételezhető, hogy a javításának a dátuma: „1989. III. 19 TORDA”.

Udvarnokon, a valamikori Rogensdorfban két katolikus templom van. Az egyiket Szűz Mária születése – Kisboldogasszony tiszteletére szentelték fel 1891-ben. Előtte kereszt, amelyen egy fehér tábla áll, rajta a következő szöveg: „P...OHOVITS JOZSEF és neje által adományoztatott 1907. évben”. A férj nevének nagybetűs írásmódja a patriarchátusra vall. A „neje” szó kisbetűvel került a táblára. A felújítás dátumát már senki sem jegyezte rá a keresztre, így nem tudjuk, kik végezték el a munkálatokat.

Magyarcsernyén, a Nagybecskerekéről a faluba vezető út bal oldalán, a JNA utca és a Dózsa György utca kereszteződésénél áll egy kereszt ezzel a dedi-

kációval: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE EMELTETTÉK LETONAI JÓZSEF ÉS NEJE DEÁK ÁGOTA 1921-XI-3”. Az állítató az írást nagybetűvel igényelte. A temetői kereszten pedig ez áll: „Isten tiszteletére Áldozta Özv. MÉSZÁROS ISTVÁNNÉ SZÜLETETT KURUNCZY ERZSÉBET 1908”. Magyarcsernyén a kistemetőben is áll egy központi kereszt, rajta: 1914–1918, majd alatta 1925, amelyre az első világháborúban elhunyt magyarcsernyei elesett katonák névsorát, a felújítás támogatóit és kivitelezőit írták fel. A felújítás évszámát nem tüntették fel. A falu kijáratánál, a Kisorosra vezető út jobb oldalán, Bajusz Dezső háza előtt áll egy fehérmárvány kereszt, amelyen a következők olvashatók: „Isten dicsőségére emeltette Toth János Varga Roza és családjuk 1920”. Alatta: „Granofsky J. Zsombolya”. Ennek az érdekessége az, hogy e kereszt helyén valamikor is kereszt állt, amelyet 1867-ben Bálint Mihály csernyei lakos emeltetett. Erről azonban nem maradt írás a kereszten. A Szent Ágota tiszteletére felszentelt magyarcsernyei templom előtti kereszt a következő feliratot tartalmazza: „ISTEN KEGYELMÉBŐL EMELTETTE BIACSI PÁL NEJE ÉS CSALÁDJA”. Biacsi Pál neve sokkal nagyobb betűkkel íródott, mint a szöveg többi része. A talapzaton folytatódik: „SZÁNDÉKÁRA 1910 JUNIUS 29”. Magyarcsernye különlegessége a Nepomuki Szent János-szobor, amely a templomkertben kapott helyet. A szobor talapzatán a szöveg: „SOMORAI MÁRTON ÉS WINCZEI ROZÁLIA 1868”. A Kossuth Lajos utcai kereszt felirata a következő: „Isten dicsőségére emeltették BÁBA ANDRÁS DÉGI ROZA és családjai 1922.” Ezen a helyen jelöletlen nagy fakereszt állt, csak 1922-ben állítottak kőkeresztet, és felirattal látták el. Az állítatók neve fontos, hisz nagybetűsek.

A szerbcsernyei Szent Prokopija nevét viselő pravoszláv templom parkjában álló kereszt talapzatán a felirat: „ОБАЈ ЧАСНИ КРСТ ПОЗЛАТИО И ИКОНАМА УКРАСИО НЕНАД МАРКОВ 1910.Г” (Ezt a szent keresztet arannyal és ikonokkal díszítette Nenad Markov 1910. é. – a szerző fordítása). Az írás alapján sejteni lehet, hogy valaha ezen a kereszten aranyozott ikonok is voltak. A talapzat felső részén, amely rózsaszínű márványból készült, olvashatatlan a felirat. Csak az évszám látszik rajta: 1862.

Németcsernyei Szent József, a Boldogságos Szűz Mária Jegyese katolikus templomának falán levő fehérmárvány tábla áll, rajta a szöveg: „TEMPLOMUNK 100 ÉVES FENNÁLLÁSÁNAK EMLÉKÉÜL NÉMET CZERNYA KÖZSÉGE 1808 okt 18 – 1908 okt 18”. A templom előtti kereszten szerb nyelven: „SVIM ŽRTVAMA 1914-1918” (Az összes áldozatnak 1914-1918 – a szerző fordítása). Egyértelmű, hogy a táblát a szöveggel később helyezték a keresztre, adózva ezzel is az első világháborúban elesett falubeliek emléke előtt. A talapzat

többi három oldalára úgyszintén fehérmárvány táblák vannak erősítve az első világháborúban elesettek névsorával.

A tóbai templom a Szentháromság tiszteletére lett felszentelve 1873-ban. Ebből az következik, hogy a templom előtti kereszt később épülhetett, mivel a kereszten az 1922-es év van feltüntetve. A kereszten az írás: „Isten kegyelméből emeltette VARGA JÁNOS és családja TOBÁN 1922”. Az állítató neve nagybetűs, hangsúlyozva állítatójának és a településnek a nevét. Szinte egyedülálló kezdeményezés a tóbai temetőben álló emlékkereszt, amelyet a Mindenki Keresztje mellé a tóbai ifjúság, valamint a színtársulat közösen emelt a második világháborúban hősi halált halt tóbaiak emlékére. Ezen a következő írás látható: „EMLÉKÜL EMELTETTÉK A TÓBAI IFJÚSÁG ÉS SZÍNTÁRSULAT 1948 AZ ELESETT HŐSÖK RÉSZÉRE 1945”. Majd következik az elesett hősök névsora és születésük évszáma. A névsort pedig a „BÉKE HAMVAIKRA!” zárja. Az Erdei-féle kőkereszten a süllyesztett márványlapon a következő írás áll: „Isten dicsőségére álitotta Erdei J. József és családja 1918 szeptember hó 14-én”. A helyesírási hibák mellett észrevehető még az állítató szándéka, hogy a saját nevét jobban hangsúlyozza, mint Isten dicsőségét, valamint a családja szavakat. A Magyarcsernyéről Tóbára vezető út jobb oldalán áll a kereszt, amelyet az itteni lakosok csak Schön-keresztnek hívnak. Rajta ez a felirat olvasható: „GELOBT SEI JESUS CHRISTUS GEWIDMET VON DER FAMILIE ANTON SCHÖN 1925” (Dicsértessék a Jézus Krisztus ajánlja Anton Schön családja 1925 – a szerző fordítása). A kereszt talapzatán, a jobb oldalon a mester és a település neve áll: MÜLLER KIKINDA.

Az eltűnt Molifalva azon részén, amelyen egykor út vezetett a temetőbe, a molifalvi elszármazottak összefogásának köszönhetően keresztet emeltek az 1833–1947 évszámokkal, alatta a feketemárvány lapon a következő német nyelvű szöveg olvasható: „SIND WIR MIT CHRISTUS GESTORBEN SO GLAUBEN WIR, DASS WIR MIT IHM LEBEN WERDEN. ROM.(6,5)” (Krisztussal halunk meg, hisszük, hogy vele fogunk élni – a szerző fordítása). Alatta fehérmárvány lapon négy nyelvű felirat szerepel: „UNSER MOLIDORF BLEIBT IMMER MIT LIEBE UND EHRE IN UNSEREM GEDANKEN”, „NAŠ MOLIN OSTAĆE NAM UVEK SA LJUBAVLJU I POŠTOVANJEM U NAŠIM SRCIMA”, „MOLIFALVA MINDIG SZERETETTEL ÉS TISZTELETTEL MEGMARAD A SZÍVÜNK BEN” „OUR MOLIDORF WITH LOVE AND DEVOLUTION WE HONOR YOUR MEMORY”. Ez az egyetlen dedikáció Közép-Bánátban, ahol négy nyelvű az emléktábla szövege. Ugyanezen az emlékhelyen egy szürke táblát is elhelyeztek (talán 2010-ben), német és szerb nyelvű, latin betűs felirattal: „HIER RUHEN DEUTSCHE BÜRGER AUS

DEM BANAT DIE IM LAGER MOLIDORF AN HUNGER KALTE UND KRANKENHEIT IN DER ZEIT 1945-48 VESTARBEN GOTT SCHENKE IHNEN DEN EWIGEN FRIEDEN”, „OVDE MIRUJU NEMAČKI GRAĐANI IZ BANATA KOJI SU U LOGORU MOLIN OD GLADI HLADNOĆE I BOLESTI U VREME 1945-48 UMRLI NEKA IM BOG PODARI VEČNI MIR”. (Itt nyugszanak Bánát azon német polgárai, akik a molini gyűjtőtáborban az éhségtől, fagytól és betegségtől meghaltak 1945–48. Adjon az Isten nekik örök nyugalommal – a szerző fordítása.) Az elhagyatott temető bozótosában még itt-ott láthatók azok az aprócska márványkeresztek, amelyeket a haláltábor túlélői ittjártukkor azokra a fákra aggattak, ahol a valamikori otthonuk volt. Azonban ezeken a kereszteken olvashatatlan az írás, így az üzenetet sem tudjuk megfejteni.

A szécsányi községben levő Surján faluban a Petőfi Sándor és a Lazić utcák sarkán, a régi templom helyén áll az új katolikus templom, amelyet 2011-ben építettek újra. Szent Katalin szűz vértanú tiszteletére lett felszentelve (<http://www.catholic-zr.org.rs/boka/>). A templom előtt egy kőkereszt áll, beton alapon, kőtalapzaton, a kereszten a vasból öntött Jézus megfeszített teste, ezüst színnel befestve, kovácsoltvas kerítéssel, rajta az évszám „1929”. Ugyanez a szám van a temetői kereszten is, amelyből arra lehet következtetni, hogy ugyanabban az évben készült mindkét kereszt.

Dedikáció nélküli szakrális kisémlékek/keresztek

A terepi kutatás eredményeképpen megállapítható, hogy a dedikáció nélküli útszéli keresztek és szakrális kisémlékek száma sokkal nagyobb, mint azoké, amelyek valamilyen feliratot tartalmaznak, s keletkezésükről keveset tudunk. A teljesség igénye nélkül néhány példa: Németcsernyén Szent József, a Boldogságos Szűz Mária Jegyese katolikus templom előtti tér központi részén egy kőkereszt van, a bal oldalán Szent József szobra, a jobb oldalán Kis Szent Teréz szobra áll. A szobrok alapja beton, a talapzata malterozott, valaha sárgára volt festve, sem írás, sem dátum nem található rajtuk; Nepomuki Szent János szobra a nagybecskereki városháza keleti oldalába van beépítve, ahol már 1905-ben is állhatott. Dedikáció nincs rajta, se dátum, de sokan még azt sem tudják, kit ábrázol a szobor. Az emlékezet szerint, mivel a hidak és a víz védőszentje, ez a szobor is a Bega folyóra nézett valamikor, ma a folyó helyén a Begátónak nevezett vízfelület található, amely a folyó szabályozása után jött létre. A szobor környéke elhanyagolt, a vakolat lepusztulóban, a falakon és a díszeken megkopott a festék. A város jobb sorsot érdemlő védőszentjének szobrát soha sem díszíti virág, de még a városnapi megemlékezéseken is kimarad az ünnep-

lésből; Nagybecskerekén a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek zárdakápolnája Borromei Szent Károlyy tiszteletére épült 1880-ban. A bejárat felett Szűz Mária-szobor, feje felett az arkangyal szobra látható; Erzsébetlakon dedikáció nélküli keresztek vannak, de még népi elnevezések sem alakultak ki.

Dedikációs és a népi emlékezet által is ismert szakrális emlékek

A harmadik nagy csoportba a dedikációs és a népi emlékezet által is elnevezett szakrális kisémlékek és útszéli keresztek tartoznak: a surjáni szerb kereszt a falu központjában, közvetlenül a második világháborúban elesett harcosok emlékére állított kommunista emlékmű mellett áll, amelyet a helyi lakosok egyszerűen csak szerb keresztnek hívnak. A keresztre az állítató cirill betűkkel a következőket vésette: „За вечиту успомену долеподписана подижем овај споменик српско-православној црквеној општини шурјанској РАКИЛА КНЕЖЕВИЋ Рођ. Субић” (Alulírott örök emlékül emelem ezt a keresztet a surjáni szerb pravoszláv egyházközségnek Rakila Knežević szül. Subić – a szerző fordítása).

Nagybecskerekén az egykori Wilson téren állt egy kereszt, a nép fehér keresztként ismerte. A felirat rajta a következő: „Овај крст у славу божију и свете православне цркве подигао је МАРКО ЈАНКАИДАЦ ЗАБОГИН и предао га срп.православној цркв.општини у сопственост 1891 године” (Ezt a keresztet Isten és a szent pravoszláv egyház dicsőségére emeltette Marko Jankaidac Zabogin és a szerb pravoszláv egyházközség rendelkezésére bocsátotta 1891. évben – a szerző fordítása). A fehér kereszt érdekessége, hogy az állítató neve nyomtatott cirill nagybetűvel van írva, minden más szó kisbetűvel. Az állítatónak érdeke volt, hogy a saját neve legyen hangsúlyosabb, és jól olvasható, ki mit ajándékozott a pravoszláv egyháznak. Ugyanitt a Szent Mihály arkangyal nevű orosz ortodox templom (a mindennapi szóhasználatban orosz templom) előtti kereszt kb. az 1920-as években épülhetett, amikor is az októberi forradalom után több orosz menekült érkezett Nagybecskerekre. A keresztet a város lakói csak orosz keresztként emlegetik. Az évek során azonban egyre kevesebb orosz nemzetiségű lakos maradt a városban, így az orosz templom az 1970-es években a szerb pravoszláv egyház tulajdonába került. Újraavatására a 2020-as években került sor. A templom előtti kereszt 2000-ben lett felállítva. Kőalapon, kőtalapzaton vasból készült a kereszt, amely aranszínűre van festve. A nyugati oldalát ikon ékesíti, a keleti oldalán szerb és orosz nyelvű szöveggel: „У СПОМЕН БРАТСКОМ РУСКОМ НАРОДУ КОЈИ ЈЕ ПОСЛЕ ДРАМАТИЧНОГ ОКТОБРА 1917 ГОДИНЕ НАШАО

УТОЧИШТЕ У НАШЕМ ГРАДУ И У ЊЕМУ ОСТАВИО НЕИЗБРИСИВ ТРАГ РУСКЕ КУЛТУРЕ И ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ БРАТСКИ СРПСКИ НАРОД” (Emléklül a testvéri orosz népnek, amely 1917 drámai októberében menedéket talált városunkban, amelyben az orosz kultúra és a pravoszláv szellemiség kitörölhetetlen nyomot hagyott. A baráti szerb nép – a szerző fordítása.)

A Szentmihályról Elemérre vezető út jobb oldalán található a meglőtt Jézus-kereszt, amelyhez egy monda fűződik: az 1940-es években egy ütközet alkalmával egy szentmihályi lakos alól kilőtték a lovat. A másik golyó nem az embert találta el, hanem a Jézus fején levő glóriát. A golyó helye még ma is látszik, és a felújítás alkalmával sem tüntették el.

Écskán a román keresztről már szóltunk a dedikációs részben, de gyakrabban használják a „román” elnevezést, illetve a nép így is tartja számon.

Muzslyán a Betyár-réti kereszt (vagy Bántelevi kereszt) emeltetését már csak a népi emlékezet tartja számon. Betyárok tanyáztak ezen a vidéken (innen kapta a nevét is), aztán egy parasztember, akinek itt volt földje, beárulta őket a hatóságnak. A betyárok bosszúból agyon akarták verni, de mivel mélyen a kocsí belsejében ült, a fejét nem érte csapás. Ennek az emlékére emeltette ezt a keresztet az ismeretlen muzslyai parasztember, hálát adva Istennek az életéért. A Historia Domus III. Muzslya a következő adatokat tartalmazza erről a keresztről: „1990.IX. 23 meglelt áldva a Bántelevi restaurált kereszt. Híveink szép számban vettek részt. Traktoros pótkocsikkal utaztunk ide is. Gyönyörű szép őszi nap volt. Nagyon meleg is.”

Az út menti keresztek és szakrális kisemlékek nagy hányadának karbantartása nem folyamatos, időnként vannak csak feldíszítve vagy felújítva. De vannak olyan keresztek is, amelyekről a telektulajdonosok gondoskodnak generációkon át. A szövegek tanulmányozásakor megfigyelhető, hogy a pravoszláv hívők keresztjeiről állíttatásuktól kezdve a pravoszláv egyház vagy a város gondoskodik, így megspórolták a karbantartás kiadásait. Ezeket a felajánlásokat fel is tüntetik a kereszteken. A molifalvi négynyelvű felirat pedig szinte egyedülálló példa ezen a vidéken. A feliratok elemzése alapján a női egyenjogúság akkori állapotába is betekintést nyerünk: egyaránt megtalálhatóak a női nevek vagy a *neje* megnevezések is. Vannak dedikációk, amelyekben a férj mellett a feleség is abban a megtiszteltetésben részesülhetett, hogy a neve – néhol a lánykori is – szerepelhetett az ajánlásban. Érdekes megjegyezni, hogy vannak olyan települések, ahol egyházi személyek emlékére emeltettek keresztet, mint például Tordán, valamint olyan is, ahol maguk a helybeli papok állíttattak keresztet, mint Tordán és Tóbán.

Végezetül

A dolgozat csupán ízelítőt ad abból a nagyobb anyagból, amelyet Közép-Bánátban gyűjtöttem az út menti keresztekről és szakrális kisemlékekről. Kutatásom tovább folytatódik abban a reményben, hogy az általam dokumentált szabadtéri keresztek és szakrális kisemlékek rendszerezése hiánypótló, részletes feltérképezésük és közreadásuk pedig értékmentő lehet.

Irodalom

Historia Domus III., Muzslya.

Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja.

Nagybecskerekai Egyházmegye <http://www.catholic-zr.org.rs/boka/> (2021. okt. 29.)

Paraczký László – Németh Dezső. 2018. *Út menti köröztők Szenttamáson*. Szenttamás: Gion Nándor Kulturális Központ.

Silling István. 2001. *Megszentelt jeleink: A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékei*. Tóthfalu: Logos Grafikai Műhely.

Silling István. 2002. *Vallási néphagyomány: Írások a vajdasági népi vallásosság köréből*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

Tóth-Glemba Klára. 2000. *Mindönki Muzslára akar menni*. Tóthfalu: Logos Grafikai Műhely.

Tóth-Glemba Klára. 2013. A szórványmagyarság vallási identitása a néphagyomány függvényében. *Híd* (10): 70–84.

AN ANALYSIS OF INSCRIPTIONS ON OPEN-AIR SMALL SACRAL MONUMENTS IN CENTRAL BANAT DISTRICT

Open-air small sacral monuments are part and parcel of the everyday life of settlements and by studying them we can trace the specific characteristics of the religiosity of a given community, the formation of the religious identity of its members and also, the continuation of these traditions over time. Studying these monuments also allows us to reveal the social and moral value systems of the community and how the relationships between its members depend on traditions. The research discussed in this talk was conducted in numerous settlements in the Central Banat District. It focused on inscriptions on open-air small sacral monuments and shrines erected by not only ethnic Hungarian residents and religious people but also those erected by Serbian, Romanian, German and Russian residents, thus faithfully reflecting the multi-ethnic and multilingual character of the region.

Keywords: Central Banat District, open-air small sacral monuments, inscription, multilingual

ANALIZA NATPISA I POSVETA NA SAKRALNIM OBJEKTIMA KRSTOVA KRAJPUTAŠA U SREDNJEM BANATU

Sakralni spomenici, krstovi krajputaši postali su sastavni deo svakodnevice stanovnika nekih naseljenih mesta. Zahvaljujući njima, možemo da upoznamo i pratimo osobenosti religijske pripadnosti zajednice, kao i formiranje verskog identiteta, pa čak i opstanka naroda na tom području. Proučavajući te spomenike, otkrili smo društvenu, etičku i religijsku povezanost ljudi uslovljenu tradicijom. Analizom smo obuhvatili posvete i natpise ne samo mađarskog stanovništva i vernika katoličke veroispovesti, već i pripadnika svih ostalih naroda i veroispovesti, koji žive, ili su u prošlosti živeli na tom prostoru. Tako smo zabeležili posvete, natpise verskog karaktera na srpskom, rumunskom, nemačkom i ruskom jeziku. Na taj način beleži se pravo stanje na terenu jednog višenacionalnog i višejezičkog sastava regiona. *Ključne reči:* Srednji Banat, sakralni spomenici na otvorenom, posvete, višejezičnost, višenacionalnost

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. máj 10.

Közlésre elfogadva: 2025. szept. 20.

Dr. ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. BALÁZS Imre József

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia
Univerzitet Babeş-Boljai, Kluž-Napoca, Rumunija
Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

Dr. BARTHA Krisztina

Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, Románia
Hrišćanski univerzitet Partijum, Oradea, Rumunija
Partium Christian University, Oradea, Romania

Dr. BAUKO János

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia
Univerzitet Konstantin Filozof u Nitri, Nitra, Slovačka
Constantin de Philosopher University in Nitra, Nitra, Slovakia

Dr. BEDNANICS Gábor

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország
Katolički univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska
Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary

Dr. BEKE Ottó

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

Dr. BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. BENGI László

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet ELTE, Budimpešta, Mađarska
ELTE University, Budapest, Hungary

Dr. BOKA László

HUN-REN BTK, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
Institut za književne nauke HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for the Humanities, Budapest, Hungary

Dr. BOMBITZ Attila

Szegedi Tudományegyetem, Szeged, Magyarország

Univerzitet u Segedinu, Segedin, Mađarska

University of Szeged, Szeged, Hungary

Dr. BORBÉLY Anna

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország

Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska

HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. CZETTER Ibolya

ELTE, Savaria Egyetemi Központ, Szombathely, Magyarország

ELTE, Univerzitetski centar Savaria, Sombathelj, Mađarska

ELTE, Savaria University Centre, Szombathely, Hungary

Dr. CSERNICSKÓ István

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és Pannon Egyetem, Beregszász, Ukrajna és Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország

Transkarpatska mađarska viša škola Ferenc Rakoci II, Lingvistički istraživački centar Antal Hodinka, Beregovo, Ukrajna i Univerzitet Panonija, Veszprem, Mađarska

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregovo, Ukraine, and University of Pannonia, Veszprém, Hungary

Dr. DÁNÉL Mónika

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország és Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia

Univerzitet ELTE, Budimpešta, Mađarska i Univerzitet Babeş-Boljai, Kluž-Napoca, Rumunija

ELTE University, Budapest, Hungary, and Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

Dr. DOMONKOSI Ágnes

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország és Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország

Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska i Katolički univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska

HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary, and Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary

Dr. DUMITRU Elena Lavinia

Università degli studi di Cassino e del Lazio Meridionale, Cassino, Olaszország

Univerzitet u Kasinu i Južnom Laciju, Kasino, Italija

University of Cassino and Souther Lazio, Cassino, Italy

Dr. GELENCSEÉR Gábor

ELTE Művészetelméleti és Médiakutatói Intézet, Budapest, Magyarország

Univerzitet ELTE, Institut za teoriju umetnosti i medijska istraživanja, Budimpešta, Mađarska

ELTE Institute for Art Theory and Media Studies, Budapest, Hungary

Dr. GYIMESI Tímea

Szegedi Tudományegyetem, Szeged, Magyarország
Univerzitet u Segedinu, Segedin, Mađarska
University of Szeged, Szeged, Hungary

Dr. HÁMORI Ágnes

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. HORVÁTH FUTÓ Hargita

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. HÓZSA Éva

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

Dr. ISTÓK Vojtech

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia
Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka
Selye János University, Komarno, Slovakia

Dr. ITTZÉS Nóra

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. JABLONCZAY Tímea

Budapesti Metropolitan Egyetem, Budapest, Magyarország és Országos Rabbiképző –
Zsidó Egyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet Metropolitien u Budimpešti, Budimpešta, Mađarska i Nacionalni rabinski seminar –
Jevrejski univerzitet, Budimpešta, Mađarska
Budapest Metropolitan University, Budapest, Hungary, and The Jewish Theological Seminary –
University of Jewish Studies, Budapest, Hungary

Dr. JÁKFALVI Magdolna

Pécsi Tudományegyetem, Pécs, Magyarország
Univerzitet u Pečuju, Pečuj, Mađarska
University of Pécs, Pécs, Hungary

KARÁCSONYI Krisztina

Gandhi Gimnázium, Technikum, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola, Budapest, Magyarország
Gandhi gimnazija, tehnička škola, đački dom i osnovna umetnička škola, Budimpešta, Mađarska
Gandhi High School, Technical School, Dormitory and Elementary School of Arts, Budapest, Hungary

Dr. KOLLÁTH Anna

Maribor Egyetem, Maribor, Szlovénia

Univerzitet u Mariboru, Maribor, Slovenija

University of Maribor, Maribor, Slovenia

Dr. KONTRA Miklós

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország

Reformatski univerzitet Gašpar Karoli, Budimpešta, Mađarska

Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

Dr. KOVÁCS RÁCZ Eleonóra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. LADÁNYI István

Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország

Univerzitet Panonija, Veszprem, Mađarska

Pannonia University, Veszprém, Hungary

Dr. LAJOS Katalin

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Románia

Mađarski univerzitet u Transilvaniji „Sapientia“, Miercurea Ciuc, Rumunija

Sapientia Hungarian University of Transylvania, Miercurea Ciuc, Romania

Dr. LŐRINCZ Gábor

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka

Selye János University, Komarno, Slovakia

Dr. LŐRINCZ Julianna

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország és Selye János Egyetem, Komárom,
Szlovákia

Katolícki univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska i Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka

Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary, and Selye János University, Komarno,
Slovakia

Dr. MÁRKU Anita

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország

Katolícki univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska

Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary

Dr. MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem, Debrecen, Magyarország

Univerzitet u Debrecinu, Debrecin, Mađarska

University of Debrecen, Debrecen, Hungary

Dr. MEDVE Zoltán

Eszéki J. J. Strossmayer Egyetem, Eszék, Horvátország
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska
J. J. Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia

Dr. MOLNÁR-BODROGI Enikő

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia
Univerzitet Babeş-Boljai, Kluž-Napoka, Rumunija
Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

Dr. MÜLLNER András

ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet, Budapest, Magyarország
Univerzitet ELTE, Institut za teoriju umetnosti i medijska istraživanja, Budimpešta, Mađarska
ELTE Institute for Art Theory and Media Studies, Budapest, Hungary

Dr. NÁDOR Orsolya

Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia
Univerzitet Komenski, Bratislava, Slovačka
Comenius University, Bratislava, Slovakia

Dr. NÉMETH Zoltán

Varsói Egyetem, Varsó, Lengyelország
Univerzitet u Varšavi, Varšava, Poljska
University of Warsaw, Warsaw, Poland

Dr. NOVÁK Anikó

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. OSZKÓ Beatrix

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. PÁPISTA Zsolt

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. PARAPATICS Andrea

Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország
Univerzitet Panonija, Veszprem, Mađarska
Pannonia University, Veszprém, Hungary

Dr. PÁSZTOR-KICSI Mária

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. PETHŐ József

Miskolci Egyetem, Miskolc, Magyarország
Univerzitet u Miškolcu, Miškolc, Mađarska
University of Miskolc, Miskolc, Hungary

Dr. POLGÁR Anikó

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia
Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka
Selye János University, Komarno, Slovakia

Dr. RAÁTZ Judit

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. RAFFAI Judit

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

Dr. ROGUSKA-NÉMETH Magdalena

Varsói Egyetem, Varsó, Lengyelország
Univerzitet u Varšavi, Varšava, Poljska
University of Warsaw, Warsaw, Poland

Dr. SILLING István

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

Dr. SIMON Szabolcs

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia
Univerzitet Janoš Šelje, Komarno, Slovačka
Selye János University, Komarno, Slovakia

Dr. SMID Róbert

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet za pozorišnu i dramsku umetnost, Budimpešta, Mađarska
University of Theatre and Film Arts, Budapest, Hungary

Dr. SÓLYOM Réka

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
Reformatski univerzitet Gašpar Karoli, Budimpešta, Mađarska
Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

Dr. SZABÓ Tamás Péter

Jyväskyläi Egyetem, Jyväskylä, Finnország
Univerzitet u Jiveskili, Jiveskile, Finska
University of Jyväskylä, Jyväskylä, Finland

Dr. SZÁZ Pál

Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia
Univerzitet Komenski, Bratislava, Slovačka
Comenius University, Bratislava, Slovakia

Dr. SZÉNÁSI Zoltán

HUN-REN BTK, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
Institut za književne nauke HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for the Humanities, Budapest, Hungary

Dr. SZIKSZAINÉ NAGY Irma

Debreceni Egyetem, Debrecen, Magyarország
Univerzitet u Debrecinu, Debrecin, Mađarska
University of Debrecen, Debrecen, Hungary

Dr. SZOTÁK Szilvia

Budapesti Metropolitan Egyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet Metropolit u Budimpešti, Budimpešta, Mađarska
Budapest Metropolitan University, Budapest, Hungary

Dr. SZÜTS Zoltán

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország
Katolički univerzitet Karolj Esterhazi, Jegra, Mađarska
Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary

Dr. THOMKA Beáta

Pécsi Tudományegyetem, Pécs, Magyarország
Univerzitet u Pečuju, Pečuj, Mađarska
University of Pécs, Pécs, Hungary

Dr. TÓDOR Erika Mária

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Románia
Mađarski univerzitet u Transilvaniji „Sapientia“, Miercurea Ciuc, Rumunija
Sapientia Hungarian University of Transylvania, Miercurea Ciuc, Romania

Dr. TÓTH Sára

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
Reformatski univerzitet Gašpar Karoli, Budimpešta, Mađarska
Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

Dr. URKOM Aleksander

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet ELTE, Budimpešta, Mađarska
ELTE University, Budapest, Hungary

Dr. UTASI Csilla

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

Dr. VANČO Ildikó

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia
Univerzitet Konstantin Filozof u Nitri, Nitra, Slovačka
Constantin de Philosopher University in Nitra, Nitra, Slovakia

Dr. VARGHA Fruzsina Sára

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

Dr. VINCZE Ferenc

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet ELTE, Budimpešta, Mađarska
ELTE University, Budapest, Hungary

Dr. VISY Beatrix

HUN-REN BTK, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
Institut za književne nauke HUN-REN, Budimpešta, Mađarska
HUN-REN Research Centre for the Humanities, Budapest, Hungary

Dr. ZVEKIĆ DUŠANOVIĆ Dušanka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség kéri fel).
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel lehet tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát. Kérjük, az absztrakt utolsó mondatához illesszék a lábjegyzetszámot.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ajánlatos tartózkodni a metaforikus címadástól.
- A szöveget egybekezdésnyi (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló (absztrakt) vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is. (Kérjük figyelembe venni, hogy az absztrakt nem a dolgozatíróról, hanem a dolgozatról szól!)
- Az absztraktot kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének terjedelme: 25 000–35 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- Kívánatos, hogy a hivatkozások között több (de legalább egy) folyóirat-hivatkozás is legyen.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmány tartalmazhat grafikonokat vagy táblázatokat, illusztrációt azonban nem áll módunkban közölni.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 11 pontosak. Kérjük, a bekezdések között ne hagyjanak sorközt, azaz a Kezddőlap, Bekezdés, Behúzás és sorköz, Térköz, Előtte és Utána értékét 0 pontosra állítsák, ugyanott a Sorközt Szimplára!

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (Város, ország)

A szerző elektronikus elérhetősége

ORCID-száma

Például:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

ORCID xxxx-xxxx-xxxx

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Absztrakt, tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (11-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz, a bekezdés után ne legyen sorköz).

Kulcsszavak: (11-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötejeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi enterrel hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését!

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek, számozás nélkül (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

A művek címe, valamint a kiemelések *dőlt* (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívvval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járó todalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük az idézet vagy hivatkozás után zárójelben. A hivatkozás a mondat része, az írásjelet a zárójel után tesszük ki:

„Móricz e regényében nem a parasztot, hanem az Ibsen és Nietzsche nyomán nagybetűvel írott Embert óhajtotta megírni” (Margócsy 1993, 19).

Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk. (Mivel hivatkozásjegyzékről van szó, a forrást és a szakirodalmat nem választjuk szét.)

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerzős:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészte*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó – Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György. 2000. *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre – Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70. Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gabriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.
(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát
kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)
(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények*
45 (4): 1–12.
(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.
(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)
(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera*. <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)
(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családnéve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Author-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják. (Külföldi szerzőinknek a szerb fordítást biztosítjuk.)

A nyelvileg-helyesírásiag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be a fenti szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office
Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju
21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.
Tel.: (+381 21) 485 3878
e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs
URL: <http://hungarologiaikozlemeneyk.ff.uns.ac.rs>

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása = ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698

Szerkesztőségi titkár / Sekretar redakcije / Editorial secretary: Juhász Tóth Tímea
Angol fordítás / Prevod na engleski / English translation: McConnell-Duff Márta

Szerb fordítás / Prevod na srpski / Serbian translation: Andrić Edit

Lektor-korrektor / Lektura i korektura / Proof-reader: Buzás Márta

A szerb szövegeket lektorálta / Lektor za srpski jezik /

Proof-reader for Serbianian Language: Milica Bracić

Fedőlapterv / Korice / Cover: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés / Priprema za štampu / Layout: Dataprint

Példányszám / Tiraž / Copy: 150

Nyomda / Štampa / Print: Sajnos, Újvidék, 2025

ISSN 0350-2430

9 770350 243006